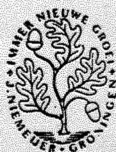
HOE GRONINGEN STREED

"Vereniging van Groningse Oud-Illegale Werkers."

Hoe
GRONINGEN
streed

PROVINCIAAL GEDENKBOEK
VAN HET VERZET
1940-1945

J. NIEMEIJER's UITGEVERSMAATSCHAPPIJ, GRONINGEN

1949

VOORWOORD

De Vereniging van Groningse Oud-Illegale Werkers wil dit boek doen zijn een gedenkboek van het verzet in de provincie Groningen tegen de Duitsers. De Duitsers, die in de eerste uren van de 10e Mei 1940 ons land onverhoeds overvielen en na 5 dagen van wanhopige strijd ons leger tot capitulatie dwongen.
Ons land werd niet alleen gebracht onder de harde knoet van een militaire bezetting, maar ook trachtte de vijand met alle middelen de Nationaal-socialistische idee ingang te doen vinden en legde daartoe alle geestelijke vrijheid aan banden.
Hoewel ernaar gestreefd is een zo volledig mogelijk beeld van dit verzet te geven, is dit laatste ondoenlijk gebleken.
Immers velen, die in dit verzet sleutelposities hebben bekleed, zijn ons ontvallen, terwijl anderzijds naast het georganiseerde ook in grote mate individueel verzet is gepleegd, hetgeen uiteraard moeilijk aan de vergetelheid ontrukt kan worden.
Dit boek beoogt om naast de sensatielectuur, die na de bevrijding ons land heeft overstroomd, een getrouw historisch beeld te geven van het verzet, zoals dat in de provincie Groningen heeft plaatsgevonden. Er is niet alleen gerekend met de historische juistheid van de verschillende feiten, maar ook met de geestelijke achtergrond van het verzet. Hoewel de geestelijke motieven bij de diverse groepen aanmerkelijk verschilden, toch vonden zij elkaar steeds weer in het gemeenschappelijke doel om de Duitser, waar maar mogelijk, afbreuk te doen. Getracht is een indruk te geven van de ontwikkeling en de groei van het verzet. Naast de beschrijving van het georganiseerde verzet, is het niet mogelijk gebleken om uitvoerig in te gaan op het verzet, zoals zich dat op vele wijzen had gespecialiseerd. Elk onderdeel van het verzet breedvoerig toe te lichten is in een beperkt werk als dit ondoenlijk.
De samenstellers menen er verder op te moeten wijzen, dat de belangrijkheid van een groep zeker niet is af te meten aan het aantal bladzijden dat eraan besteed is. Alleen al de ingewikkelde samenstelling van een groep, heeft soms een uitvoerige beschrijving noodzakelijk gemaakt.
Voor zover dit mogelijk was heeft iedere georganiseerde groepering in de provincie Groningen haar medewerking verleend bij de samenstelling. Enkele groepen zijn niet in staat geweest om de vereiste gegevens te verzamelen, waardoor zij genoodzaakt waren van een beschrijving af te zien. Hiertoe behoort o.a. „Je Maintiendrai", terwijl de Natura Commissie ge-

meend heeft de belemmering te moeten zien in de geestelijke structuur van deze tijd.
Tenslotte zijn de foto's opgenomen van hen, die door hun verzet in de provincie Groningen, of als Groninger door hun verzet elders zijn gevallen. Lang hebben de samenstellers geaarzeld om hiertoe over te gaan, daar vooraf vaststond dat, welke maatregelen ook werden getroffen om de vereiste gegevens daartoe te verzamelen, toch gevallenen vergeten zouden worden. Tenslotte hebben de samenstellers echter gemeend, dat het niet alleen wenselijk was om deze foto's op te nemen, maar ook noodzakelijk, omdat dan alleen dit boek aan het doel waartoe het is samengesteld enigermate kan beantwoorden. Het blijft echter beperkt tot een sobere opsomming van de namen van hen, die voor hun vaderland hun leven hebben gegeven, zonder enige verdere beoordeling van hun verdiensten.
De namen van nog levende illegale werkers zijn in dit boek niet genoemd. Het is onmogelijk hen allen te vermelden en enkelen te noemen en anderen niet, achten we niet verantwoord.
Velen hebben door hun belangeloze medewerking ertoe bijgedragen deze uitgave tot stand te doen komen. Samenstellers betuigen hun daarvoor oprechte dank.
Financieel werd steun ontvangen door subsidies van de Provinciale Staten van Groningen, het Kamminga-fonds, de Nutsspaarbank en de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers in de provincie Groningen.
Ook daarvoor spreken zij gaarne hun welgemeende dank uit.
Maar bovenal is het hun een behoefte hun erkentelijkheid tot uitdrukking te brengen ten aanzien van de Heren Dr. H. P. Coster, gemeente-archivaris van Groningen, Dr. W. J. Formsma, Rijksarchivaris te Groningen en Kees van Duinen, letterkundige te Zuidlaren, die als historisch- respectievelijk litterair-deskundigen het gehele werk hebben gecontroleerd en gecorrigeerd.
Moge dit gedenkboek aan het gestelde doel beantwoorden en als zodanig ook welwillend worden ontvangen, terwijl we vooral hopen, dat het tevens tot morele steun mag zijn voor het werk van de Stichting 1940-1945.

DE REDACTIECOMMISSIE.

CONCENTRATIEKAMPEN

Ook van Concentratiekampen moet in dit boek gesproken worden. Volledigheidshalve, – omdat helaas in geen werk, dat een enigszins gedetailleerd beeld van het verzet bedoeld te bieden, een vermelding van dit bloedig facet uit de worsteling om de vrijheid achterwege kan blijven. Evenzeer, – opdat het hart, dat tot vergeten en ontkennen al te licht geneigd is, nog eens de wonden mag weten, waarmee het zo lang en zo wreed geslagen is.

Velerlei zijn echter de moeilijkheden, die de behandeling van een onderwerp als het onderhavige met zich meebrengt.

Niet ten onrechte is over de teruggekeerden gezegd: „Zij leven van de anderen afgescheiden door een ervaring, welke niet kan worden overgedragen". Dit nu moet het welhaast ondoenlijk maken hen, die de ervaring van het Concentratiekamp niet kennen, ook maar bij benadering een voorstelling hiervan bij te brengen, die niet naar de een of andere kant scheef getrokken dreigt te worden.

Doch, behalve ten aanzien van een nimmer juiste en ten diepste doorpeilde weergave der geleden ellende, drukken op een relaas als dit niet minder allerlei bezwaren met betrekking tot het verwerven van een rechte opvatting omtrent de achtergrond der dingen.

Er bestaat een, overigens alleszins verklaarbare neiging te menen, dat de uitspattingen van de S.S.-staat en van het politieke beulenrijk, dat zich in botte zelfoverschatting het „Duizendjarige" noemde, zo weinig verwant zijn aan de normale levensvormen als de gedachtenwereld van een dwaas gelijkenis vertoont met die van een geestelijk gezonde. Alsof de Concentratiekampen een eigen universum zouden zijn geweest, met een eigen wetmatigheid, uitgelicht uit het geheel van tijd en samenleving. Zonder voorbij te zien aan de alle proporties overschrijdende uitzonderlijkheid der kampen, waarin de machtswellust van het Derde Rijk op zijn grofst weerspiegeld werd, moet erkend, dat het ontbindingsstadium, waarin de Duitse samenleving verkeerde, in menig opzicht de afschaduwing en neerslag was van een mentaliteit, die in tal van andere sectoren der menselijke samenleving aan de dag trad. Veel van de structuren der omringende wereld vond een verlengstuk in deze kampen.

Het zal niet dan vruchtbaar kunnen zijn en een eis van eenvoudige rechtvaardigheid, – overal, waar in de volgende bladzijden (teneinde de werkelijkheid en de waarheid van het gebeuren geen geweld aan te doen) met helle kleuren geschilderd is, – ook deze overwegingen ingang te verlenen.

Concentratiekamp! Het was de kroon op het werk van menig illegaal strijder. Maar, een doornenkroon.

O, deze dorsvloeren des doods; deze smeltovens; deze levende knekelhuizen: Amersfoort, Vught, Bergen-Belsen, Buchenwalde, Dachau, Mauthausen, Neuengamme, Sachsenhausen, Santbostel. . Deze wijnpersbakken, waarin de druivenoogst der mensheid getreden werd; waar het leed en de ellende alras de overhand nam tot vijftien ellen boven 's werelds hoogste berg, maar waar het meer dan vijf jaren moest duren eer het aan de koperen hemel raakte!

Voor de in de val gelopen verzetswerkers van Groningen's stad en Ommeland begon het meestal op het politiebureau of op de zolder van het Scholtenshuis, een door de Sicherheitsdienst in bezit genomen patriciërshuis aan de Grote Markt. Een nogal onnozel schijnend begin. . . . Maar wie daar eenmaal, uur aan uur met de neus tegen de muur gedrukt, in een wanhopige poging de gedachten een andere richting te geven, met starre blik het spinneweb van scheuren in het pleisterwerk stond na te tekenen, kon er zich veelal van overtuigd houden, dat hij bezig was zich daarmee de grillige lijnen van zijn toekomstig levenslot in te prenten.

Bij tientallen huisden ze op deze zolder, bijeengekamd door het Groene Apparaat, dat Lehnhof en consorten ononderbroken in werking hielden. De nieuw-aangekomene kon al direct enig idee krijgen van de uitnemende behandeling, die hem in dit voorportaal der hel ten deel zou vallen; er lag altijd wel iemand murw geschopt en kapot geslagen in een plas water, als het niet in het eigen bloed was. „De moord op lakschoenen" werd een der groot-inquisiteurs bijgenaamd; een betekenisvolle uitdrukking, die duidelijk heenwees naar de manier, waarop de verhoren der slachtoffers door de geweldenaars plaats vonden; verhoren, niet een enkele keer, maar dikwijls tot twintig en meer malen toe.

Een slachtoffer wordt weggesleept uit de martelkamer. Hij heeft nog juist genoeg besef te bedenken: „Dit overleef ik geen tweede keer". En de beulen, – alsof ze de gedachten gelezen hebben – schreeuwen sadistisch vanachter de deur hem na: „Notieren Sie sich das; dies war ja nur noch V 1, folgendes Mal V 2!" –

Mannen en vrouwen van allerlei rang en stand, van alle leeftijden, van elke politieke en kerkelijke schakering, herbergde dit huis aan de Markt. Veel Calvinisten, veel Communisten; de gevaarlijkste en hardnekkigste onder de terroristen, in de ogen van de heren achter tafel en bureau.

– Dieser verdammte Schweinhund! Al zijn tanden hebben ze hem reeds uit zijn mond geslagen; de neus is een bloedige brei; de ogen gaan schuil achter de dik gezwollen leden. En nog is hij niet klein te krijgen. . . .

„Potztausend! Sagen musst du, hörst! Was. . . . !?".
„Leve Moskou"! –
– Dieser alte Trotzkopf! Negen dagen heeft hij op een stoel vastgebonden gezeten, de ene hand aan de leuning, de andere aan de Centrale verwarming; zonder eten, zonder drinken. Vandaag zal er dan toch eindelijk wel eens wat uit hem te slaan zijn. . . .
Wéér hetzelfde antwoord, nu al negen dagen lang: „Mijnheer Lehnhof, ik heb U niets te zeggen".
„Du Lump, du bekommst Dunkelhaft"!
„Het zal alles licht om me zijn".
Een gierende striem: „Mensch, ich mache dich kaput".
Een gebroken stem, maar een ongebroken getuigenis: „Martel me maar; het zal zoveel heerlijker voor me worden, naardat het vreselijk geweest is". –

Als het verblijf in het „ontvangstcentrum" naar de mening der gastheren lang genoeg geduurd had, of wanneer er plaats moest worden geruimd voor volgende gegadigden, opende doorgaans het Huis van Bewaring aan de Hereweg welwillend zijn deuren. De tweede étappe van het begin zonder einde.
„Een cel is maar twee meter lang en nauw twee meter breed. . . ."
Lang en breed genoeg om een wereld van angst en wanhoop in te sluiten. Lang en breed genoeg ook om een kerkgebouw te kunnen zijn, waar psalmen en gebeden werden opgezonden of een betogingshal, waar de Internationale opklonk. Want hoe ze, ook hier, sloegen en schopten, de beulen, – ze konden het verzet en de weerstand er niet uit, alleen des te meer er in slaan.
Eenzaam waren ze gewoonlijk niet, de bewoners die hier opgesloten zaten. Vaak met twee of drie in een cel, elkaar opbeurend en aanvurend tot volhouden. En herhaaldelijk door de naast bijgelegen cellen aan de telefoon geroepen om de belangrijkste nieuwtjes, van wat er in en buiten het hotel plaats vond, te vernemen. Want de communicatie van de cellen onderling was uitstekend en het leek er op of er, reeds bij de bouw van het huis, een speciale leiding voor dit doel was aangelegd. Men kon „de hoorn opnemen", waar men maar wilde; bij de buizen der centrale verwarming; bij een tafel, die op een merkwaardige manier door de muur heengebouwd en waaronder een opening was aangebracht; desnoods aan de deur door middel van klopseinen. Niettemin waren er vaak momenten, dat de angst en de spanning ondraaglijk werden. De keren, als het oog viel op het enige schilderij, dat de kale wand sierde: het getraliede venster, hoog in

de muur, waar af en toe een vogel met zijn vlerk de hemel afwiste, of de draden van het hoogspanningsnet het blauw van de lucht in repen sneden. Dan bekroop een opstandig verlangen naar de verloren vrijheid het hart, balden zich de vuisten en knarsten de tanden.
Vreselijk ook de ogenblikken als de dood appèl hield. Soms plots, op de dag of in de donkere eindeloze nacht, verscheen hij op kletterende kaplaarzen, met een dreigende revolver in de vuist en las een naam af, riep een ziel op. Het deed velen denken aan de manier, waarop zij vroeger, als kinderen, bij hun spel de rij aftelden en degene aanwezen, die met gesloten ogen tegen de muur moest staan. „Wanneer zullen wij geblinddoekt aan de muur staan?", vroegen zij die achterbleven zich af.
Uren konden de anderen, als een makker voor zijn laatste gang was weggehaald en afgezonderd was opgesloten, voor zich uit zitten staren op de bespijkerde deur van hun cel. Niemand had zich ooit tevoren een omschreven voorstelling, een tastbaar beeld gevormd van wat de dood zou kunnen zijn. Ze wisten het dan nog niet, maar ze wisten wel, ze zagen het met een weerzinwekkende, verstikkende duidelijkheid, dat de poort naar dit geheimzinnige land bestond uit een bekraste, verveloze deur en dat deze wellicht ook voor hen nog slechts één keer als een valluik onder hun voeten zou opendraaien om hen te doen neerstorten in dat zwarte, peilloze gat, waarvoor ook de onverschrokkenste onder hen een huivering beving.
Als in de cel het „mitkommen!" klonk en het gold voor dat keer nog niet hen, maar een kameraad, dan waren het toch evenzeer zijzelf, die weggeleid werden. Zij zaten op de brits, het hoofd weggeborgen in de schaduw der handen alsof ze zich schaamden over hun leven, maar tegelijk gingen zij die schrikkelijke gang zonder terugkeer en het droge bevel, dat ze soms hoorden, het korte salvo, dat weerklonk, maakte even vele malen een eind aan hun eigen bestaan.

Wie maand aan maand in het Huis van Bewaring had doorgebracht en langzamerhand meende, omdat hij nooit meer voor een verhoor werd weggehaald, dat zijn geval bij de hoge administratie in het vergeetboek was geraakt, voelde zich stellig op zekere morgen onaangenaam verrast als hij door het groen van de weilanden en langs het donker der bossen spoorde, op weg naar Amersfoort of Vught, zo het al niet dadelijk over de grote greppel ging.
Amersfoort, het eerste kamp in ons land, had zich al spoedig een treurige vermaardheid verworven om de onmenselijke behandeling waaraan de gevangenen waren blootgesteld. Het kamp was bovendien veel te klein,

zodat ontzettende toestanden op hygiënisch gebied ontstonden. Dysenterie en andere epidemieën rukten de mensen weg als blaren van de bomen. Van een aantal Aziatische-Russen waren van de 300 enkele dagen later nog slechts 13 in leven. Het medisch onderzoek van de doodzieke stakkers was binnen het uur afgelopen. Het geschiedde aan de lopende band; een dokter zat achter de tafel; een controlerend arts, een wit-Rus, stond er met de karwats bij. De dysenteriepatienten werden natgespoten met water. Probaat. Het werd waarlijk onhoudbaar. En met welk een gulzige ijver de dood ook de schoven binnen zijn schuren zamelde, de vrachtwagens van de S.S. voerden immer nieuwe oogst aan.
Teneinde raad werd besloten tot de bouw van een nieuw, groot kamp te Vught. Begin 1943 werd dit kamp in gebruik genomen. Het was evenwel nog bij lange na niet voltooid, wat betekende dat de behandeling er in sommige opzichten nog slechter was dan in Amersfoort.
Het leek toch anders nog niet zo kwaad als men er aankwam. Verrukkelijk, na maanden opsluiting in de cel, de wandeling langs de bossen, van het station naar de ingang van het kamp, al was het dan ook met de handboeien aan. En dan de lui daar zo vredig bezig de tuintjes te harken.... Een sanatorium!
Maar daarna merkte men het al gauw. Gezichten tegen de muur; uren wachten; kaal geschoren; met z'n honderden onder de douche, tezamen met een paar honderd van een commando, dat zo uit de kolen kwam; dan een gestreepte jas en broek aan, een paar klompen om de blote voeten.... Fertig, nummer 10.000 zoveel!
Een ruime keuze in arbeidscommando's bestond er.
Keuze? Och, men werd maar ergens ingestopt. Bij het „doodbidders-commando" (25 k.m. sjouwen met een takkebos op de nek), bij de „houtploeg" (als kinderen met een blokkendoos torentjes bouwen van blokken gekloofd hout), bij het „aflaad-commando" (afladen en slopen van vliegtuigen) enz. enz. Het ging niet altijd even „poot-an" op het werk; dat hing ook al veel af van het commando, waarbij men was ingedeeld en van de Capo, die men had. Ieder trachtte in zo'n geval zoveel mogelijk de kantjes er af te lopen; alleen als er een S.S.-er werd gesignaleerd was het „wapperen", druk bezig zijn.
Het verblijf in de „blokken", tussen de grote massa, was niet altijd een even groot genoegen. Twee stube's in elk blok, ieder met een 150 gevangenen, — het gaf nog al eens heibel. Veel hing er van af, wat voor personen de blok-oudste en de stube-oudste waren. Gewoonlijk boeven, die er op uit waren de weerloze mannen, die aan hun grillen overgeleverd waren, zo vaak mogelijk „de 25" te bezorgen. Een speciale „bok" was er voor gemaakt;

daarover moest het slachtoffer gaan liggen en dan werden hem, tijdens het appèl, ten aanschouwe van de gevangenen, de 25 slagen met de gummistok toegediend.

Er werd veel gepraat in en buiten de barak, voor zover er de gelegenheid voor was. Vaak de oorlogskansen afgewogen en bepaalde operaties met klem van redenen verdedigd of bestreden; de bewonderenswaardige distancieringsstrategie der Duitsers vooral met grote belangstelling gevolgd. Ook lagen er 's avonds op hun krib, die hun bijbeltje lazen; die zich meer dan aan de troost van het goede verloop der dingen, die voor ogen waren, optrokken aan de beloften van het Woord, dat voor hen de Waarheid was. „Het gaat goed, meneer de Leider...." Ze wisten er in het kamp ook alles van. Men hoefde het niet eens meer te hebben van geruchten, die langzaam doorsijpelden. De muren hadden oren en zij vertelden van de bombardementen van het zware geallieerde legergeschut in België, nabij de grens, terwijl ze de attributen, die de gevangenen hier en daar aan de wand gehangen hadden, geschrokken lieten vallen.

Maar hoe zou het allemaal nog aflopen? Altijd reeds waren er bij tijd en wijle grote groepen uit het kamp naar de Konzentrationslagers in Duitsland getransporteerd. Zouden....?

Op transport! Ook de moedigsten maakten een afwerend gebaar met de handen, toen dit woord als een gefluister door het kamp begon te lopen. Het was alles al zo verdacht geweest de laatste dagen. Massale fusillade's, wel 600 werd er geschat. De mitrailleurs der S.S. ratelden steeds maar door. De dood maaide maar, maaide maar. De bunker, waarin de gedoemden opgesloten zaten, was een groot bevend hart. Af en toe, een grijns van de dood, verscheen er een S.D.-man met een rode kaart: „N.N., mitkommen!" Maar dit alles was nu toch achter de rug en die gespaard gelaten waren, hadden toch nog gisteren de stelligste verzekering ontvangen, dat ze veilig in handen gesteld zouden worden van het Rode Kruis, welke hen aan de Geallieerden zou overdragen....

Eer ze het wisten zaten ze al opeengepakt in de beestenwagens; 70 tot 80 man in een wagon; roodvonk, dysenterie, alles bij elkaar en de deuren gesloten. Het leek of de grote kerels door de angst en de ellende hun verstand verloren hadden en kinds geworden waren. Als confetti fladderden de papiertjes door de spleten van de ventilatieopeningen, dwarrelden langs de spoorbaan, over de weg daarbuiten: „Lieve vrouw.... ik bevind mij op transport.... vertrouw op God en zorg voor de kinderen als ik niet weerkom...." Voor het merendeel politieke gevangenen vormden het transport; velen, die elkaar kenden en zo goed en zo kwaad als het ging elkaar hielpen. Maar ook anderen, zwarte handelaren en jodenkrakers, de

schimmellaag der maatschappij, die alleen aan zichzelf dachten en zich niets aantrokken van de noden van hun medemensen.

Wat op zulk een reis niet bezweek, maar het twijfelachtige geluk had een der Duitse concentratiekampen levend te bereiken, kon zich op een verhevigd vervolg van het in het Vaderland genoten lijden voorbereiden. Het eerste moment, als — na dagenlang rijden met soms niet anders dan een klein stukje brood en wat lauw water uit de locomotief — de trein eindelijk stilstond op de plaats van bestemming was er even iets van een verlichting. Het ging gauw genoeg over.

„Es gibt einen Weg zur Freiheit" stond meestal met grote letters in het kamp te lezen, „Pflicht, Sauberkeit, Fleiss". De arme gedeukte kereltjes, die bij het licht der reusachtige schijnwerpers zich op deze burgerlijke, oud-Hollandse deugden onderzochten, begrepen wel, dat daarvan, in de ogen der kampleiding, niet veel bij hen te vinden zou zijn en dat die zo krankzinnig graag betreden weg naar de vrijheid voor hen wel voorgoed door een omheining van onder stroom staand prikkeldraad afgesloten zou wezen.

Allerlei nationaliteiten krioelden in deze vergaarbakken dooreen. Allerlei sóórten van gestraften ook, keurig onderscheiden door een driehoekig, kleurig lapje op de mouw; politieke: een rode, a-sociale elementen: een zwartgele, misdadigers: een groene, bijbelvorsers: een paarse enz.

Een eigenaardige benaming had men in een zeker kamp voor een bepaalde categorie mensen, die er al heel erg aan toe waren; — muzelmannen. Zulke muzelmannen waren het eigenlijk allen, de karkassen, die zich door de dagen sleepten; de feitelijk reeds gestorvenen, die men vergeten had te begraven. En tòch nog vuur in deze uitgegraven oogholten! Tòch nog verbetenheid om deze door de koorts geplozen lippen! Tòch nog de juichende snik, na elke beulsmarteling: „Ze krijgen er mij niet onder!"

Tòch nog komische momenten evenzeer.

Een zekere plaats mocht zich verheugen in de bijzondere belangstelling der „Häftlinge". Niet alleen van hen, die aan dysenterie leden; ook van anderen, van hen, die een rustig zitje zochten om hun sigaret te roken.

Op een lange rij zaten ze er soms, de magorka tussen de lippen, voor de schijn de broek naar beneden gestroopt.

Een S.S.-er nadert.... Sigaretten uit jongens en doen alsof!

Tak-tak-tak-tak; het gevaar klatert langs, de giftige blikken spieden loerend langs de rij.

Ineens.... „Potztausend donnerwetter! Du dreckiger Kerl! Machst du es dort in die Hosen!?"

De aangesprokene schrikt zich een ongeluk. Verbijsterd ziet hij de anderen, hun ontblote achterwerk over de balk, ziet hij zich zelf....

Hij heeft helemaal vergeten zijn broek te laten zakken. –
Onbeschrijfelijk overigens al de ellende!
Sinds haar aanvang werpt zich de aarde in krampende pijn om en om.
Hoe kan zij deze gruwel er nog bij verdragen?
De walm ervan sloeg soms uit de schoorstenen der crematoria over het kamp en bleef er dagen lang als een rouwgordijn hangen. In een der kampen arriveerde een transport van ruim 2000 Fransen. Onderweg, tijdens een oponthoud op een station, waar de trein een hele dag in de brandende zon had stilgestaan, waren de ongelukkigen begonnen te schreeuwen om water, waarop de begeleiders met mitrailleurs de wagens hadden beschoten. Bij aankomst werden 975 lijken uitgeladen; in een wagon van 100 man waren slechts 2 overlevenden. Twaalf ovens hadden drie dagen en drie nachten werk om de lijken te verassen.
„Je meurs, ou, je me meurs, l'un et l'autre se dit".
Hier liet het zich maar op één wijze zeggen: ellendig omkomen; opgehangen wegens sabotage, – doodgeknuppeld door een Capo, – aan typhus of dysenterie bezweken in het Krankenrevier....
En de bloemen in de tuin van de Heren uit de erebunker bloeien ondertussen; de tomaten rijpen, geel en weldra rood gestoofd.
In het hart van menig moe man werd soms ook plots iets rijp bij de aanblik van deze wonderen. Een ondragelijke begeerte naar de zoete geuren van een bloem, naar de glanzende huid van een vrucht, naar al die kleine, simpele, troostende weelden des levens, waarvan alleen het inademen, het vluchtig aanraken met de vingertoppen, reeds zaligheid betekent.
Wellicht was die Tsjech er zulk een. Zij vonden hem, als een vlieg in een web, aan de draadversperring hangen; geëlectrocuteerd, het gelaat gekeerd naar de anjers, die, wit en vredig, op hun ranke stelen hem toewuifden.

In April 1945 begon de nederlaag van het Duitse leger zich steeds duidelijker af te tekenen. In het geheim beluisterde radio-berichten, meldden van grote vorderingen der Amerikanen en Engelsen uit het Westen, der Russen uit het Oosten. En toen begon nog eens voor sommigen, een laatste afschuwelijke verschrikking: de mars naar de vrijheid, voor velen de mars naar de dood.
Dat men het overleeft!
Eeuwig schijnt het rhythme te zullen duren van de tienduizenden voetstappen op de weg; slepende, struikelende, weerstrevende voetstappen. De dood marcheert mee. Niemand onderkent hem in de dichte gelederen, waar allen skeletten en doodskoppen zijn. Misschien is het de buurman, misschien is men het zelf.

Ze nemen elkaar, zoekend om steun, in de arm, vijf bij vijf, alsof het reeds de dans der bevrijding is. Een-twee, een-twee.... dodendans!
Dagen duurde de droeve processie. Zonder eten in die tijd dan het gras langs de berm van de weg of het pas ontloken groen aan de bomen. Soms vond men het kadaver van een paard, de stank van het reeds dagen dode beest kwam de troep al van verre tegemoet. Bij tienen en twintigen stormden de uitgehongerden er op af, rukten de rode, lillende lappen vlees uit het opgezwollen kreng. Met hun botte messen zaagden ze de ribben stuk en zogen het merg uit de beenderen. In de nacht waren er de schichtige gestalten van Russen en Polen in het duister. De volgende morgen vond men uit de overal verspreid liggende lijken van gestorven gevangenen grote stukken weggesneden. Aan de kant van de weg kwamen ze op de vierde dag een aardappelhoop tegen. Een Rus, waanzinnig van honger, wierp zich op het rauwe voedsel. Hij werd neergeknuppeld. Een andere vloog er op af, die zich evenmin te beheersen wist. Met een schot werden hem de ogen uitgeschoten; boven op de aardappelhoop werd de ongelukkige, tot afschrikwekkend voorbeeld, neergezet.
En onder dat alles door denderde en daverde het vluchtende Duitse leger voorbij. Het was een eindeloze stroom van auto's, tanks, pantserwagens. Soldaten met moede, onverschillige gezichten; hooghartige S.S.-officieren. Boerenwagens en voertuigen van allerlei soort, hoog opgetast met huisraad en mensen.

Velen van de gevangenen zagen hier voor de eerste maal sinds jaren een kind. Ze schreiden.
Tijdens een rustpauze in het bos, onverwacht op een middag een geweldige verrassing. Een wonderlijk geschreeuw en gehuil vervulde opeens de lucht, doorscheurd door het loeien van een claxon. Even later schemerde door het groen de witte huif van een Rode-Kruis vrachtwagen.
Het was niet te geloven. Het eerste pakket in gevangenschap; van het Zweedse Rode Kruis! Biskwie, boter, chocola, dadels, sigaretten, teveel om op te noemen.
Ze aten.
Het kostte zelfbeheersing om niet het gehele pakket in een maal te verslinden.
Veel Russen konden zich niet bedwingen. En nog, als ze even later alles uitbraakten, was er wel een makker, die nog niet genoeg had gehad, die het braaksel met een lepel van de grond krabde en smakelijk verorberde.
Evenwel was met deze eerste uitkomst het einde van het leed er niet. De tocht ging voort, altijd maar voort en duizenden lieten nog het leven. Een paar dagen later, toen er nogmaals een Rode Kruispakket onder vijf per-

sonen werd uitgereikt, waren er 's avonds van de vijf eigenaars per pakket nog slechts twee in leven. Maar toch was de verlossing nabij. Zo maar, op een avond, terwijl men zich reeds gereed maakte voor de nacht, was de bewaking verdwenen. „Voorzichtig!", werd er gewaarschuwd. Het was al meer gebeurd, dat een troep verlaten gevangenen door S.S.-ers opgemerkt en gemitrailleerd was.
De nacht werd met gedoofde vuren doorgebracht en de volgende morgen werd de tocht op eigen initiatief voortgezet. Een witte vlag werd geïmproviseerd en als dekking gebruikt.
En daar, opeens, – bij een kromming van de weg –, een vreemd, nooit eerder gezien vehikel; een jeep. En een vlag; de Engelse vlag! En mannen in uniform, die al is het in een vreemde taal, vriendelijke woorden zeggen en die de hand drukken lachend en hartelijk.
Vrij!
Hoe kon het werkelijkheid wezen?......
Velen borgen het hoofd in de holte van hun schouder, alsof ze zich over iets schaamden en sommigen snikten luide.

Vrij!......
Het hart, achter het tralievenster der uitstekende ribben, zwelt van vreugde en dankbaarheid en het wordt een luchtige, kleurige zeepbel. Het moede lijf, in het schamele omhulsel der lompen, heft de armen als vleugels en het voelt zich een vlinder.
En de stem, de stemmen van de duizenden, de haast gebroken stemmen, worden een storm en ze schreien van verrukking naar de hemel.
Vrij!........

DRIELUIK DER ELLENDE

Michel, de blokoudste en beul, is een indrukwekkend man. Als hij bij het appèl goed op dreef is en er moeten slagen vallen, gaat hij op een bankje staan als op een preekstoel en houdt een redevoering, waarin het „die krijgt de 25" als een amen elke zin besluit.
Hij heeft ook het pathos van een redenaar. In een aangrijpende peroratie strekt hij soms de hand uit en brult: „Met deze arm en met deze stok heb ik tweehonderd Joden moeten doodslaan". En dan neemt hij zijn pet van het hoofd en zegt: „Eerbied voor de doden". Vanmorgen is het bankje er nog niet aan te pas gekomen, alleen de stok heeft hier en daar wat littekens uitgedeeld.
Half zeven is het. Ze staan hier al weer ruim een uur. Zeller, de oude pater, die eigenlijk een beetje onder de gevangenen van dit blok verdwaald is, weet het altijd heel precies, omdat hij het nauwkeurig kan berekenen naar de tijd, die hij nodig heeft voor het opzeggen van zijn gebeden.
Het duurt dit keer wat extra lang met het tellen. Er moet een nieuw commando worden gevormd voor de steengroeve en het valt niet mee om daarvoor de vrijwilligers in een ogenblik bij elkaar te slaan. Ieder houdt zich zoveel mogelijk achterbaks.
Maar nu, eindelijk, is dan toch de colonne geformeerd en de zaak kan afmarcheren.
Reeds dadelijk buiten de poort vouwt het grote dal zich open. Het morgenlicht vloeit er, glinsterend en weerlichtend, op de brede rivier doorheen. Ze gaan rechtsaf, dan linksaf. De weg bestaat uit ruwe blokken graniet, kantig en glibberig en ieder heeft moeite zich op de been te houden. Af en toe ligt er een op zijn rug of zij; een dierlijk gebrul uit de keel van de Capo vervult dan de lucht en stokslagen suizen neer.
Al spoedig opent zich aan de rechterkant de groeve. Loodrecht valt de wand opeens naar beneden en in de duizelende diepte zien ze de gevangenen werken, als sprinkhanen zo klein.
Allen huiveren. Er gaan schrikkelijke geruchten over deze plek. Polen hebben verhalen gedaan over de tijd, dat hier per dag soms vijftig en meer Joden van de steilte werden geworpen. Onwillekeurig schuiven de rijen dichter opeen; drukt elk om een houvast de hand van zijn buurman. Bij een bocht is een langzaam aflopende, granieten trap uitgehouwen. Voetje voor voetje gaat het de 186 treden naar beneden. Beangstigend ligt hier eerst recht de ontzaggelijke diepte onder hen. Een gulzige muil, een roofdierenbek, die zo dadelijk hen verslindend zal opslokken.

Als ze er eindelijk zijn, moeten ze nog verder. Er is in de groeve een diepe kuil; daar moet ieder zich een stuk graniet halen en het dan, weer in de rij, naar boven brengen.

Ze dalen af. Velen op hun blote voeten over de scherpe stenen. Het is zaak met overleg te werk te gaan. In de eerste plaats is het van belang een geschikte steen uit te zoeken; niet te groot, want anders bezwijkt men zo dadelijk onder de last; niet te klein, want anders wordt men stellig teruggeslagen om een ander te halen. Ook moet men een manier bedenken om het geval zò te torsen, dat dit het minste vermoeit.

Een brok graniet van een zeven, acht kilo lijkt de meesten wel voldoende. Sommigen trekken hun jas uit en knopen het zaakje daarin; anderen wikkelen het in hun hemd. Langzaam gaat het weer naar boven. De rotswand hangt als een duister dreigend onweer over hen. Bij de rand van de kuil staat een S.S.-er. Hij controleert met Argusogen of de stenen groot genoeg zijn. De voorsten in de rij worden alvast weer vlot de kuil in geknuppeld om zwaardere stenen te halen, zodat de rest het er maar niet op aan laat komen en eveneens op haar schreden terugkeert.

Voor de tweede keer lukt het beter bij de contrôle en nu gaat het, weer voetje voor voetje, de trap op; 186 treden, met een steen van tien tot vijftien kilo, die als een mes in de schouder snijdt. Het zweet gutst langs het lichaam, want de zon is al heet en er is nagenoeg geen wind. De eersten in de rij zakken spoedig af tot de laatsten, achteraan, waar het geschreeuw en het slaan van de drijvers het ergste is. Steunend en leunend op elkaar slepen de stakkers zich voort. Het hart is reeds lang afgeschraapt op het laatste restje moed; ze zijn er doorheen gestoten en een doffe gelatenheid zijgt verraderlijk de ziel binnen. Slechts een enkele houdt zijn weerstand nog krampachtig overeind. Hij heeft een makker onder de arm gevat; hij weet het: het is niet alleen een mens die hij daarmee schraagt; het is het verzet van zijn hele volk, dat hij daarin steunt.

Vele malen moeten ze zo op een dag de eindeloze lijdensweg gaan. Op regelmatige afstanden staan de S.S.-posten, waar ze telkens in de pas voorbij moeten en waar ze geteld worden. Eens ontbreken er twee man van de groep bij de telling. Het zijn Italianen, die kans gezien hebben zich schuil te houden in de struiken, die aan de kant naast de trap groeien. Ze worden weldra opgespoord door honden en op de plaats doodgeschoten. Soms passeren ze een strafcommando, dat bestaat uit ter dood veroordeelde S.S.-ers en Duitse soldaten. Op de ontblote ruggen van de ongelukkigen is een granietblok van dertig tot veertig kilo met riemen vastgesjord. Ze zijn zwart van de zon als geroosterd, verbrand brood.

Eén voordeel heeft het werk hier buiten: er bloeien distels en heerlijke

jonge brandnetels. De bladeren, in de korte pauze van het werk, met de jas geplet en met de handen nog wat nagewreven, geven een smakelijke, voedzame maaltijd.

Maar in Stube 11 van Block 13 halen ze toch de neus op voor zulke kostjes. Daar staat — als tenminste alles goed afloopt — de eerstkomende dagen heel wat voortreffelijkers op het menu. Er is hier vanmorgen namelijk iets ongelooflijks gebeurd.

Stube 11 heeft altijd een nogal gezonde aandacht voor de keuken. Af en toe, zo eens in de week gaat er iemand een pakje overbodige boter of een staartje worst weghalen. Bij toerbeurt worden de mannen voor dit enigszins riskante werkje aangewezen.

Vandaag is Anton aan bod.

Hij zal dat wel eventjes uitgekookt voor mekaar bakken. Fluitend stapt hij de frisse morgen in en stevent regelrecht op de keukengebouwen af. Hij kent de situatie hier als zijn broekzak. Drie ingangen zijn er; de deur daar aan het eind moet hij hebben. Die deur kiert juist open en iemand komt naar buiten. Anton heeft genoeg gezien; de baan is vrij, er is geen sterveling in de keuken. Als een muis glipt hij naar binnen en staat het volgend ogenblik voor de toonbank.

Er is geen mens. Kijk nou toch eens even!! Daar ligt het pakje boter al kant en klaar op hem te wachten. Anton heeft zijn hand maar uit te steken om het mee te nemen.

„Was machst du hier!?"....

Om het bloed in de aderen te doen verstijven. Als uit de grond gerezen, ineens, een man achter de toonbank.

Was machst du hier? Ja, wat moet Anton hier?

Hij komt hier boter halen; boter, schaterlacht het ergens in zijn hoofd; boetter, zoals men dat, naar hij vaag weet, in het Duits zegt.

„Boetter!" Het valt Anton — hij weet zelf niet hoe — zo maar uit de mond.

„Ach, so, — S.S.-Küche, was?", zegt de man achter de toonbank en hij grinnikt begrijpend.

Het is, of dat „Boetter" een wonder gewerkt heeft. De man is opeens zo bereidwillig en vrijgevig, alsof Hitler in eigen persoon voor hem staat. Hij zet drie volle dozen met boter op Anton's verbouwereerd uitgestoken armen.... „Nicht so eilig, — noch eine!".... „warte mal'n Biszchen, — diese Würste noch....; so!"

Verschrikkelijk! Daar staat Anton met vier dozen boter en een aantal lever- en braadworsten er boven opgetast, op de kampstraat! En hij kan niet denken, niet overleggen; niet eens zich er op bezinnen, dat het, nu

het zo idioot-raar gelopen is, toch maar het beste is het gevalletje zo vlug en zo stiekum mogelijk kwijt te worden.

Als in een droom loopt hij het terrein af; de dozen boter voor de buik; de spitse neus vlak bij de leverworst. Het is te zien, hij is vroeger leerling bij een banketbakker geweest en heeft vaker van dit soort heerlijkheden weggebracht.

Anton loopt maar. De kruidige geur van de worst prikkelt zijn reukorgaan en beduust hem, meer nog dan het onverhoedse van het wonderbaarlijke geval gedaan heeft, zodat zijn vermogen om de situatie rustig te overzien volledig verstoord is.

Wat een geurtje! Tsjonge, tsjonge; dat moest allemaal nu toch eens voor eigen gebruik zijn.

„Halt du! Was soll denn das!?"

Een S.S.-man steekt aan de andere kant, vlak voor Anton, zijn neus in de leverworst. Anton heeft zijn hoofd er niet dadelijk helemaal bij. Hij denkt nog aan het eigen gebruik, dat zo uitnemend van deze heerlijkheden te maken zou zijn. Zonder dat nog recht de nieuwe situatie tot hem doordringt, perst het hem, in een toestand van bewustzijnsvernauwing naar de lippen:

„Aigen Gebrauch".

De neus richt zich uit de leverworst omhoog en twee ogen in een vlezig masker kijken Anton stompzinnig dreigend aan.

„Aigen Gebrauch!?"....

Het is of Anton een draai om zijn oren krijgt. Hij wordt langzaam wakker. Hij wil wel in de grond kruipen. Maar hij moet antwoorden. Wat moet hij antwoorden?

Een kat in het nauw doet rare sprongen. Ook Anton maakt een wonderlijke bokkesprong in zijn gedachten.

„Aigen – ach –...... Augengebrauch".

„Was!?...."

Ineens denkt Anton aan de keuken. Hij ziet alles, wat daar zo pas gebeurd is, in een flits weer voor zich; de man achter de toonbank en diens veelbetekenende grijns en daarbij de woorden „S.S.-Keuken".

Natuurlijk, – dat had hij immers dadelijk willen doen en dat had hij ook nu dadelijk moeten zeggen: S.S.-keu.... koe.... kuu; drommel nog aan toe, wat is nou nog maar weer het juiste Duitse woord voor keuken?

„Kuu-.... kuu.... kuu, kuuken!", knalt hij plotseling de S.S.-er in 't gezicht.

„???—— Mensch, mache dich fort! Ab!! Redest ja reinen Kwatsch!"

....Hoe is het mogelijk dat Anton nog heelhuids uit deze klauw gekomen

is? Als op vleugels vliegt hij langs de Kampstraat, zoveel de boter en de worst het hem veroorloven. Ach, in zijn blijdschap al weer de verkeerde kant uit, nog altijd op Stube 11 af.
De mannen in 11 krijgen ogen als theeschotels als ze zien wat Anton daar voor hen meebrengt. Dat is nu toch ook, of je een kanariepietje besteld hebt en je krijgt een olifant in je voorkamer. Ze zijn zich ervan bewust, dat dit een zaak van hen allemaal is. Het kost Anton de kop, maar hen zeker „de 25" als ze dit niet op de een of andere manier tot een goed eind weten te brengen.
De Stube-oudste is een geschikte kerel. Hij is vaker ingewijd geweest als ze iets „georganiseerd" hebben; hij dient ook nu in het geheim betrokken te worden en moet voor een oplossing zorgen. Als er een oplossing is....
's Middags, wanneer de S.S. op zijn achterste benen staat en de Capo's vloeken en tieren om die brutale diefstal op te helderen, zijn de dozen en worsten al veilig ergens ondergebracht. Maar met Anton is dat niet zo eenvoudig. Ze vinden hem gauw genoeg uit en hij moet voor de draad komen en wordt verhoord en uitgevraagd, dat het niet leuk meer is.
„Volhouden", denkt hij; „nooit de ware toedracht zeggen". Anders gaat vast en zeker zijn kop er af; zò is er misschien nog een geringe kans, dat hij het redt.
„Wo hast du es denn gelassen, du Tölpel!?"
Beslist, hij heeft het dáár heengebracht; in de barak; hij zou de plaats nog precies kunnen wijzen, waar hij het neergezet heeft.
„Mitkommen!"
Met een onbeschaamde stelligheid loopt Anton op een willekeurige plek af; met een zekerheid, die zelfs de wantrouwigste S.S.-er overbluft. Hier heeft hij ze neergezet, pertinent, de dozen boter met de worsten er bovenop!
Ze laten Anton warempel voorlopig weer gaan. Buiten de barak begrijpt hij er iets van. Hij hoort het razen en tieren van de lui onder mekaar. Ze vertrouwen elkaar wederkerig niet en iedereen denkt van iedereen, dat hij het achterover gedrukt heeft.

De eerstvolgende uren betekenen een periode van angstige spanning voor Anton. Hij heeft het gevoel of hij tòch de boter en de worst voor eigen gebruik en in één keer naar binnen heeft geslikt; zò draait het in zijn maag en zoekt er iets voortdurend een uitweg naar boven.
Een en andermaal die middag wordt hij nog voor een ondervraging weggehaald en met deze en gene geconfronteerd. Maar het geval schijnt goed af te lopen. Hoe bestaat het, het loopt goed af!

„Morgen", zegt de Stube-oudste, „morgen jongens...." En daarbij klikt hij met de tong, dat de anderen het water tussen de tanden komt.

Helaas, aan deze goede dingen des levens hebben de stumperds in het Krankenrevier geen deel meer.

Zij liggen in een hok, twaalf meter breed en vijftien meter lang, geheel bezet met kribben, twee boven elkaar. In elke bak liggen er drie, in sommige gevallen zelfs meer zwaar zieken; veel dysenterie- en T.B.C.-patienten. Meer dan driehonderd wrakken zijn in deze barak opgeslagen en zoveel doden als er uitgesleept worden, zoveel doodscandidaten worden er weer opgenomen.

Die er liggen vinden geen rust, dag noch nacht, want het hoesten van de honderden zwelt soms aan tot een orkaan, loeit, zonder ophouden, als het brullen van een zee.... De dysenteriepatienten sterven ongemerkt weg, doven uit als een zwakke vlam, maar de T.B.C.-patienten worstelen soms dagen in een hijgend gevecht met de dood, tot ze smorend verstikken in het moeras van hun bloed.

Er is nauwelijks iemand, die voor hen zorgt. De man, die dienst doet als Sanitäter, kijkt naar hen uit noch om; het moet al wezen om hen neer te slaan, omdat het hemd bevuild is, of omdat ze elkaar verdringen in het hoekje, waar het privaat is – een plaats, waar alles door een opening zomaar in een gat onder de vloer loopt. Niemand hebben ze. Alleen de luizen op hun lichaam, de tientallen soorten, zijn hun trouwe, onafscheidelijke vrienden.

In een der bakken ligt een jonge man de dood naar zich toe te vloeken. Hij heeft zware dysenterie; elk ogenblik kan zijn laatste zijn. Het zijn weinig eervolle redenen, die hem in een Concentratiekamp terecht deden komen. Hij behoort tot de duistere categorie Hollanders, die van de nood van hun medemensen misbruik maakten om zich te verrijken. Nog verloochent zich zijn aard niet. Gisteren, toen hij zich nog zo'n beetje op de been kon houden, heeft hij van een der stervenden in de hoek van de barak de deken van het bed gestolen en nog vanmorgen het schamele rantsoentje brood van de oude man in de krib naast hem. Hij leeft, ook nu zijn laatste ogenblikken aangebroken schijnen, nog geheel voor zichzelf en wordt bezeten door de waanzinnige gulzigheid, nog te hebben wat er te hebben valt.

Onder zijn hoofdkussen heeft hij nog een peukje sigaret. Zijn uitgeputte krachten kunnen het nog juist bemachtigen en hij is, onder veel vloeken, nog net in staat het stompje in brand te krijgen. Begerig zuigt hij de rook op. Hij doet een tweede, lange haal. Dan blijft de hand roerloos liggen.

Langzaam schroeit de sigaret uit tussen de gele toppen van duim en wijsvinger.
„Vreselijk", denkt de oude man in het bed naast hem. „Zo de eeuwigheid in te gaan".
Het is of de patient in de bak er onder de gedachte gelezen heeft.
„Ja, vadertje; zo krijgt het ons ook vandaag of morgen bij het nekvel", zegt hij berustend.
„Ja, en dan....?"
De oude kan zich nauwelijks verstaanbaar maken in het gehoest en geblaf; de man beneden moet navragen.
„Ik zei: wat dan?"
„Wat bedoel je? We gaan allemaal de oven in man en dan....; een tuiltje rook uit de schoorsteen, – dat is het bouquetje op ons graf".
„Dat is geen erg mooi vooruitzicht".
„Weet jij 't dan beter?"
„Ik weet het beter, ja".
„Als je me nou...."
„Ik weet, dat als het aardse huis van dit lichaam afgebroken wordt, ik een beter huis heb; een huis niet met handen gemaakt, maar eeuwig in de hemelen".
„Aha, vader; nou snap ik je, zoals de agent tegen de dief zei; je wilt me op het goeie pad brengen. Spaar je de moeite, ouwe jongen. Ik zou mij schamen voor mijn vrouw als ze haar later ooit de boodschap zouden brengen, dat ik nog voor 't laatst de zwaai genomen heb. Nee, ik heb geleefd voor mijn communistische idealen en daarvoor wil ik sterven...."
Om de stemming in dit „crepatorium" wat op te vrolijken, stuurt de kampleiding op bepaalde dagen een soortement strijkorkest naar het Revier. Het bestaat uit enkele weldoorvoederde prominenten; gevangenen, die in een of ander baantje een goed en veilig onderkomen hebben gevonden. Het orkestje begeleidt dan een half uur lang het hoesten en hijgen der lijders, maar boven de harmonieën der muziek schrillen de dissonanten der stervenden uit.
Op een van de laatste dagen vóór de bevrijding, – de geallieerden hebben de omgeving al in een nauwe kring omsloten – wordt er 's morgens een lange tafel naar de wand gesleept. Daarachter nemen enkele S.S.-ers plaats, de gummiknuppel in de hand.
Ieder, die in het hok ligt, wordt bevolen zich van zijn vodden te ontdoen en dan moeten ze, één voor één, naakt voor de tafel langs lopen. Wie erg wrak is, wordt er uitgepikt en naar buiten geschopt. De bedoeling van de schifting is duidelijk. Er liepen sinds gisteren en eergisteren al zulke

schrikkelijke geruchten: alles wat te ver heen is om te worden geëvacueerd, zal door middel van een spuitje worden om hals gebracht.
Ze worden langs de tafel gedragen en gesleept, de ten dode gedoemden en als het niet vlot genoeg gaat, slaat een der beulen er op met het gezicht van iemand, die er nu eenmaal niets aan doen kan, dat hij veel te goed is. Zeshonderd in getal saamgelezen uit de diverse barakken, zijn deze uitverkorenen des doods. Een vreselijke nacht brengen ze door, geheel naakt, het dodenmerk met een aniline-potlood op de borst aangebracht. Dan komt er onverwacht een tegenbevel. Er is blijkbaar van buitenaf ingegrepen en de slachting wordt afgesteld.
Of slechts uitgesteld? Een paar dagen later worden twaalf-honderd wrakken uit hun kribben gesleept en naar het badhok gedirigeerd. In rijen van vier, gearmd, gaan de slachtoffers, slingerend en waggelend de weg van ongeveer 150 meter gaans. Allen naakt. Meermalen vallen ze op een hoop en zakken ineen.
In het badhok worden ze onder de douche gelegd. Die er tegenop ziet onder het koude water te gaan of er binnen de twintig minuten onder weg komt, wordt door de beulen met een tuinslang bestraald. Velen sterven. Het is ook de bedoeling, want zo wordt het plan van de massamoord toch nog ten uitvoer gelegd.
Als dan eindelijk de dageraad van de bevrijding aanlicht, liggen er stapels lijken in het dodenhuisje. De Capo van het Revier is een Oostenrijker, een geestelijke; hij heeft zin voor decorum. Voor het laatst zal de teraardebestelling nog eens plechtig en met eerbetoon geschieden.
Op de appèlplaats wordt een groot gat gegraven; daar wordt het uitgemergelde overschot van jarenlang lijden en strijden, hunkeren en hopen, in neergelegd.
Uit een brevier leest de geestelijke, met onverstaanbare, monotone stem, enkele gebeden. Dan – zand er over....!
De lijst van een oud schilderij draagt op het glas het opschrift: „Hier rusten de laatste slachtoffers van het Concentratiekamp......
............Russen, ...Polen, ...Hollanders".

GEILLUSTREERD VRIJ NEDERLAND

Onder de talrijke, tijdens de bezetting van ons vaderland verschenen illegale periodieken, is ook „Geïllustreerd Vrij Nederland" te vermelden.
Gelijk zovele andere verzetsorganen begon de uitgave haar bestaan – het was al spoedig na Mei 1940 – in een uiterst bescheiden vorm: gestencild en in een oplaag van slechts enkele duizenden exemplaren. De verspreidings-radius was trouwens in de aanvang zeer beperkt en bepaalde zich practisch uitsluitend tot het Zuiden van het land, voornamelijk Brabant.
In 1943 echter onderging het blaadje een belangrijke uitbreiding. In Augustus van dat jaar werd er n.l. door enkele van de illegale Werkers, die de verspreiding van de periodiek in Brabant in handen hadden, een bijeenkomst belegd, waarop de mogelijkheid onder ogen werd gezien „Geïllustreerd Vrij Nederland" in gedrukte vorm te doen verschijnen en waarbij tevens overwogen werd de verspreiding uit te breiden tot het gehele land.
Eén der deelnemers aan deze samenspreking, Hendrik Hajo Lenstra („Andries"), naderhand gearresteerd en omgekomen in het concentratiekamp Sachsenhausen, onderhield nauw contact met Groningen en kende daar iemand, die in deze plaats veelzijdige relaties bezat in de kringen der „ondergrondse", vooral in die der illegale drukkers. Dit contact nu werd verzocht zijn voelhorens eens uit te steken en de uitvoering der plannen voor te bereiden.
De moeilijkheden bleken niet gering te zijn. Er moest worden gezorgd voor papier, voor een drukker, voor een zetter, voor iemand, die de cliché's wilde vervaardigen; voor wat niet al! De een na de ander werden de hinderpalen evenwel uit de weg geruimd. Weldra waren een zetter en een drukker gevonden, die bereid bleken de risico's voor de goede zaak op zich te nemen (het waren beiden Groningers, respectievelijk uit Stad en Ommeland), terwijl voor de cliché's gezorgd werd door een der bekende verzetsfiguren in het Noorden.
Al met al was het Januari 1944 eer het eerste gedrukte nummer van „Geïllustreerd Vrij Nederland", in een oplaag van 15.000 exemplaren gereed lag. Een 6000-tal hiervan vond zijn weg in het Noorden; de rest werd gedistribueerd over de andere provinciën. Buitengewoon omvangrijk was het werk, dat de organisatie van een uitgave op dergelijke voet met zich meebracht. Een zeer te waarderen steun ondervond de organisator in Groningen, die aanvankelijk vrijwel uitsluitend voor deze taak stond, van een leerling der M.T.S. Deze nam bovendien de verspreiding der krant

op zich voor de provincie Friesland, waar hij als Fries van geboorte verschillende contacten had.
Een wonderlijke, gevaarlijke en tegelijk komische situatie, deed zich soms voor tijdens de voorarbeid voor de verspreiding van het blad. Terwijl ondergronds in de kelders van het gebouw de pakken met de verwenste pamfletten voor de verzending werden gereed gemaakt, stampten in een zaal van het restaurant er naast de laarzen der niets vermoedende Duitsers over de vloer. Eveneens tijdens de expeditie der bladen zag men zich dikwijls voor gevaarvolle situaties geplaatst. Daarom werden er steeds nieuwe methodes geïmproviseerd; tenslotte zelfs werden de kranten verborgen in de tank van een melkauto.
De samenstelling van het blad geschiedde in hoofdzaak te Groningen. Hier was de feitelijke zetel der redactie. O.a. werden er de „Wij vernamen"-berichten en „Diversen" verzorgd en opende de militaire medewerker er zijn perspectieven. Voor enkele artikelen had men medewerking van een contact in Utrecht. Een paar malen nam Utrecht, waar inmiddels nauwe relaties met de Spoorwegen verkregen waren, de verzorging zelfs geheel over en werd de krant ook daar gedrukt.
Sinds het blad in grote oplagen werd gedrukt, rezen er bezwaren ten aanzien van de naam. Ook al moest het verschil naar vorm en inhoud wel aan ieder opvallen, nog altijd bleken er te zijn, die „Vrij Nederland" en „Geïllustreerd Vrij Nederland" vereenzelvigden. Hoewel geaarzeld werd een naamsverandering aan te brengen, omdat dit een ingrijpen zou betekenen in een traditie, die geleidelijk gegroeid was, werd de wenselijkheid hiervan toch steeds sterker gevoeld, zodat er tenslotte toe besloten werd „Geïllustreerd Vrij Nederland" in den vervolge te doen uitkomen onder de naam „Ons Vrije Nederland". Men overwoog hierbij, dat deze nieuwe naam genoegzaam de traditie van het blad tot uitdrukking bracht, terwijl hij tevens voldoende verschilde van „Vrij Nederland", het blad met de oudste rechten.

In het eerste nummer, dat onder de gewijzigde naam, eind Juni 1944 verscheen werd een verklaring en verantwoording omtrent de verandering afgelegd en tevens nog eens de bedoeling van de periodiek uiteengezet.
„Ons blad wil zijn een nationaal, een Christelijk orgaan, dat bedoelt, in positieve zin, de nationale gedachte, zoals die bij de grondlegging van het Nederlandse staatsleven gold, in nauwe band met het Huis van Oranje te bevorderen, daarbij vasthoudend aan de Christelijke beginselen. Ons blad is niet verbonden aan enige partij of groepering, doch bedoelt, alle actie, die de nationale en Christelijke tendenzen in ons volksleven beoogt, te steunen en alles, wat daartegen ingaat, te bestrijden. Wij willen dit doen

door woord en beeld, op een wijze, die door alle lagen van ons volk, begrepen kan worden. Dat is de bestaansgrond van ons blad naast de andere „vrije bladen".
Onder dit alles was de uitgave meer en meer op een hechte basis gebracht waardoor een regelmatige verschijning, elke maand, gewaarborgd was.
Tot ongeveer het eind van de bezettingstijd wist „Ons Vrije Nederland" zich te handhaven. Alleen de laatste maanden vóór de bevrijding, toen massale arrestaties in verzetskringen vele contacten verstoorden, werd de verschijning onmogelijk gemaakt en zag men zich genoodzaakt de uitgave te staken.

HISTORISCH VERHAAL „GEÏLLUSTREERD VRIJ NEDERLAND"

Vlak voor het ter perse gaan van het eerste gedrukte nummer van „Geïllustreerd Vrij Nederland", tegen 't eind van '43, dreigde ons plotseling alles bij de handen te worden afgebroken.
Wat gebeurde er?
In verband met arrestaties leek het de organisator te Groningen op een avond gewenst zijn hoofdcontactadres nog laat te verlaten. Enkele huizen verder werd voor die nacht bij een bevriende relatie bivak opgeslagen. Deze maatregel bleek niet overbodig. Des anderen daags, tussen zes en half zeven des morgens, stond de S.D. al voor de deur van het contactadres met 4 man sterk. Het gehele huis werd overhoop gehaald en alles door elkaar gegooid. Zelfs de boorden werden op naam nagekeken.
Daar de S.D.-ers voelden hier bij de neus te zijn genomen – althans bot vingen – besloten zij hun wraak te koelen aan de beide onschuldige dochters van de heer des huizes, die in wezen helemaal niet zo onschuldig waren als zij er wel uitzagen, immers het waren de twee voornaamste koeriersters van „Ons Vrije Nederland". Zij werden prompt gearresteerd en meegevoerd naar het Scholtenshuis.
Dit alles werd mij, toen de heren weer vertrokken waren meegedeeld. Als organisator en persoon die alles wist, voelde ik me natuurlijk lang niet lekker, temeer daar één van de koeriersters letterlijk net zoveel wist als ikzelf en niet kon worden nagegaan of de S.D. van iets op de hoogte was. Goede raad was duur. Het zetsel voor de nieuwe krant was nagenoeg klaar, terwijl ook het papier reeds op de plaats van bestemming was aangekomen.
Safety first begon ik de voornaamste contacten, waarvan het van belang was dat zij van de arrestatie afwisten, in te lichten, waarna onmiddellijk het gereed gekomen zetsel werd vernietigd en het papier een adresverandering onderging. Hierop werd contact gezocht teneinde de reden van de arrestatie te vernemen. Mij pijnigend met de gedachte hoe deze nieuwe verwikkeling de baas te worden, wie schetst U mijn grote verbazing, toen ik fietsend door Groningen, plotseling de beide koeriersters gearmd en wel in de richting van hun woning zag lopen.
Denkend aan een truc van de S.D., begon ik eerst de omgeving af te zien. Het bleek mij weldra, dat de zaak in orde was. Dat het een gelukkig weerzien was behoeft geen betoog, doch nieuwsgierigheid in de goede zin des woords had alras de overhand.
De beide koeriersters waren direct, gewoonte getrouw, door de S.D. stevig

onder verhoor genomen, tot twee keer toe. Tegen 6 uur die avond werden ze echter beide in vrijheid gesteld, daar men wel inzag zich met „die onnozele dames" niets dan werk op de hals gehaald te hebben. Zo liep door dit werkelijk kranig optreden en toneelspelen van onze koeriersters het gehele geval nog met een sisser af. Daar de S.D. zich natuurlijk niet geheel en al kon laten kennen, moesten onze koeriersters beide een stuk tekenen (waar ze inwendig zeer trots op waren) dat ze staatsgevaarlijk waren en de S.D. tegen hen gewaarschuwd was, terwijl ze een boete moesten betalen elk van f 100.–.

HET NATIONAAL COMITÉ VAN VERZET

Over de werkzaamheden van het Nationaal Comité van Verzet in de provincie Groningen te handelen, houdt noodzakelijk in de geschiedenis dezer organisatie in gemelde provincie tot op haar aanvangen na te sporen.
Al dadelijk blijkt dan, dat lang voor er in dit verband sprake is van een georganiseerde activiteit van het N.C., te Groningen en omgeving een groep (misschien juister uitgedrukt: een successie van groepen) het verzet tegen de bezetter stimuleerde, welke in zekere zin als voorloopster van deze organisatie in bedoelde omgeving mag worden gezien.
Het valt dan ook binnen het bestek van dit verslag de historie dezer groep, zij het beknopt, hier allereerst op te halen, te meer waar zij, naar blijken zal, als zelfstandig onderdeel voor Groningen van het N.C., naderhand in genoemde organisatie werd ingeschakeld en opgenomen.
Het villadorp Haren, nabij Groningen, kan worden aangemerkt als de geboortegrond van deze groep. Hier kwam, reeds vóór October 1942, wekelijks een aantal personen bijeen, om in verband met de in ons land en daarbuiten plaatsvindende gebeurtenissen en de dientengevolge steeds dreigender wordende situatie, hun houding te bepalen.
In hoofdzaak bestaande uit leden der z.g.n. Nederlandse Unie, werden op de samenkomsten dezer groep over het door de Unie gevoerde beleid vaak levendige debatten gehouden, met als resultaat, dat dikwijls door woord en geschrift de Unie-leiding opmerkzaam werd gemaakt op binnen de groep bestaande opvattingen en bezwaren. Zo gaf het probleem der Winterhulp-collecte aanleiding tot een aantal heftige besprekingen. De meeste leden der groep waren evenwel van mening, dat de houding der Unie ten dezen geen reden mocht zijn om de band met deze organisatie radicaal te verbreken. Er stonden tenslotte grotere belangen op het spel. Het werd noodzakelijk geacht de Nederlanders bij elkaar te houden, teneinde afschuiving naar de N.S.B. te voorkomen. Inmiddels had deze gehele kwestie het voordeel, dat van dat ogenblik af, nog meer dan voorheen, elke opdracht aan ons volk uitermate critisch werd bekeken.
Vast stond intussen voor allen, dat Engeland de oorlog zou winnen, — dit was, bij alle teleurstelling in het werk voor en na ondervonden, een machtige stimulans.

Maar daar boven uit ging voor elk het leidend en richting gevend besef, dat het de plicht en het recht van ieder Nederlander was een compromis met de vijand, in welke vorm dan ook te schuwen, ja deze, waar zich hiertoe de gelegenheid voordeed, zelfs zoveel mogelijk afbreuk te doen.

Naast de min of meer theoretische beschouwingen in de onderlinge wekelijkse samensprekingen, bleven dan ook actieve daden van verzet niet lang achterwege.

Hoofdzaak was de hulpverlening aan hen, die door de maatregelen der Duitsers in moeilijkheden waren gekomen. Zo werden verscheiden personen, die bij het Arbeidsbureau als werkzoekende ingeschreven stonden en die dreigden in Duitsland te werk te worden gesteld, aan een werkkring geholpen. De groep zorgde hierbij voor de gehele of gedeeltelijke betaling van het arbeidsloon.

Waar er geen voldoende werkgelegenheden aanwezig waren, schiep men deze. In dit opzicht toonde de groep een zeer lofwaardig initiatief. Een boodschappendienst werd gevormd; een klompenmakersbedrijfje uit de grond gestampt; een vennootschap tot aanleg en onderhoud van tuinen in het leven geroepen.

Volledigheidshalve kan hier nog vermeld worden, dat aanvankelijk één, later twee leden van de oorspronkelijke groep in het bijzonder werkzaam waren op het gebied van hulpverlening aan de betrekkingen van zeevarenden, wonende in de provincie Groningen.

Maar al heel gauw liep het spaak met de groep. Arrestaties en andere moeilijkheden waren de oorzaak, dat de belangstelling voor het werk sterk verminderde. De tuinbouwonderneming, die met finantiële hulp van de groep door een tweetal arbeiders werd gedreven, gaf aanleiding tot minder prettige verwikkelingen. Toen n.l. vaststond, dat een deel van de opbrengst in natura, dat door de groep aan het Gemeentebestuur ter beschikking zou worden gesteld ter verdeling onder zieken en armlastigen, niet door de zetbazen geleverd werd, trok de groep zich terug en wenste de zaak niet verder te steunen. Het bedroevend gevolg hiervan was echter, dat een der ondernemers de groep dreigde met aangifte bij de Duitsers. Bij dit alles kwamen verkapte bedreigingen aan het adres van bepaalde leden der groep door de N.S.B.-ers, alsmede moeilijkheden met de S.D. Ook de omstandigheid dat omstreeks deze tijd de met opheffing bedreigde Ned. Unie, waarvan vele leden der groep als gezegd tot dan toe lid waren geweest, het parool uitgaf contactkringen te vormen, hetgeen meerdere avonden aan samenspreking vergde, was mede een der redenen dat de groep ter ziele ging. Nog werden pogingen in het werk gesteld om de zaak nieuw leven in te blazen, doch dit mislukte jammerlijk.

De opdracht in provinciaal verband de basis van de Unie-organisatie te blijven bewaren, leidde evenwel tot een elkaar weervinden van sommige der groepsleden in een nieuwe verhouding. De opzet der zo te zeggen vernieuwde groep, bracht mee, dat er naar alle kanten in de provincie

uitgebreide contacten werden gelegd. Een intense samenwerking ontstond van dit ogenblik af met de meeste der verzetsgroepen en de leidende figuren hiervan in Stad en Provincie.
Door middel van een der contacten verkreeg men relatie met een K.P.-ploeg, die materiële hulp behoefde bij het werk ten bate van onderduikers, joden e.d. Deze hulp werd de groep toegezegd door een industrieel te Haren, die beschikte over gelden, bijeengebracht door een aantal industriëlen. Later werd, in samenwerking met enige heren uit Groningen, onder leiding van Ir. A. H. Schelling, de verzending van voedsel, rokerij e.d. naar de gijzelaarskampen in Brabant verzorgd.
Trouwens dit werk werd door vele oud-Unieleden verricht, waarbij tevens zorg werd gedragen, dat de familiebetrekkingen der gijzelaars, wanneer nodig, van geld enz. werden voorzien.
Uitgaande van de gedachte, dat in het belang van het Nederlandse volk een „bijltjesdag", na het vertrek der Duitsers, tot elke prijs moest worden voorkomen werd een provinciale organisatie, „ordedienst" genaamd, opgebouwd. Districts- en plaatselijke exponenten werden aangewezen, alsmede mensen aangezocht om de nodige medewerking te verlenen. Dat hiervan het overgrote deel uit oud-Unieleden bestond, kon gegeven de opdracht niet anders worden verwacht. Op de duur is deze organisatie overgegaan in de landelijke O.D., welke later, in samenwerking met de K.P. en het R.V.V. tot de opbouw van de driehoek-organisatie en nog later tot de vorming van de N.B.S. heeft geleid.
De werkzaamheden der organisatie breidden zich onder de hand uit tot het verstrekken van valse persoonsbewijzen, bonkaarten, vrijstellingen enz. Uit dien hoofde werden door de leden der groep ter plaatse speciale relaties gezocht.
Eén ogenblik dreigde het mis te gaan met de financiën, waardoor in 't bijzonder de hulpverlening aan de familiebetrekkingen van gegijzelde en ondergedoken politiemannen in 't gedrang kwam.
Gelukkig was de groep terzelfdertijd bezig betrekkingen aan te knopen met het Nationaal Steunfonds, wat tot resultaat had, dat deze de finantiële verplichtingen der groep overnam.
Inmiddels was tevens het tijdstip aangebroken, dat de groep in nader contact geraakte met het Nationaal Comité van Verzet. Bij monde van de vertegenwoordiger van het N.S.F. te Groningen, werd het voorstel gedaan zich in het landelijk verband van het N.C. te laten onderbrengen. Na diverse besprekingen – bij welke de stemming onder het merendeel der leden zó bleek te zijn, dat men, gezien de bestaande contacten met andere provinciale organisaties, niet bereid was uitsluitend opdrachten van één

landelijke organisatie uit te voeren – werd tenslotte tot aansluiting besloten.
Bij de inschakeling werd bepaald, dat de groep als Groningse Verzetsgroep autonoom zou blijven. Wel zou zij zich in het vervolg aanduiden met de initialen van het N.C.
Terloops zij aan deze plaats nog meegedeeld, dat betrekkelijk kort na de opheffing van de Unie zich bij de nieuw gevormde groep enkele heren uit Utrecht meldden, die, in opdracht van het Driemanschap, dat in gijzeling was gesteld, de landelijke leiding der „illegale" Unie zou uitmaken. Vrij regelmatig kwam één dezer heren naar Groningen om de groep op de hoogte te houden van de algemene toestand in den lande, alsmede besprekingen te voeren over de te verwachten politieke ontwikkelingen na de oorlog. Hiertoe werd een aantal lezingen georganiseerd voor verschillende groepen in stad en provincie. Door Groningen werd het werk van deze heren, dat uiteindelijk heeft geleid tot de opbouw van de organisatie der Nederlandse Volks Beweging, alsmede tot het onder hun auspiciën uitgeven van het illegale blad „Je Maintiendrai", gesteund met een behoorlijke bijdrage, bijeengebracht door medewerkers der groep.
Voor hulp aan onderduikers enz. in Holland werden o.a. ingelijste foto's van Prinses Juliana verkocht, alsook bronzen legpenningen. Een ongelukkige noot in de gehele zaak was, dat bedoelde heren gedurende een half jaar het contact met Groningen lieten schieten, om tenslotte, Augustus 1944, aan te komen met een volledig schema voor een nieuwe Nederlandse Volkspartij, op te richten na het einde van de oorlog. Op grond van een daadwerkelijke samenwerking gedurende 2 jaar, had verwacht mogen worden, dat dit niet zonder en over de groep zou zijn geschied. De contactpersonen konden zich dan ook met deze gang van zaken niet verenigen, redenen waarom het contact verbroken werd. Na beëindiging van de oorlog startte geen Nederlandse Volkspartij, maar een Nederlandse Volksbeweging.
Het directe gevolg van de koppeling aan het N.C. was geweest, dat de organisatie der groep in vele opzichten moest worden herzien. De veelvuldige berichten en opdrachten, die van het N.C. ontvangen werden, waren vaak bestemd voor speciale groepen: ambtenaren, landbouwers enz., terwijl voor de uitvoering ervan dikwijls deskundige voorlichting werd vereist. De verzetslieden werden daarom zoveel mogelijk in afzonderlijke groepen ondergebracht. Zo ontstond: een Ambtenarengroep (reeds in deze vorm aanwezig), een Industriëlengroep, een Landbouwgroep, een Scheepsbouw- en Kustvaartgroep, een Politiegroep en op de duur ook een groep Voedsel-distributie, een groep Gevangenenverzorging, een contact in Huis

van Bewaring en een contact in Scholtenshuis (S.D.). Getracht werd nog om meerdere groepen te bundelen binnen het kader van het N.C., zoals middenstanders, hoogleraren, rechterlijke macht e.d., maar dit mislukte. Het geheel werd geplaatst onder leiding van de provinciaalleider voor het N.C. In de provincie bleef deze beschikken over enige districtsleiders, o.a. in Oost-Groningen (omvattende Westerwolde, Oldambt en Reiderland), in het Westerkwartier, in de Veenkoloniën en Fivelingo. Zij waren de z.g.n. „leiders in algemene dienst" en vormden de spil, waar streeksgewijze veel om draaien moest. Eén van hen was Ds. A. du Croix te Winschoten („André"). Hij viel in de uitoefening van zijn „ambt".

Een korte omschrijving van de belangrijkste werkzaamheden door de diverse groepen verricht moge hier volgen.

De belangrijkste taak van de *Ambtenarengroep* bestond in het uitreiken van vervalste persoonsbewijzen, vervalste of deugdelijke vrijstellingen voor O.T. werkzaamheden en tewerkstelling in Duitsland, alsmede in het verstrekken van distributiebescheiden. Een vruchtbaar werk verrichtte zij ook met het onderscheppen van brieven, geadresseerd aan de S.D., Hoofdbureau van politie en het Gewestelijk Arbeidsbureau, waardoor heel wat nuttige tips verkregen werden. Uiteraard vormde sabotage van voorschriften, speciaal inzake tewerkstelling van ambtenaren in Duitsland, een belangrijk onderdeel van de verzetstaak van deze groep. Prachtig werk werd gedaan onder bepaalde categorieën van ambtenaren met betrekking tot het inzamelen van gelden ten bate van het N.S.F. Meerderen hadden zich bereid verklaard om iedere maand een gedeelte van hun salaris aan het N.S.F. ter beschikking te stellen. Tot aan de bevrijding toe werd dit volgehouden. Aangetekend moet hierbij worden, dat, hoewel de samenwerking tussen de leiding van het N.S.F. en het N.C. voortreffelijk bleef, men besloot, dat het N.S.F. zoveel doenlijk eigen exponenten in de provincie zou aanstellen, dit om onnodig risico te voorkomen. In de Ambtenaren- en de Landbouwgroep bleef het N.C. echter gelden voor het N.S.F. inzamelen.

Sabotage van voorschriften inzake tewerkstelling van arbeiders in Duitsland vormde een belangrijk onderdeel van het werk van de *Industriëlengroep* en andere groepen. Grote hoeveelheden voedsel werden door de voedselverwerkende Industrieën beschikbaar gesteld ter verstrekking aan zieken, behoeftigen en aan onderduikers. Aanwijzigingen werden verstrekt voor het verbergen van voor de productie na de oorlog benodigde machine's, alsmede voor het vervaardigen van werktekeningen van onmisbare onderdelen van fabrieksinstallaties. Met het persen van olie uit koolzaad,

ten dienste van het voedsel-distributieapparaat der groep, bewezen bepaalde fabrieksdirecties schitterende diensten.
Door een tabaksverwerkende industrie werd op ruime schaal gezorgd voor de tabaksvoorziening van daarvoor speciaal in aanmerking komende verzetsgroepen.
Ook de *Landbouwgroep* hield zich bezig met het saboteren van de maatregelen inzake het te werk stellen van arbeiders in Duitsland. Zeer goed werk werd verricht op het gebied van hulpverlening aan het N.S.F., doch vooral valt te roemen het geweldige werk, dat deze groep heeft verzet met betrekking tot het beschikbaarstellen van voedsel voor zieken, behoeftigen en onderduikers, zowel in als buiten de provincie. Door deze Landbouwgroep was het N.C. in staat om in de provincie Groningen een paar duizend gezinnen van tarwe en olie te voorzien, terwijl buiten het comité Eerland om, clandestien 210 ton tarwe, 110 ton rogge, 80 ton peulvruchten, alsmede 10 ton koolzaad hun weg naar het Westen des lands vonden. Voor zover nodig werd dit werk gefinancierd door het N.S.F. Nadat de eerste leider van deze groep door de Duitsers was uitgeschakeld (hij werd in gijzeling gesteld), werd de Heer A. Kwast met de leiding daarvan belast. Deze heeft zijn werk met de dood moeten bekopen.
Een essentieel deel van het werk der *Scheepsbouw- en Kustvaartgroep* vormde de spionnage. Veel werd ook gesaboteerd vooral ten aanzien van het bouwprogram der Duitsers, alsmede t.a.v. het tewerkstellen van Nederlanders in Duitsland. Een moeilijke opgaaf was het voor deze groep om materialen voor de Duitsers te verbergen tot een dergelijke hoeveelheid, dat wanneer ons land bevrijd was, althans in het begin voldoende materiaal aanwezig zou zijn om aan de bouw van een Nederlandse vloot te kunnen beginnen.
De toestanden in het politiecorps waren zodanig, dat eigenlijk van een *Politiegroep* in groepsverband nauwelijks sprake kon zijn. Het aantal verkeerde elementen in het corps ondergebracht, alsook het volkomen fout zijn van de staf, was oorzaak, dat het verzetswerk in deze groep lang zo goed niet tot zijn recht kwam als in de andere groepen. Met veel moeite wist de leiding van deze afdeling enige vertrouwde medewerkers te vinden. Men was er op uit zoveel mogelijk de arrestatiebevelen te saboteren. Op dit gebied werden inderdaad goede dingen gepresteerd, die, gegeven de omstandigheden des te meer waardering verdienen. Een zeer bijzonder onderdeel van de taak was het verstrekken van inlichtingen in verband met arrestaties. Meermalen werden kostbare tips verkregen, op grond waarvan tijdig maatregelen konden worden genomen. In September 1944

ging het contact met het politiecorps, als gevolg van een reeks arrestaties, volkomen verloren.

In September 1943 werd, in overleg met de exponent van het N.C. in Groningen besloten, zulks met het oog op de slechte gezondheidstoestand in vele gezinnen, zo spoedig mogelijk een organisatie op te bouwen, welke zich zou kunnen belasten met het distribueren van tarwe en olie en zo mogelijk van peulvruchten en grutterswaren. Deze organisatie moest in overleg met de Landbouw-, Industrie- en de Ambtenarengroep werken. Spoedig werd gestart met de *Voedseldistributiegroep*. Het kostte nogal wat moeite om geschikte opslagplaatsen te vinden, doch tenslotte slaagde men hierin. Een 50-tal personen stelde zich beschikbaar en gaf zich met toewijding aan dit werk; tijden achtereen, elke avond zodra de duisternis was ingevallen. Het resultaat was, dat alleen reeds in de stad Groningen ruim 1800 gezinnen aan tarwe en olie konden worden geholpen; alles tegen kostende prijs, of, wanneer betaling niet mogelijk was, om niet.

Veel werk moest worden verzet en grote gevaren geriskeerd om deze organisatie goed te doen functionneren. Tijdens deze actie werd de leider van de Landbouwgroep, de Heer Kwast, voor de eerste keer gearresteerd, als gevolg van het feit, dat de S.D. door verraad aanwijzingen gekregen had, waar het koolzaad wegkwam en waar het werd geperst. Alles liep echter goed af en de betrokkenen herkregen spoedig hun vrijheid. Zelfs de in beslag genomen „administratie" werd, dank zij de politie, teruggegeven. Nog kan bij deze groep worden vermeld, dat zij met medewerking van de distributiedienst tevens de beschikking verkreeg over brandstofkaarten, zodat hier en daar voor ernstige zieken een extra rantsoen brandstof beschikbaar kon worden gesteld.

Toen één der gearresteerden na zijn vrijlating, kwam mededelen, dat de kwaliteit van het via de cantine van het Huis van Bewaring beschikbaar gestelde aanvullend voedsel zeer veel te wensen overliet, werd het initiatief genomen tot een groep *Gevangenenverzorging*, welke de opdracht kreeg pogingen aan te wenden hierin verandering te brengen. In de eerste plaats werd contact opgenomen met de leveranciers, aan wie de eis werd gesteld in 't vervolg het beste van het beste te leveren. Deze leenden hieraan tenslotte het oor en zelfs werd bereikt, dat de beschikbare geringe voorraden zoveel mogelijk aan de gevangenen ten goede zouden komen. De toestand in de gevangenis was, door verscherping van de bewaking (door de Duitsers) slecht geworden; het ging er nu om de voedingswaarde van het verstrekte voedsel tot een zo hoog mogelijk peil op te voeren. De kwaliteit werd verbeterd door havermout en boter of olie bij de bereiding te bezigen. Radijs, wortelen, appelen en peren werden beschikbaar gesteld.

Enkele dames namen op zich, zulks in overleg met de bakkers, periodiek koeken te laten bakken. Doordat men de beschikking kreeg over een aantal brood-, stroop- en boterbonnen, lukte het grote hoeveelheden koek aan te laten maken en te leveren aan de cantine. Tengevolge van dit alles verkreeg men een aanzienlijke verruiming van de voedselvoorraden. Op een moment werd de situatie zelfs zo, dat enkele gevangenen geen kasgeld voldoende hadden, om hetgeen hun werd aangeboden te kunnen kopen. Er werd echter voor gezorgd, dat ook zij niets te kort kwamen. Het hoogtepunt wat bereikt werd was wel dat, in overleg met het Ned. Rode Kruis, één keer in de veertien dagen een zgn. voedselpakket aan de gevangenen mocht worden verstrekt. Eén dezer pakketten (om een staaltje te geven), het Paaspakket, bevatte 14 sneden brood, besmeerd met dik boter en belegd met kaas, worst of roggebrood; 2 dikke plakken kruidkoek; 1 beker met jam; 1 ei; 1 zakje met suikerwerk. En dit was doorgaans de samenstelling der verstrekte pakketten.
Het werk van het *Contact in het Huis van Bewaring* betrof voornamelijk het verstrekken van inlichtingen over en het geven van waarschuwingen aan gevangenen en medewerkers. Te memoreren valt hier in 't bijzonder de zorg door het personeel aan door de S.D. mishandelde gevangenen besteed. Een angstig moment werd beleefd toen het personeel van het Huis van Bewaring in arrest werd gesteld. Behalve, dat deze mensen vrijheidsstraffen hebben gehad, liep echter alles goed af.
Ook over een *Contact Scholtenshuis* (S.D.) beschikte het N.C. Tot 15 November 1944 bezat men hier, door bemiddeling van een industrieel, enige losse contacten. Door de arrestatie op gemelde datum van twee provinciale leiders voor het N.C., de Heren Ir. A. H. Schelling en W. A. T. Niemeijer, werd dit omgezet in een vast contact van grote waarde. Helaas mocht het niet gelukken genoemde medewerkers uit de klauwen van de S.D. te bevrijden. Beiden lieten het leven.

Met het bovenstaande is gepoogd enigszins een omschrijving te geven en een inzicht te verschaffen in het werk van het Nationaal Comité, zoals zich dit in de provincie Groningen ontwikkelde. Mogelijk zouden er nog enkele data of feiten te noemen zijn, maar tot een integrerend bestanddeel van het werk of de historie van het N.C. behoren deze niet, zodat vermelding op deze plaats gevoegelijk achterwege kan blijven.
Over 't geheel kan gezegd worden, dat de Groninger groep uitnemend werk verrichtte. De verhouding tot de landelijke leiding was uitstekend; prachtige voorlichting en waardevol materiaal werd van deze zijde ontvangen.

Ook de relaties en het contact met de leiding van andere organisaties was zeer goed. Door het uitwisselen van gegevens werd bereikt dat een behoorlijk inzicht in de aard en omvang van het illegale werk in de provincie Groningen werd verkregen, waardoor het mogelijk was, soms adviserend dan weer stimulerend te werken.
Waardevol was o.a. de relatie met de inlichtingenorganisatie, „Luctor et Emergo", omdat daardoor kon worden bereikt, dat een aantal belangrijke berichten naar Engeland kon worden doorgegeven. Later werd door Ir. Schelling rechtstreeks contact gelegd met de Nederlandse Inlichtingendienst, waarmee een doeltreffende samenwerking plaats vond.

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING VAN HET WERK VAN DE LANDELIJKE ORGANISATIE VOOR HULP AAN ONDERDUIKERS, L.O., IN STAD EN PROVINCIE GRONINGEN

De donkere dagen voor Kerstfeest van het donkere bezettingsjaar 1942. Wie een datering zoekt voor de aanvang van het georganiseerde L.O.-werk in het Gewest Groningen, komt terecht bij deze Kerstdagen, nader gepreciseerd bij die avond van de Tweede Kerstdag, toen op een adres in de J. H. Jansenstraat enkele jonge mensen bijeen waren, w.o. *Cornelis Kraal* – „Karel van Kampen" – uit Meppel, die in opdracht van Ds. Slomp – „Frits de Zwerver" – naar Groningen was gekomen om contacten te leggen ten behoeve van diens organisatie voor hulp aan de steeds wassende stroom van onderduikers.
Vóór deze datum hadden, – ten dienste van Joodse onderduikers en van hen, die in verband met de verplichte tewerkstelling en arbeidsdienst zich aan de nasporingen van de bezetter wilden onttrekken, – reeds hier en daar geïmproviseerde pogingen tot hulp, in allerlei vorm, plaats gevonden. Een opzettelijke organisatie voor hulp aan onderduikers, als onderdeel van het werk, dat als zodanig sinds enige tijd op dit gebied in andere provincies geschiedde, was echter nog niet tot stand gekomen.
De eerste bijeenkomst, op de avond van de Tweede Kerstdag, werd de inzet van een reeks van besprekingen in de daarop volgende dagen. Nòg enkele jongelui werden aangetrokken en gezamenlijk werden de plannen voor de te ondernemen actie uitgestippeld. Om redenen van veiligheid werd overeengekomen de eigen namen te laten varen en op voorbeeld van „Karel van Kampen" voor de toekomst schuilnamen aan te nemen. Zo metamorphoseerden zich de aanwezigen in de personen, die als eersten de organisatie van het L.O.-werk in stad en provincie ter hand namen. Het betrof hier uitsluitend jongeren uit de Gereformeerde Jeugdgroeperingen van wie deze aanvankelijke stimulans tot organisatie van de L.O.-actie uitging, hetgeen op de aard en het karakter van het werk, zoals zich dit althans binnen deze groep ontwikkelde, niet zonder invloed bleef.
Als richtlijn bij de hulpverlening werd aangenomen, dat de Organisatie ieder zou helpen, die principiëel tegen de bezetter positie koos, ongeacht zijn godsdienstige of politieke overtuiging. Zo spoedig mogelijk zouden in de stad Groningen en daarbuiten contactpersonen worden gezocht, die, in samenwerking met zelf te kiezen medewerkers, plaatselijk de belangen der onderduikers konden behartigen. Tevens zou getracht worden om met de figuren, die reeds verspreid werkzaam waren, contact op te nemen en ze voor de organisatie te winnen.

Een voorlopige regeling ter verdeling der werkzaamheden werd getroffen, alsook een indeling van het arbeidsveld gemaakt. De provincie werd daarbij verdeeld in een aantal rayons: de stad Groningen, Haren en omstreken, het Westerkwartier, het gebied ten Noorden hiervan tot de lijn Groningen-Pieterburen, Noord-Oostelijk Groningen tot het Eemskanaal, het gedeelte ten Zuiden van het Eemskanaal met de omgeving van Delfzijl en het gedeelte ten Zuiden van het Winschoterdiep.

Conflicten, voortspruitende uit het betreden van het werkterrein der aan Groningen grenzende provincies Friesland en Drente, behoefde men bij de ontworpen regeling weinig te vrezen, daar de grens met Friesland, door haar duidelijke geografische aftekening vanaf de Lauwers, voor zich sprak en Drente minder gecentraliseerd werkte, zodat Groningen de grensgebieden dezer provincie zonder wrijving kon exploiteren. Zo werden b.v. later de plaatsen Emmer-Compascuum, Emmer-Erfscheidenveen, Zwartemeer, Klazienaveen, Nieuw-Amsterdam en Emmen vanuit Groningen bewerkt.

De bestaande contacten buiten de provincie zouden worden onderhouden door „Karel", in het bijzonder met zijn vroegere basis Meppel en voorts met Zwolle; door een zijner medewerkers met Hoogeveen, Drachten, Kollum en Leeuwarden.

Nog werd bepaald, dat minstens eens per week de gelegde contacten door de betreffende rayonleider zouden worden bezocht, terwijl er tevens wekelijks een rayonleidersvergadering zou worden gehouden, waar iedere rayonleider verslag van zijn werkzaamheden zou moeten uitbrengen.

Uit de kring der medewerkers werd intussen een algemeen leider aangewezen.

Ten behoeve van de rayonleiders werden enkele instructies opgesteld. Men was er hierbij op bedacht, naast centralisatie van elke plaats op de stad, voldoende ruimte voor zelfstandige bearbeiding te laten. Daartoe werd bepaald: dat in elke plaats contact zou worden gezocht; dat dit contact zou hebben zorg te dragen voor het zoeken van eigen medewerkers ter plaatse; dat het contact vrij zou zijn in zijn bewegingen, mits de opzet van beperking tot rayon eerst en provincie daarna niet werd doorkruist; dat de distributiemoeilijkheden zoveel doenlijk zouden worden opgelost in de onderduikplaats van de betrokkene; dat financiële aangelegenheden eveneens plaatselijk zouden worden geregeld.

De plaatselijke contacten vormden een belangrijke schakel in het geheel. Zij waren het, die er meer onmiddellijk voor zorgden, dat de mensen konden worden ondergebracht. Dikwijls ook hadden ze connecties op de distributiekantoren ter plaatse, waardoor ze de bonkaartenvoorziening der

onderduikers zelfstandig konden behartigen en soms overtollige bonnen aan de groep konden afstaan.

Met het bovenstaande had dan het plan tot een meer georganiseerde hulpverlening zijn vastere vorm ontvangen en zijn voorlopig beslag gekregen. Vanzelfsprekend vlotte het met de toepassing in de ene plaats beter dan in de andere. Als bijzonderheid mag Baflo vermeld worden, waar binnen verloop van nog geen 14 dagen reeds 7 onderduikers konden worden geplaatst.

Een grote moeilijkheid bleek al dadelijk het tekort aan geschikte krachten te zijn. Zeer welkom was dan ook de medewerking, die aldra verleend werd van de zijde van *Henk Ridder* – „Henk de Vries" – en vele anderen. Deze verbreding van de staf bracht diverse mutaties mee. Het was slechts het begin van eindeloos vele volgende wisselingen.

Maart 1943 moest een der initiatiefnemers, in verband met een oproep tot tewerkstelling in Duitsland, onderduiken en vond in Gelderland een nieuw werkterrein. In April ging een ander over naar „Trouw". In de loop van de zomer verliet een derde de dienst wegens ernstige ziekte. Intussen ging het werk onder al deze wisselingen en wijzigingen zijn onverstoorbare gang en verkreeg een stage uitbreiding.

Eind Februari werd de z.g.n. Beurs ingesteld en daarna wekelijks door de provinciale leider bezocht. Deze Beurs was de plaats waar de leiders uit de verschillende provinciën bijeenkwamen en uitwisseling hielden. Hier werden later de resultaten van de diverse kraken, alsmede bonnen en persoonsbewijzen verhandeld. Tips werden aan elkaar doorgegeven en belangrijke inlichtingen over troepenverplaatsing e.d. verstrekt. In haar oorsprong was de Beurs vooral ruilplaats voor onderduikers, waarbij er in het bijzonder naar gestreefd werd deze onder te brengen in die provincies, waar ze op de geschiktste wijze in het arbeidsproces konden worden ingeschakeld en productief werk kregen te verrichten. De algemeen leider was er in de regel voor Groningen aanwezig. Bij verhindering liet hij zich gewoonlijk vertegenwoordigen door „Karel van Kampen", of een der anderen, in gezelschap van een tweetal koeriersters.

Omstreeks deze tijd kreeg ook de stad Groningen, waarvoor tot dan toe geen speciale werkgroep was aangewezen, haar meer intensieve bearbeiding. Verschillende nieuwe medewerkers werden ook voor dit rayon aangetrokken, terwijl uit de inmiddels ontstane contacten met andere verzetsgroepen een samenwerking met enkele der hiertoe behorende figuren groeide, die plaatselijk van groot belang was. Door middel van *Pannekoek*-„Nap" was er voeling met de illegale voortzetting van het Chr. Nat. Vakverbond. Door *Ir. Drenth* en een der A.R. Burgemeesters uit de provincie

met de illegale Politieke Organisatie van de A.R. Partij. De oorsprong van deze organisatie dateerde in de stad Groningen reeds vanaf Juni 1941, toen, in verband met het verbod voor de politieke partijen, verschillende personen uit de A.R.-groeperingen uitwisseling bleven houden in hun zgn. theeuurtjes, waar aan de hand van tevoren opgestelde theses de houding tegenover de bezetter vanuit het schriftuurlijke beginsel werd bepaald. Op deze bijeenkomsten werd wel in het bijzonder de principiële verzetshouding geboren, die eveneens kenmerkend voor de L.O. mag worden genoemd, waarbij het feit, dat vele figuren uit de P.O.-kring naderhand in het L.O.-werk een werkzaam aandeel namen, stellig niet zonder invloed is gebleven. Binnen deze P.O.-kring was vooral Drenth een stimulerende persoonlijkheid. Van hem ging de eerste activering uit en hij was de bezielende kracht van een groep medewerkers, waarvan *Hendriks*, *Kuypers* en *Uiterwijk* met name behoren te worden genoemd. Uit het contact met de P.O. vloeide weer voort het contact met „Trouw" en naderhand relaties met het hoofdcontact hiervan voor het Noorden. Via enkele ondergedoken officieren werden er tevens nog connecties onderhouden met de militairen van het 12e R.I.

Het bleek voor de stad Groningen al spoedig noodzakelijk over te gaan tot een spreiding der werkzaamheden. De stad werd daarom in wijken ingedeeld en ook overigens kwam een meer gedetailleerde werkverdeling tot stand. In de eerste plaats werd een finantiële commissie in het leven geroepen. Behalve de finantiële verzorging werd echter ook de voorziening van distributiebescheiden, omdat de vraag naar bonkaarten steeds groter werd, nader onder ogen gezien. Het contact met *Sipke Visser*, een der ambtenaren bij de Distributiedienst, die zijn bemiddeling bij het verkrijgen der distributiebescheiden verleende, werd uitgebreid en relaties werden verkregen met *Marinus Boot*, ambtenaar bij de accountantsdienst der gemeente Groningen, door wie de contrôle op de illegaal verkregen bonkaarten werd gedekt.

Een inlichtingendienst functionneerde eveneens uitstekend. Het hoofd hiervan had relaties bij het Arbeidsbureau en bij de Politie. Hij wist zich regelmatig op de hoogte te doen stellen van wat er op het Scholtenshuis en het Huis van Bewaring voorviel en zag kans hierheen geregeld boodschappen te laten overbrengen. Hij werd bijgestaan door verschillende medewerkers, waarvan vooral door de koeriersters veel en belangrijk werk werd verricht.

Regelmatig bleef onder dit alles uitwisseling bestaan tussen de rayonleiders en de leiding in de stad. Men had hiervoor een instuifadres in de

Turftorenstraat. Daar werden vaak ook de algemene zaken besproken en kwesties, die in de rayons niet waren op te lossen, ter tafel gebracht.
Op deze bijeenkomsten trad weldra aan het licht, dat er buiten de personen, die elkaar in de Provinciale Organisatie gevonden hadden, nog andere belangrijke zelfstandige groepen op het gebied van de hulpverlening verspreid werkzaam waren.
„Nap", die overal zijn relaties had, vertelde van de „Zuster" — *H. van der Zee* — en van een illegaal werker uit Bedum. Verder bleken *Ds. Douma* van Emmer Compascuum — „De Groot" — alsmede de groepen „Radersma", „Usquert" en „Ten Boer" buiten het verband te opereren.
Het zal nodig zijn op deze plaats allereerst iets omtrent deze groepen mede te delen, voorzover n.l. hun geschiedenis niet vervlochten is met de ontwikkeling der L.O. in het algemeen en in het verdere van dit relaas aan de orde komt.
Bedums intrede in het illegale werk dateerde van eind 1942. Een kwestie met ondergedoken Joden vormde de eerste aanraking. Op zekere avond verscheen de ambtenaar ter secretarie van Usquert, *Piet Hut,* in Bedum. Hut moest onderduiken. Hij werd aan een duikadres geholpen, maar geen veertien dagen later verscheen hij weer en deed het voorstel gezamenlijk een groep op te bouwen. In Bedum verklaarde men zich bereid en weldra waren contacten gelegd o.a. met de *Gebr. Gootjes* te Baflo. Door de steeds toenemende behoefte aan bonkaarten, zag men zich genoodzaakt middelen te zoeken om zich deze te verschaffen, hetgeen er toe leidde, dat deze groep op 4 Juni 1943 het Gemeentehuis te Langweer kraakte, de eerste kraak in Nederland, waarvan de buit volledig aan onderduikers ten goede kwam. Deze overval werd gevolgd door andere, waardoor op de duur het werk van verschillende personen uit deze groep het karakter verkreeg van het later dusgenaamde K.P.-werk, hetgeen o.a. het geval was bij de Gebr. Gootjes en Hut. Opgemerkt dient hierbij te worden, dat naderhand ook anderszins het werk der L.O. en K.P. op vele punten in elkaar overvloeide, waardoor de grenzen tussen deze beide verzetsgroepen niet scherp te trekken vallen. In het algemeen kan worden gezegd, dat in L.O.-verband de resultaten werden benut, die de actie der K.P.-groepen afwierp.
In die tijd kwam „Bedum" ook in aanraking met *Harm Molenkamp* uit Eenum bij Loppersum. Molenkamp zat reeds volop in het illegale werk. In het begin van 1943 was hij als contact te Eenum door de rayonleider in Noord-Oostelijk Groningen aangezocht. Energiek vatte hij het werk aan. Grote partijen valse bonkaarten werden door hem gehaald van een drukkerij in de Zaanstreek. Molenkamp had uitgebreide relaties en leerde zo,

via een contact de leider der Bedumer groep kennen. Van die tijd af hielden beide maandelijks hun samenspreking te Eenum, tot het contact, tengevolge van strubbelingen met de bonkaartenvoorziening, verslapte en Molenkamp meer samenwerking begon te zoeken met Ds. Douma.
Nauw contact bestond er ook in de zomer van 1943 tussen de leider van de groep „Bedum" en de groep „Radersma". De groep „Radersma" ontstond in Mei 1943 op initiatief van een predikant uit Garsthuizen en Radersma uit Groningen. Er werd voornamelijk gewerkt met Hervormde contacten, waarbij vooral relaties gezocht werden met Hervormde predikanten, o.a. met *Ds. Ader* – Augustinus – van Nw. Beerta. De groep beperkte zich echter niet uitsluitend tot steun aan Hervormde onderduikers, maar verleende evenzeer hulp aan onderduikers van andere gezindten. De eerste bonkaarten betrok de groep door bemiddeling van „Nap" van de Provinciale Organisatie, doch al spoedig bleek dit ontoereikend en begon men zelf de bonkaartenvoorziening ter hand te nemen.
Behalve met de groep „Bedum" had de groep „Radersma" contacten met de groep „Usquert" en met de groep „Ten Boer". „Usquert" was in de zomer van 1943 met illegale arbeid begonnen door het onderbrengen van Joden, waarin ze werd bijgestaan door Piet Hut en anderen. Daarna spitste haar werk zich toe op de verzorging ook van andere onderduikers. Ze was hiertoe bijzonder in de gelegenheid door haar vele connecties in Bedum, Usquert en de provincie Friesland. De groep had geen nauwkeurig afgebakend terrein en deed, wat haar hand vond om te doen. Contacten had de groep met de Prov. Organisatie via „Nap". Nauwe samenwerking bestond er met de groepen „Radersma" en „Bedum", als ook met de groep „Ten Boer".
De groep „Ten Boer", ontstaan in Augustus 1943, vond haar arbeidsterrein speciaal in de stad Groningen en in de Gemeente Ten Boer. Een der voornaamste medewerkers, die politieman was, verrichtte, naast de hulp aan onderduikers, belangrijk K.P.-werk. Ook het begin van zijn illegale actie bestond in hulp aan Joden, die door hem voornamelijk naar de Achterhoek werden gebracht. Hij onderhield nauw contact met de groepen „Usquert", „Bedum" en „Radersma", alsmede met de Prov. Organisatie door „Nap", Harm Molenkamp en Ds. Douma.
Ds. Douma van Emmercompascuum – „De Groot" – kwam omstreeks Februari 1943 in het illegale werk en werd werkzaam in de omgeving van zijn woonplaats. Bijzondere activiteit ontwikkelde hij bij het verschaffen van duikadressen en bonkaarten, welke laatste hem in aanzienlijke hoeveelheden werden verstrekt door de Gebr. Gootjes, die veel in Drente opereerden. Een belangrijke plaats nam Ds. Douma in, vooral door het

contact met de diverse groepleiders. Via de Gebr. Gootjes was hij in aanraking gekomen met Harm Molenkamp, terwijl hij tevens relaties onderhield met de Prov. Organisatie en met de Veenkoloniale groep, die, hoewel oorspronkelijk een contact van de Prov. Organisatie en hoofdzakelijk op deze groep georiënteerd, eveneens met grote mate van zelfstandigheid optrad en vooral ook, omdat ze zich na verloop van tijd geheel als afzonderlijke groep presenteerde, hier, reeds nu, even dient te worden aangestipt.

De groep Veenkoloniën omvatte de gemeenten Hoogezand, Sappemeer, Slochteren en Termunten als grens aan de ene zijde en de gemeenten Veendam, Wildervank, Onstwedde – met inbegrip van Stadskanaal en Musselkanaal – tot Ter Apel als grens aan de andere zijde, met al het daartussen liggend gebied. Tot Augustus 1943 werkte hier de groep vooral in samenwerking met de Provinciale Organisatie, later ontstond nauwe samenwerking met de groep „Bedum" en met Harm Molenkamp. Toch was deze groep als reeds opgemerkt, vooral op de Provinciale Organisatie georiënteerd.

Na deze noodzakelijke uitweiding over de diverse groeperingen, zal het thans mogelijk zijn de verdere ontwikkeling der L.O. in de stad en de provincie Groningen beter te verstaan. Op 28 October 1943 werd de provinciaal leider van Groningen gearresteerd, daags nadat de verrader „Van Dijk" – Frans Fergonet –, van illegale zijde werd geliquideerd. De leiding kwam vanaf dit ogenblik in handen van iemand, die als rayonleider voor de stad reeds bezig was geweest daar een goed functionnerende organisatie op te bouwen. Onder zijn leiding kwam de reorganisatie van de Provinciale Organisatie tot de z.g. „Nulgroep" tot stand.

De Nulgroep ontleende haar naam aan het cijfersysteem, dat ter beveiliging van de namen en adressen der medewerkers was uitgedacht. Ieder diensthoofd had daarbij een nummer, dat begon met 0, b.v. 008. De overige medewerkers kregen een nummer, overeenkomend met dat van hun groepschef, voorzover het de eerste drie cijfers betrof, b.v. 0081 en zo vervolgens. De diverse afdelingen werden in de tot Nulgroep vernieuwde organisatie tot groter activiteit geprikkeld. „Financiën" hield er een uitnemend systeem op na, het z.g.n. „Poten systeem". Ieder lid der commissie zocht 5 mensen, welke op hun beurt ieder voor zich weer 5 personen trachtten te vinden, die een bedrag voor hulpverlening beschikbaar wilden stellen. Op deze manier kon maandelijks een bedrag van f 15.000.– worden uitgekeerd, terwijl bovendien nog grote sommen werden bijeengebracht voor vrijkoping van gearresteerde personen. Toen er later contact ontstaan was met het Nationaal Steunfonds, werden de steungevallen

veelal aan deze organisatie overgedragen. Ook verleende Sociale Zaken wel steun, welke dan werd gesuppleerd door de commissie.
Voor de bonkaartenvoorziening had men, door middel van de relaties bij de Distributiedienst en door de diverse kraakjes, waarbij bonnen werden buitgemaakt, geregeld voor stad en provincie de beschikking over een 3000-tal bonkaarten per periode. De toebedeling van de eventuele overtollige bonkaarten, welke men gewoon was door inwisseling bij winkeliers om te zetten in levensmiddelen, werd overgedragen aan de dienst „Natura", die speciaal de materiële verzorging van de door het verzet in moeilijkheden geraakte personen behartigde. Een andere afdeling zorgde voor het wegwerken van grote toewijzingen, voor de tweede distributiestamkaart, Z-kaarten enz.
„Falsificatie" heette de afdeling voor vervalste persoonsbewijzen, Ausweise, Ziekteverklaringen enz. Deze afdeling was zo uitnemend geoutilleerd, dat men er de beschikking had over meer dan 200 valse stempels. „Natura", reeds genoemd, was de dienst tot ondersteuning van personen, die door de bezetting tot armoede dreigden te vervallen. Grote partijen levensmiddelen werden door „Natura" in de provincie aangekocht en aan armlastigen en gezinnen met veel onderduikers gedistribueerd. Ook ziekenhuizen, thuispatienten en scholieren werden in deze verzorging betrokken. „Huisvesting" verrichtte belangrijk werk op haar gebied. Voor deze dienst was een systeem ontworpen, waarbij de betrokkenen zo weinig mogelijk risico konden lopen. Hiertoe was de stad ingedeeld in 16 wijken. Iedere wijk kreeg een letter, iedere straat in die wijk een nummer, b.v. straat 4, wijk M no. 32a. De adressen werden op een centraal punt geschreven en degene, die dit werk deed, wist niet wie de bezorgers waren.
Het contact met zgn. „Top" der L.O., aanvankelijk „De Beurs", had tot dan toe gelopen over de provinciaal leider, die Groningen steeds op de „Beurs" vertegenwoordigde. Toen in de loop van 1943 enkele der zelfstandig werkende groepen, teneinde tot een zo goed mogelijke samenwerking te komen, een Provinciaal Comité hadden gevormd, waarbij „Nap" voor de Prov. Organisatie optrad, bleef deze situatie bestendigd.
De arrestatie van de leider echter verbrak de connecties met de „Beurs", „de Top". Door diens medewerkers werden nog pogingen aangewend het contact weer op te nemen via Amsterdam, doch dit mislukte. De „Top" zocht daarop het verbroken contact met de prov. organisatie Groningen te herstellen en trad al spoedig in relatie met de Bedumergroep. Om de afvaardiging naar de „Top" te bespreken, kwam een vertegenwoordiger van de Landelijke Organisatie naar Groningen. Tijdens deze samenspreking, die vooral beoogde de groepen tot een samenwerking in georgani-

seerd landelijk verband te brengen, bleken er eigenaardige misverstanden te bestaan, die tijdelijk tot onaangename geschillen tussen de Prov. Organisatie en de groep Bedum aanleiding gaven. „Bedum" vaardigde inmiddels zijn leider af naar de „Top" voor de 3 Noordelijke provincies en deze werd tevens voorzitter van het Provinciaal Comité, hetgeen kwaad bloed zette bij de Provinciale Organisatie. De wrijving leidde al gauw tot een afsnoepen van elkaars contacten in de provincie. Eindelijk werd op een gecombineerde vergadering van de groepen besloten tot een verdeling van het gebied over te gaan. De oude Prov. Organisatie, thans veelal „Nulgroep" geheten, zag zich het Westelijk deel van de provincie als werkterrein toegewezen. „Bedum" behield het zgn. Hogeland en het Noord-Oosten der provincie. Op voet van gelijkheid zouden alle groepen voortaan vertegenwoordigd zijn in het Provinciaal Comité, waarin de leider van de oude Prov. Organisatie voor de Nulgroep zitting zou nemen. „Bedum" bleef het inter-provinciaal leiderschap bekleden.
Hiermede was in het begin van het jaar 1944 de situatie zó geworden, dat er kon worden gesproken van 5 zelfstandige groeperingen, die ieder een eigen vertegenwoordiger in het Provinciaal Comité hadden. Onderwijl bleven verdere wisselingen niet uit. Bedum's leider kreeg het te druk met zijn eigen groep en liet zich meer en meer vertegenwoordigen door een onderduiker, die zich reeds enige tijd in de Bedumer groep een werker van formaat betoond had. Weldra nam deze ook voor „Bedum" de verbinding met de „Top" waar.

Op 21 Januari 1944 moesten de leiders van de groepen „Ten Boer" en „Usquert" onderduiken tengevolge van een mislukte aanslag op Prenger. Op dezelfde datum vond de samenbundeling der beide groepen plaats. Ze kwamen thans onder leiding van Hessel van der Zee, een der medewerkers van „Usquert", die als „Zuster Jo" in verpleegsterscostuum zijn illegaal werk verrichtte. De nieuwe groep verkreeg, in overleg met de leider van de Nul-groep, hetzelfde systeem dat daar werd toegepast, met dien verstande, dat de 0 vervangen werd door de K, aan welke letter de groep dan ook haar naam K-groep ontleende. „Zuster Jo" nam tevens plaats in het provinciaal Comité.

Begin Februari ontstonden er in de Veenkoloniën moeilijkheden met de bonkaartenvoorziening. Er werd besloten, dat de Veenkoloniën zelf een rayonleider zouden kiezen en hiervoor werd een der werkers, die zijn sporen reeds had verdiend op dit gebied, aangewezen, hoewel een deel van het rayon zich met dit besluit niet kon verenigen en bleef voortwerken onder de door Groningen aangestelde leiding. Om de arbeid vlot te doen

verlopen, werd met enkele hoofdcontacten gewerkt, die ieder een bepaald gebied toegewezen kregen.
In Maart 1944 werd in Winschoten een groot aantal illegale werkers opgepakt. Kort daarop vonden arrestaties plaats in Stadskanaal, Nieuwe Pekela en omgeving. Eind April was Slochteren aan de beurt. Begin Juni moest ook de leider van de Veenkoloniale groep onderduiken. Hij verdween naar het Noorden der provincie en onderhield nog een tijdlang vandaar het contact met de achtergebleven medewerkers.
Ongeveer in diezelfde tijd vonden nog verschillende andere arrestaties plaats. De leider van de Bedumergroep was reeds op 18 April ondergedoken in Overijsel. Zijn opvolger zocht daarna nauw contact met de groep „Radersma". „Zuster Jo" was in Mei gearresteerd en met hem de kort te voren gevormde K-groep opgerold. Annex hiermee geschiedden meerdere arrestaties in de L.O.-kring. O.a. werden de oprichter der Prov. Organisatie, „Karel van Kampen", de leiders van de groepen „Ten Boer" en „Usquert" en Ds. Douma gevat. De leider der „Nulgroep", aan wie ondertussen het inter-provinciaal leiderschap van de K.P. was opgedragen en die zodoende min of meer buiten het L.O.-verband begon te geraken, moest nog tijdens deze omschakeling uitwijken naar Zwolle. Meerderen van de „Nulgroep" doken onder. Een tijdlang nam iemand, die voordien reeds werkzaam was geweest bij de afdeling „Financiën", de leiding der „Nulgroep" waar. Weldra werd hij opgevolgd door een ander tot ook deze, geen maand later, door verraad de grond te heet onder de voeten werd. De groep „Bedum" werd verder uiteengeslagen. Het restant van deze groep werd opgenomen in de groep „Radersma", welke er vrij goed afgekomen was.
Door al deze gebeurtenissen was er in de situatie in de stad en provincie omstreeks Augustus 1944 wederom een ingrijpende verandering ingetreden. Hoewel het verband van de „Nulgroep" vrijwel uiteengerukt was, bleven de afdelingen „Financiën", „Bonkaarten" en „Natura" van deze groep zoveel mogelijk hun verzorging voortzetten. De leider van de groep in deze periode kreeg verbinding met een finantiëel contact van de groep, die na de gedeeltelijke liquidatie der groep van zijn kant naar nieuwe contacten zocht voor geld, bonnen en falsificaties. Een hergroepering bleek noodzakelijk en zo werd een nieuw provinciaal Comité gevormd. Radersma werd tot voorzitter gekozen en was daarmee tot leidende figuur in de provincie Groningen geworden. Naast hem namen de leiders der „Nul-groep" zitting in het Comité, terwijl ook de Veenkoloniale leider hiervan deel uitmaakte. Toen Radersma in September werd gearresteerd en ook zijn naaste medewerker moest onderduiken, nam een der overgebleven mede-

werkers, zijn plaats als algemeen leider in. Een der leiders uit de groep „Bedum", die zoals vermeld in deze groep een onderkomen had gevonden, volgde hem op in het Provinciaal Comité.

Ook deze toestand bleef evenwel niet lang ongewijzigd. De opvolger van Radersma, die was ondergedoken, werd kort daarop, in October, gearresteerd. Enkele dagen later verdween de leider der „Nulgroep".

De inmiddels geproclameerde Spoorwegstaking had een enorme uitbreiding van het werk tengevolge gehad. Een hoogconjunctuur op het gebied van huisvesting was ingetreden en de moeilijkheden werden nog vergroot, toen eind September, door de verplichting tot het O.T.-graafwerk, velen gedwongen werden tot thuisblijven en het aantal onderduikers hand over hand toenam. De overgebleven leider der „Nulgroep" stond in deze tijd vrijwel alleen voor de taak het werk der L.O. in Groningen op gang te houden. Door de enthousiaste medewerking van alle zijden gelukte het echter in korte tijd een groot aantal mensen onder dak te brengen. Vooral *Dr. Diemer* met zijn „studentengroep" verleende hierbij belangrijke hulp en nam voor een groot deel de huisvesting der spoorwegmensen voor zijn rekening. De bonnenomzet steeg in deze periode tot een tevoren nimmer bereikte hoogte en bedroeg soms het vijfvoudige van het aantal, dat vroeger was verstrekt.

Begin October werd er contact gelegd met iemand, die tot dan toe voor „Trouw" had gewerkt, doch zich thans sterk voor het L.O.-werk interesseerde. Door deze relatie werd het contact tussen „Trouw" en de „Nulgroep", dat tijdelijk verbroken was geweest, weer aangehaald.

Onaangenaam was de kwestie, die in deze periode ontstond met „De Groot" de leider van een groep, die zich sinds enige tijd gevormd had rond het illegale orgaan „De Vonk". Deze had bijzondere contacten op het Distributiekantoor te Groningen en via hem had de „Nulgroep" een en andermaal bonkaarten gekregen. Door zekere manipulaties kwam de gehele bonkaarten-voorziening op een gegeven moment in handen van de leider van de „Vonk" groep, waardoor al spoedig conflicten ontstonden met de „Nulgroep". Hoewel ze in feite hetzelfde werk verrichtte als de „Nulgroep" hield de „Vonk" groep zich geheel buiten het verband der L.O. Het voornaamste werkterrein van de groep was de stad. Vooral op het gebied van vervalsingen was ze zeer actief. Toen de groep in Januari 1945 bijna geheel werd opgerold, kwam haar werk grotendeels bij de L.O. terecht.

Onder de bedrijven had zich een driemanschap gevormd. Een der leden hiervan, de leider der „Nulgroep", nam het provinciaal leiderschap waar, vooral ook omdat hij, na het uitvallen van zijn voorgangers, steeds

het contact met het C.B. voor de L.O.-groep onderhouden had. Met de verzorging van de stad was de voormalige „Trouw"-man belast. Een der overgebleven rayonleiders van de „Nulgroep" nam de provincie voor zijn rekening.
Regelmatig vonden samenkomsten van het driemanschap plaats met de rayonleiders en met de voornaamste medewerkers in de stad. Als kerkelijke vergadering van collectanten kwam men in de diverse kerkgebouwen bijeen. Onder de hand werd getracht de band met vroegere contacten, die door de gebeurtenissen verbroken of verslapt was, weer te herstellen of te verstevigen. De Veenkoloniale leider werd teruggevonden en de groepering van Dr. Diemer, die reeds min of meer in de L.O.-groep was werkzaam geweest, werd nauwer ingeschakeld. Zo werd over het geheel het werk der L.O. in de provincie Groningen, dat door de vele arrestaties een chaotisch beeld vertoonde, steeds meer gecentraliseerd en de actie geïntensiveerd. Voor het leeghalen van de door spoorwegmensen ontruimde woningen, werd een speciale ploeg gevormd. In ruime mate werden „babypakketten", afkomstig van kraakjes verstrekt. Een pracht plan tot „overname" van de gehele materiële inhoud van het „Rode Kruis" werd uitgedacht, al kon dit, door verschillende omstandigheden, niet ten uitvoer worden gelegd. De eerste grondslagen werden gelegd voor de vorming van comité's voor de Stichting 1940-1945 en hulpverlening na de bevrijding. Het was vooral de leider der groep Veenkoloniën, die met betrekking tot het laatstgenoemde, zijn speciale taak vond. Voor de verbinding met Holland werd dankbaar gebruik gemaakt van de z.g.n. „Trouw-Lijn", waardoor het mogelijk was tweemaal per week snel brieven van en naar Holland te krijgen.
Aldus was de toestand tegen het eind van de maand Januari 1945, toen de provinciale leider, ten gevolge van verraad van de kant van een zijner medewerksters, werd gevat.
Een reeks andere arrestaties binnen de L.O.-kring volgde.
Nogmaals ontstond er hierdoor een mutatie in de leiding. Een der overblijvende medewerkers nam nu de totale leiding op zich en vertegenwoordigde de L.O. naar buiten. Een ander bleef de meer interne leiding waarnemen en onderhield de verbinding met de „Top".
Alles kwam thans meer en meer in één hand, waardoor een totaal overzicht eindelijk weer mogelijk werd. Ook werd een nieuw beveiligingssysteem uitgedacht met een speciale wijze van adressering. Iedere dienst kreeg daarbij zijn eigen codeletter.
Een moeilijke periode brak niettemin nog aan. Bonkaarten waren in handen van de S.D. gevallen en moesten worden herdrukt. En ondertus-

sen bleven de arrestaties doorgaan en werden de medewerkers de een na de ander weggehaald. Tenslotte ook de leider van de interne dienst, zijn secretaris en diens medewerkers.
Hiermede echter waren de lotgevallen der L.O. in de stad en provincie Groningen vrijwel tot een eind gekomen. 17 April volgde de Bevrijding. Ingrijpende wijzigingen tot die datum vonden niet meer plaats.

Op een enkel punt behoeft de samenstelling van bovenstaand verslag voor de „insider" misschien nog een korte verantwoording.
Mogelijk, dat iemand in dit relaas vergeefs zoekt, wat hij verwachtte op deze plaats te zullen vinden, of omgekeerd vindt, hetgeen hij acht hier niet thuis te behoren.
We denken in dit opzicht aan de verhouding L.O.-K.P. Het was onmogelijk deze twee facetten uit het werk der illegaliteit zo te scheiden, dat niet af en toe figuren uit de K.P. in deze schets genoemd worden. Het nauw contact der L.O.- en K.P.-groepen en het reeds in dit relaas vermelde feit, dat vele werkers uit de L.O. naderhand overgingen in K.P.-verband, moge dit rechtvaardigen. Anderzijds kon deze verhouding, hoe innig ook het werk der K.P. met dat der L.O. verweven was, hier slechts even worden aangestipt, omdat in het tegengestelde geval een terrein betreden werd, waarvoor in dit werk een afzonderlijk hoofdstuk is ingeruimd.
Evenmin is het uitgesloten, dat in de ogen van sommigen de ene groep boven de andere te zeer benadrukt is. Men zoeke hierachter geen opzettelijke bedoelingen. Bij de bewerking is getracht naar de uiterste objectiviteit. Vanzelfsprekend kwam daarbij echter het ene feit sterker dan het andere naar voren, markeerde zich de ene groep duidelijker dan de andere. Overigens mag er wellicht nog op gewezen worden, dat bij een organisatie als die der L.O., welke een sterk geïmproviseerd karakter droeg en waarbij geen sprake was van een verenigingsverband in de normale zin, een vrijheid en zelfstandigheid der diverse groepen aan de dag trad, waarbij elke gedachte aan een suprematie van een enkele der groepen over de rest verre kan blijven.

HULP AAN ONDERDUIKERS

Een veelheid en verscheidenheid van indrukken dringt zich op aan wie zich voor een ogenblik zet tot bezinning op de periode, waarin hij mocht deelnemen aan de verlening van hulp aan onderduikers. Mooi en mal.
Iets daarvan willen de navolgende bladzijden in enkele willekeurige beelden, in een paar flitsen, pogen te schetsen. Van het mooie iets, zoals dat soms groots en heroïsch tot uiting kwam in de steun en medewerking bij deze arbeid ondervonden. Ook van het lelijke iets, van het kleinzielige of het onvoorzichtige, dat het werk vaak zo bemoeilijkte en zo ontmoedigend deed zijn.

Eén geval.
Onze melkboer was doorgaans een uitbundig mens. Als in de stilte van de vroege morgen de bel door hem geluid werd, dan daverde het huis, dat de buren aan de vensters kwamen en wij zelf naar de deur stormden. En als mijn vrouw het daarop waagde enkele voorzichtige opmerkingen over deze rustverstoring te maken, scheen de uitgelatenheid hem eerst recht in het bloed te varen en klonk z'n bulderlach tegen de gevels op, om de straatstenen wakker te doen schrikken.
Maar die morgen deed hij ongewoon. Een bescheiden belletje; één keer, twee keer. „Gunst, is dát de melkboer!?"
En toen m'n vrouw aan de deur kwam, drong hij griezelig-geheimzinnig de hal binnen en begon griezelig-geheimzinnig met gedempte stem, aan haar oor te smoezen.
„Of meneer soms zorgen kon, dat een stuk of wat onderduikers een plaats kregen? Nee, mevrouw hoefde niet net te doen alsof ze nergens van wist; hij had al lang gehoord, dat meneer ook aan het werk deed en nou had hij een paar jongens, die onderdak moesten hebben".
„Verhip", zei ik, toen m'n vrouw me dit even later op het brood smeerde. „Verhip; het moet nou toch niet gekker worden. Wie heeft d'r nu weer zijn mond voorbijgepraat?"
's Avonds op hoge benen er op af.
„Beste man, wat heb je m'n vrouw nu voor dwazigheid ingezeept?"
„Zol meneer ook niks van waitn!"
„Maar beste man. . . . . . !"
„Heur ais, meneer; dei jongens moutn holpn worren en ie kinnen ze helpen, dat wait'k. Ain van mien klanten heur jong hei je ook ja veur zörgd; zien moe het mie zulf braif ja leezn loatn: woarom bonkoarten d'r nog nait wazzn, schreef e".

Ik was perplex. Maar wat zat er anders op dan me gewonnen te geven en met de zorg om nog weer een drietal onderduikers aan een adres te helpen, huiswaarts te keren.
„Zulke. . . .!", woedde ik inwendig. „Zulke. . . .!" Daar dacht je een zo goed mogelijk beveiligingssysteem uit; waarschuwde de lui om geen rechtstreekse correspondentie te voeren; werkte je bij het eerste contact tussen een onderduiker en diens duikadres, met z.g.n. chinese briefjes (een stuk papier, waarvan de onderduiker de ene en het duikadres de andere helft had, zodat ze bij een kennismaking elkaar hieraan konden toetsen); drong je er bij degenen, die aan je zorg waren toebetrouwd op aan de naamlettertjes uit de binnenkant van hun hoed te verwijderen, om bij een eventuele arrestatie niet in tegenspraak te komen met de gefingeerde naam van hun persoonsbewijs; ja, wat niet al meer. En daar had je nu zo'n snoodaard. . . . . .!

Nóg een geval.
Ik had er de bonkaarten gebracht en zat een ogenblik na te praten.
„Of ze 't nog zo'n beetje konden vinden met hun onderduiker?"
„O, dat gait best meneer! Och, 't is toch ook zo'n laive jong, hè!"
Ik keek er de vrouw eens op aan; ze zat naast haar man aan de andere kant van de tafel.
„Zo'n lieve jongen?"
„Och joa, meneer! En hai het toch wel zukke laive olders!"
Mijn mond ging van verbazing, als een schuurdeur zo wijd, open.
„Laive. . . . . . lie. . . . . .!!??"
„Joa, zukke laive olders! Ze binnen hier lest op vesiede west, hè; mor ik zee loater teegn Kneels: zukse stadsminsen, doar kinnen hail veul onder ons boerenvolk 'n puntje an zuugn".
We hebben iets langer dan een ogenblik nagepraat. Met veel geduld heb ik getracht deze goede, maar simpele lieden aan het verstand te brengen, dat hun en anderer veiligheid op het spel stond en dat ze beter deden in 't vervolg geen visites meer met die „laive" mensen en voortreffelijke stadjers te beleggen.

Iets anders.
Wat je noemt: een dikke boer. Als hij met een trots gebaar de omvang van zijn bezit uitmat, beschreef zijn hand een wijde boog. Tachtig bunder uitstekend bouw- en groenland.
Ze zaten juist aan de koffie, toen ik er dat keer kwam.
„Dat treft meneer meroakel. Meneer wil ja wel 'n bakkie?"

„Graag Huisman. Maar ik wou eigenlijk nog wat meer ook".
„Meneer mout mor zeggn, wat e op 't aart (hij had wat moeite met de h) ėt".
„Ik moet een paar onderduikers bij je kwijt, Huisman".
Het werd een ogenblik stil in het vertrek. De grote kerel in de grote stoel schrompelde ineen tot een klein, bangelijk mannetje.
„Mor meneer! Dat kin ja nait".
„Dat moet, Huisman!"
„Oe duur je 't zeggn, meneer?"
„We moeten allemaal wat doen, Huisman!"
„Mor mout ik din halles doun?"
„Alles? Wat doe je dan zoal?"
„Ik.... hik? Helke moand stuur 'k ja'n groot pak noar Stanislauw! Wat mou'k din nog meer doun? Mou'k mie din aillemoal hoetklaaidn? Mou'k mie din aillemoal ien gevoar begeevn?"
Zijn stem huilde zo'n beetje. Zijn grote, stevige vingers grepen de tafelrand als een reddingsplank.
„Je valt me tegen Huisman. We hebben jarenlang prettig zaken met elkaar gedaan, maar in deze zaak val je me tegen".
Ik kon merken, dat er een innerlijke strijd in de boer plaats vond. Hij zei niets meer, maar staarde voor zich heen over de tafel.
„En wat is 't din veur aine?" De vraag brak, na een gespannen zwijgen, onverhoeds als een verborgen rozeknop in hem open.
„Een van 23 jaar; een student; hij is Rooms".
„Rooms!" Er viel ineens een scherp schot van de andere kant. De vrouw mengde zich in het gesprek.
„Rooms! Hou kin meneer 't in zien heufd hoalen? Meneer wait toch wel, dat wie Griffermeerd binnen!"
En meteen draaide de man ook weer om. „Nee, nou denk'k d'r ja aillemoal nait meer hover. Rooms! 'k Zel meneer hais wat van de Roomsen vertelln! Hons buurman é – 'n dikke boer – dei is Rooms en doar arren ze lest hook 'n honderduker. Jong was Griffermeerd; 'n beste, hoppassende jong. Moar wat maint meneer, dat ze doan emmen, dei vaalse Roomsen? Z'emmen jong deur oetzet, omdat e gien kruuske sluig. Dat gong nait om eur haign leutje kiender, zeedn ze. Zukse misbaksels. Nee, ik gain Roomse! Dat begriept meneer zeker ook wel?!"
Ik begreep er iets van. Maar ik wilde me toch, ook met deze stok, niet laten wegdrijven.
„Je valt me alweer tegen, Huisman. Je bent een bekrompen, kleinzielige kerel; neem me niet kwalijk. Je probeert uit de molshoop van een anders

misstap een berg te maken, waarachter je je kunt verschuilen nu de eigen plicht je roept. Je zit als een spin in je web te loeren op de gelegenheid, dat je de bloeddorst van je wraak kunt lessen; bloeddorst, ja, want hier kan bloed uit vloeien, dat weet je en je weet ook, dat het dan een onschuldige treft".

Het werd weer stil. Een hele tijd nu. De boer zei geen woord. Ook de vrouw zweeg.

Moest ik nog doorgaan? Nog ernstiger deze mensen hun plicht op hart en geweten binden; het verkeerde van hun houding onder 't oog brengen?

„Mijn bijbel is misschien een andere dan die van jullie. In die van mij staat ergens iets over een oordeel, waarin wij allen komen zullen. En ook, dat er dan een boer zal wezen, die roepen zal: pakken voor Stanislau valt op me! tekortkomingen der Roomsen, bedekt me!"

De boer keek me aan. Begreep hij mijn ietwat bizarre variatie op de Schriftgedachte? Zijn blik tastte vragend naar het gelaat van zijn vrouw. Ook die zag mij aan; verwonderd, verschrikt een beetje.

„Meneer zegt zukke roare dingen", begon hij eindelijk aarzelend.

„Mor d'r is wat van woar, zohas e 't zegt.... d'r is wat van woar!"

Ik wachtte tot er meer zou komen. Ik was overtuigd, er was iets bezig in hem te kantelen: het zware blok afgunst en zelfzucht, dat als een grafzerk op zijn hart lag en hem belette op te staan tot een nieuw leven.

Plotseling rukte hij zijn stoel achteruit. Een stuk knoestige majesteit stond ineens voor me; groots in zijn zelfoverwinning. „Wanneer wol meneer 'om sturen? 'k Zel zörgn, dat d'r ploats veur 'om is!"

Toen ik wegging, drukte hij mij de hand.

Stevig, zoals een man dat kan, die sterker is dan wie een stad inneemt.

Luidruchtig klapte het tuinhekje achter me dicht, toen ik het grindpaadje opliep naar de deur van de woning.

Het was een perceel, dat deel uitmaakte van een aaneengesloten bebouwing aan de buitenrand der stad; een lange reeks gelijksoortige burgerwoninkjes met erkerkamertjes en luifeltjes en slaapkamertjes boven.

Overal zaten de mensen nog buiten in de lauwe zomeravond en aan alle kanten was er gejoel en gelach van rumoerig spelende kinderen.

Vreemd, alleen rondom het huis, waar ik zijn moest, scheen alles uitgestorven.

Ik belde en wachtte.

Ik belde nog eens. De kamperfoelie in de heg van het voortuintje bleef onverstoorbaar geuren; de deur bleef gesloten.

„Ze moet wel thuis wezen, meneer", lichtte een der buurvrouwen me welwillend in.

Ik belde voor de derde keer.
Eindelijk werd aan de binnenkant van de deur een grendel weggeschoven; nòg een; een sleutel draaide in het slot rond. Op een kier week de deur open. Ik had vaker zulke geheimzinnigheden meegemaakt. Zonder veel omslag liep ik aan de vrouw in de half geopende deur voorbij en trad binnen.
„Schrik maar niet, mevrouw; ik moet alleen even Uw man spreken". Het nietige figuurtje voor me was een en al agitatie.
„Maar meneer,.... mijn man.... die is.... hij is al sinds vorig jaar in Duitsland".
„Heus meneer.... vorig jaar December al.... hij is in Duitsland", zenuwachtigde de vrouw, alsof ik haar beweringen ontkend had.
Ik glimlachte.
„Hij is in Duitsland......? Geweest, zult U bedoelen", deed ik een beetje plagend. En plots op een toon van iemand, die volkomen zeker is van wat hij zegt: „maar nu is hij hier, in huis!"
Het figuurtje sloeg de handjes in de lucht.
„Meneer....! Wat wilt U....? Wie bent U....? Ik zal! M'n man....!"
Ik begreep, dat het hoog tijd werd haar, althans op het punt van mijn goede bedoelingen gerust te stellen en me zo'n beetje te legitimeren. Ik vertelde haar daarom, dat ik op verzoek van de moeder van haar man kwam, om in verband met de finantiële moeilijkheden, ontstaan door het onderduiken van haar man, eens te praten.
Aarzelend nog, nodigde ze me mee naar het achtervertrek. 't Leek een sterfkamer, waar ik kwam. De overgordijnen waren dichtgeschoven en het rook er alsof er in maanden niet was gelucht. Toen we zaten, was zij de eerste, die het gesprek weer opvatte.
„Maar echt, meneer; m'n man is niet in huis!"
„Mevrouwtje, houd U nu eens op een rol te spelen, die U helemaal niet ligt. Als Uw schoonmoeder het niet gezegd had, dan had Uw eigen houding, Uw deur met grendels en sloten, heel die in het oog lopende camouflage het al wel uitgeschreeuwd: Uw man is hier; hij is hier in dit huis! Dit is zeker de kamer, waar hij verblijf houdt als hij niet in z'n schuilplaats gevlucht is, zoals nu, omdat een onbekend iemand aan de bel heeft getrokken".
Het vrouwtje was een zielig hoopje overbluftheid.
„Meneer weet dan alles....?"
„Ik wou graag Uw man even spreken". Zuchtend stond ze op en ging de kamer uit. Ik ging er eens gemakkelijk bij zitten en schoof een overgordijn

wat opzij. Boven mijn hoofd werd een opgewonden gestommel hoorbaar; het glijden van een zware schuifdeur, het verschuiven van een kast.
Even later kwam de man de kamer binnen, op de voet gevolgd door zijn vrouw. In het licht der ondergaande zon, dat het vertrek binnenzeefde, had zijn gelaat de kleur van het ivoren olifantje, dat op een étagère in een hoek van de kamer stond te vergelen. Gemis aan buitenlucht.
In korte bewoordingen deelde ik hem het doel van mijn bezoek mee en vroeg hem zonder terughouding z'n moeilijkheden bloot te leggen en te zeggen, waarmee we hem konden helpen.
„We hebben geen hulp nodig, meneer".
„Maar U verkeert in een noodtoestand, vertelde Uw moeder".
Hij schudde ontkennend het hoofd.
„We redden ons wel. Mijn moeder,.... och, 't was goed bedoeld van haar, maar.... ze weet ook niet alles. 'k Zal open kaart met U spelen, meneer; — ik verdien regelmatig iets".
„Zo. Maar is dat genoeg?"
„Genoeg om ons zelf te redden. En we willen ons zelf redden. Kijk....!"
Hij lichtte het divankleed op en haalde een doos voor de dag, waarin knipsels papier, bonte lappen, ijzerdraad en zo meer dooreen lag.
Dan bracht hij uit een andere doos een aantal kunstrozen te voorschijn van allerlei kleur en soort. „Kijk, meneer! Zolang ik hiermee nog zoveel verdien, dat we de mond, al is het dan maar even, kunnen openhouden, wens ik geen bijstand van iemand. Om twee redenen niet. Omdat het geld, dat ik zou krijgen, aan een ander besteed kan worden, die het meer nodig heeft. En omdat wij allemaal op deze manier minder risico lopen. Misschien kunt U mijn standpunt verstaan?"
Ik verstond het heel goed; ik bewonderde het nog meer. Het was een karakterhouding van groot formaat, die deze man aan de dag legde. Zijn beloning voor elke keurig afgewerkte kunstbloem bedroeg slechts een halve cent. Duizenden van zulke bloemen moest hij dus wekelijks fabriceren om enigszins in de behoeften van hem en zijn vrouw te kunnen voorzien.
Het was al donker toen ik het grindpaadje afliep en het tuinhekje luidruchtig achter me dichtklapte. De buren waren reeds lang naar binnen gegaan en de kinderen sliepen.... Ik keek nog eens om naar het huis met de erker en het luifeltje boven de deur. Uit een eigenaardige aandrang lichtte ik opeens mijn hoed. Eerbiedig bijna.

VRIJ NEDERLAND

Inleiding en verantwoording

In overeenstemming met het doel en karakter van dit Gedenkboek is getracht om in onderstaand verslag een historisch verantwoord beeld te geven van de plaats, welke de verzetsorganisatie „Vrij Nederland" gedurende de bezettingstijd in het kader van het algemene verzet in de provincie Groningen heeft ingenomen.
Naast de vele moeilijkheden, welke in het algemeen zijn verbonden aan het te boek stellen van hetgeen door een illegale groepering tijdens de bezetting is verricht, leverde het feit, dat de „Vrij Nederland"-groep in de provincie Groningen slechts een onderdeel vormde van de grote, landelijk werkende „Vrij Nederland"-organisatie nog weer bijzondere moeilijkheden op bij het samenstellen van een afgerond geheel voor wat het werk in Groningen betreft.
Om deze bezwaren zoveel mogelijk te ondervangen en een zo groot mogelijke historische betrouwbaarheid en objectiviteit te verkrijgen is dit verslag, alvorens het aan de Redactiecommissie werd aangeboden, zowel door de voormalige Centrale Leiding van „Vrij Nederland" als door andere vroegere medewerkers in zijn geheel of op onderdelen critisch doorgenomen en is van de aldus verkregen waardevolle adviezen en opmerkingen een dankbaar gebruik gemaakt.
Ten einde aan de geestelijke achtergronden van het door de „Vrij Nederland"-groep gepleegde verzet zoveel mogelijk recht te doen wedervaren zijn deze, zij het slechts hier en daar, iets meer belicht, terwijl daarnaast aan het zakelijk verloop wat meer relief is gegeven door het opnemen van enkele ervaringen en beschouwingen.
De verzetsgroep, welke de naam „Vrij Nederland", voerde en tijdens de Duitse bezetting in de provincie Groningen illegaal werkzaam is geweest, vormde, zoals hiervoor reeds is aangegeven, een onderdeel van de grote „Vrij Nederland"-organisatie, welke haar vertakkingen en contacten niet alleen door het gehele land, doch zelfs tot over de grenzen en met onze Regering te Londen heeft weten te vestigen.
Het feit, dat de in de provincie Groningen werkende „Vrij Nederland"-groep deel uitmaakte van een veel groter, in landelijk verband werkend geheel, is uiteraard steeds van invloed geweest op de interne organisatie en de werkwijze van de in Groningen optredende groepering. Hoewel er een voortdurend, slechts incidenteel onderbroken contact is geweest tussen de Centrale Leiding van de Landelijke organisatie en de leidende

figuren in de provincie Groningen, beperkte de directe invloed van de Centrale Leiding zich toch in hoofdzaak tot het vaststellen en aangeven van de grote lijnen.

Daarnaast regelde en verzorgde de Centrale Leiding het drukken en de toezending van de vele tienduizenden kranten, brochures en andere uitgaven, welke in Groningen zijn verspreid, met uitzondering slechts van een korte periode gedurende 1942, toen een deel van de landelijke oplage in de stad Groningen werd gedrukt, en van de maanden na Dolle Dinsdag. Omgekeerd voorzag de Groninger groep de Centrale Leiding weer van berichten en mededelingen op militair-, politiek-, sociaal- en economisch gebied en werden hier gelden ingezameld voor de bestrijding van de vele onkosten.

Voor deze werkzaamheden, de interne organisatie en de te gebruiken methoden was de Groninger groep verder zelf verantwoordelijk en, hoewel meermalen 'n dankbaar gebruik is gemaakt van aanwijzingen en inlichtingen van boven af, was de in Groningen optredende „Vrij Nederland"-organisatie voor de uitvoering van haar taak dermate zelfstandig, dat een beschrijving van het door deze groep verrichte werk in dit Gedenkboek van het Gronings verzet volkomen op zijn plaats mag worden geacht.

Omstreeks Juli 1940, dus slechts enkele maanden na de Duitse overval op ons land, besloten enkele jongemannen in Amsterdam om een illegale krant te gaan uitgeven en op de verjaardag van H.M. de Koningin, 31 Augustus 1940, verscheen het eerste, gestencilde nummer van het illegale blad „Vrij Nederland" in een oplage van 30 à 50 exemplaren. Op dat moment zullen deze pioniers stellig niet hebben kunnen voorzien, dat dit wel zeer bescheiden begin van slechts enkele gestencilde blaadjes zou uitgroeien tot oplagen van meer dan 100.000 exemplaren!

En evenmin zullen zij toen hebben vermoed, dat zij de grondslag hadden gelegd voor een grote illegale organisatie, welke niet alleen in ons land, doch zelfs daarbuiten honderden contacten zou leggen en verzetshaarden zou vormen en zich, naast het uitgeven van honderdduizenden kranten en andere geschriften, ook zou bezig houden met spionnage en allerlei ander ondergronds werk.

De eerste contacten in de provincie Groningen werden gelegd in de voorzomer van 1941 door Wim Speelman, een der pioniers van het verzet, die, na later te zijn gearresteerd, op oudejaarsavond 1942 uit de gevangenis wist te ontkomen en een der medeoprichters werd van het illegale blad „Trouw". Nadien werd hij echter opnieuw gegrepen en op 12 Februari 1945 klonken de schoten van het vuurpeleton welke een einde maakten aan zijn jonge leven. Deze eerste opbouw in Groningen geschiedde in

samenwerking met een der andere leidende figuren van „Vrij Nederland", die op een boerderij in het Noorden der provincie was ondergedoken. Ook Anne Hendrik Kooistra (gearresteerd te Delfzijl, overleden in 1942 op 23-jarige leeftijd in het concentratiekamp Grosz-Rosen en Henk Hos (gefusilleerd op 11 Mei te Scheveningen) hebben hieraan meegewerkt, terwijl Thies Jansen te Weiwerd een hunner meest trouwe en toegewijde medestrijders is geweest. Helaas werd ook hij wegens het verspreiden van illegale geschriften, spionnage en het bezit van wapens op 11 Mei 1944 te Scheveningen gefusilleerd.

In de navolgende plaatsen werden o.a. contactpunten gevestigd: Delfzijl, Haren, Ulrum, Groningen, Middelstum, Zuidhorn, Veendam en Zuidlaren. Door de Centrale Leiding werd aan elk der verspreiders in bovengenoemde plaatsen een aantal van het toen nog gestencilde blad „Vrij Nederland" toegezonden, aanvankelijk als regel variërend van 5 tot 10 stuks, en de verspreiders zorgden dan verder, dat het consigne: lezen en doorgeven werd opgevolgd.

Voor de toezending aan de verspreiders en soms ook aan lezers werd gebruik gemaakt van verschillende soorten enveloppen, deels afkomstig van verschillende overheids- en semi-overheidsinstanties. Wij zouden er echter niet voor durven instaan, dat de betrokken instanties hiervan steeds geheel op de hoogte zijn geweest!

Hierbij deed zich eens een niet onvermakelijk geval voor. Op een gegeven moment waren de gebruikelijke enveloppen niet voorhanden. Maar men moet zich nu eenmaal weten te behelpen. Bij de verzending van een aantal vlugschriften aan burgemeesters en doktoren in onze provincie werd toen gebruik gemaakt van enveloppen, bedrukt met naam en adres van een N.S.B.'er. Enkele enveloppen werden als „onbestelbaar" aan de „afzender" geretourneerd. Dat deze eerst ten zeerste verbaasd was en daarna, schuimbekkend over zoveel ongehoorde brutaliteit naar de politie liep, laat zich denken.

Maar ja, de snode bedrijvers van deze brutaliteit hadden verzuimd om hun naam en adres op te geven en de drukker, die de enveloppen had geleverd wist van niets, beweerde dit althans......

Sinds December 1941 werd de krant niet meer gestencild, maar gedrukt en steeg het aantal in Groningen verspreide exemplaren tot plm. 300 à 500. In verband met de vergrote oplage en ook, omdat gebleken was, dat men bij de post meermalen de enveloppen met kranten had geopend, werd toen in het verspreidingssysteem verandering gebracht.

Voortaan kwamen de kranten in pakken per koerier naar de stad Groningen in hoeveelheden tot 1000 stuks en vond vandaar uit de verzending naar

de contactpunten in de provincie plaats door bemiddeling van een daartoe aangestelde Provinciaal Vertegenwoordiger, die, samen met enige trouwe helpers, voor verpakking en distributie zorg droeg.

In de loop van 1942 werden enkele nummers van „Vrij Nederland" in de stad Groningen gedrukt in oplagen van achtereenvolgens plm. 3500, 5000, 6500 en 7500 exemplaren.

Van deze aantallen werden ongeveer 1200 en daarna 1500 exemplaren in de provincie Groningen verspreid; de rest ging naar Assen en Leeuwarden, om vandaar in de provincies Drenthe en Friesland te worden gedistribueerd. Tengevolge van verraad en loslippigheid van derden werd de Provinciaal Vertegenwoordiger begin December 1942 gearresteerd en talrijke malen door de S.D. verhoord. Ook enkele medewerkers werden gepakt, doch deze werden weer spoedig losgelaten.

De Provinciaal Vertegenwoordiger zelf was echter minder gelukkig. Via de concentratiekampen te Amersfoort en Vught werd hij naar Scheveningen en de gevangenis te Kleef getransporteerd en pas drie maanden na het grote „Vrij Nederland"-proces (Januari 1944) werd hij eindelijk weer vrijgelaten.

Het December-nummer werd door een der medewerkers verzorgd zodat ondanks de arrestaties, het blad tòch zijn weg vond. Inmiddels was er, zowel in de Centrale Leiding als in de lagere organen, verschil van inzicht ontstaan ten aanzien van enkele belangrijke principiële punten. In December 1942 scheidden een aantal medewerkers in de provincie Groningen zich af en gingen over naar „Trouw". Hetzelfde geschiedde ook elders.

Zo had begin Januari 1943 de Groninger groep van „Vrij Nederland" feitelijk opgehouden te bestaan.

Maar voor de Centrale Leiding, die al zoveel tegenslagen had getrotseerd, stond onomstotelijk vast: we zullen dóórzetten, opnieuw beginnen!

Ook onze landgenoten in Groningen moeten „Vrij Nederland" blijven ontvangen. De geest van het verzet moet ook in het Noorden verder doorwerken. Want ook daar, evenals overal elders in ons land, zijn nog steeds maar al te velen, die, nu ja, natuurlijk wel „goed" zijn en zichzelf „goede Nederlanders" noemen, maar wier houding in wezen toch slechts negatief is. Zij zijn „anti-Duits", maar verder komen zij niet. De grote massa en daarnaast ook maar al te velen in hoger geplaatste functies, geven nog maar al te vaak blijk, niet voldoende in te zien, waarom het in feite gaat. Gemakzucht, angst voor eigen positie en egoïsme belet nog menigeen om een meer positieve houding aan te nemen.

In illegale kringen beseft men het heel scherp: deze periode in ons volksbestaan is een vuurproef: in deze tijd wordt een ieder getest op zijn wer-

kelijke waarde. Factoren als positie, opleiding, relaties, welke voorheen stellig van te grote betekenis waren, verliezen aan belangrijkheid in tijden als deze. Persoonlijkheid en karaktervastheid zijn de eigenschappen, waar het nu in wezen op aan komt. Maar al te velen geven blijk, de toets der critiek niet te kunnen doorstaan tegenover de harde, nuchtere werkelijkheid van het heden.

Hier heeft de illegale pers een belangrijke taak: het wakker schudden van de gewetens, het dringend beroep op de beste instincten en eigenschappen van heel ons volk. Opdat ook zij, die zich nog afzijdig houden de gelederen komen versterken van hen, die strijden, strijden voor een goede zaak!

Dus: dóórzetten, opnieuw beginnen!

Er werd contact opgenomen met een predikant in Groningen. Via enkele tussenschakels kwam deze in verbinding met iemand die zich in beginsel bereid verklaarde om voor „Vrij Nederland" een nieuwe organisatie voor stad en provincie Groningen op te bouwen en te leiden.

Daarop vond een bespreking plaats tussen een contactman van de Centrale Leiding en de toekomstige Provinciaal Vertegenwoordiger, waarbij in gemeenschappelijk overleg de grondslagen, volgens welke de organisatie zou worden opgezet en geleid, werden vastgesteld.

Hierbij moest een oplossing worden gevonden, om twee in feite lijnrecht met elkaar in strijd zijnde eisen tòch met elkaar in overeenstemming te brengen.

Want uit een oogpunt van veiligheid en geheimhouding zou eigenlijk het aantal medewerkers slechts zeer gering mogen zijn, terwijl anderzijds het distributieapparaat breed zou moeten worden opgezet, opdat zoveel mogelijk mensen „Vrij Nederland" in handen zouden krijgen.

Het compromis tussen beide uitersten werd gevonden en als algemene gedragslijn werd vastgesteld: onnodige risico's vermijden, absolute stilzwijgendheid tegenover iedereen, die niet bij dit werk is betrokken, terwijl werd besloten tot een uiterst nauwgezette selectie van de te kiezen medewerkers, waarbij niet alleen de politieke betrouwbaarheid maar tevens de persoonlijke geschiktheid als beslissende factoren zouden gelden. Daarnaast zouden, met inachtneming van het voorgaande, de medewerkers zodanig gekozen worden, dat zoveel mogelijk alle bevolkingsgroepen zouden worden bereikt. De verbinding tussen de Centrale Leiding en de Provinciaal Vertegenwoordiger zou worden onderhouden door slechts enkele contactlieden en eventueel door koeriers, terwijl de Provinciaal Vertegenwoordiger de schakel met de onder hem werkende verspreiders zou vormen.

De lijnen waren nu uitgestippeld en de nieuwe Provinciaal Vertegenwoordiger kon dus met zijn taak beginnen. Dat dit inderdaad een heel

nieuw begin was, had natuurlijk enige bezwaren. Want een illegale organisatie stamp je niet zo maar uit de grond! Aan de andere kant echter had dit het belangrijke voordeel, dat de nieuw op te zetten organisatie geen enkel aanrakingspunt zou hebben met eventueel onder verdenking of observatie staande oude contacten.

Ook de S.D. zou dus opnieuw moeten beginnen!

Binnen een week draaide de organisatie, zij het dan ook op bescheiden voet. Gedurende de eerste maanden werden gemiddeld plm. 500 exemplaren verspreid, aanvankelijk voornamelijk in de stad Groningen, doch al spoedig ook op verschillende plaatsen in de provincie.

In de eerste maanden van 1943 werden de bladen, die elders, soms in Amsterdam, dan weer in Alkmaar, Leeuwarden, Arnhem, Rotterdam of andere plaatsen werden gedrukt, per koerier naar Groningen gebracht, waar zij door de Provinciaal Vertegenwoordiger in ontvangst werden genomen en aan de verspreiders werden doorgegeven.

Toen vervoer per trein in verband met de steeds scherper wordende spoorwegcontrôle te riskant werd, moest worden omgezien naar een andere methode.

Gedurende korte tijd kwamen de kranten per beurtschipper of bode doch dit systeem had als nadeel, dat de zendingen te lang onderweg waren.

Toen werd, na een voorafgaand grondig onderzoek omtrent zijn betrouwbaarheid en persoonlijke geschiktheid de directeur van een rederij in Groningen ingeschakeld.

De pakketten kranten werden toen vanaf Amsterdam als „papier" „walrestant Groningen" verzonden naar meneer „De Bruin" of „Knollema" of hoe hij verder in de loop van de tijd nog heeft geheten.

Zodra de zending verscheept was, kreeg de Provinciaal Vertegenwoordiger een briefje, nu eens uit Sneek of Amersfoort, dan weer uit Rotterdam of ergens uit Brabant, bevattende de mededeling dat meneer de Haan of Boerema met genoegen het boek had gelezen en het Donderdag had teruggestuurd.

Dat betekende: Kranten Donderdag vanuit Amsterdam verzonden. Als dan bijv. 's Zaterdags de boot binnenkwam, informeerde de directeur zo langs z'n neus weg bij de kapitein: „Geen bijzonderheden onderweg? Geen contrôle gehad?" „Neen, meneer".

En als dan „meneer de Bruin" kwam om de pakken te halen dan wist hij dat alles veilig was.

Enkele malen echter ging het niet zo vlot. Tot driemaal toe bleek de verpakking zodanig beschadigd, dat de inhoud duidelijk zichtbaar was. En dus moest rekening gehouden worden met de mogelijkheid, dat alom

tegenwoordige spiedende blikken een en ander konden hebben geconstateerd en dat de S.D. een val kon hebben opgezet voor diegene, die de pakken zou komen halen.

In dat geval zou ieder, die met een of meer pakken het kantoor of de magazijnen der rederij verliet, natuurlijk worden aangehouden. En dus werd eerst de proef op de som genomen. Met een pak met volmaakt onschuldige inhoud verliet de Provinciaal Vertegenwoordiger het kantoor, stapte op zijn fiets en reed weg. Er gebeurde niets. Dus was de kust veilig. Even later dan de echte pakken gehaald en daarna verdeeld en ingepakt.

Dan begon het tweede deel: het bezorgen bij de verspreiders. In de stad Groningen ging het vlot genoeg. Maar er moesten ook kranten naar Marum en Winschoten en Zuidbroek en naar andere plaatsen. Per trein, per bus of per fiets werden de pakjes met 20 tot 50 stuks kranten door de Provinciaal Vertegenwoordiger naar de contactadressen gebracht. De verspreiders zorgden voor verdere distributie.

Uit het voorgaande blijkt wel, dat het principe: geen onnodige risico's zoveel mogelijk ook in de praktijk werd toegepast. Dat, gezien de aard van het werk, onder bepaalde omstandigheden risico's lang niet altijd konden worden vermeden, spreekt overigens vanzelf.

Zo beleefde de Provinciaal Vertegenwoordiger bijvoorbeeld enige zeer spannende momenten in de Meidagen van 1943. De krant kwam toen nog per trein en hij was op het perron om plm. 2000 kranten in ontvangst te nemen. Het aantal was deze maal groter dan gewoonlijk, zulks in verband met het allerwege oplaaiende verzet.

Twee minuten voordat de trein zou binnenlopen kwam een zeer berucht Majoor van politie op zijn motor het perron oprijden, gevolgd door een aantal politiemannen in uniform en in burger. De kwaadaardige buldoggenkop van de majoor stond grimmiger dan ooit en in minder dan geen tijd werd het perron afgezet.

De Provinciaal Vertegenwoordiger overlegde snel met zichzelf. Het standrecht was afgekondigd en het was natuurlijk gemakkelijk na te gaan, wat er zou gebeuren met iemand, die werd aangehouden met 2000 „Hetzschrifte" in zijn bezit....

De trein stopte knersend. Daar was de contactman, samen met een dame. Vlug werd de zaak overlegd. Eerst even de situatie opnemen. Bij de contrôle stond een aantal politiemannen. Zo nu en dan pikten ze iemand uit de stroom reizigers en lieten koffers en tassen open maken. Een korte krijgsraad. Een snel besluit. De Provinciaal Vertegenwoordiger nam de koffer en mengde zich onder de reizigers bij de uitgang. De derde man vóór hem werd uit de rij gehaald. Hem liet men ongehinderd passeren....

Buiten, op het stationsplein kwam de reactie. Hij voelde zijn benen trillen en moest de koffer neerzetten....

De kranten kwamen veilig bij de verspreiders en in handen van talloze Nederlanders. Helaas werd het verzet tegen de deportatie van onze militairen in bloed gesmoord.

Merkwaardiger nog was het geval van de koerierster, die met een keurig pakje, waarin het gewone aantal bladen, op weg was naar een van de bekende adressen in een rustige villawijk.

Zij kwam aan het hek en keek naar het huis. Er was niets bijzonders te zien; alles was, zoals het de vorige keren was geweest.

Toch liep ze door en informeerde in de buurt, waar Dr. die en die woonde. Men keek haar eens aan en zei: „Daar zou ik nu maar liever niet heen gaan, want zijn gezin is gisteren door de S.D. gepakt en hijzelf is er tussenuit".

Toen de Provinciaal Vertegenwoordiger haar later vroeg: „Waarom ging je niet gewoon naar binnen? Er was toch niets bijzonders te zien?", antwoordde ze alleen maar: „Ik weet het niet. Ik kreeg zomaar ineens het gevoel: doorlopen, hier niet naar binnen gaan".

Een ieder moge trachten om, in overeenstemming met eigen inzichten en opvattingen, een verklaring hiervoor te vinden. Maar het gebeurde als zodanig bewijst wel dat, naast een illegaal-technisch goede organisatie, telkens toch ook weer andere factoren, welke men onmogelijk kan voorzien, een, soms beslissende rol speelden en medebepalend waren voor de gang van zaken.

De organisatie bestond uit mensen van de meest uiteenlopende levens- en wereldbeschouwing; de medewerkers kwamen voort uit alle rangen en standen van ons volk. Christenen en Humanisten, Katholieken en Protestanten en mensen zonder bepaalde geloofsovertuiging, arbeiders, zakenmensen, ambtenaren en intellectuelen werkten samen in „Vrij Nederland". Soms kende men elkaar, soms ook wist men van elkaar's bestaan niets af. Men vond elkaar in het verzet en vormde daarin een éénheid. Niet alleen in het negatieve: het beslist afwijzen van de Nazi-ideologie en de Nazi-terreur. Maar daarnaast evenzeer in het positieve bewustzijn dat men, elk uitgaande van zijn eigen opvattingen, schouder aan schouder diende te strijden voor het behoud van geestes- en gewetensvrijheid.

In deze eenheid in verscheidenheid hebben velen toen de onwankelbare overtuiging gevonden dat ook in de toekomst een nauwe samenwerking tussen de verschillende groeperingen in ons volk mogelijk zou moeten zijn en het was mede deze hoopgevende gedachte aan een betere toekomst, welke een stimulans vormde om de strijd voort te zetten.

Deze geest trof men niet alleen aan bij hen, die met de organisatie en de verspreiding van het blad waren belast. Een zelfde gezindheid kwam eveneens tot uiting in de inhoud van het blad en de verschillende andere door „Vrij Nederland" uitgegeven publicaties. Wanneer men de, overigens altijd tamelijk moeilijke kunst van critisch lezen verstond, dan moest men wel tot de conclusie komen, dat blijkbaar personen van wel zeer uiteenlopende „geestelijke afkomst" aan „Vrij Nederland" meewerkten en na de bevrijding is de juistheid van deze conclusie dan ook op ondubbelzinnige wijze gebleken.
Verschillende omstandigheden maakten het tijdelijk nodig, dat vanuit Groningen ook de provincies Friesland en Drenthe van kranten werden voorzien en, evenals de vorige maal gingen ook nu weer de kranten per koerier of per beurtschipper en bode naar Assen en Leeuwarden. Via de Provinciaal Vertegenwoordigers aldaar kwam „Vrij Nederland" dan bij de verspreiders terecht.
Omstreeks Juni 1944 maakte een persoonlijke relatie uit het kamp der tegenstanders tegenover de Provinciaal Vertegenwoordiger een in bedekte bewoordingen gestelde opmerking, waaruit deze de conclusie meende te moeten trekken, dat zij als een verkapte waarschuwing was bedoeld.
Daar de persoon in kwestie bewezen had, ondanks het bestaande verschil in opvattingen, hem persoonlijk toch goed gezind te zijn en uit hoofde van zijn functie geacht kon worden, eventueel bekend te zijn met mogelijk gerezen verdenkingen, besloot de Provinciaal Vertegenwoordiger, in overleg met de contactman van de Centrale Leiding, voor alle zekerheid terstond de nodige personele- en organisatorische wijzigingen aan te brengen. Via de Centrale Leiding werd een nieuwe medewerker ingeschakeld, die voortaan de provincie zou verzorgen, terwijl de oude Provinciaal Vertegenwoordiger wel de organisatie van de stad Groningen behield, doch ook hierin zodanige veranderingen aanbracht, dat eventueel bij de tegenstanders bekende aanwijzingen zoveel mogelijk waardeloos zouden worden. De nieuwe Provinciaal Vertegenwoordiger, daarbij krachtig gesteund door enkele anderen, wist het aantal contacten in de provincie nog belangrijk uit te breiden, waardoor het aantal verspreide exemplaren nog beduidend steeg en omstreeks eind Augustus 1944 naar schatting plm. 2500 bedroeg.

Omstreeks Juli/Augustus 1944 waren vaste contacten gevestigd in de volgende plaatsen: Haren, Groningen, Marum, Winschoten, Zuidbroek, Eelde, Hoogkerk, Kloosterburen, Uithuizen, Usquert, Warffum, Winsum, Zuidhorn, Eenrum en Ter Apel; het is mogelijk dat hieraan nog enkele namen ontbreken. Toen kwam Dolle Dinsdag en in illegale kringen

heerste een koortsachtige bedrijvigheid. Allerwege werden onderlinge contacten gelegd of nader aangehaald en men bereidde zich voor op een laatste krachtsinspanning.

Door de Centrale Leiding werden armbanden en legitimatiekaarten verstrekt, deze laatste gedateerd 5 September 1944, bedrukt met stempel en embleem van „Vrij Nederland" en bevattende een in het Nederlands en Engels gestelde verklaring van de Centrale Leiding, dat de houder van deze kaart (hier volgde naam, adres en nummer persoonsbewijs) lid was van bovengenoemde organisatie en dat aan autoriteiten enz. werd verzocht om de houder de nodige steun te willen verlenen en hem zo weinig mogelijk in zijn bewegingsvrijheid te belemmeren.

Gezien in het licht der latere gebeurtenissen is het waarschijnlijk voor de „Vrij Nederland"-organisatie een groot geluk geweest dat de leidende figuren in de provincie Groningen zich ook toen nog de nodige beperkingen hebben opgelegd met betrekking tot het prijsgeven van de zolang gehandhaafde anonimiteit.

Want het is juist de periode na Dolle Dinsdag geweest, die zoveel slachtoffers in de rijen der illegaliteit heeft geëist en dat is waarschijnlijk mede een gevolg van een (achteraf gezien) te vroeg blootgeven in die Septemberdagen, toen de hoopvolle verwachting op een spoedige bevrijding toch ons allen vervulde.

„Vrij Nederland" bleef dus gespaard en heeft in de toen komende, zwaarste maanden, haar taak kunnen voortzetten.

De omstandigheden werden steeds moeilijker. De spoorwegstaking bemoeilijkte in ernstige mate het contact met de Centrale Leiding en ook de toezending van de steeds in aantal en omvang toenemende pakken kranten en brochures moest ten slotte vrijwel geheel worden gestaakt. Razzia's en beschietingen maakten het vervoer naar verspreiders en lezers dubbel gevaarlijk.

Maar tòch moest „Vrij Nederland", nu meer dan ooit, in handen komen van zoveel mogelijk mensen in de provincie Groningen, opdat zij de nodige steun en voorlichting zouden blijven ontvangen.

In deze moeilijke periode zijn het de koeriersters en koeriers geweest die, soms uren achtereen fietsend in regen, wind en koude, op slechte banden, voortdurend bedreigd door controlerende Moffen en hun handlangers, soms over honderden kilometers afstand de copy van de Centrale Leiding naar het Noorden brachten.

Deze copy, aangevuld met in eigen kring geschreven artikelen, vormde de inhoud van de „provinciale" nummers, welke in Groningen werden gestencild en weer waren het voornamelijk de koeriersters die zorgden dat

het blad zijn bestemming bereikte. Mede in verband met de papierschaarste moest de oplage jammer genoeg worden beperkt; deze bedroeg plm. 1000 exemplaren. Het eerste „provinciale" nummer werd op 24 October 1944 uitgegeven, samen met de Groninger groep van „Het Parool", de volgende nummers verschenen op 14 en 22 December 1944, in Februari 1945, op 5 Maart en met Pasen 1945.

In deze periode bewees een enkel voorval opnieuw, hoezeer onberekenbare factoren beslissend zijn voor succes of falen, over leven en dood.

De Provinciaal Vertegenwoordiger en een zijner naaste medewerkers fietsten op een avond met een cyclostileermachine en de copy voor de komende krant vanuit een der buitenwijken naar het centrum waar, in het gebouw van een semi-overheidsinstelling, zoals gewoonlijk, de nodige exemplaren doorgedraaid zouden worden.

Ze overlegden: Ebbingebrug of Maagdebrug? Het werd Ebbingebrug. De volgende morgen hoorden ze, dat de Landwacht de vorige avond op de Maagdebrug alle fietstassen op hun inhoud had gecontroleerd....

Op 27 Januari 1945 werd de Provinciaal Vertegenwoordiger door de S.D. gearresteerd, in verband met ander illegaal werk. Dank zij zijn „papieren" echter was hij binnen een kwartier weer vrij. Zijn vrouw, die als koerierster belangrijk werk voor „Vrij Nederland" verrichtte, werd na 4 dagen weer losgelaten. Voor alle zekerheid verdween de Provinciaal Vertegenwoordiger zelf toen maar van het toneel, na eerst de diverse medewerkers te hebben gewaarschuwd. Zijn huis werd voor het grootste deel leeggeroofd door de S.D. en hun handlangers.

Met het noemen van dit geval raken we het punt „ander illegaal werk" en dit onderwerp mag hier niet onbesproken blijven.

Theoretisch gezien zouden leidende figuren in een illegale organisatie zich eigenlijk geheel moeten onthouden van contact met andere sectoren van het illegale front, ten einde het gevaar niet alleen voor zichzelf, maar ook voor hun organisatie zoveel mogelijk te beperken.

Maar in de praktijk is dit vrijwel onuitvoerbaar gebleken. Je begon b.v. met je krant. Dan moest een van de verspreiders plotseling onderduiken. De vraag naar een duikadres, naar bonnen en geld en naar een ander persoonsbewijs werd dan ineens acuut.

Wat deed je dan? Je ging eens op verkenning uit, je polste eens voorzichtig zo hier en daar, totdat je, soms via verschillende tussenschakels, de juiste man gevonden had. Bonkaarten voor een onderduiker? Komt in orde! Een duikadres? Wordt voor gezorgd!

En zo langzamerhand raakte je er zo ongemerkt middenin en na verloop van tijd had je voor vrijwel iedere „tak van dienst" een contactman.

Je vroeg zo weinig mogelijk, je vertelde zelf niet meer dan strikt nodig was, maar je kreeg, wat je nodig had. En omgekeerd voorzag je dan weer andere groepen van verzetslectuur, veiligheidshalve vaak weer via een omweg.

Zo ging het bij „Vrij Nederland" en zo ging het ook in andere verzetsgroepen. Met als resultaat dat toen na de bevrijding de maskers vielen, menige goede oude of nieuwe vriend uitriep: „maar kerel, ik wist (of ik dacht) natuurlijk wel dat jij er óók in zat, maar ik heb toch nooit geweten, dat jij eigenlijk de man was, die.... enz."

Hoe hadden we het in 't begin ook al weer vastgesteld? „Onnodige risico's vermijden en absolute stilzwijgendheid tegenover iedereen, die niet bij ons werk betrokken is". Omstreeks Juni 1944 was door de zorg van de Centrale Leiding een Provinciaal Comité ingesteld, dat tot taak kreeg, om de werkzaamheden die na de bevrijding wachtten voor te bereiden.

Toen in het begin van 1945 de geallieerde bevrijdingslegers het Noorden van ons land naderden, werden de nodige voorbereidende maatregelen genomen en werden de artikelen voor een provinciaal bevrijdingsnummer geschreven. Op Vrijdag 13 April vond een laatste bespreking plaats en enkele medewerkers konden slechts op het nippertje hun woning bereiken, alvorens de strijd om de stad Groningen losbrandde.

En toen enkele dagen later de Canadese troepen door Groningen's straten trokken, op weg, om ook de nog door de vijand bezet gehouden gedeelten van onze provincie te bevrijden en toen allerwege het rood, wit en blauw en het oranje fier in de wind wapperde, toen kwam op 19 April 1945 de Groningse groep „Vrij Nederland" uit met het provinciale bevrijdingsnummer.

„Vrij Nederland" was „opgedoken" in bevrijd Groningen! De illegale periode was ten einde.

In het voorgaande is, zij het slechts in grote trekken, min of meer in chronologische volgorde het ontstaan, de ontwikkeling en de organisatie van de „Vrij Nederland"-groep in de provincie Groningen vermeld.

Rest thans nog de behandeling van enkele punten, welke voor een enigszins dieper en meer uitgebreid inzicht in aard en omvang van de werkzaamheden van deze organisatie niet onbesproken mogen blijven.

Beginnen we met een korte beschouwing over de inhoud van de verschillende geschriften welke door of vanwege „Vrij Nederland" gedurende de bezettingsjaren in de provincie Groningen zijn verspreid.

In tegenstelling met verschillende andere illegale bladen heeft „Vrij Nederland" zich reeds betrekkelijk vroeg niet uitsluitend beperkt tot het

verspreiden van actueel oorlogs- en verzetsnieuws, maar werd daarnaast in steeds toenemende mate de aandacht gevraagd voor allerlei na-oorlogse problemen, „het winnen van de vrede".

In Juli 1943 verscheen een extra nummer, hetwelk blijkens de inleiding wilde opwekken tot bezinning op zich reeds aftekenende politieke toekomstproblemen en dat stof tot overdenking en discussie wilde leveren, in September van datzelfde jaar gevolgd door een tweede extra-nummer, in boekvorm uitgegeven, dat meer speciaal gewijd was aan sociaal-economische vraagstukken.

Voor een derde extra-nummer, dat, eveneens in boekvorm uitgegeven, in April 1944 verscheen en handelde over de toekomstige verhouding Nederland-Indonesië bestond een dermate grote belangstelling, dat een tweede druk nodig werd geacht.

Vanaf Januari 1944 werden tevens de internationale Informatiebladen verspreid. Hierin werd meer in het bijzonder aandacht gewijd aan neutrale en geallieerde publicaties en beschouwingen, met het doel, in bezet Nederland het inzicht in de internationale verhoudingen te verdiepen en de belangstelling voor Nederland's toekomstige plaats en internationale taak te vergroten.

Maar ook de actuele gebeurtenissen en vragen werden niet vergeten. Zo werden extra-edities verspreid naar aanleiding van de capitulatie van Italië (Sept. '43), werd een oproep gericht tot de werkgevers om niet mee te werken aan de registratie van hun personeel ten behoeve van de Duitse oorlogsmachine (Oct. '43) werd, in samenwerking met „Het Parool", in April 1944 het „Manifest" uitgegeven, werd een van een inleiding voorziene herdruk van de op last van het Geallieerd Opperbevel uitgeworpen Handleiding voor het geval van invasie (8 Juni 1944) en een aantal exemplaren van de Amsterdamse editie van „De Maat is vol" (Nov. '44) verspreid. Tevens werden uitgegeven een relaas van de Zeeslag bij Bali (Jan. '44) en een beschouwing over de herkiezing van President Roosevelt (Nov. '44), benevens een drietal getoonzette Geuzenliederen uit de Tweede Wereldoorlog, terwijl de verzetspoëzie werd vertegenwoordigd door het in 1943 uitgegeven „Celdroom".

Na dit korte en zeer waarschijnlijk niet geheel volledige overzicht van hetgeen de „Vrij Nederland"-groep in druk heeft verspreid komen we aan een ander punt, namelijk aan de vraag, welke velen zich zelf tijdens de bezetting en ook daarna meermalen hebben gesteld: „Hoe groot is de invloed van het werk der „Vrij Nederland"-organisatie geweest op het verzet in de provincie Groningen?"

Deze vraag is niet te beantwoorden om de eenvoudige reden, dat deze invloed zelfs niet bij benadering is te schatten.
In de eerste plaats is het een absolute onmogelijkheid om te peilen, welke invloed en uitwerking de inhoud van de vele tienduizenden bladen, vlugschriften, brochures en verdere publicaties heeft gehad op het oordeel en de houding van de ontelbaar velen, die, telkens opnieuw, de krachtig gestelde oproep tot innerlijk en daadwerkelijk verzet en de bezonnen aanmaningen tot bewustwording en verdieping in zich hebben opgenomen.
Niemand zal ooit kunnen vaststellen, hoe velen door de kracht van dat vrije woord, geschreven, gedrukt, verspreid en gelezen in een onderdrukt land, gesterkt zijn in hun vertrouwen op de uiteindelijke herwinning der vrijheid.
Nooit zal precies zijn na te gaan hoevelen, mede bezield door de uit „Vrij Nederland" sprekende verzetsgeest, deze geest in concrete daden van verzet en sabotage hebben omgezet.
Het enige wat wel direct kon worden waargenomen was de gretigheid, waarmee de illegale publicaties werden ontvangen en gelezen en de spontane bereidheid van velen om hun „abonnementsgeld" te voldoen in de vorm van geldelijke bijdragen, welke uiteraard zeer welkom waren en aan de Centrale Leiding werden doorgegeven.
Hiervoor is reeds vermeld, dat de leidende figuren van de „Vrij Nederland"-groep als het ware haast automatisch, naast het organiseren van de verspreiding van hun blad en, na Dolle Dinsdag, ook het gedeeltelijk verzorgen van de inhoud daarvan, ook betrokken waren bij verschillende andere illegale werkzaamheden.
Hetzelfde geldt voor het overgrote deel der andere medewerkers. Tientallen „Vrij Nederland"-leden, verspreid over de gehele provincie Groningen hebben, hetzij individueel, hetzij in samenwerking met andere verzetsgroepen, sabotage gepleegd, wapens verborgen en gedistribueerd, onderduikers van huisvesting, geld, bonkaarten en valse persoonsbewijzen helpen voorzien en de bezetter op allerlei andere manieren afbreuk gedaan.
Eenzelfde verschijnsel valt bij andere illegale groepen te constateren. En ook daarom is het absoluut ondoenlijk en bovendien eigenlijk ook volmaakt overbodig om te willen trachten, de invloed van een bepaalde groep op het gehele verzet vast te stellen.
Wanneer de gezamenlijke inhoud van dit Gedenkboek er slechts toe bijdraagt dat de geest, de organisatie, de omvang en de achtergronden van het gehele verzet in de provincie Groningen waarheidsgetrouw is uitgebeeld en vastgelegd, dan is er aan een onderlinge afbakening van bereikte resultaten immers ook geen enkele behoefte!
Tot slot moge met grote dankbaarheid worden geconstateerd, dat de

„Vrij Nederland"-organisatie in de provincie Groningen, dit in tegenstelling tot diverse andere verzetsgroepen, in verhouding slechts zeer weinig slachtoffers heeft te betreuren.

Waaraan dit te danken is, zal wel nooit met zekerheid zijn vast te stellen. Lag het aan een goede organisatorische opzet? Of aan een consequente doorvoering van de destijds opgestelde grondregels?

Stellig niet. Daarvoor zijn er, achteraf bezien, maar al te veel fouten gemaakt, zowel in organisatorisch opzicht als in bepaalde concrete situaties. Daarvoor ook hebben we te vaak achteraf moeten constateren: het is deze keer weer net op 't nippertje goed gegaan, maar het had slechts een haartje gescheeld!

Hoogstens mag worden aangenomen, dat de herhaalde wijzigingen in de bezetting van de topfuncties en in de toegepaste methoden de aan het illegale werk nu eenmaal noodwendig verbonden risico's in meer dan één opzicht hebben beperkt. Maar verder mogen we stellig niet gaan. Voor het overige kunnen we slechts met een diep gevoeld besef van innerlijke dankbaarheid vaststellen, dat onze organisatie meer dan eens gespaard is gebleven voor ernstige verliezen.

Dat desondanks onder de vele illegale strijders die vielen voor hun land en hun volk ook enkele medewerkers aan de Groningse „Vrij Nederland"-groep waren, kon gezien de vele vertakkingen van het verzet en de meedogenloze terreur van de vijand, welhaast niet uitblijven.

De namen van enige gevallen pioniers uit de eerste periode zijn hiervoor reeds genoemd. Elders in dit Gedenkboek staan de namen van de andere gevallenen vermeld.

Met eerbied gedenken wij onze gevallen medestrijders.

Dat zij rusten in vrede.

GESCHIEDENIS VAN DE WAARHEIDSGROEP IN GRONINGEN

Het zij mij vergund, bij het schrijven van de geschiedenis van het verzet der „Waarheidsgroep" tijdens de Duitse bezetting in Groningen er op te wijzen, dat bij deze beschrijving met opzet geen namen genoemd zijn.
De verzetslieden stelden er geen prijs op, omdat zij van mening zijn, dat zij slechts hun plicht deden t.o.v. ons land en zij daarvoor geen hulde of eervolle vermeldingen behoeven.
Slechts een enkele maal is een naam genoemd van een strijder, die tijdens het verzet gevallen is, wegens de bijzondere omstandigheden, waarop dit geschiedde.
Na de bezetting van ons land was het eerste werk, dat de Duitsers deden het dagblad van de communistische partij, „Het Volksdagblad", te verbieden, maar verdere maatregelen werden vooralsnog niet genomen.
In Augustus 1940 volgde een nieuwe maatregel en werd de communistische gemeenteraadsleden de toegang tot de raad ontzegd.
Na de inval der Duitsers waren al onmiddellijk uit de partijgenoten groepjes gevormd, die als kaartclubjes bij elkaar kwamen, maar in wezen scholingsgroepen waren. Aan het hoofd hiervan stond een scholingsleider, die een inleiding hield over het nationaal-socialisme en de aan de hand hiervan ontstane discussie leidde. Op deze scholingsavonden, die enige keren per week werden gehouden, werd de ware aard van het nationaal-socialisme bloot gelegd en de bezoekers erop gewezen, dat de welwillende houding van de Duitsers slechts een middel was om het Nederlandse volk voor de Duitsers en hun ideeën te winnen.
Ook in de provincie werd eenzelfde organisatie doorgevoerd. Men beperkte zich niet alleen tot partijgenoten, maar trok ook als vooruitstrevend en anti-nationaal-socialistisch bekend staande mensen aan. Bij dit werk ondervonden de mensen in het Noorden steun en kregen aanwijzingen van de landelijke leiding.
Na bespreking met de landelijke leiding werd besloten een illegale krant het licht te doen zien. Een instructeur verschafte allerlei aanwijzingen omtrent de organisatie. Hij wist achter het museum van oudheden een kamertje te huren, dat slechts aan enige ingewijden bekend was en verdween met achterlating van een stencilmachine en enige copie voor de nieuw uit te geven krant. Op ongeregelde tijden dook hij weer op, legde copy in een kast van de kamer en verdween dan weer, soms na eerst een bespreking met de illegale leiding van Groningen gehad te hebben.
In October 1940 aanschouwde „Het Noorderlicht" het levenslicht. Het

blad was bestemd voor de provincies Groningen, Friesland en Drenthe en werd door koeriers over de contactpunten verspreid, die dan voor doorgeving in hun gebied zorg droegen.
De kranten werden niet op het kamertje gestencild. Dit gebeurde bij een vertrouwde partijgenoot. Om de kans op ontdekking zo gering mogelijk te maken verwisselde de machine herhaaldelijk van plaats.
Alvorens over de krant verder te vertellen, wil ik eerst nog iets vermelden over de jeugdgroep. Deze groep, begin October geformeerd, bestond in de stad uit ongeveer 30 jeugdige personen van 15—20 jaar en had zijn vertakkingen in de provincie. Zij had tot taak te waarschuwen bij razzia's op Joden enz.
De copy, die uit Amsterdam kwam voor „Het Noorderlicht" was meestal niet voldoende om de gehele krant te vullen, zodat de mensen in Groningen ook zelf voor de krant moesten schrijven. Een Groningse partijgenoot redigeerde bijvoorbeeld het bekende manifest tegen Woudenberg. De krant had ten doel leiding aan het verzet tegen de Duitsers te geven. Zij keerde zich tegen de maatregelen van de Duitsers o.a. de loonstop en riep de arbeiders op zich hiertegen te verzetten, alle methoden toe te passen om hun eisen door te zetten en adviseerde tot lijdelijk verzet. Zij waarschuwde haar lezers zich niet te laten provoceren door de W.A.-lieden, zich niet te laten verlokken tot openlijke gewelddaden tegen de W.A., maar acties te voeren in de bedrijven, vooral die bedrijven, die voor de Duitsers werkten, bij de Gemeentediensten, op scholen en universiteiten.
Tegelijkertijd wekte zij het Nederlandse volk op in de bedrijven en huizenblokken op georganiseerde wijze en met ijzeren discipline een massabescherming door te voeren. In het bijzonder moest deze bescherming geboden worden aan hen, die het mikpunt waren van de W.A.-provocaties. (De Joodse landgenoten bijvoorbeeld). Eind December 1940 verscheen „Het Noorderlicht" met een speciaal Nieuwjaarsmanifest.
Zij wekte hierin het Nederlandse volk op de strijd tegen de Duitsers eensgezind en zelfstandig te voeren en wees erop, dat de vrede slechts zou komen en zegenrijk zou zijn als hij door de strijd der volksmassa's in de gehele wereld tot stand werd gebracht.
Zo gaf dus „Het Noorderlicht" in het Noorden des lands, „De Waarheid" in het overige deel van het land, aan het gehele Nederlandse volk leiding in de strijd tegen de bezetter, reeds lang voordat de oorlog tussen Duitsland en de Sovjet-Unie uitbrak. Het papier voor de krant verschafte een partijgenoot, die waardevolle connecties had met papierfirma's; een andere partijgenoot, die werkzaam was op het distributiekantoor nam geregeld

pakken papier van zijn kantoor mee. Een rijwielbewaarplaats diende tot opslag van de papiervoorraden.

Tegelijkertijd werden papieren en manifesten vervaardigd met anti-fascistische leuzen. 's Avonds in het duister slopen de verzetslieden door de straten en plakten hun leuzen op pilaren, spiegelruiten en telefooncellen. De zaak van de beruchte N.S.B.-er Waterman moest het geregeld ontgelden. De 7e November, de herdenkingsdag van de Russische revolutie, verspreidden de communisten speciale manifesten.

De gelden, die voor deze acties nodig waren, werden geput uit de opbrengst van de verkoop van kranten; ook de landelijke leiding steunde geregeld.

Maar natuurlijk moest rekening worden gehouden met de arrestaties van illegale werkers, in welk geval de achtergeblevenen niet onverzorgd achtergelaten mochten worden.

Voor dit doel kwam een solidariteitsfonds tot stand. Een vrouwelijke partijgenoot organiseerde dit en had al spoedig vaste adressen, waar zij wekelijks een bedrag kon afhalen. Al dit werk kon vrijwel ongestoord doorgaan tot Maart 1941. Wel waren de Duitsers er van op de hoogte, dat de communisten illegaal werk deden, een krant uitgaven en manifesten verspreidden, maar zij lieten de groep, die bij hen als „Waarheidsgroep" bekend stond, nog ongemoeid.

Maar in Februari 1941 verscherpte de W.A. haar terreur en zette in Amsterdam een overval op touw in de Joodse wijk.

De communistische partij riep onmiddellijk de bevolking op zich tegen deze terreur te weer te stellen en tegelijkertijd gaf zij de parolen uit voor een grootscheepse proteststaking over het gehele land. Direct zetten de mensen in het Noorden zich aan het werk voor een speciale „Noorderlicht"-uitgave; koortsachtig werden op een Zondagmorgen in de vroegte manifesten vervaardigd, waarin de Groningse bevolking werd opgewekt zich achter de staking te scharen.

Het was zaak, dat deze manifesten en „Noorderlichten" op zo ruim mogelijke wijze verspreid werden.

Zo nam een partijgenoot, die aan de gasfabriek werkte verscheidene exemplaren mee naar zijn werk en stopte deze tijdens schafttijd in de zakken van zijn medearbeiders. Waarschijnlijk doordat zich onder de arbeiders een onbetrouwbaar element bevond, geraakte een van deze exemplaren op het Scholtenshuis. Onmiddellijk sloeg de S.D. toe. Zij arresteerde de bekend staande communisten, waaronder ook de partijgenoot, die de manifesten had vervaardigd. De gehele maand Maart vonden geregeld arrestaties plaats en zo kreeg de illegale communistische groep in stad en

provincie gevoelige klappen te incasseren. Ook het adres, waar toentertijd de stencilmachine stond, waar „Het Noorderlicht" werd gedraaid, kreeg bezoek van de S.D. De heer des huizes was echter bij de kapper, een paar huizen verderop en kon bijtijds gewaarschuwd worden. Hij keerde niet meer naar huis terug.

Maar zijn katholieke zwager, die toevallig aanwezig was, nergens van af wist en zich nergens mee bemoeide, moest mee. Toen dit een paar dagen later bleek, kwam de man weer op vrije voeten.

Het verzetswerk kwam nu practisch geheel stil te liggen. De leiders waren allen gearresteerd, slechts de actie voor het solidariteitsfonds vond in versterkte mate doorgang.

De arrestanten kregen een verblijf in het Huis van Bewaring; geregeld moesten zij op het Scholtenshuis komen voor verhoor. Sommigen werden weer losgelaten, maar enige maanden later opnieuw gearresteerd, toen bleek, dat zij opnieuw illegaal gingen werken.

De verhoren in Groningen waren toen nog tamelijk redelijk. Wel werd geslagen en gestompt, maar de mishandelingen, waaraan de Duitsers en vooral de „Nederlanders" zich later te buiten zouden gaan, werden nog niet toegepast.

De behandeling van de gevangenen in het „Huis van Bewaring" was goed. Er was toen nog een Hollandse bewaking en deze zorgde al spoedig, dat de gevangenen verbinding kregen met hun huisgenoten, zij smokkelden pakjes binnen enz.

Slechter hadden de vrouwen het. De twee bewaaksters hielden zich precies aan de instructies van de Duitsers en behandelden de gearresteerden, als waren zij gevaarlijke moordenaressen.

Klopsignalen en andere middelen van de gevangenen om met elkaar in verbinding te komen, gingen zij streng tegen.

Maar de vindingrijke vrouwen vonden al spoedig iets uit om elkaar de belevenissen mede te delen.

Tweemaal per dag mochten zij op de binnenplaats luchten. Op deze plaats stond onder een stoffige bank een asemmer. Een briefje met een boodschap erop werd in de bak gelegd, een pijl in het stof van de bank getrokken in de richting van de emmer wees erop, dat hier iets bijzonders aan de hand was. De volgende groep, die gelucht werd vond het briefje en schreef er haar belevenissen bij. De laatste groep moest de briefjes vernietigen. Maar een vrouwelijke bewaakster, die de vrouwen een keer bespiedde, ontdekte het en leverde de briefjes in bij de N.S.B.-directeur van de gevangenis.

Een voor een moesten de vrouwen toen bij de directeur komen, werden

flink uitgescholden en gestraft met enige dagen strafcel; dit betekende de gehele dag in een donkere cel zitten op water en brood. Maar de mannelijke bewaking zorgde goed voor de vrouwen.

In afwachting van het proces, dat gevoerd zou worden tegen 29 werkers van „HET NOORDERLICHT" ging op de 12e Mei een groep van ongeveer 25 mensen, 5 vrouwen en 20 mannen, de meesten uit de provincie, onder bewaking van 5 politieagenten per autobus naar het „Oranjehotel" te Scheveningen. De politieagenten stonden de gevangenen toe te roken en te zingen en zo werd het voor hen een „gezellige" dag.

De overbrenging naar Scheveningen was, tenminste voor de vrouwen, een verbetering.

Tot een proces is het nooit gekomen.

Eén dag na het uitbreken van de oorlog met de Sovjet-Unie werden de vrouwelijke gevangenen naar Schoorl vervoerd, de mannen naar Amersfoort en vandaar naar diverse Duitse concentratiekampen. De meesten zagen Nederland nooit weer. Voor de vrouwen was Schoorl ook slechts een doorgangskamp. Begin December ging het op transport naar het beruchte vrouwenkamp Ravensbrück.

Met het oprollen en onschadelijk maken van deze eerste groep communisten eindigde de eerste fase van hun verzet.

Het was nu voor de achtergeblevenen zaak zich op de achtergrond te houden en voorlopig niet de aandacht van de Duitsers te trekken. Zij moesten rekening houden met de mogelijkheid, dat de Duitsers bepaalde mensen zouden schaduwen om zodoende weer groepen tegelijk te kunnen arresteren. Alleen de solidariteitsactie ging intensief door. Maar na enige maanden kwamen de mensen weer bij elkaar en zochten nieuwe wegen om tot actie over te kunnen gaan. Het resultaat hiervan was, dat de 31e Augustus, de verjaardag van H.M. de Koningin, pamfletten verschenen die de bevolking opwekten de straat op te gaan. Deze dag heerste een abnormale drukte in de stad. Grüne Polizei was ter versterking van de politiemacht aangerukt, daar de Duitsers demonstraties verwachtten.

In September sloegen de Duitsers opnieuw toe en arresteerden verscheidene vooraanstaande partijgenoten.

Weer kreeg de „Waarheidsbeweging" een gevoelige klap te incasseren. De landelijke leiding, die de noodzakelijkheid van het verzet inzag, zond in October een instructeur, die de verspreide contacten weer bij elkaar zocht. De voornaamste taak was echter de krachten te concentreren op het solidariteitsfonds, waaruit de achtergeblevenen van de gearresteerden regelmatig ondersteuning ontvingen. Er bleek echter, dat twee groepen

onafhankelijk van elkaar hiervoor werkten en van die tijd af werden de groepen verenigd.

In deze maand October werd weer een nieuwe leiding gevormd, bestaande uit de twee voormalige leiders van de thans verenigde groepen en twee partijgenoten, waarvan één ook de falsificatie voor zijn rekening kreeg. Deze had dit vooraf individueel gedaan o.a. met het vervalsen van persoonsbewijzen voor de „Groep de Groot", het namaken van geboorteuittreksels – met daarop getekende stempel – voor Joodse landgenoten en het tekenen van valse handtekeningen op Ausweisen. Dit werk werd belangrijk uitgebreid. Zo kreeg iemand, die dwars door Duitsland naar Hongarije wilde uitwijken een volledige Hongaarse pas, waar een bekende drukkerij in Drenthe het drukwerk voor leverde.

Het gelukte deze leiding alles op een bredere basis te organiseren. Nu verscheen ook „De Waarheid" in het Noorden. Zij werd in Zwolle gedrukt en naar contactpunten in Meppel en Assen gebracht. Groningers haalden de kranten daar vandaan en verspreidden ze verder door Friesland en Groningen. Op deze wijze vestigden ze overal nieuwe contacten. In December kwamen enige vrouwelijke partijgenoten terug uit Ravensbrück, waarvan een in aanraking kwam met de „Vrije Kathedergroep". Hieraan kwam een einde, doordat deze groep in Groningen na de Meistaking in 1943 geheel werd opgerold. Aan de Meistaking hadden de communisten een belangrijk aandeel. Door hen kwam o.a. het confectiebedrijf van Levie volledig plat te liggen. Terwijl de Duitsers een felle terreur uitoefenden en ieder, die tot staking aanspoorde met de dood dreigde, werden in straten en verschillende bedrijven manifesten verspreid.

Oproepen tot staking werden op de straten geschilderd.

Daar het gevaar om met „De Waarheid" te werken steeds groeide besloot de leiding, toen deze staking uitbrak, een nieuw blad uit te geven, waarvan niet bleek, dat de communisten deze uitgave redigeerden.

Het blad „Verzet" werd geboren, dat de basis werd voor de verzetsactie op bredere basis, waaruit later de „Raad van Verzet" (R.V.V.) te Groningen tot stand kwam.

Voor de inwendige versterking van de Waarheidsgroep werd scholingsmateriaal uitgegeven.

Toen in Juni de radio's ingeleverd moesten worden, wekte de Waarheidsgroep in manifesten de bevolking op de toestellen niet in te leveren, maar te verbergen. De verspreiders van deze manifesten deden dit zeer origineel. Ze bukten zich op de hoek van een straat, deden kwasi iets aan een schoenveter, legden tegelijkertijd een stapeltje manifesten neer en lieten het verder aan de wind over deze te verspreiden. Het verzamelen van levens-

middelen uit de provincie werd ter hand genomen om hiermee onderduikers te helpen. Ook achtergebleven gezinnen werden niet vergeten. Met Sinterklaas ontvingen allen iets extra's, ook aan geld.
Tegen de Kerstdagen kwamen twee leiders van de groep op de gedachte de S.S.-ers aan het Oostfront een verrassing te bereiden. Eén zorgde voor bonbons, de ander voor chocolade en.... cyaankali, een dodelijk vergif. De laatste haalde het stoute stukje uit – na dit alles op de juiste wijze vermengd te hebben – deze „lekkernijen" te smokkelen in de klaarliggende kerstpakketten van „Nationaal Frontzorg" voor de „ferme jongens" aan het Oostfront.

De Oudejaarsnacht van 1943 staat als met bloed aangetekend in de geschiedenis van de stad Groningen. Des morgens omstreeks 10 uur was de verrader en jager op onderduikers, de politieluitenant Elzinga, op de openbare weg neergelegd. De wraak van de Duitsers was ontzettend. Des nachts werden vijftig Groningers gearresteerd en de Silbertanne groep schoten hier vijf van neer. Hieronder bevond zich Johan Swint, een der vier groepsleiders van de „Waarheidsbeweging" en in speeltuinkringen welbekend. Zijn stoffelijke overschot vond een voorlopige rustplaats in het dodenhuis van het Academisch Ziekenhuis. Vandaar werd hij – in alle stilte – vervoerd naar Westerveld om aldaar onder de tonen van zijn geliefd „Morgenrood" te worden gecremeerd.
Nieuwjaarsmorgen half acht werden 36 Groningers door de Grünen als gijzelaars naar Vught vervoerd. De overigen – allen boven de 60 jaar – werden vrijgelaten. Onder de gijzelaars waren ook communisten, waaronder een der groepsleiders, zodat de leiding van „De Waarheidsgroep" was gehalveerd.
Hiermede hield ook de uitgave van „Verzet" op. Van de Meistaking af was het vijftien maal op geregelde tijden verschenen, de laatste vier maanden trouw gestencild door een dokter van het Academisch Ziekenhuis. Het was deze dokter, die later zijn gehele huis beschikbaar stelde voor het drukken van „De Waarheid".
Daar de verzetsgroep door de zware slagen haar toegebracht vrijwel was ontkracht, zond de landelijke leiding in Februari-Maart van 1944 iemand met de opdracht de verspreide contacten wederom op te vatten en een krachtige, hechte organisatie te vormen. Deze man kwam uit Brabant, waar hij reeds de nodige ervaring had opgedaan en waar hem de grond te heet onder de voeten was geworden. Hij werkte in Groningen niet alleen met de overgebleven partijgenoten, maar zocht vooral onder de jeugd nieuwe krachten. Deze jeugdige mensen werden echter niet direct in het

verzetswerk ingeschakeld. Aanvankelijk vormden zij scholingsgroepen, die aldra, nadat zij blijk hadden gegeven van hun bruikbaarheid, belast werden met het stencillen en verspreiden van „De Waarheid", het organiseren van papier en het verzorgen van een jeugdblad.
De opbouw van de organisatie was sterk gedecentraliseerd, alhoewel zij onder krachtige centrale leiding stond. De Stad werd in 9 wijken verdeeld met aan de top een wijkhoofd. Deze had tevens tot taak steeds uit te zien naar nieuwe mensen.
Friesland ontving eerst zijn kranten uit Groningen, later verscheen ook daar een figuur, die het verzet hechter organiseerde. Met Friesland ontstond nu een geregeld contact.
Eens in de veertien dagen verscheen nu weer „De Waarheid", enige maanden later als weekblad. Iedere week begaf zich een koerierster naar Amsterdam om copy te halen.
Enige dagen voor de spoorwegstaking, op 15 September van dit jaar, ontviel de beweging een harer beste leiders door een ongelukkige samenloop van omstandigheden.
Deze man was Jo Wagenaar. Tezamen met de reorganisator van „De Waarheidsgroep" en diens vrouw bevond hij zich op die bewuste datum bij een mevrouw, wier zoon bij de S.S. was gegaan, maar die later was ondergedoken. De Feldgendarmerie, die dacht, dat de onbezonnen jongeling zich bij zijn moeder bevond, deed onverwachts een inval, zodat de verzetslieden in een moeilijk parket kwamen te zitten. De een bedacht zich geen ogenblik, rukte het venster open en sprong van één hoog naar beneden. Zijn vrouw verzamelde vlug de kranten en wierp ze hem achterna. Hij slaagde erin te ontkomen. Jo Wagenaar niet. Op het ogenblik, dat de gendarmerie binnenstormde, ontdekte men hem schrijlings op de vensterbank zittende en nam hem ogenblikkelijk in arrest. Tijdens de huiszoeking, die daarop volgde, vroeg en kreeg Jo Wagenaar verlof om even naar de W.C. te gaan. Aldaar trachtte hij zich te ontdoen van de illegale kranten, die hij bij zich had. Indien zijn pogingen succes hadden gehad, was het waarschijnlijk nog wel met een sisser voor hem afgelopen. Maar een der Duitsers, die zich op zolder bevond, zag juist door een koker, die van de W.C. tot de zoldering liep. Hij zag hem de kranten in het closet doen en rende naar beneden, juist op tijd om van de kranten, die al bijna doorgespoeld waren, een exemplaar te grijpen.
In Juli '45 werd Jo Wagenaar gevonden in een massagraf te Exlo. Eerst toen kwam aan het licht, dat hij 4 dagen na zijn arrestatie, de 19e September, met vier andere landgenoten door een der gebroeders Faber met een nekschot was afgemaakt.

Door zijn arrestatie kwam „De Waarheid" pas op die dag uit, zodat dit blad niet direct na de staking met de daarin aangegeven stakingsparolen was verschenen.
De 25e September kwamen de Groninger gijzelaars, uit Vught terug. Hierbij was een der vroegere leiders van „De Waarheidsbeweging", die zijn oude werk, falsificaties, o.a. in samenwerking met de Nrd. Ned. Clichéfabriek, weer ter hand nam. De spoorwegstaking bemoeilijkte in niet geringe mate het contact met Amsterdam. Maar de koerierster schakelde nu om in fiets en Lemmerboot en toen dit ook niet meer ging, uitsluitend per fiets. Het contact met Amsterdam bleef bewaard, totdat het door de opmars van de Geallieerde legers onmogelijk was.

De Raad van Verzet.

Nu het uur der bevrijding snel scheen te naderen ontstond ook de behoefte aan een groep, die de bevrijders daadwerkelijk in de strijd tegen de Duitsers kon bijstaan.
De reorganisator van de „Waarheidsgroep" formeerde ook het R.V.V. Deze beweging ontstond uit groepjes van 4 à 5 man, in elk groepje zat een man van de topgroep.
De leider van het R.V.V., die in de illegaliteit bekend stond onder de naam „Van Loon", trad in bespreking met O.D. en K.P. om tot samenwerking te komen. Aanvankelijk droegen de besprekingen weinig vrucht. Ten tijde van de besprekingen kreeg de illegaliteit n.l. bericht, dat een zekere Van Loon een verradersrol speelde. Direct vatten zij wantrouwen op tegen de man van het R.V.V., die onder die naam bekend stond en beraamden zelfs plannen om hem uit de weg te ruimen. Voor het zover kwam, kon gelukkig het misverstand opgehelderd worden.
In Juli 1944 kreeg de „Waarheidsbeweging" contact met de chefdrukker van drukkerij „Lynco". Na enig onderhandelen werd deze bereid gevonden de „Waarheid" op de pers te drukken. Grote voorzichtigheid moest echter betracht worden, daar aan het hoofd van de drukkerij een N.S.B.-Verwalter stond. Een werkloze zetter werd bereid gevonden de krant te zetten. Dit was echter geen gemakkelijk karwei, daar alles uit de hand gebeuren moest. En op een nacht in September rolde de eerste gedrukte „Waarheid" in Groningen van de pers. Het aanzien van de krant werd hierdoor ten zeerste verbeterd. Dit ging een paar keer goed. De mensen, die 's nachts op de drukkerij aanwezig waren zorgden, dat de kranten 's ochtends om 5 uur netjes gepakt in fietstassen zaten en dat er geen sporen achterbleven, die hen verraden konden.
Door een grove tekortkoming van de drukker werden zij bijna gesnapt. De drukker zeide in October tegen de mensen, dat zij dit keer niet zo haastig

hoefden te werken en het werk op hun gemak afkonden, daar het personeel de volgende dag vrijaf had en niet op het werk kwam. De verzetsmensen maakten zich niet druk en snuffelden, nadat zij klaar waren met drukken en inpakken in het gebouw wat rond, toen om acht uur gebeld werd en het personeel voor de deur stond. Natuurlijk waren de verzetsmensen zeer verbaasd, maar zij verloren geen ogenblik hun tegenwoordigheid van geest. Met een air, alsof zij tot het personeel hoorden gingen zij de deur uit en alvorens het verblufte personeel besefte wat er aan de hand was, waren zij reeds op de fiets verdwenen. Het was nu afgelopen met het drukken en de drukker had zich jegens de Verwalter te verantwoorden. Het gevolg hiervan was, dat de historie als diefstal bij de politie werd aangegeven. Nu moest weer naar een andere mogelijkheid gezocht worden om „De Waarheid" te drukken.

Op een vroege ochtend ondernamen 4 mensen een inval bij Weesies en Krol aan de Kruitlaan. Met moeite torsten zij zware letterkasten, maar zorgden ervoor twee aan twee te gaan. Deze voorzorg bleek niet overbodig te zijn, want een tweetal kwam Grüne Polizei tegen, die belangstellend informeerde naar wat hen zo vroeg op straat dreef.

„Letterlood verhuizen", antwoordden zij zonder aarzelen, waarop de Grüne hen weder liet gaan.

Iemand werd bereid gevonden de verzetsbeweging een handpers te verschaffen in huurkoop. Het bedrag werd na de bevrijding weer terugbetaald. Een werkplaats in de Laan was uitermate geschikt om de pers te bergen. Op waarlijk vernuftige wijze werd zij geinstalleerd. In de werkplaats bevond zich een dubbele muur. De voorste muur werd gedeeltelijk afgebroken, de turf, waarmee de ruimte opgevuld was ging in de kachel.

Meubels en ander materiaal maskeerden de ruimte verder volledig, zodat niets erop wees, dat hier achter een handpers stond, waarop illegale bladen gedrukt werden. Van deze pers rolden een jeugdblad, het E.V.C.-orgaan „Werkend Nederland" en „De Waarheid".

Boven de werkplaats bevond zich nog een werkplaats, die via een dubbele deur toegang gaf tot een kamertje, dat uitstekend verduisterd was. In dit kamertje werd het radionieuws uitgewerkt en stond de zetter zijn pagina's te zetten. De ruimte tussen de dubbele deur was dan gecamoufleerd als klerenkast. Het radionieuws kwam echter niet in „De Waarheid", maar in een apart blad „De Nieuwsbron".

In de kamer was altijd volop electrisch licht, alhoewel de Duitsers het licht in de stad al enige tijd hadden afgesneden. Van de werkplaats liep een onderaardse gang naar „De Harmonie", waar Duitsers gelegerd waren.

Een kellner van deze inrichting werd in de arm genomen en met behulp van hem lukte het een ondergrondse kabel van de werkplaats naar „De Harmonie" aan te leggen. Het hoofd van de Evacuatie draaide echter steeds de extra stoppen uit, die voor dat doel moesten worden aangebracht, hetgeen de mensen veel hoofdbrekens bezorgde, want het was niet gemakkelijk om steeds weer aan nieuwe stoppen te komen.

Een nieuwe moeilijkheid deed zich plotseling voor. Een filiaal van „Burmania" leverde het papier voor de illegale krant, maar op het laatst was dit filiaal niet meer van zins te leveren en sloeg zijn prijzen flink op. De verzetsgroep besloot toen zich het papier met geweld te verschaffen. Met een auto van de Duitse Wehrmacht zou het papier opgehaald worden. Doch deze liet op het laatste ogenblik verstek gaan. De leider van „De Waarheidsbeweging" wist echter een wagen en een oud paard te charteren en de 5e Februari circa 14 uur vond de overval plaats.

Bij het filiaal aangekomen sprong de leider van de groep onmiddellijk van de wagen en eiste van de dodelijk verschrikte man papiervoorraden, met een speelgoedrevolver kracht aan zijn woorden bijzettend. Alles werd nu snel opgeladen en in vlug tempo weggereden naar de opslagplaats, terwijl de leider de man nog even bezig hield, de meegenomen voorraden contant betaalde en uit voorzorg de telefoondraad afsneed. In een leegstaand pakhuis aan de Tuinstraat werd de gehele voorraad opgeslagen.

Zo langzamerhand werd het ook tijd, dat de mensen van het R.V.V. op wapens werden geïnstrueerd, daar het uur der bevrijding niet ver af was. Met de wapens, die het R.V.V. tot zijn beschikking had kreeg een ieder onderricht in het gebruik van de stengun.

Bij de bevrijding van Groningen toonde zij metterdaad haar grote waarde. Door middel van de P.T.T. was ook gezorgd voor telefoonverbindingen door de stad. Helpman was met de Korreweg verbonden, zodat men tijdens de bevrijding berichten over het verloop van de strijd met elkaar kon uitwisselen.

In December 1944 werden twee van de actiefste werkers voor een vrij onschuldige zaak gearresteerd. De S.D. kwam achter het feit, dat zij behoorden tot de „Waarheidsgroep". Na onnoemelijke heldhaftig doorstane mishandelingen zijn beiden in Neuengamme opgehangen. In de loop der laatste maanden zijn nog enige werkers gearresteerd o.a. in begin Februari. Ergens waren n.l. wapens, leuzen en vlaggen gevonden. Een der mensen, die naar aanleiding hiervan gepakt was vertelde, dat het materiaal van de communisten was en onmiddellijk deed de S.D. een inval in het oude pension van de koerierster, die reeds in Ravensbrück was geweest. Toevallig bevond zij zich hier en moest toen haar pension verwisselen

met het Huis van Bewaring tot de bevrijding. De bevrijding kwam nog vrij onverwacht.
In de dagen van de strijd om Groningen verbleef de illegale leiding van „De Waarheid" in de drukkerij aan de Laan en werkte hard aan het bevrijdingsnummer, dat onmiddellijk nadat de Duitsers de stad ontruimd hadden, bij duizenden werd verspreid. Zo eindigde de illegale periode van „De Waarheid" in Groningen.
Zij gaf in samenwerking met de andere voornaamste verzetsbladen, bij het direct van drukken uitgesloten „Nieuwsblad van het Noorden", een bevrijdingsnummer uit.
Het R.V.V. bezorgde de legale „Waarheid" aan huis. Zij vestigde haar kantoren op het „Lopende Diep" en in de loop der jaren groeide het kleine illegale blaadje, moeizaam en dikwijls met gevaar samengesteld, uit tot een groot modern dagblad in een eigen bedrijf.

VLUCHT UIT DE GEVANGENIS

De 16e September zat in een eenvoudige werkplaats in Groningen een arbeider te werken. 't Was een werkplaats zoals er tientallen in de stad zijn; wat rommelig, overal lagen resten metalen verspreid.
IJverig was de man bezig aan de bankschroef, toen eensklaps een auto voor de werkplaats stil hield. Een aantal mannen stapten vlug uit en drongen naar binnen. Een van hen richtte een revolver op de man bij de werkbank: „Hände hoch". „Sind sie Volmer?"
„Ja", stamelde de man onthutst. „Wat is er aan de hand?"
„Maul halten, verdammter Kommunist". Vlug doorzocht een ander zijn zakken. Maar wat hij dacht te vinden, vond hij blijkbaar niet.
„Mit". En de drie mannen duwden de verbaasde metaalbewerker in de auto, die in snelle vaart naar de Hereweg reed en voor het Huis van Bewaring stopte.

Na enige tijd klapte de celdeur achter hem dicht en was hij alleen. Volmer keek eens om zich heen en zette zich op de brits neer. Werktuigelijk greep hij naar zijn pakje shag, maar dat was mis, want alles was hem afgenomen. Hij dacht na over zijn toestand. Hij was er gloeiend bij, dat was zeker. Maar hoe waren ze er achter gekomen, dat hij voor de illegale Waarheid werkte? Wist zijn vrouw al van zijn arrestatie? Zouden ze zijn 3 kameraden met wie hij geregeld in contact was ook gearresteerd hebben? Zij hadden nog een berg materiaal, kranten, brochures en manifesten in hun bezit. Wist hij maar iets. Als hij straks verhoord zal worden, wat moet hij dan zeggen? Hij pijnigde zijn hersens met deze vragen af, maar zag geen uitkomst. Ten laatste stond hij op en bekeek zijn tralies. Hm, met een vijltje best doorheen te komen, maar hoe komt hij aan een vijl en hoe komt hij over de hoge muur? Alleen lukt hem dat nooit, daar is een tweede man voor nodig; maar waar vindt hij de tweede man?

Enige weken waren voorbijgegaan. Aan Volmer's onrust was een eind gekomen. Door middel van een bewaker kreeg hij al spoedig contact met zijn vrouw. Zijn kameraden, vernam hij, waren veilig. Onmiddellijk nadat zijn vrouw hoorde van zijn arrestatie, was zij de kameraden langs gegaan, die toen hun materiaal vernietigden. De moffen wisten dus niets en hadden hem dus eenvoudig gearresteerd, omdat hij als communist bekend stond. Enige keren was hij verhoord en toen bleek hem, dat de Duitsers niets wisten, doch alleen maar vermoedden, dat hij zich bezig hield met illegaal werk. Volmer bracht zijn tijd door met de slechte boeken te lezen, die in de

gevangenis waren. Maar de idee aan de ontvluchting liet hem niet los. Direct al had hij zijn vrouw gevraagd hem iedere week een staafje scheerzeep te brengen; dat bewaarde hij zorgvuldig.
Op een keer, toen hij door de wandelgang liep om gelucht te worden kwam hij Piet tegen, een oude strijdmakker.
„Verrek; jij hier?"
„Gepakt. Zit jij hier al lang?"
„Negen weken, ik zit in cel 4, zie, dat je bij mij komt".
„Ik zal mijn best doen".
Een week later kwam de Brigges bij Volmer in de cel.
„Ik heb goed nieuws voor je, je maat Piet komt bij je in de cel". Direct flitste het door Volmer's hoofd: „Laat ik niet te happig doen" en rustig zei hij: „Ik vind het wel leuk, brigges, maar och, ik zit al zo lang alleen in de cel, ik ben aan de eenzaamheid gewend".
Even later kwam Piet.
„Je krijgt samenwoning, jong" zei hij opgewekt.
Dan raakten ze in druk gesprek. Het is een eigenaardige gewaarwording na weken weer eens met een oude makker te praten, je ervaringen met elkaar uit te wisselen, weer met een vriend te kunnen praten over de dingen, die je beroeren, dingen die je weken lang met je zelf hebt moeten uitvechten. Je vergeet even de grauwe sfeer van de cel; de vogel in de boom, die zo ontroerend schoon kon fluiten, maar die je dikwijls tot wanhoop bracht tussen die vier sombere muren. Je vergeet de harde brits, waarop je slapeloze nachten doorbracht, omdat je piekerde als de duisternis om je heen gevallen was; de stinkende ton met zijn verpestende geur telkens als de deksel open ging.
Maar al spoedig kwamen ze op het chapiter, dat hen beiden bezig hield: „hoe komen we er uit?"
Volmer vertelde Piet zijn plan. Zonder iets te zeggen luisterde deze en toen zijn kameraad uitgesproken was, sloeg hij hem op zijn schouder.
„Laten we het proberen".

Het was weer Woensdag. Volmer kreeg weer schoon goed van zijn vrouw en mocht zijn vuile goed weer meegeven. Maar bij dat goed waren ook een paar schoenen, die nodig gemaakt moesten worden. Volmer had er een briefje bij geschreven.
„Wil je mijn schoenen zelf maken en zorgen, dat ik ze gauw weer krijg?" schreef hij. Zijn vrouw begreep er eerst niets van. „Hoe kon zij nu zijn schoenen maken, dat had ze toch immers nooit gedaan?"
Onder haar werk dacht ze nog eens na over het vreemde verzoek van haar man. „Zou hij iets onder de zolen verborgen hebben?"

Zenuwachtig ging ze aan het peuteren en toen ze de zool van de ene schoen los had zag ze iets wits schemeren. Het bleek een briefje te zijn.
„Ga naar buurman", stond er op „en laat onder elke zool een zaagje maken".
Nu aarzelde ze geen ogenblik, wipte naar buurman en vertelde van 't briefje.
Na een paar dagen was de zaak voor elkaar en buurman bracht de schoenen terug, keurig gemaakt. Weer was het Woensdag en Volmer's vrouw ondernam weer de gang naar het „Huis van Bewaring", iets zenuwachtiger dan anders. Met een bevend hart gaf zij de schoenen aan de brigadier en bleef wachten, totdat zij zekerheid had, dat de schoenen bij haar man terecht gekomen waren.

De mannen hadden de gehele week al in spanning gezeten. Na die eerste dag, toen ze elkaar in de cel ontmoetten, wisten zij over niet veel anders meer met elkaar te praten en de gehele dag verdiepten zij zich in de vraag of de toeleg zou gelukken. Met een kloppend hart zagen zij die Woensdag de Brigges naderen en een zucht van verlichting ontsnapte hun borst.
Zodra de brigadier zijn hielen had gelicht, maakten zij de zolen los en vonden tot hun grote vreugde onder elke zool een blinkend wit zaagje liggen.

„We moeten niet lang meer wachten, Piet", zei Volmer tot zijn maat. „Vanavond gaan we direct aan het werk".
Volmer, de metaalbewerker, zaagde de sponningen uit het raam. Onder de hand maakte Pieter wat lawaai, praatte hardop en stampte op de vloer, want niets mocht het geluid van de zaag verraden.
Zij werkten als een mus, die een worm verorbert. Telkens hield Volmer met zijn werk op en luisterde ingespannen naar verdachte geluiden. Na enige uren werken waren de sponningen doorgezaagd en Volmer zakte uitgeput op zijn brits neer. Het was een vermoeiend werkje geweest en de weken van gedwongen niets doen hadden hem niet krachtiger gemaakt.
Zorgvuldig werd het zaagsel bijeengeveegd en in de ton gestopt. Broodkruimels vulden de zaagsneden in de sponningen. Moe gingen de mannen naar bed, maar zij konden de slaap niet vatten bij de gedachte, dat dit misschien de laatste nacht zou zijn.
De volgende avond om vijf uur moest het raam eraan geloven. Direct na de avondcontrôle zouden zij verdwijnen en de vlucht moest zo snel mogelijk geschieden. Het liep al tegen December en om vijf uur was het reeds donker. Nu kwam de scheerzeep goed van pas. Het raam werd er kwistig mee ingesmeerd, twee natte handdoeken er tegen, een krachtige druk en de brokken vielen geluidloos in de handdoeken. Vlug de brokken onder het bed, de verduisteringspapieren er voor en de zaak was klaar.
Het was die avond juist cantine. De gevangenen kregen dan gelegenheid

om iets extra's uit de gevangeniscantine te kopen en Volmer en Piet maakten daar een gretig gebruik van. Ze kochten een pot mosselen en een pot stroop en toen de brigadier voorbij kwam, zag hij 2 grote kerels, die als kleine kinderen zaten te genieten, om de beurt een lepel stroop en dan weer een lepel mosselen etend.
Half negen was de dag in de gevangenis om. Dan moesten de lichten uit zijn en de gevangenen naar bed; de kleren netjes gevouwen op de stoel. Prompt op tijd lagen de mannen in bed. De kleren hadden zij aangehouden, maar om geen wantrouwen te wekken hadden zij overjas en pet keurig netjes op de stoel uitgespreid. Even later klonk het „welterusten mannen" van de brigadier en flitste de lichtstraal van de zaklantaarn door de donkere cel. Niet lang duurde dit en toen de voetstappen van de brigadier wegstierven sprongen de mannen haastig uit bed. Een snelle ruk aan het verduisteringspapier, de sponningen eruit, overtollige kleren naar buiten en Piet als eerste man stond in de frisse lucht. Volmer kwam even klem te zitten, maar een forse ruk van zijn maat hielp ook hem naar buiten. Behoedzaam liepen nu de mannen over de binnenplaats naar de muur. Deze was erg hoog en ook al zou een man op de schouders van een andere gaan staan, dan nog konden zij de muur niet bereiken. Voorzichtig begaven zij zich naar de hoek van de muur en sleepten takkenbossen aan, maar zij droegen er zorg voor, dat de hond, niet gealarmeerd werd. Eindelijk was de stapel voldoende hoog. Piet ging op de takkenbossen staan, Volmer klom op zijn schouders en wist de muur te bereiken. Hij trok zich even op en kwam schrijlings op de muur te zitten. Nu moest Piet nog op de muur. Zich daarna te laten zakken was het werk van een ogenblik en dan was de vrijheid voor de beide mannen verzekerd.
Volmer klemde zijn knieën stevig tegen de muur en boog zich zover mogelijk naar beneden. Maar hoe laag hij ook reikte, hij slaagde er niet in Piet bij de handen te vatten.
Vlug gooide Piet nog meer takken op de stapel en beproefde zijn geluk nogmaals. Nu kon Volmer hem net grijpen, maar naar boven trekken bleek onmogelijk.
Het was een mooie avond, de sterren schitterden aan de hemel, maar het leek er nog niet op, dat de mannen van deze schoonheid ook in vrijheid zouden kunnen genieten. Het zag er niet rooskleurig uit en een doffe wanhoop maakte zich van hen meester. Volmer lachte de vrijheid reeds toe, maar voor Piet scheen er geen uitkomst te zijn.
„Spring op mijn handen, Piet", riep Volmer zachtjes van boven, „dan zal ik trachten je op de muur te slingeren".
Tegelijkertijd boog hij zich zo diep mogelijk voorover en hield zijn handen

als een trechter gereed. Piet nam een sprong en met inspanning van al zijn krachten wierp Volmer zijn maat de lucht in, greep hem bij zijn achterste en bracht hem omhoog. Gelukkig, Piet's uitslaande handen vonden steun en hij kon zich aan de muur vast grijpen en zich naar boven trekken. Een ogenblik haalden de mannen adem, toen zakten ze snel naar beneden.
Een torenklok sloeg negen; de hele ontvluchting had nog geen half uur in beslag genomen. Rustig liepen ze de Hereweg af en de Herestraat door om eventuele speurhonden het spoor bijster te doen worden. Bij het beruchte Scholtenshuis aangekomen scheidden hun wegen zich.
„Houd je taai!"
Zij haastten zich naar huis om hun vrouwen te waarschuwen en een veilig onderdak te zoeken.

TROUW

In de nacht van 19 op 20 Jan. van het jaar 1943 werd in Canada Prinses Margriet Francisca geboren. Geheel aan deze geboorte gewijd, verscheen toen in ons land de „Oranjebode" in een oplaag van 15000 exemplaren. Enige duizenden hiervan werden in de provincie Groningen verspreid. Ziehier de eerste verschijningsvorm van „Trouw", want deze „Oranjebode" was het eerste nummer van het blad, dat in 't vervolg geregeld onder de naam „Trouw" zou uitkomen. Direct rijst de vraag: „Hoe kon dit blad uitkomen?" Het redigeren, zetten, drukken en verspreiden van een illegaal blad in 1943 toen de Gestapo op de loer lag en de verrader niet sliep, kon nooit het werk van een paar personen zijn. Hier moest een organisatie achter zitten, slechts een goed georganiseerd lichaam was in staat zo iets vlot te doen verlopen. Inderdaad, begin 1943 was er een nieuwe organisatie ontstaan, die naar het blad „Trouw" dat door haar werd uitgegeven, in de geschiedenis bekend zal blijven als de organisatie „Trouw". Vele leden van „Trouw" waren geen onbekenden op het gebied van het illegale werk, zij hadden hun sporen reeds verdiend op dit terrein doordat zij tot 1943 hadden gewerkt voor het blad „Vrij Nederland". Verschillende van hen behoorden zelfs tot de allereerste organisatoren van dit blad. Maar in de organisatie „Vrij Nederland" waren ernstige spanningen ontstaan, deels van principiële, deels van persoonlijke aard. Dit leidde tot een conflict. Hierdoor verloor „Vrij Nederland" velen, die het blad tot die tijd principieel gesteund hadden en tevens raakte het een groot deel van de leden van z'n verspreidingsapparaat kwijt. In dezelfde periode van dit geschil in „Vrij Nederland" had een groep van personen al enige tijd het voornemen om een verzetsblad uit te geven gebaseerd op de Calvinistische levensbeschouwing en werden wegen gezocht deze plannen in werkelijkheid om te zetten. Begin 1943 kwamen deze personen in contact met de uitgetreden leden van het verspreidingsapparaat van „Vrij Nederland". Dit contact leverde practische resultaten op. Hier hadden twee groepen elkaar gevonden, waarvan de een capabel was een blad te redigeren en de andere technisch en illegaal goed was ingeschoten. Men werd het over het karakter van het blad en over de competentiekwestie eens en besloot met elkaar in zee te gaan – de organisatie startte! „Trouw" was geboren! Ter motivering van deze geboorte, diene het volgende: „Vrij Nederland" ziet Christendom en Humanisme beide als de peilers van onze samenleving en acht voor politieke activiteit beide vermengbaar. „Trouw" daarentegen ziet als DE peiler van onze samenleving,

ja als de wortel van alle bestaan, de volstrekte gehoorzaamheid aan het Woord des Heren op alle terreinen des levens. Christendom en Humanisme is ijzer en leem: het vermengt zich niet. Na de reeds genoemde „Oranjebode" verscheen 18 Februari 1943 het tweede nummer onder de naam „Trouw". Hierover liet de redactie zich als volgt uit: „In volle zin is er alleen waarheid en trouw bij God. Hij is de volstrekt Waarachtige en Getrouwe. De gelijkenis van de talenten (Matth. 25) leert ons, dat God van ieder mens rekenschap vraagt. Hij moet met het hem toebetrouwde talent woekeren en behoort hierin trouw te zijn. Tot die trouw willen wij opwekken en aansporen. Voor die trouw willen wij getuigen en oproepen. Werk met ons mede, steun ons, sterk ons, help ons. Herneem Uzelf, en sta ernaar mede aan anderen te geven, wat zij van node hebben om trouw te zijn. Trouw aan het geloof. Trouw aan de waarheid. Trouw aan het vaderland! Trouw aan de echt Nederlandse geest, aan de Nederlandse Regering, aan onze Koningin. Trouw aan de grondgedachten van de Nederlandse Staat. Trouw aan het Nederlandse recht en de Nederlandse instellingen. Trouw in het weerstaan van het nationaal socialisme. Trouw in de strijd tegen de aanslagen op het Christelijk onderwijs. Trouw in de strijd tegen Winterhulp en Volksdiensten. Trouw in de strijd tegen Arbeidsdienst en de deportage naar Duitsland. Trouw in de strijd tegen het N.A.F. Trouw op alle verantwoordelijke posten in het weigeren van de medewerking aan de Duitse maatregelen tot knechting en die tot inschakeling van ons volk in de Duitse oorlogvoering. De Waarachtige en Getrouwe zij onze Toeverlaat en Helper. Hij sterke en bekwame ons voor onze taak. Hij make ons trouw aan ons Vaderlijk erfdeel, aan het pand ons toebetrouwd. „Zij zullen het niet hebben de goden van den tijd".

Alle begin is moeilijk. De grote moeilijkheid van het begin was hier gelegen in het drukken. Er moesten drukkerijen komen, hoe meer hoe liever, opdat men niet te grote oplagen in één drukkerij behoefde te verwerken.

Ons eerste begin was, één drukkerij in de stad Groningen. Veel is daar tot stand gekomen, totdat men moest sluiten wegens liquidatie van het bedrijf door de Duitsers. Maar, geen nood – inmiddels kregen we in Haren een nieuwe gelegenheid; „Trouw" verscheen door! Zwaarder Duitse druk, bracht feller verzet en in de loop van de jaren '43 en '44 kwamen er meerdere drukkerijen bij. In Stadskanaal, Bedum, Wagenborgen, Siddeburen, Appingedam en opnieuw in de stad Groningen, kregen we ons volledig ter beschikking staande drukkerijen! Prachtkerels waren het, deze vaak

kleine zakenlieden; zonder ophef zetten ze alles voor de vaderlandse zaak op het spel. Een eresaluut aan hen, 't is ten volle verdiend! In 't geheel heeft de Trouworganisatie in de prov. Groningen over *acht* drukkerijen kunnen beschikken. Viel de een uit, de ander nam z'n plaats in en „Trouw" kwam uit. Er is in de jaren '43 en '44 een periode geweest dat we, als 't moest *gelijktijdig* over *zes* drukkerijen konden beschikken in de provincie Groningen. Dit werd echter nooit gedaan, maar was een drukkerij gebruikt, dan kreeg de drukker eerst een periode van rust, om hem na verloop van tijd weer veiliger te kunnen inschakelen. Zo kregen we werkverdeling en *risicoverdeling*.
Grote moeilijkheden kwamen er toen de stroom werd gerantsoeneerd, ja er later in 't geheel geen stroom meer werd verstrekt. In één van onze drukkerijen waren we met volle toeren bezig „Trouw" te drukken, toen de Duitsers binnen kwamen voor contrôle. Ik druk voor de „voedselvoorziening", legde de baas aan de Duitsers uit. De „Trouwjongens", die bij hem waren wierpen stapels papieren over de pasgedrukte bladen. De „chef" van de Heren controleurs stond dom te staren op het zetsel dat op de werkbank lag en vermoedde niet, dat hij naar een pagina van een illegaal verzetsblad stond te turen. Hij ging er bovenop zitten, draaide al de electrische stoppen uit de schakelkast en nam ze mee. Dat liep goed af! 's Middags om drie uur zaten er nieuwe stoppen in en „Trouw" draaide verder. Met dankbaarheid gedenken wij die mensen, werkzaam bij de electriciteitsvoorziening, die steeds zorgden dat onze drukkerijen, als 't enigszins kon, stroom ontvingen. Was absoluut geen stroom te bemachtigen dan werd „Trouw" met de *hand* „doorgedraaid"; gelukkig behoorde dit tot de zeldzaamheden.

Voor er gedrukt kon worden, moest er *gezet* worden. In 't begin deden dit hiervoor speciaal ingerichte loonzetterijen. Machinaal werd de hele krant gezet. Dit zetten van het blad is steeds een zorgenkind voor de organisatie geweest en daarom werd dit, zo lang dit mogelijk was, *landelijk* georganiseerd. Wanneer de redactie de „copy" voor de krant gereed had, volgde er een samenkomst van de „topmensen" uit alle delen van het land. Hier werd nagegaan hoeveel zetterijen en hoeveel drukkerijen er voor deze keer landelijk te gebruiken waren. Er bleken dan altijd meer „Drukkers" dan „Zetters" te zijn. De provincies die het dichtst bijeen lagen hielpen elkander door voor elkaar te drukken. Zo heeft Groningen wel voor Friesland, zeer vaak voor Drenthe en ook enige malen voor Overijsel gedrukt. Wat het zetten betreft, we konden meestal rekenen op drie à vier zetsels. Een zetsel bevat alle loden letters van de gehele krant, paginagewijs bij-

eengebonden, het weegt ± 100 K.G.! Deze vier zetsels moesten door *alle* drukkerijen in het hele land gebruikt worden, zowel in Zeeland als in Groningen, in Limburg als in Noord-Holland. Hiervoor had de Trouw-organisatie een speciale werkgroep in het leven geroepen, die de naam droeg van „Loodploeg". Dit waren vier studenten, die anders niets deden dan de zetsels van de ene drukkerij naar de andere slepen en zo gaven ze overal de gelegenheid de krant te drukken. Later kreeg de „loodploeg" het wat gemakkelijker toen zij *stypen* te vervoeren kreeg, dit waren afgietsels in lood van vaste drukvormen uit één stuk. Deze stypen waren veel lichter en beter hanteerbaar, ze konden niet uiteenvallen. Na de spoorwegstaking in Sept. 1944 was het niet meer mogelijk elkaar landelijk met zetsels te helpen. In het Noorden hebben we elkaar nog een tijd geholpen door het zetsel met een auto, voorzien van een gaspot te verslepen. Bij een contrôle door de Landwacht van onze auto kreeg deze het zetsel in handen. Ze tilden het wat omhoog, het zat goed in papier gepakt en vroegen wat dit was. „Machineonderdelen", was het antwoord, „laat niet vallen, 't is gegoten ijzer". Voorzichtig legde de Landwacht het vrachtje weer neer!! Later werd de contrôle te intensief en moest iedere provincie zichzelf redden. Door de stroomrantsoenering vielen de speciale loonzetterijen al spoedig uit. Alleen Appingedam heeft ons nog lang kunnen helpen, maar op de duur moesten de drukkers zelf gaan zetten. Dit moest meestal „met de hand" gebeuren. Lettertje na lettertje moest gezet worden, een reuzenkarwei! Toen hebben we het systeem ingevoerd dat iedere drukker een gedeelte zette, b.v. één of twee artikelen. Al deze gezette artikelen werden per fiets opgehaald, 't lood kwam in de fietstassen en alles werd verzameld in de drukkerij die aan de beurt van drukken was. Daar werd dan de krant „opgemaakt" en gedrukt. Met zeldzame volharding en trouw hebben vele zetters en drukkers tot diep in de nacht gezet en nog eens gezet en volgehouden, want de krant *moest* verschijnen!
Tot 't allerlaatst, toen haast geen onderlinge verbinding meer mogelijk was, hebben enkelen gezwoegd en taai doorgezet om toch maar de principiële voorlichting voortgang te doen vinden en Donderdag, 12 April 1945 verliet het laatste „Trouwpamflet" de drukkerij. Dit was vlak voor de bevrijding!

We hebben nu verschillende etappes bij het tot stand komen van de krant met elkaar nagegaan. Het begon bij de redactie, die de artikelen schreef, dan volgde de zetter, die het zetsel vervaardigde, na hem kwam de drukker, die de krant van de drukpers liet rollen en tenslotte komen we nu bij het laatste en gevaarlijkste gedeelte, n.l. de *verspreiding* van de krant. In 't

allereerste begin geschiedde de verspreiding wel over de post. Zeer spoedig kon dit niet meer, vooral toen de oplage erg toenam. Enige tijd werd van de trein gebruik gemaakt om grote hoeveelheden kranten naar een bepaalde plaats te vervoeren van waaruit dan de verspreiding van kleinere quantums geschiedde. Door de steeds intensievere treincontrôle werd ook dit onmogelijk gemaakt. Toen hebben we enige tijd een auto met gaspot gebruikt. Deze auto reed de provincie rond en gaf overal de pakken „Trouw" af. Verscheidene malen is deze auto aangehouden, zelfs nagezocht, maar daar er voortreffelijke papieren getoond konden worden van een of ander onder Duits toezicht staand werkkamp, liep, ook dank zij de vele smoesjes, die de Moffen slikten, de zaak nog telkens goed af. Maar ook aan deze wijze van verspreiding kwam een eind. Toen zijn de Moffen nog eens verschalkt door van een grote tank op een vrachtwagen gemonteerd, gebruik te maken. In de tank zat „melk"! Enige keren is van de busdienst gebruik gemaakt. Toen er eens in Stadskanaal gedrukt was, stonden een tiental „Trouwmensen" daar gereed om de kranten te versjouwen; 't grootste gedeelte moest eerst naar Groningen. Enigen gingen met de trein, de rest miste de trein en ging per bus. Onderweg vertelden enige passagiers, dat de vorige bus door de Landwacht was aangehouden en doorzocht. De pakken met „Trouw" lagen hoogopgestapeld tegen de achterzijdeur aan. Alles ging goed, tot we op 't Zuiderdiep in Groningen stopten. Daar stond een stelletje Duitsers, die ten spoedigste in de bus wilden en daarom de achterzijdeur openrukten, toen de passagiers vóór uitstapten. Door het openrukken van die deur rolden de pakken met „Trouw" hen tegemoet en kwamen terecht op hun voeten. „Ah, was ist das?" brulden ze. „Das ist papier" zei één van ons. „Ach so!" en ze bukten zich en gaven ons netjes een voor een de pakken aan.

Toen de grote vervoermiddelen niet meer gebruikt konden worden, hebben we nog enige tijd van een motor gebruik gemaakt, van prima valse papieren voorzien. Met gekraakte benzinebonnen op zak, is het ons nog lang gelukt op de weg te blijven. Maar tenslotte bleef er niets anders over dan de fiets, al werd de bandenvoorziening soms heel erg moeilijk en de tochten lang en zwaar. Een uitermate belangrijke zaak werd toen het *verdelen* van het risico. Het mocht, zodra de kranten van de pers kwamen nergens stagneren, geen opeenhoping van kranten moest er, langer dan uiterst noodzakelijk, plaats vinden. De weg van de drukpers naar de lezer moest door een, tot in kleinigheden goed georganiseerde groep van mensen, zo kort mogelijk worden gemaakt en er moest voor gezorgd worden, dat deze weg met grote snelheid werd afgelegd. Had er eenmaal spreiding van de kranten plaats gevonden dan was „de weg terug" tot de bron voor

de S.D. haast onvindbaar. Meerdere keren zijn „Trouwnummers" in beslag genomen maar nimmer is het de S.D. in Groningen gelukt de bron te vinden of een drukkerij te ontdekken. Om zovéél mogelijk aan alle „veiligheidseisen" tegemoet te komen, hadden we de provincie in zes rayons verdeeld. Rayon I: de stad Groningen. Rayon II: Noordoosthoek van Groningen tot Eemskanaal. Rayon III: gebied tussen Eemskanaal en Winschoterdiep. Rayon IV: Westerwolde en Veenkoloniën met gedeeltelijk Valthermond en Buinermond. Rayon V: Noordwest Groningen met Haren, Glimmen, Onnen en Paterswolde. Rayon VI: Het Westerkwartier.
Aan het hoofd van elk rayon stond een rayonleider. Deze rayonleider had zijn verspreidingsgebied zo georganiseerd, dat hij in elke plaats van enige grootte een *hoofdcontact* bezat. Deze had weer zijn *ondercontacten.* Op deze wijze had „Trouw" een net van contacten over de hele provincie verspreid. Op de provinciale vergadering van de rayonleiders werd bekend gemaakt wanneer de krant uitkwam. Met de rayonleiders werd dan precies plaats en uur afgesproken, waarop zij hun kranten zouden krijgen. Deze gaven hun hoofdcontacten een wenk, op hun beurt namen die hun maatregelen. Op de grote dag, de dag dat 't illegale blad ondanks alle slagbomen de wereld inging, werd er onder hoogspanning gewerkt. In de drukkerij hielpen enige Trouwmensen met inpakken. Dit geschiedde rayonsgewijze en plaatsgewijze. Alleen voor de provincie, dus buiten de stad Groningen, moesten er ± 70 (zeventig) pakken en pakjes gemaakt worden. Was een rayon klaar, dan werden de pakken op een handkar of op een paar fietsen geladen en op de afgesproken plaats was de rayonleider aanwezig, in een huis of schuur, plantsoen of ergens op straat en hij ontving z'n portie. Soms ging hij direct per fiets er mee weg en maakte dan meestal gebruik van een voorrijder of voorrijdster. De laatste had niets bij zich en verkende de weg, gaf een teken als 't niet veilig was. Ook bracht hij de kranten wel naar een veilige plaats en verspreidde vandaar uit. Soms maakte hij gebruik van vrachtwagen of bodedienst voor 't eerste vervoer. Maar in ieder geval zorgde hij, dat ten spoedigste de hoofdcontacten op de afgesproken plaatsen en tijden hun aandeel ontvingen. Deze gingen direct hun gedeelte splitsen en al spoedig stapten de ondercontactmannen met een tiental kranten onder hun kleren naar hun klanten. Niet lang nadat de krant de pers had verlaten zat de goede Vaderlander met gesloten ramen en deuren in spanning te lezen. Het doel was bereikt en als dit gezin na lezing de krant doorgaf en dit doorgeven achtereenvolgens vele malen gebeurde, was het helemaal in orde. „De krant in ieders hand", dat was het parool. De verspreiding in de stad Groningen werd geheel apart behandeld. De

kranten voor de stad werden in talloze kleine bundeltjes gepakt en naar de stadscontacten gebracht, die er verder voor zorgden.
Hier was vooral het gevaar van besmette en bezette adressen zeer groot. Het is de rayonleider van de stad op een morgen overkomen, dat hij drie keer met een bezet adres in aanraking kwam en slechts door wat wij wel „toeval" plegen te noemen de dans ontsprong!

Om een goed beeld te geven van de aantallen die verspreid werden en van de verdeling over de diverse plaatsen volgt hier een overzicht van de verspreiding in Februari 1945. In Rayon I, de stad Groningen dus, werden toen 3350 exemplaren verspreid. In rayon II geschiedde de verspreiding over de volgende Hoofdplaatsen. Het getal achter de plaatsnaam geeft het aantal kranten, dat verspreid werd aan: Uithuizen 350 – Middelstum 80 – Bedum 105 – Stedum 65 – Westeremden 50 – Spijk 50 – Loppersum 80 – Bierum 55 – 't Zandt 50 – Delfzijl 250 – Garrelsweer 70 – Appingedam 200 – Ten Boer 80.
In rayon III: Oostwold 500 – Winschoten 400 – Hoogezand-Sappemeer 250 – Slochteren 185 – Schildwolde 60 – Hellum 12 – Siddeburen 100 – Tjuggem 25 – Wagenborgen 100.
In rayon IV: Sellingen 35 – Stadskanaal I 100 – Stadskanaal II 125 – Stadskanaal III 100 – Pekelderweg 100 – Musselkanaal 160 – Mussel 60 – Ter Apel 220 – Vlagtwedde 50 – Wildervank 320 – Veendam 400 – Muntendam 160 – Oude Pekela 100 – Nw. Pekela 60 – Alteveer 25 – Onstwedde 80 – Blijham 150 – Valthermond 100 – Buinermond 30 – Nw. Buinen 60.
In rayon V: Zoutkamp 50 – Houwerzijl 60 – Ulrum 100 – Kruisweg 35 – Kloosterburen 30 – Pieterburen 75 – Leens 70 – Oldehove 50 – Ezinge 70 – Schouwerzijl 25 – Winsum 100 – Baflo 80 – Sauwerd 50 – Haren 500 – Paterswolde 50 – Onnen 50 – Glimmen 25.
In Rayon VI: Leek 145 – Marum 160 – Kornhorn 220 – Oldekerk 60 – Grootegast 100 – Enumatil 25 – Kommerzijl 65 – Grijpskerk 100 – Zuidhorn 110 – Aduard 65 – Leegkerk 25 – Hoogkerk 75.
Deze enigszins dorre opsomming geeft een goed beeld hoe de verspreiding georganiseerd was. De drukkerijen waren slechts bij enkele ingewijden bekend. De provinciale vertegenwoordiger, die de algemene leiding der zaken had, was met alle drukkerijen en zetterijen op de hoogte. De rayonleiders mochten alleen de drukkerijen weten, die in hun rayon lagen; ze verleenden in die drukkerijen bijstand aan de drukker en bij 't inpakken. We hebben zo terloops al kennis gemaakt met de meeste leden van de Trouw-groep Groningen, met de rayonleiders en met de provinciale verte-

genwoordiger, die Groningen vertegenwoordigde op de landelijke topvergadering van Trouw. Verder was één onzer nog apart belast met de afdeling financiën. De vele kosten, die het perswerk met zich meebracht, werden door vrijwillige bijdragen bestreden. De stad Groningen bracht begin '44 f 3000.– per maand op. Begin '45 ongeveer f 5000.– per maand. Soms hadden we een gift van f 1000.–, één keer van f 5000.–. De hele provincie bracht gemiddeld per maand f 12.000.– op. De hoogste oplaag voor Groningen is geweest 12.000 kranten per maand, dat was dus f 1.– per krant. Veel van dit geld werd gebruikt voor ondersteuning van onderduikers en hun gezinnen. De rest ging naar de landelijke kas; vooral in de hongerwinter '44-'45 is dit geld goed van pas gekomen. Onze kassier was tevens onze „bonnenman". Hij zorgde er voor, dat de gezinnen, die door „Trouw" werden verzorgd op tijd van bonnen en geld werden voorzien.

Doordat „Trouw" vanaf z'n oorsprong over een goed geschoolde technische groep kon beschikken, is het blad vanaf z'n eerste begin steeds *landelijk* geweest en heeft men altijd beoogd om het blad zoveel mogelijk over het gehele land te doen uitkomen. Hieraan heeft de provincie Groningen krachtig meegewerkt. Van de tweede landelijke oplaag, groot 17.000 ex. werden er 5000 ex. in de stad Groningen gedrukt. Na die tijd vloog de oplaag omhoog en bereikte tenslotte z'n topprestatie van 150.000 ex. per maand, of soms per drie weken. In Groningen begonnen we in Januari 1943 met ± 2000 ex., in Jan. '44 was dit aantal gestegen tot ± 5000 ex. en enige maanden voor de bevrijding bereikten we zoals reeds vermeld werd een oplage van 12000 ex. per keer. Het blad besloeg acht pagina's van kwarto formaat. In de maanden Januari, Februari en Maart 1945 heeft de afdeling van Trouw in Groningen bladen uitgegeven van zeer groot formaat n.l. van 45 c.m. bij 23 c.m. In Januari 1945 gaven we zo'n groot formaat blad uit van *10* pagina's. Naast de gewone maandelijkse nummers zijn ook nog extra nummers verschenen, als het Indië-nummer en het Politieke nummer. Het eerste nam het gehele Indië-vraagstuk onder de loupe en het tweede besprak onze politiek in de toekomst. Het Indië-nummer is in 't Engels vertaald en is in een flinke oplaag naar het buitenland verstuurd. In Groningen zijn 15 verschillende nummers van Trouw uitgekomen in 1943, vervolgens 17 verschillende nummers in 1944 en nog 3 verschillende nummers in 1945. In Maart 1945 verscheen ons laatste volledige nummer. Nadien zijn we tot half April doorgegaan met het uitgeven van *pamfletten*. In 1943 was het gemiddelde aantal per uitgave ± 3500 ex. In 1944 was het 8000 ex. en in 1945 bedroeg het gemiddelde aantal 11000 ex. In totaal zijn er dus in de provincie Groningen 221.500 ex. van Trouw gedrukt

en verspreid. Als we nu rekenen dat één blad gemiddeld door vijf personen werd gelezen, dan is „Trouw" 1.107.500 maal alleen in de provincie Groningen al, gelezen. Het getal vijf is aan de lage kant, gezien het feit dat men in de dorpen de bladen langs vaste routes liet reizen, waar het steeds weer werd doorgegeven. Denk U eens in dat we een dergelijke berekening voor het hele land zouden maken! Buiten dit alles staat, dat Groningen veel meer heeft gedrukt, maar dat deze nummers in andere provincies zijn verspreid. Er is tenminste vier maal voor Drenthe gedrukt, per keer ± 4000 ex., tenminste tweemaal voor Overijsel, per keer ± 8000 ex. en één keer voor Friesland, ± 6000 ex. Al deze zendingen zijn goed op de plaats van bestemming aangekomen, het versturen ging per boot, per spoor en één keer heeft Overijsel alles met een groep Trouwmensen per fiets versleept.

Begin Jan. 1945 kwam bijna de gehele provincie zonder stroom te zitten; als gevolg daarvan bleven velen van elk nieuws verstoken. „Trouw" besloot toen aparte nieuwsberichten uit te geven. Deze nieuwsberichten werden „Trouwbulletins" genoemd. Hiervoor moesten luister- en stencilposten worden opgericht. Door middel van accu's werd stroom verkregen en iedere dag werd het voornaamste wereldnieuws, inzonderheid van de B.B.C., genoteerd. Eén keer per week werd dit nieuws geschift en werd er een beknopt overzicht uit samengesteld. Dit werd doorgegeven aan de stencilafdeling (vaak waren dit dezelfde personen), er werd een stencil van gemaakt en dit werd op de stencilmachine gezet en dan...... maar draaien en nog eens draaien, tot men het vereiste aantal had. Deze Trouwluister- en stencilposten hadden we in de stad Groningen, in Uithuizen, Buitenpost, Zuidbroek, Westpolder (Ulrum) en in Leens. In begin Februari 1945 werden er in de stad Groningen *3500* Trouwbulletins verspreid, in de Veenkoloniën en Oldambt ook *3500*, in Fivelingo *1500*, in Hunsingo *300* en in 't Westerkwartier *300*. Gezamenlijk *9100* per week. Dit is opgeklommen tot ± *10.000* per week. In de stad werden de bulletins de laatste maanden niet gestencild maar gedrukt. De laatste verscheen half April 1945, dit was no. 19. In dit laatste bulletin werd met vette letter een waarschuwing gedrukt tegen te vroege demonstraties. Geeft geen uiting aan Uw vreugde, voor de laatste Duitse weerstand in Uw woonplaats gebroken is. Er zijn over de gehele provincie gedurende het stroomloze tijdperk ± 160.000 bulletins verspreid. Naast de periodieke uitgaven van de grote krant en de bulletins heeft „Trouw" zich beijverd brochures, boeken, vlugschriften en pamfletten te verspreiden. Soms werden deze door „Trouw" zelf uitgegeven, soms door andere illegale organisaties en in 't laatste geval hielpen we met de verspreiding. Eén zaak moet nog

apart vermeld worden en dat is de foto-verspreiding van „Trouw". Duizenden en nog eens duizenden foto's zijn door de organisatie „Trouw" verspreid. Foto's van onze Koningin in allerlei grootte en van verschillende uitgave, foto's van het prinselijk gezin in Canada, vele foto's van allerlei soort met de aanwijzing, dat ze door „Trouw" waren uitgegeven. Gretig kochten de mensen ze en hiermede werd de band tussen vorstenhuis en volk levendig gehouden. Nauw contact werd ook gehouden met de ondergrondse actie van de Anti-Revolutionnaire partij, de P.O. De uitgaven van de P.O. zijn meest allen door „Trouw" verzorgd. (P.O. is politieke ondergrondse).

Op 5 Augustus 1944 heeft het Polizeistandgericht Den Bosch *drie en twintig* „Trouwmannen" ter dood veroordeeld. Hieronder was *Jan van der Laan,* schuilnaam *Theo,* uit Delfzijl. Veel heeft „Theo" voor de goede zaak mogen doen, met grote eerbied en liefde blijven we hem gedenken. Het standgericht motiveerde het vonnis als volgt: Alle veroordeelden waren vooraanstaande, actief deelnemende leden van een organisatie tot het verspreiden van ophitsende geschriften. Allen waren reeds voor de oprichting dezer organisatie werkzaam in andere illegale verenigingen. Volgens een bepaald organisatieplan namen zij deel aan de verspreiding van een vrij omvangrijk illegaal ophitsend geschrift, dat de laatste tijd openlijk opriep tot strijd tegen de bezettende macht. Ook vereenzelvigt zich het geschrift met degenen, die Nederlandse nationaal-socialisten vermoorden. Het bevatte verder zeer onbehoorlijke Caricaturen, die de Führer van het Groot Duitse Rijk moeten beledigen, maar tegelijkertijd Stalin verheerlijken. Het Standgericht heeft geconstateerd, dat in deze kring van daders de auctores intellectuales (geestelijke krachtbronnen) moeten worden gezien van talrijke misdaden tegen de bezettende macht, die de laatste maanden gepleegd zijn. Op grond van deze overweging en omdat de in de verordening op de bescherming der orde genoemde strafbare feiten in meer dan een opzicht aanwezig zijn, moest de doodstraf worden uitgesproken. Het vonnis is na onderzoek van de mogelijkheid van gratie aan 23 veroordeelden voltrokken.

De S.D. heeft het laten voorkomen alsof zij deze mensen zou hebben willen sparen indien „Trouw" z'n uitgave had gestaakt.
De redactie schrijft hierover en hiermede worden tevens de motieven en het doel van het „Trouwwerk" aangegeven, als volgt: „Wij zijn ons blad begonnen, omdat er tengevolge van de Duitse maatregelen in Nederland, naarmate de tijd voortschreed al meer ging ontbreken aan de mogelijkheid

tot het geven van voorlichting over de vraagstukken van de dag in het licht ener christelijke wereld- en levensbeschouwing. Terwijl de nationaalsocialistische anti-christelijke wereldbeschouwing hoe langer hoe meer kanalen verkreeg om haar ideeën in de ziel van ons volk te stuwen, raakten de kanalen, waardoor de christelijke voorlichting tot ons volk kwam, nagenoeg geheel verstopt. In deze oorlog, die van Duitse zijde is gemaakt tot een geestelijke oorlog, maakt ons blad deel uit van de geestelijke weermacht van ons volk en dekt het een belangrijk deel van het geestelijk front. Wij werden tot dusverre in staat gesteld om maand in maand uit aan het Nederlandse volk voor te houden, welke eisen God ten aanzien van onze nationale en Christelijke plicht aan ons stelt. In tal van vragen, die betrekking hebben op het welzijn van ons volk, op de goede geestelijke politieke houding van ons volk in het algemeen en op de houding jegens de Duitsers en Duitse maatregelen in het bijzonder, mochten wij voorlichting geven. Dit front blijft bestaan, zolang de oorlog duurt. Wij strijden voor de geestelijke weerbaarheid van het Nederlandse volk. Wij strijden om de gewetens van de Nederlanders wakker te houden. Wij strijden om de capitulatie der gewetens tegen te houden. Dag aan dag wordt ons volk vergiftigd door een nat. soc. pers, of ook ingepalmd door hoge Duitse lonen. Hoe velen zijn niet lauw geworden, verrichten landverraderlijk werk, alleen al om kleine moeilijkheden te ontgaan.
Daar tegenover staan slechts geringe middelen van tegenweer. Maar de voornaamste daaronder is de vrije pers. Wij strijden voor het behoud van een Nederland, waarin Chr. beginselen leven. Eerste eis is dan, dat wij van die Chr. beginselen en wat zij van ons vorderen blijven getuigen. Wie tegen de capitulatie der gewetens strijdt, mag zelf nooit geestelijk capituleren. Tegenover dit belang van onze Christelijke nationale strijd, in dit tijdsgewricht, moeten wij het persoonlijk belang onzer gevangenen stellen. En dan kan het niet anders of wij moeten principieel kiezen voor het blijven voortbestaan van ons blad. Het Christelijk getuigenis mag niet zwijgen, ook al kost het bloed en tranen".

Bloed en tranen heeft het gekost ook hier in Groningen. Naast „*Theo*" door ons reeds genoemd, moeten we noemen *Wim Speelman* en *Ties Jan Jansen* uit Weiwerd (bij Delfzijl) beiden gefusilleerd. Wim en Thies waren de pioniers van „Trouw" hier in Groningen. Wim werd wel genoemd: „De motor van Trouw". Ze hebben *alles* gegeven, tenslotte hun leven. Toen de verbinding met de redactie in Amsterdam zeer moeilijk werd, is *Dr. H. J. Dam* uit Kampen opgetreden als vertegenwoordiger van de redactie. Veel hebben we aan hem te danken, hij was onze geestelijke vader. Ook

hij viel ten offer aan de moordzucht der Barbaren, vlak voor de bevrijding. In Hoogezand werd *Thijs Drupsteen* uit Hasselt afkomstig, gepakt met ± 1500 kranten en vele brochures en pamfletten. Hij heeft gezwegen als een held. Hij vond de dood in Vught. Een Groninger die in Amsterdam werkte voor „Trouw" was *Leo Dijksterhuis.* Hij werd in Amsterdam gepakt en in Wormerveer gefusilleerd. *Iepe Santema* van Sneek, en *Arie van Hoek* uit Ede, beide behorend tot de top van „Trouw" hebben ook enige tijd in Groningen gewerkt. Medewerkers van „Trouw", die niet speciaal voor „Trouw" gepakt werden, zijn: Chris Borgdorff en Reint Dijkema beide uit Groningen, Factoor uit Delfzijl en Ritsema uit Leens. Tenslotte noemen we vier van onze verspreiders die veel voor „Trouw" hebben gedaan: Evert Drenth, B. Hendriks en Pannekoek alle drie uit de stad Groningen en Jacob Bruggema, architect te Veendam. Deze allen zijn gevallen voor vrijheid en recht; met eerbied gedenken wij hen.
Gedurende de hele bezetting heeft „Trouw" zeer nauw contact onderhouden met de andere illegale organisaties. Vooral met de L.O. (Landelijke Organisatie voor hulp aan Onderduikers) en de K.P. (Knokploegen). Mede met en door de L.O. heeft „Trouw" onderduikers geplaatst en hen bonkaarten doen toekomen. Met de K.P. werden kraken beraamd en overvallen ondernomen. De grootste kraak ooit in de bezettingstijd gedaan was op de drukkerij van Hoitsema in de stad Groningen. Deze kraak werd mede door „Trouw" voorbereid en pasklaar gemaakt en alleen de uitvoering geschiedde door de K.P. In overleg met L.O. en K.P. werden Joden geplaatst en verzorgd en Spoorwegmannen geholpen. Tienduizend manifesten werden gedrukt en verspreid door de organisatie „Trouw" om de spoorwegmensen aan te sporen allen te staken. Eveneens werden ettelijke duizenden manifesten verspreid om de militairen op te wekken zich nooit of te nimmer te melden. Een algemene opwekking aan de ambtenaren om niet mee te doen aan de registratie, om de bevolkingsregisters te verknoeien, om alles te doen teneinde de administratie in de war te doen lopen, werd in verschillende oplagen van vele duizenden op allerlei wijzen verspreid. En tenslotte werden 12.000 pamfletten verspreid om de mensen de ogen te openen hoe schandelijk het was om voor de O.T. te gaan werken. Alle organisaties hebben van de „Trouwlijn" gebruik gemaakt om door middel van de koeriersters van „Trouw" hun berichten door te geven naar alle delen van het land. En tot het allerlaatste toe hebben deze dappere „Trouwkoeriersters" dit gevaarlijke werk volgehouden. Hulde aan deze meisjes! Met de andere persorganisaties hielden we verbinding en wisselden onderling onze bladen uit. Genoemd is reeds de goede ver-

binding met de P.O. Hiervoor drukte „Trouw" 500 boekjes: Richtlijnen voor een Politieke Program der A.R. richting.

Tot besluit willen we de vraag beantwoorden: „Welke plaats heeft „Trouw" ingenomen tussen de andere illegale organisaties?" Om dit goed te zien doen wij het beste de samenstelling van de G.A.C., de Grote Advies Commissie, na te gaan. In dit lichaam, in de laatste tijd van de bezetting ontstaan, hadden de voornaamste illegale organisaties een vertegenwoordiger. Alle belangrijke kwesties, vooral in de laatste tijd, de politieke vraagstukken, werden er behandeld. Deze Commissie vergaderde in drie secties. Een rechter-sectie, die bestond uit: K.P., L.O., Protestants-Christelijke schoolverzet en „Trouw". Een midden-sectie, die bestond uit: N.C. (Nationale Commissie), N.S.F. (Nat. Steunfonds) en het Medisch Contact. (doktoren verzet). Een linker-sectie, die bestond uit: Parool, Vrij Nederland, Je Maintiendrai, De Waarheid, Kunstenaarsverzet en R.V.V. (Raad van Verzet). De rechter-sectie heeft een gezamenlijke beginselverklaring uitgegeven. Deze beginselverklaring werd opgenomen in het December-nummer 1944 van „Trouw" en luidde als volgt:
„Wij zien onze ondergrondse activiteit als een uiting van een positief-christelijke levensovertuiging. Dientengevolge moet onze activiteit worden beschouwd als een bijdrage tot de strijd om het behoud en de versterking van de Christelijke grondslagen van ons volksleven, als onmisbare voorwaarden voor een Nederlandse rechtstaat. Dit houdt in, dat wij afwijzen elk streven naar een orde van zaken, waarbij door verabsolutering van de staatsgedachte het typisch Nederlandse cultuurbezit van de geestelijke vrijheid, en de zelfstandige waarde van de menselijke persoonlijkheid in het gedrang komt. Vanuit dit gezichtspunt wordt thans de strijd tegen het Nationaal-Socialisme gevoerd".
Wij willen besluiten met het bekende woord van Bilderdijk, dat „Trouw" steeds als onderschrift in de kop van de krant plaatste.
„Deez' Ellenden, Gaan volenden, En verpletterd wordt het juk".
Het juk van het Nationaal-Socialisme is verpletterd en niet ons, maar U Here onze God zij alleen de eer.

EEN TROUWVERGADERING

Een vergadering en dan met name een illegale vergadering tijdens de Duitse overheersing, was een gevaarlijk ding. Om maar 'es wat te noemen: je wist nooit zeker of de vergadering, die je van plan was bij te wonen, verraden was – ja dan neen.

Indien in eigen kring een verrader was binnengeslopen, kon deze het grootste succes behalen door een vergadering te laten overvallen. Dan had de S.D. in één klap de voornaamste kopstukken te pakken en was hierdoor de organisatie een nekslag toegebracht.

Maar ook als van dit „verraad in eigen boezem" geen sprake was, bleven er nog genoeg kansen over dat het verkeerd afliep. De vergadering moest bij een der contactpunten worden gehouden en daarvoor werd één der betrouwbaarsten uitgekozen. Iemand, die z'n mond kon houden en die de verleiding om z'n vrienden even in te lichten hoe „diep" hij in 't illegale „spul" zat, kon weerstaan.

Degene van de „Trouwclub", die de vergadering moest organiseren en dus een adres moest opzoeken, had een zeer verantwoordelijke taak op zich genomen. Hij mocht al z'n mensenkennis wel te hulp roepen wilde hij aan de weet komen of z'n contact goed „door" had, welk gevaar hij liep. Of hij het deed omdat hij ook wel eens wat meer wou weten van dat geheimzinnig gedoe, of dat hij gedreven werd door z'n liefde voor de „goede zaak". Was de man eerzuchtig of avontuurlijk? Ziedaar enige punten waar terdege om gedacht moest worden, want de organisator van de vergadering zette niet alleen z'n eigen leven maar ook dat van z'n medewerkers op het spel, ja, het wel of wee van het verzet in de toekomst hing er voor een groot gedeelte vanaf. Was de tijdelijke „kostbaas" bekeken en goedgekeurd, dan was de bazin aan de beurt. Dit werd nog veel moeilijker, daar men slecht tegen een contactpunt kon zeggen: „Zou je vrouw wel d'r mond kunnen houden en zou ze niet te veel nieuwsgierige vragen stellen?" Hier moest geheel op eigen indruk worden afgegaan. En buiten de vrouw des huizes om kon het ook niet, want zo'n vergadering duurde minstens een hele dag, soms van Zaterdag tot Maandag, een weekend dus. Er moest gegeten worden en geslapen en daarbij moest Moeder de vrouw helpen. Een ander gevaar vormde het eventueel aanwezige personeel. Het kon niet anders of zij moesten van de voorbereiding iets merken. Als een groep van ± 10 personen één dag of meer dagen moet worden verzorgd, dan geeft dit een dusdanige rompslomp, dat dit niet verborgen kan blijven voor het personeel.

Nu we het personeel noemen, moeten we de kinderen niet vergeten. Kleine potjes hebben ook oren; dit niet te bedenken heeft soms in de bezettingstijd grote ellende veroorzaakt.
Een factor, die ook niet verwaarloosd mocht worden, was de ligging van het huis. Valt de toegang tot het huis erg op? Zijn er ook „nieuwsgierige" buren? Wonen er landverraders, N.S.B.-ers of ander „luguber gespuis" in de buurt? Is de bouw van het huis zó, dat er gemakkelijk een vergadering kan worden gehouden zonder dat het van buiten erg opvalt? Zitten er Duitsers in de buurt? Is er in de plaats en omgeving nogal veel controle? Deze en nog wel meer vragen moesten eerst allen afdoende beantwoord worden door hem, die tenslotte meldde aan de leiding van de illegale groep: Ik heb een goed adres en we kunnen daar op die bepaalde datum gedurende één of twee dagen vergaderen.
De vraag wordt onwillekeurig gesteld: Als aan een vergadering zoveel risico's waren verbonden, was het dan wel verantwoord een dergelijke bijeenkomst te houden? Inderdaad het was verantwoord en wel kort en goed hierom: het was noodzakelijk. Een organisatie op 't gebied van illegale lectuur moest, wilde men goed werken, nu en dan een vergadering beleggen om over drukken, papierverkrijging, verspreiding der bladen, transportmogelijkheden, het zetten van de krant, de inhoud van de krant en honderd andere, grotere en kleinere zaken met elkaar te kunnen overleggen. Daar kon het nu eenmaal niet buiten. Het vergaderen was één van de noodzakelijke risico's die een illegaal werker moest nemen, wilde hij z'n doel bereiken; het spreekt vanzelf, dat het zoveel mogelijk beperkt moest blijven.
Vond de leiding plaats en tijd geschikt, dan werd de vergadering „uitgeschreven". Dit geschiedde met de grootst mogelijke voorzichtigheid. In 't algemeen werd de woning met de naam van de eigenaar *niet* genoemd. Er werd meestal een reisroute aangegeven en een punt in de buurt afgesproken, waar men op een bepaalde tijd moest zijn. Een groepje van drie personen b.v. om 9 uur bij een kruispunt even buiten het dorp A. Een ander clubje om 9.45 uur bij een brug in dorp of gehucht B. Zo ging men het gehele gezelschap verdelen en twee ingewijden haalden de „saamgezworenen" achtereenvolgens op en brachten hen op de bestemde plaats. Dit systeem had vele voordelen. De eigenlijke plaats bleef tot 't laatst toe onbekend en zeer verspreid kwamen de mensen binnen, meestal nog door verschillende toegangen, vanwege de buren.
De gastheer moest zijn eigen naam niet noemen en de „illegalen" stelden zich allen onder schuilnaam voor.
Eén van de mooiste momenten van elke vergadering was het weerzien van

elkander. De vorige keer waren we allen uit elkaar gegaan en had het tot weerziens geklonken, maar het was een open vraag geweest óf we elkander zouden weerzien. Vandaar die verheugde uitroepen: „Ha, daar heb je Jan; hoe is 't kerel, alles nog goed?" Het kwam te vaak voor dat een bekend gezicht nimmer werd weergezien.
Na heel veel handen schudden en „schoudergeklop" kon dan eindelijk de vergadering beginnen. Meestal werd ingezet met een of ander lied, dat gedempt werd gezongen. „Een vaste burcht is onze God" was voor dergelijke samenkomsten een geliefd vers. Daarna ging de voorzitter – meestal de provinciale topman – voor in gebed. Vervolgens werd steeds een gedeelte uit de Bijbel gelezen en onderling besproken. Dan volgde het „huishoudelijk" gedeelte van de vergadering. Als eerste punt kwam meestal aan de orde: Bespreking over de inhoud van de krant die 't laatst verspreid was; reacties in de provincie erop; op- en aanmerkingen van de verspreiders; kortom ging de krant erin of niet? De meningen zijn zeer verschillend, want die „illegalen" zijn allen met één eigenschap gelijkelijk behept; ze zitten namelijk vol critiek. De één vindt de krant niet actueel, de ander de artikelen te lang, een derde wil wat pittiger geschreven zien etc. etc. Voorts wordt er de aandacht op gevestigd, dat er weer nodig een artikel over het „putjes graven" in moet. Ieder sjouwt met een schop op z'n nek. 't Moet maar 'es heel scherp gezegd worden, want het O.T.-schandaal wordt een nationaal kwaad! Een ander vindt, dat de politie en de ambtenaren nog weer eens moet worden voorgehouden wat hun vaderlandse plicht is. Zo wordt er zwaar geboomd. Maar bij allen zit er toch dit achter, dat er een krant moet komen die het doel er inhamert, het verzet stimuleert en ons volk een hart onder de riem steekt. Een krant, die als een goede, trouwe vriend ontvangen wordt en met grote begeerte gelezen bij de flikkerende kaarsjes, de walmende oliepitjes; die weer moed brengt in de harten en de wil verstevigt om vol te houden ondanks alle tyrannie. Een krant, die even in de gedrukte, sombere sfeer een triomfantelijke lach tovert op de zorgelijke gezichten, omdat zij heenwijst naar de dageraad van de bevrijding. De geest van het Nederlandse volk mocht onder geen voorwaarde verslappen, maar moest gestaald worden, zodat geen plomp Duits nazigewicht in staat was deze spankracht te breken. Fel heeft de Gestapo gewoed onder de illegale krantenmensen maar nimmer heeft zij de verschijning der illegale bladen stop kunnen zetten. De „jongens" kwamen en vielen, maar de ledige plaatsen werden bezet en de krant verscheen en blééf – met Gods hulp – verschijnen.
Een punt dat ook de agendum van iedere Trouwvergadering sierde was het rayonverslag. De rayonleider verhaalt nauwkeurig z'n laatste bevin-

dingen bij de verspreiding van de krant. Of hij nieuwe contactpunten heeft opgeduikeld en daardoor intensiever kan verspreiden, zodat z'n oplage weer is vermeerderd. Verder deelt hij mee hoeveel geld hij heeft ontvangen. Dit wordt afgedragen aan de provinciale penningmeester, die het op zijn beurt weer afdraagt aan de landelijke penningmeester. Met dit geld worden de kosten van papieraanschaffing, drukken, zetten en verspreiding bestreden. Voorts worden er gezinnen gesteund, waarvan de kostwinner is weggevallen.

Veel geld is er nodig geweest in de hongerwinter 1944-1945 om in Holland zoveel mogelijk mensen aan eten te helpen; alleen de organisatieleden en hun aanhang vormden al een groot aantal personen, die er zo goed mogelijk doorheen moesten worden geholpen.

Het spreekt vanzelf, dat iedere vergadering van Trouw zich naarstig moest bezig houden met de technische kwesties van *zetten, drukken* en *verspreiden* van het blad. De redactie zorgde voor copie maar de verspreidingsgroep kreeg de rest op haar schouders. Allereerst rees de vraag, wie moeten er deze maand drukken?

Dit nauwkeurig te overwegen was uiterst belangrijk. Was de drukkerij veilig? Of liever, was zij *nog* veilig? Waren de gedrukte exemplaren, met een redelijke kans onopgemerkt te blijven, naar alle richtingen te vervoeren?

Hoe vervoeren we eerst, zo safe mogelijk, het blanco papier voor de drukkerij? Kan de drukker zelf zetten, of moeten wij voor het zetsel zorgen? Wie moet dan zetten? Allerlei afspraken moesten worden gemaakt.

De provinciale leider en rayonleider, in wiens gebied de drukkerij zich bevond, zouden bij het drukken meehelpen, verder de kranten uittellen en inpakken. Gerrit zou zijn kranten per fiets ontvangen in de garage van de firma Beetwortel in A.

Karel moest met twee meisjes komen bij het kruispunt bij B. Met een bakfiets zouden zijn kranten worden gebracht. Frits zou met een tankwagen komen en zou 500 meter voorbij de boerderij van Jansen de exemplaren voor Drente ontvangen. Het gebeurde nogal eens dat Groningen, die goed in z'n drukkerijen zat, Drente moest bijspringen wat het drukken betrof.

Was zo de verspreiding in 't groot geregeld, dan kwam de bespreking over de verspreiding in de rayons zelf aan de orde. Moest het deze keer per fiets of konden de pakken per bode meegegeven worden? In een grote expeditiewagen viel het pak kranten tussen alle andere pakken weinig op. Konden alle verspreiders in de dorpen weer meedoen, of waren er sommigen uitgevallen? Waren de contactadressen nog veilig?

Dit alles moest bekeken worden, voordat er besloten werd tot de uitgave van de volgende krant. Een kleine organisatorische fout kon mensenlevens kosten en ons werk lam leggen. Overal waren loerende ogen en spionnerende sujetten! Oppassen was de boodschap; verschalkt moest de vijand worden op alle fronten.

Op elke vergadering werd ook appèl gehouden: Wie missen we? En hoe staat het met hen? Wie heeft nog iets van Nic. gehoord? Volgens de laatste berichten moest hij naar Duitsland zijn vervoerd. Max zit in Vught en Joop wordt opgedragen om uit te zoeken of het mogelijk is contact met Max op te nemen door bemiddeling van enige werklui van het kamp. Van Piet is na z'n arrestatie nog niets gehoord; Gerrit krijgt opdracht al het mogelijke te doen om inlichtingen te verkrijgen. Henk is na vijf maanden van gevangenschap gefusilleerd en Gerard neemt op zich Henks vrouw op te zoeken en in alles bij te staan.
En steeds werd bij dit appèl de lijst der ontbrekenden groter.

Een zeer belangrijke maandelijkse bespreking was die over de bonnenverdeling. Een ieder had gezinnen of ondergedokenen, die hij van bonnen voorzag. Joden moesten worden geholpen. Piloten moesten van bonkaarten worden voorzien. Weigerachtigen voor Duitsland moesten uit de nood worden geholpen. Turfcokesbonnen voor de gaspotten der auto's waren evenzeer welkom als benzinebonnen. Beide moesten onze vervoermiddelen van brandstof voorzien.
Fijn was het als er een „goeie" maand was – een maand waarin ruimschoots voldoende „gekraakt" was; dan konden we onze „klanten" ook eens iets extra's geven.

Nadat de electriciteitsvoorziening was stopgezet, was het de taak van de illegale persmensen om voor een goede nieuwsvoorziening te zorgen. Sedertdien vormde de regeling van het cyclostyleren en verspreiden van de Trouwbulletins een voornaam onderdeel van de maandelijkse besprekingen. Hoewel er vaak lang gewikt en gewogen moest worden, kunnen we toch met voldoening op het feit terugzien, dat tenslotte de hele provincie Groningen geregeld met de juiste gang van zaken op de hoogte kon worden gehouden.

Eén der laatste punten van de agendum was altijd: Wat moet er met de koerierslijn mee? Alle verbindingen met Amsterdam waren verbroken, maar onze dappere koeriersters hielden onafgebroken de verbinding in stand.
Zo kwam de copie voor de krant steeds door; op deze wijze werden de

berichten uitgewisseld, de bonnen verzonden, de brieven en verslagen doorgegeven. Onder hun kleren verborgen de meisjes de kostbare „post" en de verbindingen bleven gehandhaafd!

Zo'n vergadering was geen dag van luieren, neen, er moest behoorlijk worden gewerkt. Maar, wie werkt zal eten; zo dachten tenminste altijd onze hospita's er over en wat ons ook ontbroken heeft in die zwerversperiode van ons leven, onze gastvrouwen hebben altijd hun uiterste best gedaan om een flinke, stevige maaltijd voor ons te bereiden. En of we het ons lieten smaken! Voor we uit elkaar gingen en afscheid namen, werd er gezamenlijk gebeden. Eén der jongens ging voor. God werd gedankt voor de bewaring en Hem werd gesmeekt om verdere bijstand. Onze gevangen vrienden droegen we aan Hem op. Dan kwam het vertrek. In kleine groepjes slopen we weg, zo onopvallend mogelijk. Een ieder van ons had z'n opdrachten in z'n hoofd en allen namen zich voor hard aan de uitvoering ervan te werken. Want alleen een voortdurende, gestage inspanning van alle krachten kon de vaderlandse zaak vooruit brengen.
Zo werden in die bange bezettingstijd overal in den lande bijeenkomsten gehouden om saam te zweren tegen de dwingeland. Samenkomsten in de huizen der aanzienlijken, maar evenzeer in de stulpen der eenvoudigen. Allen echter met hetzelfde doel voor ogen: „de tyrannie verdrijven, die mij het hert doorwond". Het leek vaak zo klein, onaanzienlijk en machteloos. Een tiental jongeren, samenhokkend in een boerenschuur, of enige jongelieden op een bovenkamer.
Maar gezamenlijk zouden ze de grondslag leggen voor een machtig verzet, dat de geestkracht van vele duizenden voor breken heeft behoed en dat mede de oorzaak werd van de ondergang van een verwaten despoot.

GESCHIEDENIS I.D.

Bij nuchtere beschouwing en zakelijke analyse van de oorlogsjaren 1940-1945 komt men steeds opnieuw tot een opmerkelijk resultaat; telkens blijkt dan hoe de „afzijdigen" zich hebben uitgeput in het beredenerend goedpraten van hun negatieve houding ten aanzien van het verzet. Tevens springt dan in het oog hoe deze schijnargumenten te gevaarlijker en bedriegelijker waren – in ander verband is hierover in dit werk reeds gesproken – naarmate deze zichzelf verschonende pleidooien toch steeds een kern van waarheid bevatten, waarbij evenwel uit het oog verloren werd dat deze kern niet altijd het belangrijkste, het overheersende element behoeft te zijn.

Eén van deze, zich als nuchtere beschouwing aandienende argumenten, was bijv. dat de verzetters het verzet zochten om het avontuurlijke karakter. Zo gesteld is deze bewering ten enenmale onjuist; het aantal ondergrondse strijders, dat motief en aanleiding tot verzet ontleende aan een avontuurlijke geest, was uitermate gering en – zulks in tegenstelling tot de vrijwilligers voor landsverraderlijke instellingen als bijv. de S.S. – te verwaarlozen in het geheel.

Niet te ontkennen valt evenwel, dat psychologische factoren zeer zeker een rol speelden in het verzet; niet zozeer bij het bepalen van positie, bij de overweging dus of men al dan niet zou toetreden tot het verzet, als wel bij de aard van het verzetswerk dat men ging ondernemen, nadat men eerst principieel stelling had genomen. Instee van laakbaar, dient men dit echter veeleer als normaal en prijzenswaardig te oordelen. Niemand zal het vreemd vinden, dat een persoon met een sterk contemplatief en enigszins melancholisch karakter zich niet direct een positie zoekt in de handel. Waarom dan een dergelijke houding in het verzet, dat immers tijdens de oorlog bepalend bleek te zijn voor veler levenshouding, af te keuren of te verdoezelen?

Wanneer men dan ook zich zet tot de beschrijving van een zo sterk bepaalde tak van het verzet als de I.D. (Inlichtingen Dienst, vertaling van het Amerikaanse Intelligence Service) dan springt direct de aantrekkelijkheid naar voren, die deze dienst op vele Nederlanders wel moest uitoefenen.

Immers vele Nederlanders zaten de oorlogsjaren zich te verbijten om iets te kunnen „doen" en met dit doen bedoelden zij dan niet alleen het verspreiden van illegale bladen, het onderbrengen van onderduikers en het distribueren van bonkaarten, maar ook en vooral het zich uiten in „daden".

Oefende niet de K.P. een schier magische aantrekkingskracht uit op een groot aantal jeugdige onderduikers; waren er niet steeds liefhebbers te over voor de sabotagegroepen? Nogmaals moet hier echter geconstateerd worden, dat het de liefhebbers voor en deelnemers aan deze ondernemingen niet uitsluitend ging om het avontuur – immers dan konden zij evengoed terecht bij S.S. en andere „beschermde" instellingen – doch dat zij allereerst en overwegend principieel hun houding hadden bepaald. Echter, toen dit eenmaal was gebeurd, toen wilden zij ook daadwerkelijk deelnemen aan de strijd. Niet voorbijziende de noodzaak tot en het belang van andere takken van verzet, gaven zij toch steeds de voorkeur aan dit deel van het ondergrondse werk, waarvoor een speciale activiteit nodig was en waarvan de resultaten niet alleen indirect, maar ook onmiddellijk of in elk geval op zeer korte termijn te constateren waren.
Een dergelijke aantrekkingskracht oefende ook de I.D. uit. Niet zozeer omdat hier het avontuurlijke in alle opzichten naar voren kwam, – daartoe waren te dikwijls minutieuze en schijnbaar onbelangrijke voorbereidingen noodzakelijk, – echter wel omdat men hier het gevoel had in direct contact met en onder de onmiddellijke bevelvoering van het geallieerde Opperbevel te staan. Simplistisch gezien zou men het zó kunnen uitdrukken, zoals na de oorlog een I.D.-er mij antwoordde op mijn vraag wie zijn commandant was geweest: „Eisenhower". Hoewel natuurlijk schromelijk overdrijvend, toch had deze man gelijk. Immers alle verzamelde feiten werden op een centraal punt nauwkeurig bekeken en voor zover bruikbaar aangewend door het Geallieerde Opperbevel. Heel duidelijk blijkt bijv. uit het zo juist verschenen „Crusade through Europe" van Eisenhower van hoe groot belang deze een goed functionnerende inlichtingendienst achtte. Natuurlijk waren niet alle inlichtingen belangrijk, maar evenzeer is het meer dan eens voorgekomen, dat een schijnbaar volkomen waardeloze mededeling, mogelijk slechts aarzelend afgegeven door een plaatselijk contactpunt, gezien in het licht van een reeks andere binnengekomen inlichtingen plotseling van groot strategisch belang bleek te zijn.
Een andere aanduiding in deze vormt het feit, dat nog steeds op de door Amerikaanse piloten na hun ontsnapping uit bezet gebied uitgebrachte rapporten de mededeling „Top Secret" (Zeer geheim) staat gestempeld. Een stempel dat niet alleen formele waarde heeft, maar nog steeds als doorslaggevend wordt beschouwd.

Waren de I.D.-ers zich tijdens de oorlog mogelijk niet ten volle van alle vorengenoemde overwegingen bewust – de noodzaak daartoe was ook niet aanwezig – dit neemt niet weg, dat zij steeds gevoeld hebben de stimulerende invloed van het besef, dat zij rechtstreeks werkten tegen de

vijand en voor het geallieerde opperbevel. En bovendien mochten zij meermalen de voldoening smaken, dat daadwerkelijk geallieerd optreden (meestal vanuit de lucht) volgde nadat redelijkerwijs verondersteld mocht worden dat hun inlichtingen ter bestemde plaatse waren gearriveerd.
Echter niet alleen het directe geallieerde contact was oorzaak van de betrekkelijk abnormaal grote ambitie voor I.D.-werk en ook niet de natuurlijke neiging van ieder bij een oorlog betrokkene om strategisch te redeneren en zich als collega van Eisenhower en Montgomery te beschouwen; van minstens even grote invloed als eerstgenoemde factor en stellig van belangrijk doorslaggevender betekenis was de omstandigheid, dat het I.D.-werk schier ongekende mogelijkheden en variaties toeliet.
Immers het geallieerde opperbevel was geïnteresseerd bij alle mogelijke informaties uit de bezette gebieden; inlichtingen, die zij meestal niet door de rechtstreekse bemiddeling van agenten kon krijgen, omdat daartoe een compleet leger van deze medewerkers als eerste vereiste zou hebben gegolden. Vandaar dan ook dat men graag zijn toevlucht nam tot de inlichtingen die leken op tactisch-strategisch terrein konden verschaffen, waarbij de ondeskundigheid van de locale berichtgevers werd goed gemaakt door zakelijke betrouwbaarheid en onuitblusbare energie en volharding. Heel graag werd dan op de koop toe genomen de omstandigheid, dat van het binnenkomende nieuws een groot deel onbelangrijk was. Na deskundige schifting en valorisatie ervan door „Secret-Service"-mensen, bleek steeds een niet te onderschatten hoeveelheid bruikbaar en dikwijls uiterst belangrijk materiaal te zijn verkregen. Tenslotte was het mogelijk om door uitzending in het bezette gebied van getrainde agenten van Nederlandse origine en voorzien van de nodige technische hulpmiddelen, in ons land een zeker kader te vormen, terwijl deze agenten tevens de algemene leiding van het Nederlandse I.D.-werk op zich konden nemen.
Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op het deze methode doorkruisende en de bruikbaarheid daarvan soms wegvagende England Spiel, noch ook het juiste forum om een oordeel uit te spreken over bepaalde publicaties, aan welke niettemin een zeker gezag niet kan worden ontzegd en welke publicaties zouden kunnen doen veronderstellen, dat aan de overzijde van het Kanaal niet altijd een even uitputtend en door de omstandigheden gewenst gebruik van daar binnenkomende berichten is gemaakt; al evenmin is het onze taak om in dit gewestelijk verzetsboek te bepalen in hoeverre hier van schuld of zelfs van verraad moet worden gesproken.
Indien wij meer zouden doen dan deze factoren en feiten te noemen, zo zouden we niet alleen in dit boek ons boekje ver te buiten gaan, maar

ook zouden we ons een oordeel aanmatigen, dat ons als leken, die het terrein slechts zeer ten dele kunnen overzien, stellig niet past.

Evenwel tot iets anders zijn we zeer zeker gerechtigd, ja daartoe hebben wij zelfs de plicht ons door verantwoordelijkheidsbesef opgelegd. Niemand zal kunnen ontkennen, dat speciaal de Intelligence, zoals die aan de overzijde van het Kanaal heeft gefunctionneerd, voornamelijk voor wat Nederland betreft, allerlei vragen en vermoedens oproept. Die vragen moeten worden opgehelderd, die vermoedens tot feiten en zekerheden, voorzover aanwezig, herleid. Daarop heeft Nederland recht, daarop heeft ook de Groninger I.D. recht. Wij verhelen ons niet, dat de mogelijkheid niet uitgesloten moet worden geacht, dat een dergelijk onbarmhartig onderzoek misschien voor verschillende personen, hetzij van geallieerde, hetzij van Nederlandse origine, die ten nauwste betrokken waren bij dit werk, zeer pijnlijk zou kunnen blijken te zijn. Niettemin – dit moge nogmaals met de meeste klem worden betoogd – zijn wij van oordeel dat het Nederlandse volk, dat ook de Groninger I.D. recht heeft op een dergelijke klaarheid. Te veel offers zijn gebracht in deze tak van verzet, offers die nog dagelijks openbaar worden in een schrijnend gemis, dan dat zij die overbleven, terwille van hun makkers, die het offer van hun leven brachten, die klaarheid niet zouden mogen eisen.

Men mene ook niet, dat een dergelijk onderzoek geen historische zin zou hebben. Men is niet klaar met een eenvoudig „Gedane zaken nemen geen keer"; pas volledige klaarheid kan voorkomen dat, zo er in het verleden fouten zijn begaan (wij hopen hartelijk dat het niet het geval is, al schijnen de tot nu bekende feiten in andere richting te wijzen), die fouten in de toekomst niet zullen worden herhaald.
Evenmin mene men, dat een dergelijk onderzoek achteraf, niet te doen gebruikelijk is. Wie ook maar oppervlakkig kennis neemt van de krijgsgeschiedenis zowel in ver als nabij verleden, weet wel beter. Als zeer recent voorbeeld noemen wij slechts de vergissing, die een deel der Amerikaanse luchtmacht maakte bij de opmars in Juli 1944 tengevolge waarvan een groot aantal Amerikaanse soldaten, onder wie luitenant-generaal McNair, jammerlijk omkwam. Niet alleen is die vergissing krijgsrechtelijk onderzocht en opgenomen in de officiële War Records, alsook in Eisenhower's „Crusade through Europe", maar ook is zij vrijelijk gepubliceerd.
Zou men, overhaast oordelende, geneigd zijn uit het voorgaande te concluderen dat de I.D. in het algemeen – en dus ook de Groninger I.D., – monnikenwerk heeft verricht en dat aan deze tak van het verzet als

zodanig – afgezien van waardering voor betoonde trouw en goede bedoelingen – geen betekenis mag worden toegekend, dan is men wel zeer ver bezijden de waarheid. Het zij nogmaals met de meeste nadruk gezegd, zoals ook reeds in de aanvang van dit hoofdstuk werd opgemerkt, dat op ondubbelzinnige wijze gebleken is, dat uit Nederland verkregen inlichtingen van de ondergronds werkende I.D., meer dan eens van uitnemende strategische waarde bleken te zijn en dat ook veel ander werk, ogenschijnlijk voor minder belangrijk gehouden en niet altijd van direct belang, niettemin dienstig was om het totaalbeeld dat de geallieerde strategen zich wensten te vormen, te verscherpen. Het zou dan ook een grove onrechtvaardigheid zijn om aan de Inlichtingen Diensten de betekenis te onthouden, die hun ten volle toekomt.
Als we na deze betrekkelijk lange inleiding, die slechts schijnbaar een uitweiding is, terugkomen op het punt van uitgang, zoals dat aangegeven is in de betiteling van dit hoofdstuk: De geschiedenis van de I.D., en dit, gezien het karakter van dit boek, overbrengen op en accentueren tot zeer in het bijzonder de Groninger I.D., dan springen daarbij direct enkele bijzondere factoren in het oog, die de I.D. kenmerken als een wel heel aparte vorm van verzet.

Door de geaardheid van de Inlichtingen Diensten, ten doel hebbend dus het verzamelen van inlichtingen voor het geallieerde opperbevel, wordt al direct de schier oneindige gevarieerdheid bepaald. Vrijwel oneindig was de behoefte aan betrouwbare informaties. Het ging niet alleen om direct militaire gegevens – troepensterkten en -eenheden betreffende – maar, mede door het totale karakter van de moderne oorlog, was het even belangrijk dat men aan de overzijde op de hoogte was bijv. van allerlei andere statistische gegevens, zoals productiecijfers van fabrieken, aard van gefabriceerde producten enz., terwijl ook nog genoemd mag worden het geven van berichten over weersituaties, die van zo uitnemend belang waren voor de geallieerde luchtmachten voor het bepalen van hun offensieve routes.

Het is dan ook allerminst verwonderlijk dat, speciaal in de stad Groningen, al vrij spoedig verschillende I.D.-groepen naast elkaar bestonden, die deels wel van elkanders bestaan op de hoogte waren, doch geheel onafhankelijk werkten. In de meeste gevallen betrof het dan min of meer gespecialiseerde groepen.

Evenwel al deze groepen waren voor een belangrijk deel weer afhankelijk van hun contactpunten in de provincie; velen hadden bovendien Drente

en Friesland tot werkterrein. De achteraf ietwat komisch aandoende situatie nu is, dat vele plaatselijke contactpunten werkten voor meer dan één provinciale I.D.-afdeling. Provinciaal werden dan de gegevens verzameld, deels geschift en ook geordend, om daarna te worden doorgezonden naar een landelijk centraal punt, vanwaar, na nieuwe schifting en sortering, de informaties naar Engeland werden gebracht, nadat deze gegevens niet zelden op de microfilm waren overgebracht. Na de oorlog bleek, dat in meer dan één geval de centrale contactorganisatie voor verscheidene provinciaal Groninger I.D.-groepen dezelfde was. Dus in meer dan één geval concentratie naar boven zowel als beneden, met differentiatie in het midden.

Alleen al hieruit zou de onmogelijkheid kunnen worden aangetoond om de geschiedenis van de Groninger I.D. te schrijven, zoals dat wel mogelijk is bij vele andere takken van verzet. De grote verscheidenheid van groepen zou slechts tot resultaat hebben, dat bij de beschrijving daarvan de grote lijn uit het oog werd verloren.

Echter bij de tot standkoming van dit hoofdstuk en de nadere afgrenzing van het onderwerp was een geheel andere factor van doorslaggevende betekenis. De I.D. was, hoewel veelal werkende met en bestaande uit burgers, een vrij sterk militair bepaalde organisatie. De inlichtingen, hier verzameld, werden aangewend in het geallieerde militaire opperbevel. De methode, volgens welke werd gewerkt, was veelal mede ontstaan op advies van dat opperbevel. De kanalen, waarvan ter verspreiding der gegevens gebruik werd gemaakt, lagen op het terrein van de militaire geheime diensten, zowel van ons land als van die der geallieerden. Als genoegzaam bekend mag worden verondersteld dat nimmer – met uitzondering van de Verenigde Staten van Amerika misschien, die in 1940 hoegenaamd nog niet over een enigermate behoorlijk functionnerende Intelligence beschikten – de Geheime Diensten verdwijnen met het beëindigen der vijandelijkheden. Was dit ook in vroegere tijden al nooit het geval, nog minder kan en mag dit zo zijn in een dermate internationaal beheerste wereld als de onze. Weliswaar worden verschillende takken van dit werk op non-actief gesteld, niettemin blijft de grootste behoedzaamheid geboden bij het bekend maken van details. Zo berusten ook alle als historisch aangediende spionnageromans veelal op min of meer onwerkelijke gebeurtenissen, waaraan in elk geval, voorzover ze inderdaad op feitelijke gegevens gebaseerd zijn, alle gevaar voor ongewenste informaties is ontnomen.
Wij willen dan ook ons in dit hoofdstuk slechts bepalen tot een zeer alge-

meen gehouden beeld van een willekeurige tak van de I.D. in Groningen. Niet om daarmee aan deze tak een overheersende betekenis toe te kennen en al het andere als onbelangrijk te beschouwen. Het tegendeel is waar. Het is allerminst aan ons om het onloochenbaar belang van andere diensten en groepen – als bijv. de statistische en de weerberichtendiensten of ook de éénmans-groep, (die in rechtstreeks contact met en in opdracht van Z.K.H. Prins Bernhard werkte) – te ontkennen of zelfs maar te betwisten. De feiten hebben te duidelijk het belang van al die groepen aangetoond. Wij kozen slechts deze bepaalde groep omdat, nu de omstandigheden het onmogelijk maken om een gedetailleerde geschiedenis te schrijven, deze groep het aantrekkelijkst is, door haar grote gevarieerdheid, zowel wat werkterrein als werkmethode betreft.

Het eigenlijk I.D.-werk van deze verzetsgroep, die als I.D. later onderdeel werd van de zgn. Packard-groep, begon pas in Januari 1944. Voordien hadden de organisatoren in de stad Groningen al betrekkelijk lange tijd aan allerlei verzetswerk meegedaan, aanvankelijk in zeer los verband en vrijwel ongeorganiseerd, sinds Mei 1943 veel sterker georganiseerd. Toen werd nl. door hen een actie op touw gezet en tot een goed einde gebracht, om zoveel mogelijk oud-militairen te weerhouden van melding in krijgsgevangenschap. Uit deze actie ontstond vrijwel automatisch een neventak van de L.O., om daarmede aan hun argumenten „kracht" bij te kunnen zetten. Tevens is deze actie een sterke stimulans geweest voor de herleving van het Groninger stedelijke O.D.-werk (zie ook de geschiedenis van de O.D.). Van uit Holland bereikte hen echter, zo omstreeks Januari 1944, het verzoek om in Groningen een sterk dynamische I.D.-groep te vestigen en te organiseren. Opzet was om in de drie Noordelijke provinciën gegevens te verzamelen over de sterkte der Duitse troepen, hun verplaatsingen en eventuele versterkingen. Voorts werden vaak speciale opdrachten ontvangen en uitgevoerd. Eens bereikte hen bijv. het verzoek om ten behoeve van Londen na te gaan, waar het hoofdkwartier gevestigd was van de „Abschnitt Friesland", het Duitse legeronderdeel dat hoofdzakelijk in de drie Noordelijke provinciën de bezetting vormde – afgezien van enkele specialisten-onderdelen als bijv. Marine (Delfzijl) en Luchtmacht (Eelde) – en welke Abschnitt goeddeels uit oude lichtingen van reservisten bestond, alsmede uit voor andere specifieke frontdiensten al of niet tijdelijk ongeschikte soldaten. Na enig speuren bleek dat dit stafkwartier gevestigd was in een villa in Helpman.

Ook werden steeds gegevens verzameld inzake bunkerbouw, het aanbrengen van versterkingen en verdere verdedigingslinies. In Delfzijl bijv. beschikte men over een zo deskundig contactpunt, dat de gegevens over

de bunkerbouw aldaar niet alleen betroffen de in aanbouw zijnde bunkers, maar ook de geprojecteerde bunkers en overige verdedigingswerken.
Direct reeds bij de aanvang der werkzaamheden viel één der drie topfiguren uit. Door een ongelukkige samenloop van omstandigheden niet de I.D. betreffende, kreeg hij huiszoeking van de S.D. De speurende S.D.-ers waren kennelijk verrast en verheugd toen hun een briefje in handen kwam, waarop gegevens inzake de Duitse Wehrmacht voorkwamen. Deze gegevens waren nog slechts enkele uren tevoren door een ander lid van het drietal verstrekt.
Vele verhoren waren het deel van de ongelukkige arrestant; hij wist echter tot het einde toe vol te houden, dat hij slechts in verbinding had gestaan met een zekere „Piet Brouwer", waarvan hij verder ook al niets wist dan dat hij van hem periodiek bonkaarten ontving, terwijl deze Piet hem toevallig juist die dag verzocht had om het bewuste papier in bewaring te nemen.
„Piet" werd nooit gevonden. Gelukkig had de arrestant nog tijdig goede afspraken met zijn moeder kunnen maken, zodat die, toen ook zij werd verhoord, een eensluidende verklaring kon afleggen. Als resultaat van deze volharding en gunstige gelijkluidendheid werd de arrestant tot slechts twee jaar gevangenisstraf, door te brengen in Duitsland, veroordeeld. Kort na de bevrijding keerde hij, glunder lachend als steeds, naar huis terug. Een van de weinigen.

Intussen had deze arrestatie niet een deprimerende invloed op het nog maar pas begonnen I.D.-werk uitgeoefend; het tegendeel was veeleer waar. In betrekkelijk korte tijd kon in de stad een goede staf van medewerkers worden georganiseerd.
Ook buiten de stad werden de contacten uitgebreid; een gunstige werkverdeling werd daartoe opgesteld door de beide oorspronkelijke organisatoren, die vrijwel uitsluitend zich met dit werk bezig hielden en er hun „beroep" van maakten.
Hoewel dit uitdrukkelijk vanuit het landelijk contactpunt verboden was, nam men tevens nauw contact op met een eveneens in Groningen gevestigde groep. Deze groep stond onder leiding van iemand uit Leeuwarden en behoorde vermoedelijk ook tot de Packard-groep (hoewel men daar toen nog niet het minste vermoeden van had). In tegenstelling tot de hier besproken groep, verzamelde de Leeuwarder-groep slechts statistische gegevens en beperkte zij haar werkterrein ook niet tot de drie Noordelijke provinciën, doch had zij contacten over het gehele land, zelfs tot in de spergebieden. De in Groningen gevestigde ondergroep, die eveneens zeer

verspreide contacten had, zond haar gegevens door aan het Leeuwarder hoofdkwartier, dat weer voor verzending naar Amsterdam zorg droeg. Aangezien men evenwel toen nog niet kon vermoeden dat het eindpunt landelijk gelijk was, werd besloten tot een zo hecht mogelijke coördinatie. Deze samenwerking ging zover, dat men zelfs een permanente verbindingsman had verbonden aan de statistische groep. De door de dynamische groep verzamelde gegevens werden niet alleen rechtstreeks naar Amsterdam verzonden, doch eveneens uitgewisseld met de door de statistische groep ontvangen informaties. Voorts woonde een der „dynamici" steeds de meestal in Suisse gehouden vergadering van de statistische groep bij.
Een voordeel van deze samenwerking was verder, dat de „dynamici", dank zij hun vroegere L.O.-werkzaamheden en hun met deze groep nog steeds bestaande relaties, ook de „statistici" konden voorzien van de nodige distributiebescheiden voor hun gedoken „personeel", waar deze zelfstandig moeilijk aan konden komen.
Voorts werd nog enige tijd samengewerkt met de groep van de Beatrix-zender, die zich aanvankelijk alleen bezig had gehouden met het uitzenden van weerberichten. Nadat echter de geallieerden tot in Zuid-Nederland waren doorgedrongen, terwijl tevens het contact met Amsterdam, door de spoorwegstaking enz., steeds moeilijker werd, deed zich de behoefte gevoelen aan rechtstreeks contact met de militaire opdrachtgevers. Hiertoe werd een dankbaar gebruik gemaakt van de Beatrix-zender.
Het verzamelen van de nodige inlichtingen ging steeds met vrij grote moeite gepaard, daar men dikwijls niet voldoende beschikking had over plaatselijke contactpunten. Op reis werd zo nauw mogelijk contact gezocht met Duitsers en andere mensen in uniform. Een genoeglijk babbeltje over het weer en andere alledaagse dingen bracht dikwijls nog iets op. Bovendien vormde een dergelijk vriendelijk contact altijd nog enigermate een camouflage tegen eventueel aanwezige Gestapomensen.
Dikwijls gebeurde het echter ook, dat slechts een snel aanpassen aan de situatie en het kloekmoedig nemen van een besluit de enige redding betekende. Zo deed zich eens het geval voor dat de man die voornamelijk in Drente zijn werkterrein had gezocht, een bezoek bracht aan Beilen. De Duitsers lagen hier ingekwartierd in een stille straat, waar elke wandelaar alleen al door zijn aanwezigheid opviel. Toch slaagde de I.D.-er erin om zo onopvallend mogelijk zijn gegevens te verzamelen en „met rijke buit belaan" keerde hij naar het station terug. De tijd van vertrek was echter nog niet genaderd; een bordje soep was een verdiende beloning voor zijn activiteit, oordeelde de speurder. Nauwelijks zat hij echter in het restaurant tegenover het station achter zijn bordje soep, of hij merkte, dat enige

Duitsers zeer opgewonden kwamen aanhollen uit de richting van het zo juist verkende gebouw. Enkele officieren volgden op de fiets. Twijfel was niet meer mogelijk; kennelijk was men achterdochtig geworden en toog men nu uit om de „spion" te bemachtigen. Op het kruispunt werd overlegd in welke richting men deze terrorist zou zoeken. Voor ze echter verder raasden, besloten „De Heren" een wachtpost op het kruispunt achter te laten.
Intussen voelde de „terrorist" zich niet meer zo heel erg op zijn gemak en achtte hij het raadzaam om het gordijntje dicht te schuiven, zodat hij niet meer van de straat af gezien kon worden. Zich met alle geweld in bedwang houdend, lepelde hij rustig zijn soep verder, trok daarna zijn regenjas aan en wandelde, argeloos als een pas uit het ei gekomen kuiken, het stationsplein over naar het perron. Echter ook daar was inmiddels een wachtpost geplaatst. Gelukkig stond er ook een politieagent op de trein te wachten. Een genoeglijk praatje met deze ordebewaarder bleek een zeer aangename en veilige tijdspassering, tot de trein kwam en onze „terrorist" zich daarna spoedig meer op zijn gemak gevoelend, met rasse snelheid de gevaarlijke zône achter zich liet.
Een andere keer fietste een eenzame en eerzame burger langs de Friese straatweg. Een stevige wandelstok, aan het frame bevestigd, wettigde de conclusie, dat het hier een invalide betrof. Geen Landwachter, die ook nog maar een klein beetje menselijkheid in zijn aan de vijand verraden lichaam had, zou een dergelijke fiets gaan vorderen. Hierop dan ook speculeerde de „Terrorist" van het Beiler avontuur. Echter, toen hij de stad op ongeveer een kwartier was genaderd, klonk plotseling het „schneidige" bevel om af te stappen. Moeizaam voldeed de „invalide" aan dit verzoek, meteen echter van dit oponthoud gebruik makend om zeer onderdanig en vriendelijk te vragen: „Bitte sehr, können Sie mir auch sagen ob dies der Weg nach Groningen ist?" Een minzaam bescheid liet niet op zich wachten: „Jawohl, fahren Sie nur geradeaus, da sind Sie innerhalb einer halben Stunde in Groningen". Wat de „invalide" maar al te graag deed, hoewel hij altijd een overtuigd tegenstander was geweest van het principe „Befehl ist Befehl".

Intussen werd het steeds moeilijker, ook al had men de beschikking over een aantal niet genoeg te prijzen koeriersters, om de berichtgeving mondeling te onderhouden. Groot was dan ook de vreugde toen midzomer 1944 een contact met enkele P.T.T.-mensen tot verrassende resultaten leidde. Deze mensen waren nl. geplaatst op het versterkersstation van de P.T.T. en beschikten over eigen telefoonlijnen, die niet aan contrôle onderhevig waren, een moeilijk te overschatten voordeel. Op deze wijze zag men kans

een geheel net van eigen telefoonverbindingen te leggen, met als centrale punten, Groningen, Leeuwarden en Assen.
Per provincie kwamen de in een speciale code gezette berichten op de versterkersstations van Leeuwarden en Beilen (ressort Assen) binnen. Via speciale dienstlijnen gingen deze berichten door naar het station in Groningen, terwijl van daaruit met behulp van een koerierster contact werd tot stand gebracht met het Groninger Hoofdkwartier. Een wel zeer duidelijke toepassing van de vooroorlogse zinspreuk van de Nederlandse Spoorwegen: „veilig, vlug, voordelig!"
De uitbreiding der werkzaamheden maakte het evenwel eveneens noodzakelijk, dat men de beschikking kreeg over meer deskundige krachten en zo werd met één der landelijke topfiguren de afspraak gemaakt, dat voor Groningen een officier uit Engeland aan de dienst zou worden toegevoegd. In verband hiermee werd een radio-slagzin afgegeven en eveneens een adres waar deze officier zich bij aankomst zou kunnen melden.
Nog voordat deze officier in Groningen was gearriveerd, ontving de groep via de zender Beatrix bovendien nog de mededeling, dat over korte tijd een viertal marconisten boven het rayon zou worden neergelaten ter versterking en uitbreiding van de berichtgeving. Ook hiervoor werden de nodige slagzinnen en meldadressen verstrekt. Evenwel voor het zover was dat deze tweeërlei versterking effectief werd, sloeg de S.D. toe. Een huiszoeking en poging tot arrestatie bij één van de voornaamste medewerkers der zo langzamerhand „oude" garde, leverde geen resultaat op. Deze medewerker slaagde er in met zijn hele familie onder te duiken. Uit een zekere voorzorg had hij reeds enige tijd eerder een vrij grote hoeveelheid gevaarlijk materiaal bij zijn buren ondergebracht. Na de mislukte coup van de S.D. kon dit materiaal tijdig veilig worden geborgen.

Nu deze medewerker echter voorlopig van het toneel moest verdwijnen, bracht dit een zekere reorganisatie met zich mee. In verband hiermee begaf één der andere hoofdfiguren zich enkele dagen later – het was in de laatste week van September – naar het huis van Mr. Domela Nieuwenhuis om met hem en enige andere verzetters een bespreking te hebben. Evenwel de S.D. was hem daar voor geweest en had er zijn moordend werk al verricht. De I.D.-man werd in de gang door een S.D.-er opgevangen, doch wist na een korte worsteling te ontsnappen. Tijdens de achtervolging werd hij evenwel dusdanig gewond, dat hij een arrestatie niet kon ontkomen. Onmiddellijk werd door zijn medewerkers geprobeerd of een ontsnapping uit het ziekenhuis, waarheen de arrestant diezelfde middag nog was vervoerd, mogelijk was. De volgende morgen werd inderdaad een dergelijke poging gewaagd o.m. met behulp van een pseudo-

verpleegster en een zgn. vriendin van een dienstmeisje in het ziekenhuis. Deze poging zou mogelijk wel met succes bekroond zijn geworden, als de Duitsers hen niet voor waren geweest door de arrestant nog op de avond van zijn arrestatie naar de gevangenis te doen overbrengen.
Een ontsnapping uit de gevangenis mocht schier tot de onmogelijkheden worden gerekend, temeer daar de aanwezigheid van de kazerne-terreinen tegenover en achter de gevangenis iedere actie van buitenaf, die immers onmiddellijk door de Duitsers kon worden waargenomen, noodzakelijk tot mislukking moest doemen; bovendien zou een dergelijke zinloze poging slechts nieuwe arrestaties en waarschijnlijk ook moorden ten gevolge hebben.

Voorlopig werd daarom de activiteit op iets anders gericht. Uit de woning van de gearresteerde medewerker werden nog enkele waardevolle voorwerpen gehaald. Zijn moeder, die ook enige tijd elders haar toevlucht had gezocht, verbleef bij kennissen. Moeilijkheden met de Landwacht hadden tengevolge dat ook dit huis werd verzegeld. De moeder had evenwel het persoonsbewijs van haar zoon in haar bezit en ook nog enig belastend materiaal. Zij had deze papieren angstvallig onder haar matras verstopt. Op het moment van de verzegeling door de Landwacht was zij evenwel niet thuis en dientengevolge bevonden deze papieren zich nog in het verzegelde huis. De I.D.-mensen waren evenwel van oordeel, dat het nu niet bepaald noodzakelijk of wenselijk was, dat de Duitsers behalve de man ook nog zijn papieren in handen kregen. En dus werd een poging aangewend om deze zaken in handen te krijgen. De buurman van dit huis aan de Heymanslaan, die de sleutel in bewaring had, durfde deze echter niet af te geven en ook waarschuwde hij de beide verzetters die deze poging wilden ondernemen, dat links van de verzegelde woning een Landwachter huisde en rechts een N.S.B.-er. Zonder sleutel ging de deur echter ook wel open; zo bedreven waren deze „terroristen" inmiddels al wel geworden, dat zij met een ijzerdraadje wonderen konden verrichten op deursloten. Op hetzelfde ogenblik evenwel dat de deur openging, liet de Landwachter een van zijn kornuiten uit. Na dit korte intermezzo, geladen van spanning, zetten de mannen hun werk der duisternis voort. Tot overmaat van ramp weigerde ook de zaklantaarn nog, zodat de papieren niet dan na veel moeite konden worden opgeduikeld. De terugtocht leverde nieuwe moeilijkheden op, toen één der beide mannen op de trap zich een klein beetje vergiste en heel wat meer lawaai maakte dan wenselijk mocht worden geacht. Het avontuur liep echter zonder ongelukken af; slechts moest één van hen, in verband met de avondklok die zijn slagen reeds deed horen,

een schuilplaats zoeken bij één van zijn vrienden in de Stoeldraaierstraat, waar hij al vaker een warm onthaal had gevonden.
Intussen werden ook nog steeds plannen beraamd om de gearresteerde medewerker te bevrijden en eindelijk ontstond, in nauwe samenwerking met één der figuren van de statistische groep, een schema dat een redelijke kans tot slagen bood.
Een zestal zou door list in de gevangenis doordringen en daar hun vriend uit de ziekencel bevrijden. Enkele minuten later zou een grote bestelwagen voor de poort van de gevangenis verschijnen om het hele stel weer af te voeren. Een tweetal knockploegen was ingeschakeld bij wijze van gewapende omlijsting. Inderdaad werd aan dit plan een begin van uitvoering gegeven. K.P.'s waren opgesteld, de bestelwagen stond in de nabijheid gereed en ook het edele zestal was klaar voor de actie. Op het laatste moment bleek echter, dat zich voor de gevangenis een verdacht persoon ophield waarvan men de identiteit niet nauwkeurig heeft kunnen vaststellen. In elk geval werd wijselijk gehandeld en het plan ging voorlopig niet door. Bij deze gang van zaken scheen het wel of de zwartkijkers toch nog gelijk zouden krijgen, nl. dat van een bevrijding uit de gevangenis nimmer sprake kon zijn, temeer daar elke dag die verstreek, de kans vergrootte dat het algemeen verwachte doodvonnis zou worden uitgesproken en voltrokken.
Echter de naaste medewerkers van de gearresteerde gaven nog steeds niet de moed op en altijd weer wisten zij zijn vrouw moed in te spreken. Gewelddadige actie was, daarvan was iedereen overtuigd, zinloos en levensgevaarlijk voor vele anderen. Nu ook het tweede plan dat immers gedeeltelijk op list berustte, eveneens was mislukt, zag men geen andere mogelijkheid dan dat men de gevangene langs schijnbaar legale weg uit de gevangenis haalde. Hiertoe moest dus een plan worden beraamd dat geheel op misleiding van de gevangenismensen berustte, een comedie die ook tegenover de gevangene tot buiten de gevangenis moest worden volgehouden.
Gelukkig wist men dat de arrestant niet meer in de ziekencel verbleef, ook kende men de naam van zijn celgenoot en daar dit eveneens een „goede" was, besloot men ook deze te bevrijden.
Om dit plan te verwezenlijken was evenwel de hulp van enkele P.T.T.-technici nodig. Nadat de medewerker op het versterkersstation het plan op zijn practische bruikbaarheid had getoetst, nam deze een voor de uitvoering van deze taak onontbeerlijke collega in vertrouwen, die gaarne zijn medewerking toezegde. Op Zaterdag 9 October werd een kleine proef

gehouden en toen die volkomen slaagde kon de volgende Maandag het plan worden uitgevoerd.
Het schema kwam hierop neer, dat een der vrienden van de gearresteerden, als een pseudo-Korn van de S.D., het Huis van Bewaring zou bellen om opdracht te geven, dat de beide arrestanten onmiddellijk moesten worden afgeleverd aan de S.D. voor een verhoor. De namen van de beide politiemannen die de arrestanten zouden komen halen, zouden nadrukkelijk worden genoemd onder toevoeging dat het gevangenispersoneel zich ter dege moest overtuigen, dat het inderdaad deze twee politiemensen waren. Aldus gebeurde. Het telefoongesprek werd gevoerd van uit een kamer, waar duidelijk hoorbaar voor de gevangenismensen een schrijfmachine ratelde met een dergelijke hevigheid zelfs, dat „Korn" zijn gesprek moest onderbreken om een snauwerig „Ruhe" te gebieden. Vanuit de gevangenis maakte men echter bezwaar om de arrestanten over te leveren; speciaal de I.D.-man was, zo zei men, in verband met zijn verwondingen beslist niet „transportfähig".
Tot zover waren er geen moeilijkheden. Het was evenwel de gewoonte dat de gevangenis, indien men daar een dergelijke S.D.-opdracht kreeg, zelfstandig het Scholtenshuis terugbelde om te informeren of van daaruit inderdaad de betreffende opdracht tot overlevering van arrestanten was geschied. Deze methode hadden de Duitsers ingevoerd, nadat elders reeds eerder op een dergelijke manier voor hen belangrijke politieke gevangenen waren bevrijd.
Hier nu was het dat de P.T.T.-mensen hun niet genoeg te waarderen assistentie verleenden. Op het telefoonkantoor sloeg men op het afgesproken tijdstip nauwlettend en onder intense spanning het telefoontoestel van de gevangenis gade, nadat „Herr Korn" om de uitlevering had gevraagd.
Eindelijk begon het Huis van Bewaring een nummer te kiezen; voor de beide ervaren technici was het maar een kleinigheid om uit de frequenties op te maken welke cijfers werden gedraaid. Naar hun idee tergend langzaam lazen zij mee 2....5....2....4 en toen het laatste cijfer een 1 bleek te zijn – het telefoonnummer van de S.D. was 25241 – grepen zij met een bliksemsnelle handgreep in en blokkeerden de lijn naar het Scholtenshuis voor de bel daar kon overgaan, terwijl ze de verbinding van het Huis van Bewaring tot stand brachten met het huis waar de pseudo-Korn tijdelijk resideerde. Hier werd de telefoonoproep geheel volgens de regelen der kunst in ontvangst genomen door een „telefoniste", die de vraag om verbinding met Herr Korn beantwoordde met een „Moment, bitte".
Vervolgens zorgden de mensen van de P.T.T. dat in het Huis van Bewaring duidelijk een overschakelings-„klik" gehoord werd, waarna „Herr Korn"

in hoogsteigen persoon bevestigde, dat beide arrestanten, ook de zieke, onmiddellijk naar het Scholtenshuis moesten worden gebracht.

Intussen bevonden de beide wachtmeesters zich al in het Huis van Bewaring, hun auto wachtend voor de poort. Kort na dit telefoongesprek verschenen zij met de arrestanten, waarvan de éne, die zich door zijn verwondingen slechts strompelend kon voortbewegen, bijzonder meewarig werd nagekeken door de gevangenbewaarders. Een waarnemer, die vlak bij de gevangenis zich verdekt had opgesteld, maakte zich, toen de auto eenmaal op gang was, onmiddellijk uit de voeten om de P.T.T.-technici gerust te stellen met een: „Alles in orde; ze zijn eruit; ik heb ze zien rijden". De auto met de beide gevangenen, die inmiddels door hun bewakers op de hoogte waren gebracht, werd naar een afgesproken adres gereden. De beide wachtmeesters verkleedden zich hier onmiddellijk en doken daarna met de meeste spoed onder. Al heel gauw werd ook de vrouw van de bevrijde op de hoogte gebracht van het heugelijk feit.
De volgende morgen was het echter opnieuw groot alarm. De eigenaar van de auto was diezelfde avond nog, ondanks duidelijke waarschuwingen, naar huis gegaan en daar werd hij in de loop van de nacht gearresteerd. Onmiddellijk moesten nu de beide zo juist bevrijde gevangenen naar 'n ander adres worden overgebracht, daar hun verblijfplaats aan de chauffeur bekend was. Zij werden nu halsoverkop naar bevriende relaties overgebracht, die er zelf nog geen flauw vermoeden van hadden, dat de bevrijding had plaats gehad en dat zij zelfs een der gelukkigen herbergden. Tegen de avond ging de gewonde naar een als hospitaal ingerichte woning aan de Peizerweg, waar hij de zo nodige medische verzorging kon genieten. Echter hier maakte de huiseigenaar, die moeilijkheden vreesde, na enkele dagen bezwaren en hij verzocht om ontruiming voorzover het de gevaarlijke patienten betrof. Een kort verblijf volgde in weer een ander toevluchtsoord, waar een goede schuilplaats aanwezig was; hieraan kwam evenwel een einde na bezoek van de Landwacht, hoewel de schuilplaats niet werd gevonden. Weer volgde een verhuizing, dit keer via allerlei onderaardse sluipwegen; toen evenwel ook dit nieuwe adres niet geschikt werd bevonden voor permanente huisvesting werd een oplossing gezocht en gevonden in het Friese dorp Oostermeer, waar de gelukkige „gevangene" zonder ongelukken arriveerde. Korte tijd later voegden zich zijn vrouw en kinderen bij hem. Zo was hij zelfs nog eerder bevrijd dan zijn medewerkers en kon hij vlak voor de bevrijding van Groningen terugkeren.
Het spreekt natuurlijk vanzelf, dat hoe belangrijk deze bevrijding ook was en hoeveel tijd de voorbereiding en uitvoering daarvan in beslag namen, de verdere werkzaamheden hun gewone voortgang hadden.

Zo arriveerde twee uur na de arrestatie in de Pelsterstraat – het huis van Mr. Domela Nieuwenhuis – de officier uit Engeland aan het hem opgegeven adres; hij bleek „Vuurtoren" te moeten heten. Besloten werd hem voorlopig elders onderdak te brengen en pas met besprekingen te beginnen nadat de rust enigermate was weergekeerd. Enkele dagen later vond een eerste bespreking plaats, waarbij ook de statistische groep was ingeschakeld, in restaurant Riche. Besloten werd om de code voor het telefoonverkeer belangrijk uit te breiden en hier bleek reeds direct de hulp die „Vuurtoren" kon bieden; hij stelde een schema op dat daarna in het vereiste aantal werd gecopieerd. Een eveneens nieuwe code voor alle berichten de Wehrmacht betreffende, werd onmiddellijk in gebruik genomen; deze code bleek een belangrijke verbetering te zijn. Eveneens vlak voor de arrestatie in de Pelsterstraat werd bericht ontvangen, dat de beloofde vier marconisten zeer binnenkort te verwachten waren. In verband met de arrestatie werden daarop onmiddellijk nieuwe slagzinnen en adressen doorgegeven. Deze marconisten arriveerden precies één dag na de heugelijke gevangenisbevrijding. Twee van hen waren echter niet op de afgesproken plaats in Groningen terecht gekomen maar in de omgeving van Dokkum. Gelukkig kwamen ze onmiddellijk in contact met de Dokkumer verzetsleider, die de volgende dag naar Groningen fietste om de I.D. op de hoogte te stellen. In overleg met de Friese verzetsmensen werd besloten, dat één der verdwaalden op het versterkersstation in Leeuwarden zou werken, terwijl de andere in Dokkum bleef, waar hij via een speciale telefoonlijn uit Leeuwarden zijn opdrachten ontving. „Vuurtoren" kwam naar Leeuwarden om deze vier nieuwe krachten te instrueren. En zo waren na korte tijd vier I.D.-zenders in de lucht; één vanuit Groningen, een andere via Assen, een derde vanuit Leeuwarden, terwijl de vierde in Dokkum zijn standplaats bleef houden.

De commandopost bleef in Groningen uiteraard.

Begin November werden voorts nog enige postduiven, een serie P.B.'s, films en een fototoestel uit bevrijd gebied besteld en afgeleverd.

Intussen was opnieuw een medewerker gearresteerd; hij wist evenwel zijn illegale werkzaamheden zorgvuldig verborgen te houden en ging als een „gewoon geval" naar Borkum.

De zendplaats in Dokkum bleek later niet productief te zijn en dus haalde „Vuurtoren" deze man naar Groningen, waar hij hem via een andere groep een nieuw adres bezorgde.

Intussen hadden de Duitsers diezelfde dag – 9 November 1944 – een overval gedaan in de Gelkingestraat, waar een zender werd ontdekt en de marconist hun in handen viel. Ook het zendadres in de Parklaan werd

ontdekt; hier wist evenwel, naar later bleek, de marconist zich in veiligheid te stellen. Intussen was door enige andere arrestaties ook contact met Friesland niet meer mogelijk; „Vuurtoren" was onvindbaar evenals de zo juist uit Dokkum overgeplaatste marconist. Bovendien werd in Groningen opnieuw één der naaste medewerkers gearresteerd.

Tenslotte volgde ook nog huiszoeking bij één der laatst overgebleven topfiguren, die evenwel zelf niet thuis was en nog tijdig door een buurman kon worden gewaarschuwd.

Het contact met Assen bleek eveneens onbevredigend; uitzendingen voor Groningen waren vrijwel onmogelijk geworden. Ook een bezoek aan de nog in Leeuwarden werkende marconist leverde vrijwel geen resultaat op. Inmiddels was gebleken, dat de „Parklaan-man" in veiligheid was; contact kon evenwel niet tot stand worden gebracht tengevolge van de arrestatie van de tussenpersoon.

Was dus verder uitzenden onmogelijk gebleken en waren ook de andere I.D.-werkzaamheden vrijwel onmogelijk geworden, dit betekende allerminst dat het kleine groepje overgeblevenen, inmiddels allemaal diep ondergedoken, hun tijd in ledigheid doorbrachten. Zij hadden reeds lange tijd allerlei gegevens verzameld over een bepaalde categorie van Nederlanders; deze gegevens nu werden – in afwachting van de bevrijding – zorgvuldig geordend en belangrijk uitgebreid.

En zo kwam dan eindelijk na vele bange dagen de bevrijding. De bevrijding die vreugde bracht over herwonnen vrijheid en hersteld recht, die dankbaarheid wekte voor veelvuldige uitreddingen, maar die ook smart en leed bracht, toen eindelijk de balans kon worden opgemaakt en toen bleek dat vele van de trouwe medewerkers van hoog tot laag, nimmer zouden terugkeren omdat zij gevallen waren in de strijd voor vrijheid en recht, de strijd waaraan zij ook als I.D.-ers met verbetenheid en volle overtuiging hadden deelgenomen, omdat zij dit wisten hun plicht te zijn.

Wil men de geschiedenis voor Groningen beschrijven van het Medisch Contact in oorlogstijd, dan dient men voor alles te bedenken, dat bij deze facet van het verzetsleven, sterker wellicht dan bij enige andere illegale organisatie in Groningen, bepalend en vaak vormgevend is geweest het landelijk verband waarin dit verzet plaats vond en waardoor het werd geleid, al mag uiteraard bij het woord leiding nooit, ook maar in het minst, de suggestie worden gewekt van een zekere overheersing van het landelijke contactpunt, dat voor het Medisch Contact was gevestigd te Amsterdam.
Een niet minder belangrijke omstandigheid was het feit, dat de artsen, uit de aard van hun beroep reeds zeer hecht waren georganiseerd door hun lidmaatschap van de Nederlandse Maatschappij ter bevordering der Geneeskunst, gemeenlijk kortweg aangeduid met de naam „Maatschappij".

Afgezien dan ook van enige incidenten, los staande van Medisch Contact – we denken hier bijv. aan een in het Concerthuis te Groningen gehouden vergadering waar gesproken werd door een nationaal-socialistische professor, tijdens welke vergadering de altijd militante pas benoemde studentenarts Dr. Hoek spontaan en fel opponeerde in termen die aan duidelijkheid niets te wensen overlieten; Dr. Hoek werd prompt gearresteerd, naar Amersfoort overgebracht en later als zijnde „unverbesserlich" naar Duitsland doorgezonden waar hij in een concentratiekamp overleed – evenwel, afgezien van dit overigens wel zeer tragische incident is het eigenlijke georganiseerde medisch verzet pas begonnen toen de Duitsers probeerden de Maatschappij gelijk te schakelen. Deze mogelijk stomste aller Duitse pogingen vond plaats in de zomer van 1941 en nog was de herfst niet aangebroken of de Maatschappij was, op enkele uitzonderingen na van N.S.B.-doktoren en mismoedige artsen, leeggelopen en het Medisch Contact was ontstaan. En dat niet alleen in Amsterdam of in Groningen, maar ook in Leeuwarden en bijv. in Meppel. Kortom de organisatie van Medisch Contact had zowel in leiding als in geledingen in een minimum van tijd voor een groot deel haar beslag gekregen.

Is het van andere verzetsorganisaties veelal betrekkelijk moeilijk om een vrij nauwkeurige definitie van achtergrond en diepere motieven te geven, zulks omdat heel dikwijls grote en kenmerkende verschillen van opvattingen heersten onder de deelnemers, ook hierin wijkt het Medisch Contact vrij sterk af van het gangbare type. Weliswaar waren ook de artsen voort-

gekomen uit zeer verschillend levensmilieu en werd hun leven bepaald door soms zeer sterk uiteenlopende idealen en principia, maar toch openbaarden die verschillen zich veel minder sterk in hun eigen organisatie, dan men wel zou vermoeden. Ontegenzeggelijk werden ook deze verschillende levensbeschouwingen onder de artsen gedurende de oorlog openbaar in hun gedragingen, zelfs ook op het brede terrein van het verzet, maar dit geschiedde dan – en hier zou men kunnen wijzen op een derde kenmerkend verschil – niet in het Medisch Contact, doch in een andere organisatie, hetzij in die organisatie zelf, hetzij in de keuze van die organisatie; het is nl. typerend voor vele artsen dat zij in de oorlog meermalen in verschillende „bataljons" dienden van hetzelfde, het éne grote Nederlandse verzetsleger.

Immers, meer dan de meeste andere beroepen, wordt dat van de arts – het woord *geneesheer* drukt het al uit – beheerst door ideële motieven. Zijn taak is het om te genezen, om te helen, om leed ongedaan te maken of zo veel mogelijk te verzachten. Logisch is dan ook, dat zich al sinds lange tijd een strenge beroepsethiek heeft gevormd onder de artsen, die zich niet maar konden en mochten laten leiden door impulsen en ingevingen, maar wie het een hoge eer en dure plicht was om zich in al hun doen en laten af te vragen „vervul ik op deze wijze, door deze medische beslissing, door het doen of nalaten van deze daad mijn plicht als arts, zoals men naar eer en geweten van mij mag vragen".
De artsen dan ook, de medici, bekeken de ontwikkeling die zich sinds 1933 in Duitsland onder het régime van Hitler begon te voltrekken nog weer met andere ogen dan talloze andere, niet minder democratisch gezinde of minder goede Nederlanders. Immers zij zagen en ervoeren, uit de aard van hun vak en hun hoge beroepsinstelling, vrijwel van stonde aan welke weg het met Duitsland opging nu daar een régime aan de macht was gekomen, dat het in eerste en laatste instantie ging om de instandhouding en „verbetering" van het door de voorstanders van dat régime hoog geprezen en superieur geachte Duitse ras. Voor de vermeende belangen van dat ras moesten alle andere belangen wijken, werden zelfs niet als belangen erkend, ongeacht of men dus doende handelde in flagrante tegenstelling tot de hoogste ethische principes, dan wel indruiste tegen de meest elementaire beginselen van menselijkheid en fatsoen.
Bij de toepassing nu, zowel als bij de propagering van deze rassen-theorie waren de Duitse artsen ten nauwste betrokken. Ieder medicus, die ook maar oppervlakkig kennis nam van theorie en practijk der nationaal-socialistische rassenwaan behoefde, neen, kon zich geen illusies maken voor wat het zuiver en eerlijk houden van de medische praktijk betreft,

voor het geval de Duitsers er in zouden slagen invloed te krijgen op de medische gang van zaken in Nederland.
Juist dank zij het feit, dat de artsen de Duitse methoden van „stap tot stap" zo bijzonder goed en van het eerste begin aan door hadden, konden zij het ook klaar spelen om die Duitsers, die zich zelf vaak zo „schlau" vonden, steeds een stap voor te blijven.
Geschiedde dus het ontstaan van het medisch verzet spontaan en nationaal, ook de verdere ontwikkeling heeft steeds een nationaal karakter gedragen. Het duidelijkst wordt dit mogelijk wel gedemonstreerd met het volgende: In April 1945 was het bericht van de bevrijding van Groningen ietwat voorbarig door de radio bekend gemaakt. En zo kon het gebeuren, dat de landelijke voorzitter, die er steeds op uit was een zo goed mogelijk contact te bewaren, al met een legerauto in Helpman was, terwijl er nog in de stad Groningen werd gevochten. Hij moest nog twee dagen wachten.

In een ander opzicht onderscheidt zich de ontwikkeling van het Medisch Contact in genen dele van andere verzetsorganisaties. Ook hier ging het spreekwoord op: „Al doende leert men". Pas in de loop der jaren zag men welke blunders en stommiteiten waren uitgehaald. Het was bv. de gewoonte van het landelijk centrum om geregeld richtlijnen en mededelingen te verstrekken aan de verschillende districten. Zo gebeurde het in de herfst van 1942 dat vanuit Zwolle uitnodigingen moesten worden verzonden voor een landelijke bijeenkomst in 's-Gravenhage. Uiteraard was men zich ervan bewust dat deze enveloppen, met een dergelijke inhoud, een zo onschuldig mogelijk uiterlijk moesten hebben, vandaar dat men gebruik maakte van de enveloppen van de Rijks Verzekeringsbank. Immers, het is heel normaal dat een arts post ontvangt van de R.V.B. Tot zover valt er dan ook alleen maar te prijzen. Wat evenwel te denken van de handige amateur die in plaats van de plaatsnaam Groningen zijn eigen woonplaats Zwolle invulde. Het resultaat was natuurlijk dat Tante Pos in haar accuratesse de enveloppen terugzond, als zijnde onbestelbaar, naar de RVB. Gelukkig kwam deze gevaarlijke zending daar in handen van een goede Nederlander, die onmiddellijk voor betere adressering zorg droeg.
Deze blunder heeft tot gelukkig gevolg gehad, dat in het vervolg gebruik gemaakt werd van vaste correspondentie-adressen, waar men dan weer voor verdere verspreiding zorgde. In onze provincie is men zelfs nog een stap verder gegaan. Daar beschikte het Medisch Contact nl. over een eigen drukkerij, waar de landelijke berichten, na zelfstandig te zijn bewerkt, werden vermenigvuldigd; deze drukkerij verzorgde ook de eigen berichten van de Groninger artsen. Een vermakelijke en vermoedelijk uitzonderlijke omstandigheid hierbij was, dat tot aan de bevrijding niemand,

maar dan ook niemand van de M.C.-mensen geweten heeft wie deze drukker eigenlijk was. Voor men echter tot een dergelijke perfecte outillage was gekomen had men eerst lange tijd moeten werken met een cyclostyle.

Algemeen gesproken kan men dus zeggen, dat de werkwijze van het Medisch Contact tweeërlei was. Enerzijds werden de artsen steeds zorgvuldig op de hoogte gehouden van de Duitse plannen, werden maatregelen voorgesteld en zorgvuldig uitgewerkt om die plannen bij voorbaat te verijdelen. Dit gold zowel Duitse plannen tegen de medische stand als zodanig, als tegen de patienten, in casu het Nederlandse volk. Menig Nederlander heeft zijn door de Duitse instanties erkende „ziek zijn", wat zijn uitzending naar Duitsland voorkwam, te danken aan de energieke durf en scherpzinnigheid van zijn huisarts, gecombineerd met de uitmuntende en ter zake kundige informaties van het Medisch Contact. Doch dit was niet alles, er is nog meer. De artsen, hecht verbonden in het Medisch Contact, hebben het niet gelaten bij dit toch al zo belangrijke werk, hoewel het zelden openbaar werd. Zij zijn ook aanvallend opgetreden en wel op een zeer duidelijke onmiskenbare wijze.

Fel en waardig hebben zij geprotesteerd tegen de Duitse bestialiteiten zoals dit o.a. blijkt uit een rondschrijven aan de Nederlandse Artsen:
„Sedert September 1941, het ogenblik waarop de Nederlandse Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst werd gedwongen een N.S.B.-er zitting te laten nemen in haar bestuur, hebben de artsen in Nederland vrijwel unaniem de strijd aangebonden tegen de nazificering van de Nederlandse artsenstand. Meer dan 4000 leden bedankten voor het lidmaatschap, de kleine rest volgde spoedig, deels vrijwillig, deels doordat de Maatschappij op overigens volkomen onrechtmatige wijze door de bezettende macht werd opgeheven, waarbij alle bezittingen werden geannexeerd en ten geschenke werden gegeven aan de „Nederlandsche Artsenkamer", die tegelijkertijd bij verordening van de Rijkscommissaris in het leven werd geroepen.
Het nazificeringsproces gedraagt zich blijkens allerlei verwaarloosde gevallen als een kankergezwel: het begin is sluipend, het groeit egoïstisch want deze ziekte gaat ten koste van de moederbodem en stoort zich niet aan bestaande grenzen; er is een sterke aanmaak van jonge gedegenereerde atypische cellen, die het weefsel infiltreren en zaailingen afgeven.
Het is van onschatbare waarde, dat de artsen bij een eerste symptoom de juiste diagnose stelden en niet aarzelden de harde maar noodzakelijke radicale therapie toe te passen; de Nederlandse artsenstand werd hierdoor niet, zoals zoveel andere lichamen, het zieke door carcinoom geïnfiltreerde

organisme, dat hoewel ten dode opgeschreven tot zijn laatste snik zijn bedrieger voedt en onweerstaanbaarder maakt; integendeel, het bleef gezond en krachtig en draagt een klein exicie-litteken als een trotse herinnering aan zijn scherp inzicht en zijn moedig ingrijpen.

Op 5 December 1941 werd aan Seyss-Inquart en aan Christiansen een brief aangeboden, ondertekend door meer dan vierduizend Nederlandse artsen, waarin scherp en krachtig een protest was geformuleerd tegen de ev. oprichting van een artsenkamer, tegen de nazificering van de geneeskundige verzorging van Nederland.

Iedere ondertekenaar heeft hiermede een principiële verklaring afgelegd tegen de nationaal-socialistische opvattingen der volksgezondheid en bovendien van tevoren zijn medewerking aan de artsenkamer ontzegd, zijn tegenwerking toegezegd, – hetzij omdat zijn geloof hem daartoe noopte, hetzij om politieke redenen, hetzij om medisch-ethische principes, hetzij slechts als Nederlander, misschien op grond van dit alles tezamen.

Het gevolg van deze actie is, dat tot nu toe de artsenkamer slechts een machteloos gebaar is gebleven, wat nog eens duidelijk bleek, toen kort geleden haast alle aanmeldingsformulieren oningevuld werden geretourneerd aan afzender.

Dank zij dit massaal verzet, dat zich telkens weer levend betoonde tegenover allerlei ernstige en minder ernstige nazi-bedreigingen van de volksgezondheid en van de uitoefening der geneeskunde in Nederlandse zin, is tot nu toe geen enkel programmapunt van de artsenkamer tot uitvoer gebracht: De ziekenfondskwestie is een chaotische toestand geworden, die om reorganisatie schreeuwt, zoals Keyer boos betoogde in de laatste aflevering van „Volksgezondheid"; keuringen van arbeiders die naar Duitsland moesten, werden niet verricht; het politieziekenfonds werd pas geaccepteerd, nadat het onafhankelijk was geworden van Croin; Nederlandse artsen gingen niet naar Duitsland enz. enz.; bovendien bleven alle straffen, die de artsen vanwege de artsenkamer kunnen worden opgelegd, tot nu toe dreigementen en zo zitten dan onze „medische leiders" reeds meer dan een jaar zonder succes aan de bestuurstafels van hun vereniging zonder leden.

Wij kunnen dus inderdaad met tevredenheid en trots terugzien op een strijdperiode van anderhalf jaar, waarin wij alle aanvallen afsloegen, waarin wij nergens capituleerden.

Met tevredenheid en trots kunnen wij terugzien...... want niet alleen hebben wij artsen de voldoening te kunnen constateren, dat wij met onze radicaal-afwijzende houding meer konden tegenhouden, meer konden redden, dan ieder ander, die meende zo lang mogelijk ingeschakeld te

moeten blijven in zijn oude organisatie en die – ongemerkt ingeschakeld – nu een werktuig is geworden in de handen der nazi's in plaats van een wapen tegen hen; niet alleen dus omdat wij met onze methode tot vandaag aan de dag de geneeskundige verzorging in Nederland onveranderd kunnen blijven dienen, maar misschien wel het meest omdat wij door onze eenheid en standvastigheid een voorbeeld zijn geworden voor het gehele onderdrukte Nederlandse volk.

Immers, waar ook pogingen tot verzet gepropageerd worden, in welke kringen in ons land ook de terreur besproken wordt, in welk illegaal blad men ook leest, overal hoort men en vindt men beschreven de krachtige houding, die de dappere Nederlandse artsen met zoveel succes aannemen. Laten wij trots zijn op de lof, die over ons gezwaaid wordt, maar laat ons tevens bescheiden bedenken, dat samenwerking voor ons gemakkelijker was dan voor welke andere bevolkingsgroep ook; dat wij meer dan anderen het vertrouwen genieten van het gehele volk en dat onze strijd tegen het Naziregiem zo duidelijk gegrond is op algemeen erkende belangen en ethische waarden. Zo is, zij het ook onopzettelijk, ons verzet in zijn strekking ver over de grenzen van het aanvankelijk bedoelde geraakt door de bijzonder gunstige omstandigheden, die het ons artsen mogelijk maakten een aaneengesloten geheel te stellen tegenover de nazi-bedreigingen en zijn wij tevens tot een morele steun geworden van alle lagen der bevolking, die verzet blijven bieden, waardoor het aanzien van de medische stand aanzienlijk gestegen is.

Zich dit realiseren betekent zich bewust worden van onze grote verantwoordelijkheid tegenover het Nederlandse volk; wij kunnen niet meer terug omdat wij de consequenties hebben te aanvaarden van onze brief aan de Rijkscommissaris, maar bovendien omdat wij het vertrouwen van het volk in de Nederlandse artsenstand niet mogen beschamen.

Ondertussen laat de vijand niet af ons steeds opnieuw te bedreigen; zelfs wijst veel er op, dat nu een nog heviger strijd op handen is, waarbij het zal komen tot een gevecht van man tegen man. Immers als het waar is, dat de Commissaris van het ziekenfondswezen wordt vervangen door Eggink of een ander, die in het schuitje van de N.S.B. vaart, dan worden de ziekenfondsen direct afhankelijk van de vereniging van ziekenfondsartsen, en dus van de artsenkamer, dan staat ons werk en ons gehele bestaan onder N.S.B.-contrôle.

Ons past dan slechts één woord: *weigeren voor enig ziekenfonds te blijven werken,* met het risico niet meer of in mindere mate te worden gehonoreerd: de strijd van man tegen man, waar men niet voor mag terugdeinzen, welke persoonlijke of finantiële verliezen hier ook bij op het spel staan.

Wij, die de brief aan Seyss-Inquart getekend hebben en die weigerden lid van de artsenkamer te worden, kunnen niet meer terug; wij, die op betrekkelijk gemakkelijke wijze in hoog aanzien zijn geraakt, in een tijd waarin ons volk tot het uiterste beproefd wordt, mogen het vertrouwen niet beschamen, dat het volk in ons stelt, want hoe zal men over ons denken, die in zo hoog gestemde epistels onze strijdbaarheid proclameerden, zo lang er geen offers gevraagd werden, indien wij zodra het geld gaat kosten, onze principes zouden prijsgeven om in plaats van het ereloon van heden het genade-geld van de nazi's te gaan opstrijken? Hoe zal men denken over ons geloof, onze overtuiging, ons Nederlander zijn, in naam waarvan wij onze handtekening schreven, als dat geloof, die overtuiging, dat Nederlanderschap te koop blijkt voor geld?
Nederlandse artsen, bezint U op Uw verantwoordelijkheid, denkt aan onze soldaten, die meer nog op het spel zetten dan materiële belangen, denkt aan de collega's, die moesten onderduiken of in gevangenschap verkeren, denkt aan de eer van het medisch beroep, denkt aan het vertrouwen, dat het volk in U stelt; vertrouwt, dat elke dag ons dichter brengt bij de bevrijding! Sluit Uw handen ineen, helpt elkaar waar ge kunt en houdt vol wat ge in plechtige bewoordingen verklaarde en waar ge deze anderhalf jaren geen geheim van maakte, opdat gij straks als de vredesklokken klinken met fier opgerichte hoofden Uw patienten kunt aanzien, opdat Uw volk en zijn regering weten, dat gij geen holle phrasen verkondigde, maar in staat waart eeuwige waarden te dragen door tijden van goddeloosheid en geestelijk verval".

Ook blijkt hun fel en waardig protest uit een „open brief aan de heer Rijks-Commissaris van het bezette Nederlandse gebied":
„Opnieuw zien de Ned. artsen zich genoodzaakt het woord tot U te richten. Ook zonder dat deze brief van handtekeningen is voorzien, zal het U duidelijk zijn, dat hier de stem spreekt van de duizenden artsen, die in Dec. 1941 U hun opvatting over hun beroepsplicht kenbaar hebben gemaakt en sindsdien U omtrent hun vaste wil om dienovereenkomstig te blijven handelen geen twijfel hebben gelaten. Een aantal maatregelen, de laatste tijd door de bezettende macht getroffen, zijn wel niet direct tegen de artsen gericht, doch vormen een zodanige dreiging voor de volksgezondheid, dat de artsen menen niet te mogen zwijgen. Zij protesteerden allereerst tegen de gepleegde inbreuk op de zelfstandigheid en het eigendom van de veren. „Het Nederl. Roode Kruis". Opnieuw hebt gij de leiding van een Ned. instelling in handen gelegd van iemand, die door het gehele volk gewantrouwd wordt en voor wien ieder gevoel van achting ontbreekt. Voor een instituut, dat op vrijwillige medewerking berust, staat dit gelijk

met opheffing. Het spreekt vanzelf, dat nu deze instelling tot een Duits instrument geworden is, ook de Ned. artsen daarmee niet meer kunnen samenwerken. Met grote zorg bedenken zij hoe hierdoor, midden in de ellende van de oorlog, een belangrijk middel tot hulpverlening aan gewonde militairen en aan door de oorlogshandelingen in nood geraakte burgers uit handen is geslagen. Verrast zijn zij, na al wat er voorafgegaan is, over dit nieuwe machtsmisbruik amper. Zij kunnen niet nalaten er op te wijzen, dat het teloor gaan van de eerbied voor het Roode Kruis uiteindelijk ook voor het Duitse volk zowel geestelijk als stoffelijk nadelen zal hebben.
Zij stellen Uw bestuur verantwoordelijk voor het nijpende tekort aan de noodzakelijke levensmiddelen. De nood van het Nederlandse volk in het dichtstbewoonde deel van het bezette gebied groeit met de dag. De door de distributie verstrekte rantsoenen voor een volwassene hebben slechts een voedingswaarde van 600 à 800 calorieën, dit is minder dan de helft van wat een rustend mens nodig heeft om te blijven leven en minder dan een derde deel van wat een werkend mens hiertoe behoeft. De kleine voorraden die vele gezinnen vroeger hebben kunnen vormen raken uitgeput of zijn reeds opgebruikt. Melk voor de kleine kinderen is zeer onvoldoende beschikbaar. De extra-voeding voor zieken en zwakken is met enkele uitzonderingen gestaakt. Door deze sterke ondervoeding wordt 't weerstandsvermogen ondermijnd met als gevolg dat het aantal ziektegevallen toeneemt en deze ernstiger verlopen. Onvoldoende kleding en een groot gebrek aan brandstof werken hiertoe mede. Evenzo het tekort aan geneesmiddelen en aan reinigings- en desinfectiemiddelen. De tuberculose, dysenterie, buiktyphus en kinderverlamming nemen snel toe.
Diphterie- en roodvonk-epidemieën hebben reeds voor Nederland ongekende afmetingen aangenomen. Het gevaar voor vlektyphus moet ernstig onder ogen worden gezien.
Aan deze toestand is de bezetter schuldig. Ten eerste doordat hij met overtreding van de internationale wetten de grote reservevoorraden, die hier in 1940 aanwezig waren, naar Duitsland bracht en in de jaren na 1940 nog een groot deel van het vee en van het in ons land geproduceerde voedsel wegvoerde. Ten tweede doordat hij nu, in 1944, het Nederl. volk belet het nog aanwezige voedsel zo goed mogelijk over het land te verdelen, o.a. doordat hij bijna alle vervoermiddelen in beslag genomen of weggevoerd heeft. De pogingen om de schuld af te wenden op de Ned. instanties moeten worden afgewezen. Maatregelen ter verbetering van de voedselverdeling werden door de bezettende macht tegengewerkt; schepen die voedsel wilden aanvoeren, werden in beslag genomen. De voorraden, die o.a. in fabrieken, veemen en koelhuizen nog aanwezig waren, werden

weggevoerd toen de hongersnood al begonnen was. De bewering, dat de spoorwegstaking oorzaak is van deze noodtoestand mist alle grond. In normale tijden vervoeren de spoorwegen slechts een klein deel van ons voedsel.

De schrijvers van deze brief vrezen, dat argumenten van menselijkheid door U als onzakelijk terzijde worden gelegd. Toch kunnen zij niet nalaten U te vragen of gij vergeten zijt, dat indertijd, toen Duitse en Oostenrijkse kinderen gebrek leden, zij gastvrijheid, kleding en voedsel ontvangen hebben in ditzelfde land, dat thans door Uw landgenoten wordt geplunderd en in de hongersnood gedreven. Duitsland, dat zelf de verschrikkelijke gevolgen van de hongerblokkade ondervonden heeft en deze handelwijze als misdadig heeft gebrandmerkt, drijft nu zonder enige noodzaak een ontwapend volk in de honger. Wreder dan dit alles is wellicht de op steeds groter schaal en op steeds ruwer wijze doorgevoerde wegvoering en tewerkstelling van Ned. mannen in de vijandelijke oorlogsorganisatie. Deze dwang is op zichzelf reeds een vergrijp tegen de eerste regelen van menselijkheid en internationaal recht; de gruwzaamheid, waarmee de bevolen maatregelen thans ten uitvoer worden gelegd, kan slechts de indruk wekken van een wraakoefening op weerloze mensen. Als slaven worden de mannen opgejaagd en weggevoerd zonder dat met kenlijke ziekte of invaliditeit rekening wordt gehouden. Voortgedreven over wegen tot uitputting toe, als levenloze waar samengepakt in loodsen, goederenwagens en ruimen van schepen, geheel of bijna zonder voedsel gelaten, verstoken van verpleging en voorziening van elementaire levensbehoeften, zijn de ongelukkigen ten prooi aan ziekte en ellende en als paria's aangewezen op de liefdadigheid der bevolking. Wij staven deze aanklacht door enige mededelingen van ooggetuigen. Het zijn slechts enkele grepen uit de van alle kanten tot ons gekomen gelijksoortige berichten.

TRANSPORTEN

Zwolle: Transport van burgers uit Rotterdam op 12 Nov. Drie treinen. In alle drie, de mannen in goederenwagens met te weinig stro. Zo weinig ruimte, dat slechts een deel kon liggen of zitten. Geen gelegenheid om behoefte te doen. De mannen waren op 10 Nov. gegrepen, hadden op 11 Nov. 's avonds voor het eerst iets te eten gekregen en kregen nu op 12 November in het pikdonker, terwijl er voortdurend gerangeerd werd, warm eten en de gelegenheid om hun behoeften te doen. Met moeite werd toestemming gekregen om 12 ernstige zieken uit het transport te verwijderen.

Haarlem: Transport van burgers uit Rotterdam op 12 November. Na een mars in de regen van Rotterdam naar Delft werden zij in wagens zonder stro opgesloten.

Er waren 50 à 60 man per wagen, elke wagen had twee raampjes van 30 bij 50 cm. Behoeften moesten op de grond gedaan worden, waar ook op geslapen werd. Ziekten o.a. floride gonorrhoe, syphilis, long-tuberculose, angina, diphterie, zware epilepsie.
De meest krachtige overreding van de te hulp gestelde doktoren was nodig om de wagens, waarin zich zieken zouden bevinden, geopend te krijgen. De Haarlemse burgerij maakte van deze gelegenheid gebruik om de mannen van voedsel te voorzien. Bij de wagens die niet open gingen, ging zeer veel voedsel (door burgers uit de mond gespaard) bij het overreiken door de nauwe raampjes verloren. Elke officiële voedselvoorziening ontbrak. Zowel in Zwolle als in Haarlem ontbraken verwarming en verlichting geheel. Om de treinen werd voortdurend geschoten om de mensen angst aan te jagen.

TOESTANDEN OP DE PLAATSEN VAN TEWERKSTELLING

Op de plaatsen van tewerkstelling was over het algemeen de voeding beter, echter geenszins overal. In Wezep bijv. zaten enige duizenden mensen zonder voedsel in de kazerne opgesloten. „Er was geen werk voor hen, dus kregen zij ook geen eten".

Inkwartiering:

In fabrieken, leegstaande huizen, scholen etc.
Ligging: Mannetje aan mannetje op de grond met matige hoeveelheid stro.
Dekking: Dekens ontbraken of waren in zeer onvoldoende hoeveelheid aanwezig.
Kleding: Alleen wat de mensen toevallig aan hadden, toen zij werden gegrepen. Geen mogelijkheid om van kleding te verwisselen. Week aan week wordt er in doornatte kleding gewerkt en geslapen.
Hygiëne: Zeer slecht. Latrines zeer primitief, zodat de ontlasting overal verspreid wordt. Bij slecht weer wordt vaak 's nachts in de barakken zelf de ontlasting gedeponeerd. Epidemieën van dysenterie e.d. zijn dan ook aan de orde van de dag.
Medische verzorging: Slecht. Ook de afvoer van zieken naar de ziekenhuizen is onvoldoende en wordt door wantrouwen tegengewerkt. Aan de artsen zelf werd zelfs de eis gesteld, voor gezonde remplacanten te zorgen alvorens zij zieken zouden mogen wegvoeren. In Arnhem, Lienden en Zevenaar komen veel granaatsplinterverwondingen voor, omdat de mannen gedwongen zijn om in de vuurlinie te werken.

Maar waartoe is 't nodig, U deze gegevens te verstrekken? Gij kent immers zelf de feiten, de handelingen waartoe gij zelf de bevelen gaaft. Men

vraagt zich af, of dit nu de goede verzorging is, die de mannen bij de „arbeidsinzet" werd toegezegd.

Het lijkt ook overbodig, U te wijzen op art. 52 van het mede door Duitsland ondertekende landoorlogsreglement, waarbij bepaald is, dat de bezettende macht slechts goederen en diensten mag vorderen ten behoeve van het bezettingsleger, dat de vorderingen in verhouding moeten staan tot de hulpmiddelen van het land en dat zij voor de bevolking niet de verplichting mogen medebrengen om aan de krijgsverrichtingen tegen het vaderland deel te nemen. Herhaaldelijk heeft de bezettende macht zich op dit artikel beroepen wanneer requisities verricht werden ten behoeve van het bezettingsleger, doch zij handelt alsof het geen geldigheid bezit, wanneer Ned. goederen of Ned. mannen naar Duitsland gevoerd worden en wanneer Nederlanders tewerk gesteld worden in de Duitse oorlogsorganisatie. Staat gij wellicht ook op het standpunt dat het hier geen „arbeidsinzet" geldt en dat de mannen, zoals reeds door hooggeplaatste Duitse militairen te kennen werd gegeven, als krijgsgevangenen moeten worden beschouwd?

In het laatste geval hebben zij eveneens uitdrukkelijk recht op een behoorlijke behandeling en is een dergelijke tewerkstelling evenmin geoorloofd. Ook het zo vaak gehoorde verweer dat de lasten der bevolking in Duitsland in vele opzichten zwaarder zijn dan welke hierboven beschreven zijn, snijdt geen hout. De Duitsers dragen hun ontberingen voor de verdediging van hun eigen land. Aan ons Nederlanders worden zij opgelegd om onze bevrijding te vertragen en de oorlogvoering onzer bondgenoten te belemmeren.

Door dit alles wordt het de Ned. artsen in toenemende mate moeilijk, tegenover Duitsers de menslievende houding te blijven aannemen, die bij hun beroep hoort. Zoals gij weet, hebben zij, indien dit verenigbaar was met het behoud van hun geestelijke onafhankelijkheid, nooit geweigerd in noodgevallen aan vriend of vijand gelijkelijk hulp te verlenen. Gij zult er U van bewust moeten zijn, dat, wanneer gij in de toekomst van de hulp van de Ned. artsen gebruik zult willen maken, deze niet anders gegeven wordt dan uit hoofde van het gevoel van beroepsplicht en omdat zij zich niet willen plaatsen op het peil van hun tegenstanders. Op grond van deze zelfde beroepsplicht echter richten zij het woord tot U, nu de nood van hun volk tot spreken noopt.

Zij protesteren tegen het misbruik, dat de bezetter maakt van zijn macht over het Ned. volk en zij stellen vast, dat dit optreden een aanfluiting is van de uitspraak van de Duitse Führer, volgens wien zijn volk de drager is van een hogere cultuur.

Zij wijzen er tenslotte op, dat de Duitse bezettende macht door het voortzetten van deze mishandelingen van het Ned. Volk elke aanspraak op 't respect van de mensheid prijsgeeft.

De Nederlandse Artsen.

Het zijn deze protesten geweest, (w.o. ook het protest over het kamp Amersfoort en de zgn. „Bordjes-actie", welke ontstond naar aanleiding van de verplicht gestelde aansluiting bij de Artsenkamer en tijdens welke de doktoren de naambordjes van hun woning verwijderden), die enerzijds het Nederlandse volk hebben getoond dat hun hoog vertrouwen in de artsen ten volle gerechtvaardigd was en anderzijds de Duitsers ten duidelijkste demonstreerden dat de medische stand in Nederland niet met zich liet spotten en dat zelfs zij, de zich almachtig wanende heersers van Nederland, in hun doen en laten aan grenzen gebonden waren.

Vraagt men zich dan ook af: Wat nu zijn de resultaten geweest van het Medisch Contact, dan zou men reeds uitermate dankbaar zijn te kunnen gewagen van de zo bij uitstek belangrijke dubbele psychologische invloed van het werk, de moed en energie der artsen. Immers enerzijds werd de Duitsers duidelijk en metterdaad getoond dat de Nederlandse arts er niet onder te krijgen was, anderzijds onderging het verzetswerk als geheel een gedurige stimulans door de gloed en het enthousiasme dat het Nederlandse volk doortintelde, ziende op de durf niet alleen van de artsen, maar gelet op het resultaat van hun werk.

Evenwel er zijn nog meer, ook tastbare resultaten. Als eerste zou men bijvoorbeeld kunnen noemen dat de Artsenkamer nooit meer is geworden dan het behoorde te zijn: een krachteloos, bloedeloos wangedrocht, een monster met een waterhoofd op glazen voeten.

Een ander, nog veel belangrijker succes is geweest het feit, dat geen enkele arts is uitgezonden naar Duitsland – hoe hevig ook de Duitse pressie in dezen is geweest. Men kan zich moeilijk concreet voorstellen van hoe onschatbaar belang dit resultaat is geweest. Immers, allereerst werd daardoor voorkomen dat Nederland zonder voldoende medische hulp kwam te zitten, een omstandigheid die in de toch al zo moeilijke laatste oorlogsjaren eenvoudig catastrofaal zou zijn geweest. Voorts hebben de Nederlandse artsen een onnoemelijk aantal Nederlanders van deportatie kunnen redden.

Thans, nu normale tijden zijn teruggekeerd kan men het niet anders dan van de humoristische zijde bezien: de Nederlandse artsen, die goed en leven waagden voor de eer van hun stand, voor het zuiver houden van de geneeskunde, diezelfde medici hebben zo grondig mogelijk en met volle

gewetensrust, geknoeid en gekwanseld op grootscheepse wijze. Oneindig waren de valse verklaringen, die zij schreven om een arbeider uit Duitsland te houden en vijf minuten later weigerden zij de verleidelijkste aanbiedingen om valse briefjes af te geven teneinde onoirbaar aan bonnen te komen; ontelbaar is het aantal ziekten door hun patienten op hun advies en volgens hun richtlijnen gesimuleerd, teneinde de Duitsers om de tuin te leiden, evenwel bleven zij onvermurwbaar en herkenden zij elke simulant wanneer niet de Nederlandse, doch de egoïstische belangen op het spel stonden.

Vraagt men de artsen zelf, waaraan zij het toeschrijven dat het Medisch Contact zulk een groots en zo veelzijdig succes is geworden, dan zijn zij uitermate bescheiden en noemen als eerste het feit dat de Nederlandse bevolking hen steeds onbeperkt het vertrouwen heeft gegeven, zo zelfs dat het in Nederland als een axioma gold: „als je in een vreemde plaats in moeilijkheden komt en je weet niet tot wie je te wenden, wel dan ga je naar de dokter of de dominee c.q. pastoor". Evenzeer van belang achten zij de omstandigheid dat de Duitsers, even sterk als de artsen zelf, overtuigd waren van de onmisbaarheid en onvervangbaarheid van de artsen, tengevolge waarvan zij tegen een hecht aaneengesloten artsenstand weinig konden uitrichten. (Merkwaardig in dezen is ook dat bijv. in Groningen wel een enkele maal een arrestatie voorkwam in het M.C., maar dat toch nimmer het werk ook maar tijdelijk kwam stil te staan).

Tenslotte, indien men een arts vraagt hoe deze hechte organisatie onder toch zo verschillende mensen mogelijk was, dan antwoordt hij met een paradox: „Wij waren zo uitmuntend georganiseerd omdat wij zo individualistisch zijn". Klinkt dit inderdaad aanvankelijk tegenstrijdig, toch is dit niet zo. De medicus, onafhankelijk in het algemeen van hogere en lagere instanties of bazen, bepaalt gemakkelijker zijn keuze en aangezien hij zijn onafhankelijkheid, die hij een belang weet voor het gehele Nederlandse volk, tot elke prijs wenst te bewaren, is bij hem juist de psychologische voedingsbodem aanwezig om in tijd van gevaar en dreiging door een hechte organisatie op te trekken ter verdediging en zo nodig ten strijde.

GESCHIEDENIS O.D.

Hoe dikwijls gebeurde het niet, dat tijdens de oorlog mensen, die maar het liefst veilig aan de kant stonden en die zich op generlei wijze wilden inlaten met het verzetswerk, zich voor deze laffe houding verontschuldigden met de opmerking: „Och, dat verzetswerk is toch eigenlijk allemaal maar zuiver amateursgedoe; kinderspel, waarmee je tegen de Duitsers toch niets bereikt en dat nog gevaarlijk is voor jezelf niet alleen, maar waarmee je tevens het leven in de waagschaal stelt van rustige, ordelievende burgers".
Zowel tijdens als na de oorlog is echter overduidelijk gebleken hoe grenzeloos egoïstisch, laf en onrechtvaardig deze houding en deze verdediging ervan, tegen beter weten in en uit zucht tot zelfbehoud, was en hoe zij leidde tot eerverlies en moreel verraad.

Wanneer evenwel thans, enkele jaren na de oorlog, de mensen van de O.D. bij elkaar komen en vooral zij die een werkzaam aandeel hadden in de eerste periode van het verzet, dan hoor je strijk en zet de opmerking: „Nu we alles kunnen overzien en narekenen blijkt toch wel ontstellend duidelijk hoe gevaarlijk, maar ook hoe volkomen ondeskundig en dilettantistisch aanvankelijk de O.D. was opgezet".
Uiteraard moet dan ook worden toegegeven, dat er tekortkomingen van allerlei aard aan het werk van de O.D. kleefden. Wanneer evenwel de mensen van de O.D. en vooral zij van de Groninger O.D. zich niet schamen met een dergelijke nuchtere zelfcritiek op hun werk voor de dag te komen, hun werk waarvoor zij toch steeds zich bereid hebben getoond het uiterste en hoogste te geven, dan is dat nog niet een reden voor die anderen, de lauwen en de laksen, om zich op de borst te slaan en triomfantelijk te zeggen: „Zie je nu wel, we hebben het toch altijd gezegd!"
Integendeel, nu gebleken is dat de O.D.-mensen genoeg werkelijkheidszin bezitten om zich „niet te verheffen in ijdel geklap", nu hebben ze zich misschien enigszins het recht verworven om, zij het in alle ootmoedigheid voor een ogenblik aandacht voor de geschiedenis van hun organisatie te vragen.

Het was nog maar heel kort na de staking van de gevechtshandelingen in Mei 1940, dat overal in het land zich kleine groepjes van goede vaderlanders vormden. Mensen, meer blakend van vaderlandsliefde en vrijheidsmin, dan doortrokken van werkelijkheidszin. Hoe was dat ook mogelijk

overigens in die dagen, toen we geestelijk nog volkomen overhoop lagen doordat alle werkelijkheden en steunpunten schenen te zijn weggevaagd. Deze vaderlanders nu kwamen samen in de verzekerdheid dat het zo niet verder kon en dat zij „iets moesten doen". Gezien evenwel vanuit het standpunt van doctor Cijfer en professor Statisticus kon er heel weinig, of liever niets worden gedaan. Immers de Duitser was oppermachtig en nog steeds met Sondermeldungen en brutoregistertonnen bezig te overwinnen. Engeland scheen een lekke, tot ondergang gedoemde boot te zijn en Amerika zag toe met de hand op de beurs. Zo redeneerden doctor Cijfer en professor Statisticus. Er waren vele van deze lieden in Nederland, niet alleen aan de Universiteiten.

Evenwel, indien er ooit mensen geweest zijn die ongelijk hebben gekregen in hun logische en op de feiten kloppende exacte „bewijs"-voering dan zijn het wel deze dienaren van de wetenschap uit het feitenmateriaal geweest. En we mogen nu nog elke dag dankbaar zijn, dat de onbesuisde, heethoofdige vaderlanders van de eerste na-oorlogse dagen niet naar hun redeneringen hebben geluisterd doch eenvoudigweg, ook toen hun hoofden koel waren geworden, de weg zijn gegaan die hun geweten en hun vaderlandse plicht hen voorschreef.

Al heel gauw kwam er een zekere afbakening en tekening in deze aanvankelijk sterk individueel werkende groepjes. Zo was er in Den Haag een aantal mensen dat een organisatie begon op te zetten om in de periode, die direct zou volgen op de Duitse nederlaag (die verwachtte men toen al heel gauw; ook aan de goede zijde waren er verkeerde cijferaars en statistici, die al evenzeer ongelijk kregen) de onvermijdelijke chaos op te vangen, een bijltjesdag te voorkomen en in eerste instantie, in afwachting van de wettige regering, de regeertaak over te nemen. Vandaar dat deze heren hun organisatie noemden ORDEDIENST, afgekort en sindsdien bekend als O.D.

Vanzelfsprekend moest deze O.D. (oprichters en kern ervan waren voornamelijk oud-militairen) zich niet beperken tot één provincie maar moest zij, wilde ze zin en kracht hebben, landelijk zijn. Geen wonder dus dat vrijwel onmiddellijk ook contact gezocht werd met het Noorden. Aanvankelijk concentreerde men zich daarbij op de stad Groningen, waar een top gevormd moest worden van 4 of maximaal 5 mensen, die dan verder een raam voor de stedelijke organisatie zouden opbouwen en daartoe de stad in wijken zouden verdelen. Elke wijkcommandant zou dan op zijn beurt weer een kern om zich heen verzamelen. In eerste instantie werd het niet nodig geacht dat de organisatie voor de stad Groningen meer dan 120 mensen zou omvatten.

De aldus geprojecteerde organisatie werd inderdaad uitgewerkt. Hierbij hebben de initiatiefnemers van meet af aan vastgehouden aan één van de belangrijkste principia van de illegaliteit: Zo weinig mogelijk mensen mogen van elkaars hoedanigheden in het verzet afweten. Het duurde echter niet lang of ook de provincie Groningen werd in het schema betrokken en kort daarop ook Friesland en Drenthe. Ook hier werd aan de stelregel van zo min mogelijk overlopende contacten vastgehouden. Ieder bestreek zijn eigen gebied en wist van de aard der contacten van de anderen zo min mogelijk af. Van hoeveel belang dit was is wel duidelijk gebleken bij de catastrophe van 23 April 1941 toen tengevolge van verraad in de (Haagse) kopleiding een inval gedaan werd bij iemand die de namen der 12 Noordelijke organisatoren op papier had. Onverwijld werden de twaalf gearresteerd en tot hun grote „verrassing" ontmoetten zij elkaar op het Scholtenshuis. Gelukkig bleef het bij dit twaalftal.
Had de centrale leiding in Den Haag haar zin gekregen, dan zou dit stellig niet het geval geweest zijn. Immers, in Februari 1941 was vanuit Den Haag het volgende „program van actie" opgesteld:

Phase I: Het aanstellen van commandanten in de bepaalde sectoren. (Dit was reeds gebeurd).

Phase II: De inschakeling van de verschillende groepjes medewerkers, die van elkaar af behoorden te weten.

Phase III: De inschakeling van een groot aantal mensen, die niet van elkaar zouden afweten, alleen maar „klaar" behoorden te staan.

Volgens de centrale leiding nu moest op 1 Mei 1941 phase 3 zijn voltooid, daar men tegen die tijd de Duitse ineenstorting verwachtte. Men betoogde zelfs, om de noodzaak hiervan te onderstrepen, dat Koninklijke goedkeuring aan dit schema was gehecht.
In Groningen voelde men echter in het geheel niet voor dit zo diep ingrijpende en overhaaste plan. Eén der topmensen hier noemde het zelfs ronduit „misdadig" en verklaarde in dat geval niet langer mee te zullen doen, waarop hem het ultimatium werd gesteld: Kiezen of delen.
Gelukkig is het tot delen gekomen door de aanvaarding van het compromisprogram, waarin werd overgegaan tot een gewijzigde phase II. Men schakelde nl. een 120-tal medewerkers in, die van elkaars bestaan, laat staan werkwijze, in het geheel niet op de hoogte waren.
Van de derde phase, die voor Groningen alleen al een organisatie van ca. 2000 man zou omvatten, was in het geheel geen sprake meer.

In Holland, waar men wel volgens het schema van de top te werk is gegaan, heeft men de gevolgen daarvan maar al te sterk gevoeld. Bij de catastrophe van 23 April werden daar alle mogelijke mensen gearresteerd, die niet anders wisten dan dat zij „lid waren van een organisatie". Nadrukkelijk mag hierbij echter vastgesteld worden, dat de fout niet in de eerste plaats bij de Hollandse topleiding lag, maar dat men vanuit Londen, waar men in het geheel niet op de hoogte met de werkelijke situatie bleek te zijn, deze zaak veel te sterk heeft doorgedreven en overhaast.
Op de heer Ubbens na, van wie het contact met Westerveld, één der topfiguren uit de O.D., rechtstreeks kon worden aangetoond, zijn alle Groninger O.D.-leiders na maximaal 8 maanden weer vrijgelaten. De heer Ubbens werd in het eerste grote O.D.-proces ter dood veroordeeld en met de 71 anderen gefusilleerd.
Eén der stad-Groningers kreeg in April 1942 een oproep, hij was sinds December weer vrij, om naar Amersfoort te komen om daar te getuigen in het O.D.-proces. In de hoop, dat hij door zijn getuigenis nog iets voor Ubbens zou kunnen doen, is hij toen gegaan, daarbij alle andere overwegingen opzij zettend. Dat zijn aanvankelijke bezorgdheid evenwel niet geheel zonder grond was bleek wel uit de feiten.
Toen hij daar nl. op 22 April getuigde, kwam uiteraard ook zijn activiteit in deze kwestie enigszins aan het licht; dat viel onmogelijk geheel te verbloemen. Verwonderd werd hem gevraagd: „Wer hat Sie denn entlassen?" Toen hij antwoordde dat dit door de S.D. was gebeurd, kreeg hij niet anders dan het laconieke antwoord: „Hat nicht sein sollen. Sie sind aufs Neue verhaftet".
Hij kwam in het concentratiekamp te Amersfoort, werd ter dood veroordeeld, kreeg gratie en overleefde zijn „levenslange" tuchthuisstraf.
Ondanks het catastrofale van dit eerste O.D.-proces, dat het gehele verzetswerk aanvankelijk lam legde, althans een geheel nieuwe opbouw noodzakelijk maakte, is er toch ook een positief gunstig resultaat geweest, hoe duur de prijs daarvoor ook was.
De 72 gefusilleerden hebben in hun dood, meer dan iemand of iets anders er toe bijgedragen dat de verzetsgeest in Nederland ontwaakte, of waar die reeds bestond, deze belangrijk gestimuleerd en tot verdere werkzaamheden en uitbouw aangespoord.
Ongetwijfeld zal het enige verwondering wekken, dat juist de Noordelingen er zo betrekkelijk gemakkelijk afkwamen bij deze eerste arrestatie. Gezien de fusillering van de 72 anderen, kan een en ander niet verklaard worden uit een min of meer zachtmoedige gril van de bezetters, te minder

waar de 12 gearresteerden niet in Groningen op het Scholtenshuis bleven, doch al gauw naar het Oranjehotel in Scheveningen werden gebracht.
Van grote invloed was natuurlijk in de eerste plaats de gunstige omstandigheid, dat, behalve bij de heer Ubbens, nergens bewezen kon worden een rechtstreeks contact met Westerveld. Hierdoor slaagde men erin de Duitsers ervan te overtuigen dat het weliswaar een bepaalde organisatie betrof, doch dat deze van geheel andere aard was dan die van de overige gearresteerden.

In verreweg de meeste gevallen leidden door de Duitsers gevonden papieren tot ramp en onheil, hier echter hebben zij tot het behoud van de 12 gearresteerden meegeholpen. Er bestond nl. een soort program, dat opzettelijk in dusdanige termen was opgesteld dat de organisatie de indruk zou wekken als van een onschuldig en ongevaarlijk karakter te zijn. Volgens dit schema, dat inderdaad in hoofdzaken aan de werkelijke opzet beantwoordde, was het doel der organisatie om in de overgangsperiode na de terugtrekking der Duitse strijdkrachten te voorkomen, dat er in Nederland een gezagscrisis zou ontstaan. Men wilde tijdelijk het gezag overnemen en daardoor o.a. een bijltjesdag voorkomen. Het enige bezwaar dat de Duitsers hiertegen konden inbrengen was, dat de organisatoren er vanuit gingen, dat terugtrekking der Duitsers onvoorwaardelijk terugkeer van Oranje zou inhouden. Het anti-N.S.B. karakter der organisatie vonden de Duitsers in die dagen volstrekt niet misdadig. Daarentegen stelden zij het bijzonder op prijs, dat uitdrukkelijk in het program was opgenomen, dat de organisatie in geen enkel opzicht sabotage tegen de bezetters beoogde en ook geen wapens verzamelde om daarmee de illegale actie tegen de bezetters te steunen. Natuurlijk vroegen de S.D.-mensen wel naar een toelichting op dit program en dank zij een vooraf gemaakte afspraak kregen zij unaniem van de 12 gearresteerden een verklaring die hun wonderwel aanstond. Men beweerde nl. dat de organisatie enkel ten doel had te voorkomen, dat in de overgangsperiode de communisten de macht aan zich zouden trekken. En vermoedelijk is dit wel de reden geweest waarom deze arrestaties voor Groningen niet op een catastrophe uitliepen; in elk geval, feit is dat de Duitse recherche dit anti-communisten verhaal onvoorwaardelijk heeft geloofd!
Kon inderdaad van dit schema gezegd worden, dat het vrijwel klopte met de werkelijke doelstelling, uiteraard zon men al heel gauw op middelen om deze doelstelling: voorkoming van de chaos en dus overneming van het gezag na de Duitse ineenstorting, te verwezenlijken.
Heel goed zag men in, dat dit niet met een paar aanplakbiljetten zou kun-

nen gebeuren. Terdege heeft men daarom gespeurd naar wapenvoorraden en die zo nauwkeurig mogelijk geregistreerd; ook was er lange tijd in Eelde een wapendepot. Voorts werden in later tijd inlichtingen verstrekt omtrent troepensterkte en -beweging, aangelegde versterkingen, vliegvelden, verbindingen, transporten en productie, in aanmerking komende droppingsterreinen. Verschillende droppings van wapens zijn door de O.D. voorbereid. Blijkt uit bovenstaande opsomming wel duidelijk, dat de organisatoren van de O.D. van meet af aan een ruime interpretatie van het „program van actie" hebben voorgestaan en uitgevoerd, wellicht nog welsprekender wordt deze ruime opvatting gedemonstreerd in de verbetenheid waarmee de Duitse politie-instanties de O.D., in onze provincie zowel als elders, steeds hebben vervolgd en eveneens in de meedogenloze hardheid waarmee zij, telkens wanneer zij O.D.-mensen of organisaties in hun macht kregen deze liquideerden.

Hoewel uiteraard de arrestaties van het twaalftal een grote handicap was, heeft het werk in stad noch provincie tijdens hun gevangenschap geheel stil gelegen. De provincie was vóór de arrestatie reeds verdeeld in 8 districten, terwijl de districtscommandanten al op verschillende plaatsen plaatselijke-commandanten hadden. Dank zij het feit, dat één der gearresteerden al vier weken na zijn gevangenneming bezoek mocht ontvangen voor zakelijke besprekingen, bleef hij op de hoogte met de situatie in de provincie en vormde hij tevens een niet te onderschatten stimulans voor de werkers in de provincie. Vrijwel onmiddellijk na zijn vrijlating, door tragische omstandigheden veel vroeger dan bij de anderen, kon hij dan ook de draad weer opnemen, al moest dit heel omzichtig en geheel op de achtergrond geschieden daar de Duitsers, „gründlich" als zij waren, een vrijgelaten gevangene nog lange tijd in het oog hielden en zijn doen en laten vrij nauwkeurig registreerden.
In de nazomer van 1942 en het begin van '43 had de gewestelijke commandant (G.C.) de organisatie weer geheel opgebouwd voor zover de omstandigheden dat noodzakelijk maakten. Niet alleen was er een gewestelijke staf gevormd, maar ook waren de diverse districtscommandanten (DCs) aangesteld, die de verdere organisatie in hun districten verzorgden. Contact werd voorts verkregen met een zendergroep. (Over de zendergroep straks meer).

De arrestatie van de zendergroep in Delfzijl is wel het begin geweest van alle ellende. De ene arrestatie volgde daarna de andere en onder de gearresteerden bevonden zich vele „belangrijke" figuren. Voor de G.C. bleek het dan ook raadzaam om zo langzamerhand van het bovengrondse toneel

te verdwijnen, vooral nadat de Duitsers drie mensen in handen hadden gekregen, die hem persoonlijk en in zijn hoedanigheid kenden.

Bleef het aanvankelijk nog bij een „officieel" niet-thuis-zijn, ook dit kon niet van lange duur zijn. Op zekere morgen verscheen een (naar later bleek één der gevaarlijkste S.D.-ers) heer aan de woning van de G.C. die hem dringend wenste te spreken. Aan de huisgenote, die hem te woord stond wilde hij geen boodschap geven, welke zij bij thuiskomst van de G.C. aan hem zou kunnen vertellen. Temeer was dit verwonderlijk daar de bezoeker voorgaf met de G.C. zakelijk te willen spreken en wel over de situatie in zijn bedrijf, zoals die zich mogelijk na de oorlog zou voordoen. Bovendien waren zijn informaties of de G.C. werkelijk wel eens weer thuis kon komen zo scherp en dringend gesteld en was zijn onwil (of onmacht) om relaties in Groningen op te geven, die dan de huisgenote door de aard daarvan wel een inzicht in de zakelijke of illegale betrekkingen van de bezoeker zouden hebben gegeven, zo klaarblijkelijk, dat de G.C. het raadzaam achtte om nu voor goed en grondig van het zichtbare toneel te verdwijnen. Een houding die hij tot het eind van de oorlog heeft moeten en kunnen volhouden.

Was dus provinciaal het contact al betrekkelijk spoedig na de eerste catastrophe van „de groep van twaalf" gelegd en kon dáár de zaak betrekkelijk op de oude voet worden voortgezet en uitgebreid, enigszins anders heeft het nog lange tijd gestaan in de stad Groningen.

Daar moest nl. het werk geheel opnieuw worden opgebouwd en ook met geheel nieuwe mensen. De grote voortgang in Groningen is dan ook pas gekomen zo omstreeks Mei 1943. De directe aanleiding hiertoe was de meldingsplicht voor de militairen.

In die dagen kwam een kleine groep mensen samen om na te gaan of „daar nu niet iets tegen te doen viel".

En er viel iets te doen! Deze mannen kregen nl. de beschikking over een lijst van ongeveer 5000 „Krijgsgevangenen". Zij hebben toen een anti-meldingsactie georganiseerd en zelfs met veel succes. In Den Haag werd nog geïnformeerd, via relaties, of een militair met enige kans op succes zou kunnen wegblijven van de melding, of dat men „hogerop" over te goed cijfermateriaal en teveel gegevens beschikte dan dat wegblijven zonder meer enige kans op succes had. Deze anti-meldingsactie heeft niet alleen tot resultaat gehad, dat talloze militairen zich niet hebben gemeld, maar stellig veel belangrijker was het feit dat deze actie van een spontane daad overging in een permanent verzetsapparaat dat een zeer welkome aanvulling was van de vrijwel geheel verdwenen O.D. en deze voor de stad Groningen verving.

Evenwel was de opzet en de werkmethode van de stad Groningen aanvankelijk veel uitgebreider dan die van de provinciale O.D., waarmee zij trouwens in het geheel nog geen verbinding had. Automatisch voortvloeisel, men kan zelfs zeggen natuurlijke consequentie van de antimeldingsactie was, dat de organisatoren zich eveneens gingen bemoeien met duikadressen en de levensmiddelenvoorziening. Hiertoe werden dezelfde leiders-wijkhoofden ingeschakeld als bij de vorige actie, waarbij men echter steeds heeft vastgehouden aan het wel zeer gezonde principe om het onderling contact zo sterk mogelijk te beperken.
Het kon niet anders of uit deze actie moest een contact met de reeds langer werkende Groninger L.O.-afdeling tot stand komen. Dit contact is van zeer vriendschappelijke aard geweest, zonder enige – in andere delen des lands nog weleens voorkomende – jalousie de métier. Zo goed was dit contact zelfs, dat in onderling overleg de anti-meldingsgroep (in wezen dus de stedelijke O.D.) één van zijn leiders aan de L.O. afstond voor dit speciale onderdeel van het verzet. In even harmonische zin is ook een deel der medewerkers afgestaan voor de vorming en versteviging van de I.D. (Intelligentie Dienst). Aangezien men zich wenste te concentreren op de eigenlijke O.D.-taak, zoals hiervoren omschreven en men daarmee de handen meer dan vol had, werd een verzoek om bijstand te verlenen aan de militaire sabotagegroep van de hand gewezen.
Intussen beschikte de Groninger groep niet over enig landelijk dan wel provinciaal contact. Na verschillende mislukte pogingen via één der leden kwam dit uiteindelijk toch provinciaal tot stand, waarna automatisch ook de volledige verbinding met de landelijke leiding volgde.
Echter dit contact liep nog steeds over één persoon in de provincie. In September 1944 evenwel hebben de Duitsers in de provincie rake klappen uitgedeeld en ook het Groninger contactpunt was daarvan het slachtoffer, evenals zijn plaatsvervanger. Weer was de gewestelijke verbinding verbroken en tot vlak voor de bevrijding is die eigenlijk ook nooit meer geheel hersteld. Wel heeft de Groninger Commandant kort voor de bevrijding in Ten Boer gesproken met een mijnheer, die alles bleek te weten en (uiteraard) niets losliet. Toen enkele dagen daarna de bevrijding een feit was, bleek deze „zekere mijnheer" niemand anders dan de bekende ten Kate (Brune) te zijn geweest.

Vormde dus de stad Groningen enigszins een uitzondering door zijn betrekkelijk laat contact met het provinciaal verband, precies tegenovergesteld is het geweest met het district VII (Centrum Veendam), welk district in beginsel reeds in de nazomer 1940 zelfstandig werd georganiseerd en zich direct toelegde op een zo verspreid mogelijke werkwijze. Een der orga-

nisatoren, de later omgekomen Heer Bruggema, is van het begin aan doende geweest om niet alleen een landelijk doch ook een provinciaal contact te krijgen. Zo kon dan ook dit district harmonisch samenvloeien met en overgaan in het provinciale O.D.-beleid.
Een andere merkwaardigheid voor het district VII is, dat daar zo weinig verandering in de leiding is nodig geweest, hoewel uiteindelijk slechts één van de drie voornaamste organisatoren in leven bleef. Evenals bij de andere O.D.-afdelingen ging het ook hier zo, dat men zich vooral aanvankelijk niet beperkte tot het O.D.-werk alleen, doch deed wat men vond om te doen. Uitgebreide Jodenhulp is wel een van de belangrijkste kenmerken van dit district geweest, Jodenhulp, die zich uitstrekte tot over de gehele provincie en meermalen daarbuiten. Nog een markante trek van dit district en tevens van verschillende andere districten in onze provincie was, dat de inkomsten de uitgaven verre te boven gingen en dat men zodoende meermalen financiële steun kon verlenen aan het N.S.F. in Groningen.
Het is niet doenlijk om in een kort bestek als deze bladzijden veroorloven, een gedetailleerde beschrijving te geven van alle arrestaties en daarop gevolgde fusilleringen. Moge het volgende daarom dienen als karakteristiek van alle. In sommige gevallen zullen de omstandigheden misschien iets anders gelegen hebben, in hoofdzaak bleven de bepalende eigenschappen, van vriend zowel als vijand, gelijk.
Een van de hoofdpersonen in district VII was de Veendammer Inspecteur van Politie Swarts.
In de zomer van 1943 moest de Heer Swarts, in zijn hoedanigheid als politieman, gijzelaars helpen arresteren; toen hij dit weigerde werd hij zelf gegijzeld.
Deze gijzeling was gelukkig slechts van zeer korte duur en onmiddellijk na zijn terugkomst sloeg hij opnieuw de hand aan de ploeg.
Evenwel in Augustus 1944 werd de Heer Swarts opnieuw gearresteerd en weer niet vanwege zijn illegale werkzaamheden. De Landwacht arresteerde hem toen omdat hij in een of andere vorm oranje op zijn balkonnetje had. De Heer Swarts werd daarop naar Borkum vervoerd. Het was evenwel beslist noodzakelijk dat hij in Veendam terug kwam, wilde het werk niet stagneren. Met behulp van een doktersbriefje, waarin vermeld stond, dat zijn dochtertje stervende zou zijn, kreeg men hem van Borkum terug. Dit ging echter niet zo eenvoudig als men hier zou vermoeden. Immers het was beslist noodzakelijk, dat hiervoor werd ingeschakeld de aan het Winschoter Arbeidsbureau verbonden NSB-dokter, die Swarts persoonlijk kende en hem hartgrondig haatte (dit gevoel was overigens wederkerig). Evenwel het is gelukt. De Heer Swarts kwam veilig op de boot en arri-

veerde behouden in Delfzijl op de kade. Daar evenwel werd hij gearresteerd door de S.D., die blijkbaar toch meer van zijn illegale hoedanigheden was gewaar geworden dan men vermoedde. De Heer Swarts is nimmer naar Veendam teruggekomen. Hij werd in Westerbork met een tiental anderen gefusilleerd.

Een kwestie, die een heel enkele keer wel eens aanleiding gegeven heeft tot wrijving in Groningen, was het landelijke standpunt inzake de bevelvoering. In Den Haag ging men ervan uit, dat zowel het Gewestelijk Commando als dat van de districten in handen moest zijn van beroepsofficieren, of, indien dit beslist onmogelijk was, van reservisten. In onze provincie evenwel stuitte dit op moeilijkheden omdat men daar al op volkomen harmonische wijze de verschillende commandanten had gevonden, daarbij meer lettend op capaciteiten voor dit zeer speciale werk dan op de genoten militaire scholing. Bovendien was dit oorspronkelijk ook niet de afspraak geweest. Toen het Gewestelijk Commando in 1942 tijdelijk bij één van het eerste twaalftal kwam te berusten, een taak die hij zacht gezegd toen niet bepaald ambieerde, was hem uitdrukkelijk toegezegd dat hij vrij zou zijn in de keuze van zijn D.C.'s en dat hij zich slechts wat de werkwijze betrof aan het landelijke schema behoefde te houden.
Toen dan ook in Augustus 1943 de verbindingsofficier van het Hoofdkwartier dit als een verzoek ingeklede bevel overbracht, heeft de G.C. onmiddellijk van hem deze restrictie weten los te krijgen, dat die burgers, die over uitzonderlijke kwaliteiten beschikten, als burger-officier het commando zouden kunnen blijven voeren. Deze restrictie was voor Groningen van bijzonder belang, omdat daar slechts 2 D.C.'s vroeger officier waren geweest en zij werd in het bijzonder gemaakt om de uitzonderlijk bekwame toenmalige commandant van district VII, de heer Bruggema uit Veendam, voor het commando te behouden. Daar de G.C. overigens wel de billijkheid van het verzoek uit het Hoofdkwartier inzag, omdat het inderdaad in verschillende opzichten gewenst was dat de D.C.'s althans een zekere militaire scholing hadden ondergaan, stelde hij voor om in die districten waar de D.C. niet over deze scholing beschikte, daarnaast een officier te zoeken welke dan ten nauwste met de reeds aanwezige en ook in functie blijvende D.C. zou kunnen samenwerken. Dit voorstel werd door het Hoofdkwartier pertinent van de hand gewezen, als zijnde ondeugdelijk. (Evenwel voerde de chef-staf de bevelen van het Hoofdkwartier niet altijd volkomen letterlijk uit! Over de mérites waarvan we ons hier niet verder zullen uitlaten).
Intussen bleef de G.C. zoeken naar een vervanger voor hem zelf. Enkele

hoofdofficieren werden daartoe door hem gepolst en één hunner bleek in principe bereid het commando op zich te nemen. Evenwel ook dit liep weer op niets uit toen deze hoofdofficier geen leiding wilde nemen zonder over voldoende wapens te beschikken.

Een nieuwe fase in deze kwestie trad in omstreeks November 1943, toen het landelijk hoofdkwartier aandrong op spoedige samenvoeging van O.D., K.P. en R.V.V. Het duurde evenwel nog tot September 1944 voor deze samensmelting vrijwel overal tot stand kwam, nl. op strikt bevel van Z.K.H. Prins Bernhard als bevelhebber van alle Nederlandse strijdkrachten. Deze order, die toen ook inderdaad vrijwel overal in betrekkelijk korte tijd haar beslag kreeg, kon in Groningen nog niet zo spoedig worden uitgevoerd tengevolge van de vele arrestaties in de top. Het duurde dan ook tot Januari 1945 voor de fusie in Groningen een feit werd.

In onderling overleg werd toen tevens besloten dat de gewestelijke commandant van de O.D., die deze functie reeds enkele jaren vervulde, als G.C. zou worden gehandhaafd.

In nog een ander opzicht onderscheidde de fusie in Groningen zich van de gang van zaken elders. In Groningen heeft men nl. nimmer contact gekregen met de R.V.V., die hier vrijwel identiek was met de C.P.N. Ook van de zijde der R.V.V. evenwel heeft men nimmer pogingen tot contact aangewend, tot aan de bevrijdingsgevechten in de stad Groningen.

Een geheel aparte plaats in het kader der O.D.-werkzaamheden werd ingenomen door de zendergroepen, die dan ook een afzonderlijke bespreking verdienen. Groningen kende twee van deze groepen, die speciaal voor de O.D. werkten. De zender, die in de eerste periode dienst deed, heeft op verschillende plaatsen geopereerd, tot zelfs in Friesland toe; de tweede kwam via Middelstum en de puddingfabriek Atlanta te Groningen uiteindelijk in Uithuizermeeden terecht. Beide groepen werden vrijwel geheel opgerold en ook geliquideerd.

Het was in de zomer van 1942 dat een ambtenaar van de radio-contrôledienst van de P.T.T. een inwoner van Delfzijl polste over deze aangelegenheid. De bedoeling was om direct na de bevrijding een net van zenders ter beschikking te hebben voor de verbinding met de grote steden en het landelijk centrum, daar het toen duidelijk scheen te zijn dat alle andere communicatie-middelen dan zouden zijn verbroken.

Betrekkelijk kort daarop kwam ook landelijk contact tot stand en werd er in Amersfoort een vergadering gehouden van de verschillende initiatiefnemers (vijf in totaal). Op deze bijeenkomst werd als voorlopig program vastgesteld, dat in de volgende vier maanden gewerkt zou worden aan

het bouwen van zenders en antennes en dat men voorts proefuitzendingen zou doen.
Men was daar nog druk mee bezig toen men contact kreeg met een Middelstumer, die van het bestaan wist van een groep welke beschikte over een zender die uit Engeland was gekomen. Deze groep evenwel zag geen kans om verbinding te krijgen met Engeland. Ook na het contact met de door de P.T.T.-ambtenaar gevormde zendergroep, die zich hier toen achter plaatste, slaagde men daarin aanvankelijk niet. Het resultaat dat echter verkregen werd, nadat men gebruik had gemaakt van een eigen zendkrystal, was verbluffend.
Allereerst kwam er een persoonlijke boodschap van H.M. de Koningin Wilhelmina, dat zij dit initiatief zeer op prijs stelde, maar waarin zij tevens wees op de gevaren van dit „bedrijf". Deze boodschap werd onmiddellijk gevolgd door de mededeling, dat de enthousiaste Delfzijlsters wat minder energie voor hun zender moesten gebruiken, daar deze veel te sterk was. Intussen bouwde men voort aan de eigen zenders en ook werd de beschikking verkregen over een tweetal per coaster uit Zweden aangevoerde apparaten. Een kleine controverse ontstond nog tussen de O.D. en de man die aanvankelijk de exploitatie van de door de O.D. gebruikte zender in handen had. Hoewel deze man slechts zeer weinig tijd ter beschikking had voor het zenden, was hij toch ook niet bereid om de code af te geven aan de O.D. Evenwel de O.D. kreeg de code.
Het was in Juli 1943 dat de eerste zendergroep door verraad werd opgerold en buiten actie gesteld. Met vrij grote zekerheid kan worden aangenomen, dat ook in deze zaak de beruchte Van der Waals een rol heef gespeeld, maar dit is nooit geheel uit de doeken gekomen, ook niet bij het proces V. d. Waals, terwijl tevens zekere niet ongegronde vermoedens bestaan dat bij deze kwestie nog meer duistere factoren een rol hebben gespeeld, factoren die kennelijk bewust in de doofpot worden gehouden.
De tweede zenderperiode was die van de groep waarin o.m. Gerrit Bakker werkte en die in het begin van 1944 tot activiteit kwam. Hier beschikte men over een zender uit Blaricum, waarmee enkele proefuitzendingen tot geen resultaten leidden.
Bakker, een Middelstumer, heeft toen zelf een zender gebouwd, die op 4 September aankwam en op Dolle Dinsdag voor het eerst in de lucht was. Via de puddingfabriek Atlanta en Westeremden belandde deze groep, tengevolge van verschillende O.D.-arrestaties, tenslotte in Uithuizermeeden. Hier had men, ondanks verbod van Amsterdam om in de lucht te zijn, regelmatig en vruchtbaar contact met het hoofdkwartier in Eindhoven.
Evenwel in de nacht van 6 op 7 Februari 1945 werd een overval gedaan op

de boerderij waar de zender stond opgesteld. Gerrit Bakker was één van de gewonden in het bij deze overval ontstane gevecht; later werd hij laaghartig gefusilleerd. Een gelukkige omstandigheid was dat de Cd. en de Codoff, twee van de deskundigen van deze groep die nacht „toevallig", – het is uiterst moeilijk om bij een dergelijk barmhartig wonder nog van toeval te spreken, – niet in de centrale aanwezig waren. Eén van hen was ziek, terwijl de andere te laat kwam wegens een lekke band.
In Garrelsweer is men toen bezig geweest om opnieuw een zender te bouwen, die vlak voor de bevrijding klaar kwam, maar die geen dienst meer behoefde te doen.

Tot de activiteiten van de O.D. behoorde ook het grenscommissariaat. Omstreeks Oct. '43 kreeg de G.C. het verzoek van het H.C. om contact op te nemen met iemand die al werkzaam was aan de organisatie van een zekere grensbeveiliging. Via de D.C. VI (Winschoten) kwam dit contact tot stand en dit leidde tot een zeer harmonieuze samenwerking. Dank zij deze perfecte organisatie, die aanvankelijk, vóór de samenwerking met de O.D., alleen te kampen had met een tekort aan medewerkers, kon na de bevrijding de grens behoorlijk worden afgesloten en kon men efficient werken aan 't in ontvangst nemen en sorteren van de mensen die uit Duitsland ons land probeerden binnen te komen; een maatregel die allesbehalve een luxe was, daar vooral de laatste tijd ook vele ongure onnederlandse elementen de wijk hadden gezocht naar Duitsland, om nu te proberen als verzetsslachtoffers in het bevrijde vaderland terug te keren. Het valt evenwel te betreuren dat het M.G., dat terstond na de bevrijding zelfstandig deze materie regelde en dat ook vrijwel het gehele bestaande apparaat overnam, weliswaar niet nalatig was in zijn lof over deze organisatie, niettemin meende goed te doen de man, die deze organisatie met levensgevaar had opgebouwd en geperfectionneerd, terzijde te schuiven.

Verder heeft de O.D. een vrijwel volledige militaire I.D. verzorgd, terwijl ook het contact met Engeland meermalen militair van groot belang voor de geallieerde legerleiding bleek te zijn.
Een kort overzicht van de geschiedenis van de O.D. kan slechts op één wijze worden besloten, wil het een waardig slot zijn.
En wel door een woord van eerbiedige hulde, oneindige bewondering en dankbare vriendschap te wijden aan de talloze koeriersters, die geen werk te gering of ook te groot achtten, die in weer en wind, in voor- en tegenspoed, steeds op hun post stonden en met taaie energie en nimmer falend idealisme schier wonderen hebben verricht.

Meer nog evenwel dan naar de levenden gaan onze gedachten thans uit naar hen die stierven, naar hen die, niet ziende op de gevaren, in alle eenvoud en zonder omhaal hun plicht volbrachten tot het uiterste. Velen zijn het die gevallen zijn; in vele gezinnen is het dat getreurd wordt om één die ging en die nooit terug kwam.
Woorden van lof, hoezeer hier ook schijnbaar op hun plaats, zullen wij niet uitspreken; dit zou het laatste zijn wat onze gevallen makkers van ons zouden vragen. In woorden van lof sluipt ook zo gauw iets van eigen roem en zit zo gauw de tendens tot het vergeten van de plicht die ons ook heden wacht.
Slechts dan kunnen wij onze gevallen vrienden eren, wanneer wij ook nù, nu dit schijnbaar zo gemakkelijk en ongevaarlijk is, onze plicht voor het vaderland en voor de idealen die ons lief zijn nauwgezet vervullen, getrouw ook in het kleine. Zoals ook zij hun plicht vervulden, nauwgezet en trouw in het kleine zowel als in het uiterste.

DE GRONINGER UNIVERSITEIT EN DE BEZETTER

Ook de Universiteit koos zich een weg door de bezettingsjaren. Zij is deze weg niet gegaan zonder om te zien, zonder aarzeling en zijwegen, als één, die haar doel vastberaden tegemoet treedt. Sommigen is zij daarom een dwaallicht geweest – daarnaast echter zijn er velen, voor wie het geestelijk verweer, uit haar voortgekomen, een baken was in duistere dagen. Slechts de historie oordeelt hier; geschiedschrijven is niet meer en niet anders dan het langzaam en zorgvuldig prepareren van een spiegel, waarin de tijdgenoot en het nageslacht zichzelf herkent: eigen moed en eigen roekeloosheid, eigen opofferingsgezindheid en zucht naar zelfbehoud, eigen vurigheid en wankele lafhartigheid, eigen zelfvertrouwen en hopeloos falen. Een herkennen, des te zuiverder in het devies, dat de Groningse Universiteit eens tot het hare koos: Verbum domini lucerna pedibus nostris: Gods Woord is een lamp voor onze voet.

Ontwaken.

Vrijdag 10 Mei. Temidden van de angst en onrust, waarmee het wachten op de naderende vijand de stad Groningen steeds dringender vervult, houden de hoogleraren van de Groninger Universiteit een Senaatsvergadering. In zijn kalm en waardig openingswoord spreekt de Rector Magnificus: „Ik meen aller tolk te zijn, als ik zeg, dat wij ons verenigd voelen als de leden van één gezin, en staan achter de Koningin en onze Regering. Wij zullen onze koelbloedigheid niet verliezen, en doen wat onze plicht is. God zegene de Nederlanden in de moeilijke tijd, die aanstaande is!"
Niet lang blijft men bijeen. Er worden slechts enkele maatregelen getroffen, niemand kan overzien of ze nodig zullen zijn. Tijdens de bespreking gaat de deur open; binnen treedt één der hoogleraren, die zich wat verlaat heeft. Aller ogen volgen hem, wanneer hij niet, zoals te verwachten was, zich stil een plaats kiest, maar in grote bewogenheid naar voren loopt en begint te spreken. Onder ademloze stilte zegt hij: „Mijnheer de Rector, mag ik even onderbreken – de vijand staat reeds aan de Poelepoort!"
Terwijl ieder voor zich dit onontkoombare tracht te verwerken, wordt de vergadering beëindigd; elders ligt een plicht. 's Avonds ontmoeten velen elkaar in de kerkeraadskamer van de Martinikerk, waar Prof. Dr. W. Aalders, in een rede voor de Ned. Chr. Studentenvereniging, onder ademloze stilte van hoogleraren en studenten uiting geeft aan aller gevoelens van ontzetting over de brute schending van de Nederlandse vrijheid.

Dit was het begin; de Senaat gaf er zich rekenschap van aan de aanvang van een strijd te staan, waarvan men de aard en het karakter niet kende. Dat het zou gaan om de geestelijke waarden van ons volk, en dat deze niet zonder strijd behouden zouden kunnen worden, daarvan was men zich ten volle bewust. In de eerste plaats echter lagen daar materiële problemen: het behoud van de Universitaire gebouwen en de archieven. Onmiddellijk werd alles in het werk gesteld om de papieren in veiligheid te brengen en maatregelen te treffen voor eventueel brandgevaar. Zodra de vijand de stad was binnengetrokken, werd er een nachtwacht voor het Academiegebouw ingesteld; van de hoogleraren en leden van de bureaux van curatoren en pedellen waakten telkens twee om beurten. Om de bezetter duidelijk onder het oog te brengen, dat hij geen enkel recht had de gebouwen in beslag te nemen, gingen twee der hoogleraren van de juridische faculteit aan het werk en zorgden, dat er overal verklaringen lagen met een Duitse vertaling van art. 56 van het Landoorlogreglement, dat de vijand verbiedt gebouwen aan de wetenschap gewijd voor eigen doeleinden te gebruiken.

Hadden verschillende Universiteiten in 1940 met Pinksteren de colleges vrijwel beëindigd, in Groningen was dit niet het geval. Men besloot geen wijziging in de gang van zaken te brengen en hervatte daarom, na de capitulatie op 14 Mei, de Universitaire werkzaamheden terstond. Ogenschijnlijk was er niet veel veranderd, maar ieder voelde hoe het gistte: in de Senaatskamer, de collegezalen en de laboratoria en vooral in de societeiten, die de zetel waren van de Studentencorpora. De Nederlandse student, die tevoren zorgvuldig de politiek had ontweken, om de eigen sfeer onaangetast te bewaren en niet gemengd te worden in het geharrewar van het „vulgus", accepteerde plotseling het feit dat hij niet alleen student, maar evenzeer Nederlander was. Heftig werd er gedebatteerd, onderling en met de hoogleraren, waarvan velen niet nalieten duidelijk voor hun standpunt uit te komen. Zeer druk bezocht waren de colleges van drie hoogleraren van de juridische faculteit, die daags na de capitulatie als hervattingscollege een uiteenzetting gaven over de juridische en economische gevolgen van de bezetting. Bij deze gelegenheid reeds was het, dat de Universiteit het zo nodige contact legde met de burgerij; de voordrachten over bezettingsrecht, de 15e Mei gehouden, werden door de betrokken hoogleraren enige dagen daarna herhaald in de consistorie van de Martinikerk voor geestelijken van alle gezindten. Bij deze eerste poging om naar buiten leiding te geven, bleef het niet. Spoedig daarop werd door de Universiteit, als neutrale instantie, het initiatief genomen om het culturele leven in het Noorden te concentreren, opdat er een zo groot moge-

lijke kracht van zou uitgaan. In de praktijk kwam dit hierop neer, dat de programma's van verschillende verenigingen, die lezingen wilden doen houden, werden overgelegd en gecoördineerd en dat de bijeenkomsten veelal plaats hadden in het Academiegebouw. Helaas kon dit werk, waarvoor onder alle lagen van de Groningse burgerij grote belangstelling bestond, na het eerste seizoen niet langer worden voortgezet.
Inmiddels waren dan toch, na een heel korte werkperiode, de vacanties begonnen en enkele hoogleraren voelden een steeds groeiender bezorgdheid, nu zij de studenten zo lang zouden moeten loslaten. Dat voor deze bezorgdheid inderdaad reden bestond, bleek wel uit de onzekerheid, waarmee vooral de jongeren de situatie tegemoet traden; informaties als: „vraagt U Duits of Nederlands strafrecht?" waren geen zeldzaamheid. In overleg met de studenten bespraken de hoogleraren daarom de mogelijkheid, halverwege de vacantie contact te zoeken in een academische week. De studenten voelden hier wel voor, maar alleen in „Kampvorm".
Op deze wijze kwam in de laatste week van Juli de zesdaagse Academische zomercursus in het Klooster te Ter Apel tot stand. Het experiment slaagde op verrassende wijze – zo goed, dat het eind Augustus, in der haast, door de studenten, die weldra leiding zouden geven in het Nationaal-Socialistisch Studentenfront, werd nagevolgd. Ook de studenten, die alleen waren gekomen om „er eens uit te zijn", voelden na de eerste dag reeds de grote invloed, die er uitging van dit nauwe contact tussen professoren en studenten, dat om bezinning was begonnen en in het gezamenlijk streven naar hetzelfde doel, de verdediging van het Nederlands cultuurbezit, een band legde, die onmisbaar zou blijken om de bezetter het hoofd te bieden. Het vaderlandse lied kwam, zoals overal, ook hier in ere, tot ergernis van enkele Duitse militairen, die op bevel van Dr. Conring gingen kijken, of de studenten zich wel volgens de voorschriften gedroegen.
Reeds voor het einde van de vacantie werd het „Ter Apel-werk" vastgelegd in een uitvoerig gedocumenteerd nummer van het Groninger Studentenblad „Der Clercke Cronike". Weldra kreeg dit blad, naar aanleiding van het besprokene, inzendingen die niet meer konden worden opgenomen; uit de drang naar oplossing van de gerezen vragen ontstond een contactgroep onder leiding van een hoogleraar, die 2½ jaar lang zocht naar het bepalen van de juiste houding van de Christen tegenover de bezetter. Uitvloeisel van de Academische week waren eveneens de drukbezochte „Ter Apel-avonden", waar door docenten en studenten gezamenlijk vaderlandse werken van muziek, proza en poëzie werden uitgevoerd – totdat de Curatoren, na aandrang van de bezetter, hieraan ontijdig een

einde maakten met de motivering dat de Universiteit in gevaar werd gebracht.
Deze laatste gebeurtenissen hadden echter eerst plaats in November, enige maanden nadat het nieuwe college-jaar was begonnen.

Onder Groot-Duitse leiding.

Met de nieuwe cursus waren ook, ongemerkt, voor Groningen de moeilijkheden binnengeslopen. Groningen, de enige der Universiteiten en Hogescholen, waar vrijwel gedurende de gehele bezettingstijd een Duitsgezinde hoogleraar aan het hoofd stond, zag zich, in September 1940, voor het nieuwe jaar als Rector toegewezen de bijna 70-jarige Prof. Dr. J. M. V. Kapteyn, hoogleraar in de Oud-Germaanse Philologie, van wien men reeds in 1933 vermoedde, dat hij Nat. Socialistische sympathieën had. Het bericht van deze benoeming kwam heel plotseling, daar Prof. Mr. Dr. C. W. van der Pot, als nr. 1 van de voordracht, reeds door het Departement als Rector Magnificus was aangewezen en als zodanig op de series lectionum stond vermeld; slechts een halve dag na diens benoeming werd het eerste besluit herroepen en Prof. Kapteyn, nr. 3 op de lijst, nam zijn plaats in.
Hoewel ieder van mening was, dat zulk een eigenaardige gang van zaken het gevolg van provocatie moest zijn, weigerde de nieuwe Rector dit toe te geven. In de Senaatsvergadering van 16 September, de dag, waarop hij zijn aanstelling ontving, verklaarde Prof. Kapteyn: „Bij de keuze heeft, naar ik vernomen heb, de overweging voorgezeten, dat daarvoor in de eerste plaats in aanmerking kwam een honderd procent Nederlander, die krachtens zijn verleden geacht moet worden, voor Duitsland en het Duitse volk het best gefundeerde begrip te hebben. Men heeft mij hedenmorgen verklaard, dat door juist deze benoeming te kennen is gegeven, dat men wegruiming van alles, wat een goede verstandhouding met het Duitse volk in de weg kan staan, oprecht wenst, dat wil zeggen, dat deze meer is, dan enkel een eis van politieke noodzakelijkheid".
Ook in de volgende bijeenkomsten van de Senaat gaf Prof. Kapteyn voor, dat hij zich volbloed Nederlander voelde en meende de Universiteit het beste te kunnen dienen, als trait d'union tussen de Senaat en de Duitse bezettingsautoriteiten. Aanvankelijk werden door sommigen zijn phrasen geaccepteerd en zag men in zijn houding zelfs een gelukkige oplossing, in aanmerking genomen ook het feit, dat aan Prof. Kapteyn in Augustus 1939 de Orde van de Nederlandse Leeuw was verleend.

Het bleek echter al spoedig, dat de nieuwe Rector zijn positie als „verbindingsschakel" zeer concreet opvatte. In Februari 1941 richtte de voorman der Germaanse S.S. in Nederland, J. H. Feldmeijer, een stichting op naar een gelijknamig tijdschrift „Saxo-Frisia" gedoopt, dat in 1938 was ontstaan en waarvan Prof. Kapteyn, als directeur van het Germanistisch Instituut, de leiding had.
Wat lag nu meer voor de hand, dan dat een man, die een zo wijs inzicht had in de nieuwe orde, ook het beheer van deze Stichting op zich nam! Succes bleef niet uit. De gekozen leider beijverde zich zo zeer om de tegenstelling tussen Groot Fries en Saksisch te verzoenen, dat hij in Mei 1942 de titel van Obersturmführer van de S.S. ten geschenke kreeg.
De grensplaats was voor ons geen „Halt", zegt het onderschrift van een der plaatjes uit het genoemde tijdschrift en inderdaad: een levensdoel was het voor Prof. Kapteyn, om de Groningse Alma Mater de erenaam van Saksische Universiteit te geven – in zijn brieven noemde hij haar reeds zo. Hij hoopte hierdoor tevens te bereiken, dat hij zelf promotie zou maken en in de plaats van Prof. van Dam benoemd zou worden als Secretaris-Generaal van het Departement van Opvoeding, Onderwijs en Kultuurbescherming. Deze trieste ouderdomsillusie werd echter niet verwezenlijkt. Het enig resultaat van zijn gescharrel was een herbenoeming tot Rector voor het volgende cursusjaar – een jaar, waar hij niet veel pleizier van beleefde, want geheimzinnige dreigbrieven brachten hem zo van streek, dat hij zich slechts op straat durfde begeven gewapend met een pistool en bewaakt door een lijfwacht.
Echter niet alleen wat betreft de leiding, maar ook in andere opzichten, lag de situatie bij de aanvang van de bezettingstijd in Groningen moeilijker dan in andere Universiteitssteden. Bemoeide de S.D. zich elders vrijwel nog niet met het Hoger Onderwijs, in het Noorden was dit wel het geval, door de activiteit van Unterscharführer Dr. Scholtz, een S.D.-Ambtenaar, die, voordat hij in Febr. '41 uit de stad verdween, de speciale opdracht had in alle studentenaangelegenheden zijn neus te steken. Herhaalde malen hadden er in Groningen incidenten plaats, waarbij studenten met Duitse soldaten handgemeen werden. De voorzitter van de Centrale Commissie ter behartiging van algemene Groninger Studentenbelangen, tevens rector van het studentencorps „Vindicat atque Polit", werd hierover geregeld op het Scholtenshuis ter verantwoording geroepen. Dr. Scholtz dreigde hem met steeds strengere maatregelen tegen de studentenwereld en tegen hemzelf. Om de storm te bezweren werd tenslotte een uitnodiging gezonden aan Dr. Conring, de Beauftragte, om met Dr. Scholtz de societeit van V.A.P. een bezoek te brengen – dit om zich

te overtuigen, dat studenten rustige jongens waren, en dat de relletjes door de Duitse soldaten moesten zijn geprovoceerd.
De uitnodiging werd geaccepteerd en alles verliep heel gemoedelijk. Dr. Conring voelde zich zelfs zo op zijn gemak, dat hij de gelegenheid te baat nam voor het houden van een redevoering, waarin hij het Duitse standpunt trachtte te rechtvaardigen en er op aandrong dat zijn toehoorders zich loyaal zouden gedragen jegens de bezettende macht.

Maatregelen tegen de Joodse hoogleraren.

Het was enkele dagen na dit voorval, dat de gehele Universitaire wereld in het eerste ernstige conflict werd betrokken. Nadat aanvankelijk, evenals alle andere ambtenaren in Rijks- en gemeentedienst ook de docenten de „Ariër-verklaring" hadden getekend, zag men weldra maatregelen tegen Joodse hoogleraren op komst. Tijdig werd een petitie aan de Rijks-commissaris voorbereid, het z.g. „Joden-adres", dat er bij Seyss Inquart op aandrong, niet tot dergelijke maatregelen, geheel met het Nederlandse volkskarakter in strijd, over te gaan. De petitie die door meer dan driekwart van de Nederlandse hoogleraren werd getekend — Groningen behaalde met Leiden het hoogste percentage (80) — had geen resultaat. De verwachte verordening werd weldra uitgevaardigd en strikt uitgevoerd, wat o.a. voor Groningen een verlies van 6 docenten betekende. Reactie kwam in de vorm van een staking aan de Technische Hogeschool te Delft en aan de Leidse Universiteit. Ook in Amsterdam, Rotterdam en Utrecht dreigde onrust, reden waarom overal de Kerstvacanties werden vervroegd. In Groningen waar het bericht iets later werd ontvangen, waagden alleen enkele hoogleraren het, zich op college hierover uit te spreken, doch kwam het niet tot een massale demonstratie.
Na de hoogleraren verenigden ook de studenten zich in een protest tegen de jongste gebeurtenissen. De Nederlandse Studentenfederatie, in Juli 1940 samengesteld uit vertegenwoordigers van alle Universiteiten en Hogescholen, richtte zich met een krachtig verweer tot de Secr. Generaal, dat mede bedoeld was om eventuele maatregelen tegen de Joodse studenten te voorkomen. Ook dit schrijven vond geen gehoor — niemand had trouwens anders verwacht.
In Groningen spitste het conflict zich toe. Prof. Dr. L. Polak, hoogleraar in de Wijsbegeerte te Groningen, een vurig strijder, die reeds in Juni 1940 op een bijeenkomst van hoogleraren, tegenover de latere N.S.B.-Rector Prof. Dr. M. Burlet hartstochtelijk 't beleid van H.M. de Koningin had verdedigd,

kon en wilde zich niet verenigen met het onrecht, hem als Jood, door de bezetter aangedaan. Hij verdacht bovendien zijn faculteit ervan, dat deze hem in feite niet langer als hoogleraar beschouwde, omdat men hem, naar zijn mening, faciliteiten onthield, waarop hij recht had. Op 10 December, enige weken na zijn schorsing, gaf de hoogleraar in een brief aan de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte uiting aan zijn gevoelens en vroeg om opheldering. Dit schrijven, waarin Prof. Polak sprak over „'s vijands bevel", werd in de faculteitsvergadering van 16 December voorgelezen en besproken en bleef tenslotte in handen van de voorzitter, Prof. Kapteyn, die er naar hij meedeelde, met de President-Curator over wilde spreken. De secretaris van de faculteit, die kort daarop verzocht om teruggave van het stuk, ontving een weigerend antwoord.
Enige maanden na het gebeurde, op 15 Februari 1941, werd Prof. Polak plotseling op het Scholtenshuis ontboden en daar gevangen gehouden. Prof. Kapteyn was met de brief naar de S.D. gegaan en had deze daar achter gelaten, zonder hiervan tegenover zijn collega's met één woord te reppen. Niemand van de hoogleraren kon te weten komen wat de oorzaak van de arrestatie was; ook de daarop volgende maanden zweeg de Rector in alle talen. Eerst in de faculteitsvergadering van 14 Mei, toen een schriftelijke mededeling was ontvangen van de Commissaris Generaal voor Bestuur en Justitie, Dr. Wimmer, dat aan Prof. Polak „mit sofortiger Wirkung" zijn pensioen was ontnomen, trachtte Prof. Kapteyn een uitleg te geven. Hij verdedigde zijn verraderlijke houding alsmede zijn schending van het faculteitsgeheim tegenover een collega, door te zeggen, dat de S.D. hem gedwongen had op het Scholtenshuis te komen en de brief af te geven; hij had er niet over gesproken, omdat hij meende, dat uit zijn bezoek geen kwade gevolgen zouden voortvloeien. Op de vraag van de Secretaris der faculteit, hoe de bezettende Overheid van de door de heer Polak geschreven brief kennis droeg, antwoordde Prof. Kapteyn, dat Prof. Polak er zelf uit had voorgelezen, zodat buitenstaanders er van op de hoogte waren. De Rector voegde hieraan toe, dat de brief geen motief voor de arrestatie van Prof. Polak was geweest – een verklaring, die zoals enkelen wisten, in lijnrechte tegenspraak was met uitlatingen van Dr. Conring, terwijl een der Duitse Monatberichte, waarin vol verontwaardiging werd gesproken over het „unverschämte Schreiben" van Prof. Polak, wel aantoonde hoezeer het document de woede van de Duitsers had gaande gemaakt.
Alle pogingen door faculteit en Senaat in het werk gesteld om de hoog-

leraar te redden, faalden; op 9 September 1941 overleed Prof. Dr. L. Polak in het concentratiekamp Sachsenhausen.

Joodse studenten aan de beurt.

Reeds geruime tijd had men in leidende studentenkringen zekerheid dat binnenkort de Joodse studenten zouden worden aangepakt. Het voorspel van de maatregelen tegen hen was de verordening van begin Januari 1941, waarin aan alle Nederlanders met Joodse grootouders werd bevolen zich te melden. De Nederlandse Studenten Federatie, die onmiddellijk na het bekend worden van deze verordening, op 13 Januari, een brief had gezonden naar Prof. van Dam, waarin zij wees op de gespannen stemming onder de studenten, ontving weliswaar als antwoord, „dat hem voorshands van maatregelen tegen de Joodse studerenden niets bekend was", maar men wist, door berichten, die uit betrouwbare bronnen van het Departement binnenkwamen, dat formulieren reeds klaar lagen voor verzending. Daarom kon de reactie, zowel landelijk, als plaatselijk, goed worden voorbereid. Toen dan ook in de week van 9 tot 15 Februari de instellingen voor Hoger Onderwijs een „vertrouwelijke brief" van de Secr.-Generaal toegestuurd kregen, met het verzoek de inhoud „numerus clausus voor Joodse studenten", wat in de praktijk betekende het beëindigen van hun studie tegen het volgende cursusjaar, bekend te maken, sprong men onmiddellijk in het harnas. In de „Clercke" verscheen een „open brief" aan Van Dam, waarin met voldoening werd geconstateerd, dat de Secr.-Generaal verklaard had aan maatregelen tegen de Joodse studenten niet te zullen medewerken — een uitdaging waarvan men wist, dat ze beantwoord zou worden. In de nacht van 14 Februari, de dag voordat de verordening officieel zou worden afgekondigd, zond de Centrale Commissie in Groningen, die na lang beraad had besloten deze zaak op dezelfde wijze als tot dusver gebeurde, d.w.z. legaal, te behandelen, aan alle Groningse studenten een circulaire, waarin zij meedeelde, hoe door haar op deze bekendmaking gereageerd zou worden. De volgende middag begaf de Centrale Commissie zich in pleno naar de Esserberg, waar Dr. Conring ziek lag en bood een in het Duits gesteld protestschrijven aan (zie bijlage 1).

De Beauftragte was allesbehalve mild gestemd, en het scheelde niet veel, of hij had zijn bezoekers, die bijna twee uur met hem in gesprek waren geweest, laten arresteren. De Burgemeester van Groningen, Mr. P. W. J. H. Cort van der Linden kwam er tenslotte aan te pas en confereerde vrijwel de gehele nacht met Harders, de chef van de S.D. en met Dr. Scholtz, bij welk onderhoud alle oude koeien nog eens uit de sloot werden gehaald.

Het resultaat was gelukkig gunstig; de C.C. kon naar huis gaan – zij het teleurgesteld in haar verwachtingen.
De studenten, aan wie in het rondschrijven was verzocht niet te staken, hielden zich rustig; dreigende opwinding in de Gron. Vr. Stud. Club „Magna Pete" werd door drie van de hoogleraren bezworen. Ook de N.S.B. had gemeend bij deze gelegenheid een duit in het zakje te moeten doen; een van de „kameraden" spoorde de Groningse studenten aan zich niet te laten spannen voor het belangenkarretje van een bloedvreemde groep!
In September 1941 werd de numerus clausus doorgevoerd, geluidloos; geen van de Joodse studenten werd gelegenheid gegeven de studie voort te zetten. In November volgde voor „niet-Ariërs" het verbod om lid te zijn van niet-commerciële verenigingen. Deze maatregel bracht grote opwinding teweeg binnen de studentencorpora; na lange en hevige discussies staakten van de 5 Groningse studentenverenigingen V.A.P., Magna Pete, V.E.R.A. en Albertus Magnus bovengronds hun werkzaamheden; de „Groene Uil" bleef bestaan. Dat de schimmen der opgeheven corpora, zoals Prof. de Burlet het later uitdrukte, actief bleven en nog steeds in omvang toenamen, spreekt van zelf. Met de faculteitsverenigingen bleef het wetenschappelijk contact behouden.

Cursus '41–'42.

Bij de aanvang van het nieuwe cursusjaar deed Jhr. Dr. G. A. K. Kreuzwendedich von dem Borne, in Maart benoemd tot opvolger van Prof. Dr. Polak Daniëls, die op de dag van de capitulatie zich zelf het leven had benomen, zijn intrede al hoogleraar in de interne geneeskunde. De aanstelling van iemand, die bekend stond als een fel Nationaal Socialist, had overal verontwaardiging gewekt; de conservator nam onmiddellijk ontslag. Geen der studentencorpora was bij de inaugurele oratie op 4 October vertegenwoordigd. Voor de afwezigen was dit geen gemis, want wat Prof. v. d. Borne ontbrak aan kennis en capaciteiten, trachtte hij te vergoeden door politiek geschetter met de aanhef „Kameraden en Kameraadskes". De nieuwe hoogleraar nam de corpora het wegblijven echter zeer kwalijk en gaf het door aan het Scholtenshuis. Uit wraak werden de volgende dag geheel willekeurig de studentenarts Dr. W. Hoek en vijf studenten gearresteerd, wier enige band met het onderhavige geval was, dat sommigen van hen op het Academieplein hadden staan toezien, wie er naar de oratie gingen. Woedend en ontsteld vervoegden de corpora zich bij de Rector met het protest, dat de slachtoffers in geen enkel opzicht voor de gang van zaken verantwoordelijk waren. Prof. Kapteyn antwoordde dat hij niets kon

doen, want dat men bij de S.D. de arrestanten voor de „Rädelschwörer" aanzag. Ook een hernieuwd bezoek bij de Rector — die waarschijnlijk niet heel welwillend was gestemd, omdat Prof. v. d. Borne op zijn advies werd benoemd — werkte niets uit; de gevangenen werden in November 1942 op transport gesteld. Lang nadat drie van hen reeds waren teruggekeerd, overleed Dr. Hoek in een concentratiekamp bij Hamburg, terwijl begin 1948 bericht ontvangen werd, dat Henriëtte Polak, de dochter van wijlen Prof. L. Polak, in Auschwitz om het leven kwam.

De ambtsaanvaarding van Prof. v. d. Borne was, indirect, ook de oorzaak, dat het Groningse Studentenblad „Der Clercke Cronike" ophield te verschijnen. De redactie stelde zich niet tevreden met het publiceren van onzakelijk nieuws maar liet in allerlei berichten en beschouwingen doorschemeren, hoe de Groningse studenten over de nieuwe orde dachten; een der befaamdste voorbeelden was wel het geestige gedicht „Humor" van Wilhelm Busch. De curatoren gaven tenslotte, onder Duitse pressie, de Clercke-redactie, de keus òf zich tot mededelingen te beperken òf elk nummer aan de censuur van de secretaris van het Curatorium te onderwerpen. Beide voorstellen werden geweigerd; de „Clercke" verscheen ook de volgende maal ongecensureerd en maakte in dit nummer, dat begin October uitkwam, aanmerking op het politieke karakter van de inaugurele oratie van de nieuwe hoogleraar voor interne geneeskunde. Toen het blad echter voor deze laatste „brutaliteit" een boete kreeg van f 1000.—, terwijl de beide verantwoordelijke redacteuren drie weken gevangen werden gezet, nam men het besluit om, liever dan te zwijgen op bevel, de „Clercke" op te heffen.

De z.g. keuringskwestie getuigde er eveneens van, dat de bezetter steeds sterker de hand trachtte te leggen op de Universiteit. Reeds in Mei 1940 lagen de plannen gereed voor een Universitaire gezondheidszorg, met inbegrip van een algemene keuring, plannen, welke Dr. Hoek, die aller vertrouwen genoot, in September 1941 trachtte te verwezenlijken. De medische faculteit zegde haar volledige medewerking toe en vele studenten hadden zich al aangemeld, toen plotseling het werk door de arrestatie van de studentenarts werd stil gelegd. De Duitse instanties, die dit met lede ogen aanzagen, gaven bevel dat de keuring verder onder leiding van Prof. Dr. v. d. Borne zou geschieden. Deze, hiermee zeer ingenomen, gaf zijn assistenten opdracht de keuring te verrichten en deed hen, die aanvankelijk weigerden, zwichten met het dreigement, dat er als represaille 50 studenten zouden worden opgepakt. Tegelijkertijd werd bekend gemaakt, dat degenen die zich aan de keuring onttrokken, zich bloot stelden aan maatregelen van de Rector, wiens bevoegdheden inmid-

dels waren uitgebreid tot het handhaven van orde en rust onder de studenten. Niettemin ontzegde de medische faculteit op fiere wijze verder alle steun; de keuringscommissie trad af en verreweg het grootste deel der studenten gaf aan de oproep geen gehoor.
Weinig cultureel opbouwend werk werd er inmiddels door de Universiteit verricht, zeer tot ongenoegen van Prof. Kapteyn, die in samenwerking met de President-Curator, trachtte hierin verandering te brengen. Na enig overleg loste de Rector het probleem op zijn manier op, door van het begin van de cursus af geregeld Duitse hoogleraren uit te nodigen om, tegen een honorarium van f 50.– per avond, een lezing te houden. Dit initiatief werd door de Universitaire gemeenschap echter niet gewaardeerd en men bleef in gebreke belangstelling te tonen. Daarentegen bleek de Aula te klein toen men in de herfst de eveneens voor Groningse burgers toegankelijke interfacultaire leergang, die om het andere jaar placht gehouden te worden, gewoon liet doorgaan. Velen stroomden toe; de Aula was overvol. De Groninger gemeenschap verwachtte iets van de Universiteit; zij bleef hopen, dat deze op de een of andere concrete wijze openbaar leiding en houvast zou geven. Heel weinig was er voor nodig, om de luisteraars hun kalmte te doen verliezen. De uitbarsting kwam tijdens de tweede middag, waarop, in het kader van het onderwerp van de leergang „hoogtepunten van cultuur", aan het einde van een rede over de Griekse cultuur, het vrijheidsbeginsel van Athene ter sprake kwam; ongewild, werd deze bijeenkomst tot een apotheose van de vrijheid, een ontlading van spanningen in een ogenblikkelijke vrijheidsroes. De aard en luidruchtigheid van deze manifestatie deed de politie de colleges verder verbieden; nadat de door Curatoren gestelde eis van voorafgaande inzage der teksten verworpen was als een met de Academische vrijheid strijdige censuur, heeft men de reeks lezingen in besloten Universitaire Kring kunnen voltooien.

Het wakend oog.

Herhaaldelijk bleek, dat de bezetter nauwkeurig op de hoogte was, en nauwlettend waakte over hetgeen er binnen het Academiegebouw voorviel. In begin December werden 6 hoogleraren, 2 van de theologische, 3 van de juridische en 1 van de natuur-philosophische faculteit op het Curatorium uitgenodigd, waar hun namens Dr. Conring een ernstige waarschuwing werd overgebracht. De Rijkscommissaris was zeer ontevreden over hun houding – één van hen wilde hij zelfs „auf Urlaub schicken" – en de bezoekers werd geraden zich te matigen om de Universiteit niet in gevaar te brengen.

Ongeveer terzelfdertijd ontving de hoogleraar in het Staatsrecht een schrijven van Prof. van Dam, met de opdracht, dat hij, in een periode van voortdurende wijziging op staatsrechtelijk gebied meer de algemene staatsleer, dan het positieve Nederlandse Staatsrecht naar voren moest brengen. Kort tevoren was een der hoogleraren in de theologie op het Scholtenshuis ontboden, waar men hem meedeelde dat hij de dogmatische werken van Karl Barth niet langer als handboek voor de studenten gebruiken mocht.

Het behoeft geen betoog, dat al deze pogingen van de vijand op de gang van het onderwijs zonder invloed bleven.

Slechts enkele gebeurtenissen vallen in de eerste helft van het jaar 1942 te vermelden. In de eerste plaats was daar op 3 Maart de arrestatie van Prof. Dr. W. Aalders, hoogleraar in de godsdienst-philosophie, die op zeer waardige en krachtige wijze leiding had gegeven aan de gezamenlijke actie van Christelijke kerken en scholen tegen de toenemende rechtsonzekerheid en de willekeur van de bezetter. Het bericht van zijn gevangenneming werkte als dynamiet; velen van de hoogleraren wilden staken en toen dit niet algemeen gehoor vond, gaf men op de colleges zonder omwegen uiting aan zijn gevoelens van afschuw. Twee dagen later werd Prof. Aalders weer vrijgelaten.

Een minder fraaie bladzijde uit de geschiedenis van die tijd is de promotie van de N.S.B.-arts H. Th. v. Heuveln, die met Prof. v. d. Borne als promotor, een proefschrift van inferieure kwaliteit en zeer geringe omvang presenteerde. Met enige tirades tegen de Joden en Jesuieten moest de volstrekte waardeloosheid op medisch gebied van dit oeuvre over „Van Swieten, Leben, Kampf und Sterben" worden goedgemaakt. De dissertatie was zo beneden alle peil dat zelfs Prof. v. d. Borne er aanvankelijk niet veel voor voelde om promotor te zijn en eerst toegaf toen hij hoorde, dat de Duitsers er achter zaten.

Toen de medische faculteit de promotie niet wilde accepteren, riep de promovendus de hulp van Dr. Conring in. De Beauftragte sloeg met de vuist op tafel en riep uit dat onaangename voorvallen in verband met deze promotie als een politieke manifestatie zouden worden beschouwd, die sluiting van de Universiteit ten gevolge kon hebben; ook de medische faculteit zou er in dat geval niet zo gemakkelijk afkomen. In allerijl werd een faculteitsvergadering bijeen geroepen, om de kwestie onder ogen te zien; uitgezonderd vier, waren alle hoogleraren tegen het doorgaan van de promotie. De juiste consequentie trokken zij echter niet; toen op 1 Mei de plechtigheid plaats vond, waren bijna al de tegenstemmers — uit protest — afwezig en de Heer van Heuveln behaalde zonder moeite zijn doctoraat.

Toen de bezetter tot het nemen van gijzelaars overging, arresteerde hij ook 2 hoogleraren van de Groningse Universiteit n.l. medio Juli de voorzitter der medische faculteit, die in de bovengenoemde kwestie tegen Dr. Conring was ingegaan en het lid der juridische faculteit, dat de Rijkscommissaris reeds eerder van de Universiteit had willen verwijderen; de laatste was inmiddels ondergedoken, maar werd de eerste nacht die hij weer thuis doorbracht, van zijn bed gelicht. Eerst toen de bezetter van Departementswege verzekerd was, dat men voor de hervatting der colleges aan de Rijksuniversiteiten in de herfst niet kon instaan, indien niet de gegijzelde hoogleraren terugkeerden, werden evenals de Utrechtse, ook de beide Groningse hoogleraren na betrekkelijk korte tijd, uit hun gevangenschap ontslagen.

Verzet wordt illegaal.

Langzamerhand was het de hoogleraren en studenten duidelijk geworden, dat de pogingen tot legaal, bovengronds verzet, waarbij openlijk werd geprotesteerd, bijna steeds op niets waren uitgelopen. Oorzaak hiervan was mede de samenstelling van de verschillende groepen, in Groningen allereerst „de Kern", het hoogleraren contact, dat in feite niets anders was, dan een zakelijke verstandhouding tussen 10 hoogleraren, t.w. de voorzitter en een lid van iedere faculteit, die maandelijks bijeenkwamen, en tevens interacademiaal voeling hielden, om voorkomende moeilijkheden te bespreken. Daar men elkaar niet om homogeniteit had uitgekozen, had deze groep al spoedig met interne meningsverschillen te worstelen. Eind voorjaar 1943 werd zij opgeheven om na enkele maanden in krachtige vorm terug te keren. Met de studenten was het al niet veel anders gegaan. Na de opheffing van de oude gezelligheidsverenigingen was ook de Ned. Stud. Federatie, de legale spreekbuis, verdwenen en hoewel men zo nu en dan nog eens bijeenkwam, was er van vervanging van het vroegere contact direct geen sprake. Begin Februari 1942 kwam er echter een student uit Utrecht naar Groningen, die mededeelde, dat men in Holland bezig was een nieuw, illegaal, lichaam op te richten, in staat om aan het studentenverzet leiding te geven. Een maand later was het zover, en de „Raad van Negen" – de naam was enigszins duister – begon zijn bestaan; elk der 10 Universiteiten en Hogescholen was hierin stemgerechtigd vertegenwoordigd, terwijl bovendien een student van de Kath. Unie en later een redacteur van het studentenblad „De Geus" de vergaderingen bijwoonden. Begin September – voor die tijd was er van eigenlijke activiteit geen sprake – kondigde de Raad van Negen zijn bestaan naar buiten aan en zette in een gestencild pamflet aan alle studenten uiteen, dat zijn doel

was betrouwbare voorlichting en leiding te geven om zo ieder de zekerheid te schenken, dat hij niet alleen stond. Om geregeld te kunnen publiceren had men contact met „De Geus", het illegale blad, dat door de gebroeders Drion uit Den Haag reeds sinds October 1940 over het gehele land werd verspreid. Deze samenwerking werd een succes voor beide partijen; „De Geus" kon sindsdien gedrukt, en in veel groter oplaag verschijnen, terwijl men er nu zeker van was, dat de mededelingen van de Raad het grootste deel der studenten bereikten. Groningen had, omdat het buiten het centrum lag, tot dusver slechts een klein aantal Geuzen ontvangen. Sinds de oprichting van de Raad van Negen verscheen er echter geregeld een Groningse editie, dikwijls gedrukt in het huis van één der hoogleraren, wiens zoons zich onder leiding van de moedige illegaal werker, de juist afgestudeerde Mr. Denis Mestritz, geheel aan dit werk gaven.

De Burlet aanvaardt het Rectoraat.

De situatie was er in Groningen inmiddels niet beter op geworden. Geheel buiten de voordracht om, werd voor de cursus 1942—1943 tot Rector Magnificus benoemd de N.S.B.-er Prof. Dr. H. M. de Burlet, hoogleraar in de anatomie, een buitengewoon impulsief en agressief man, aanzienlijk jonger en krachtiger dan zijn voorganger. Zijn eerste daad was, de eerste-jaarsstudenten te dwingen een propaganda-rede voor de nieuwe tijd aan te horen, door hun persoonlijk de collegekaart te overhandigen. Deze eerstejaars – daar had de Rector voor gezorgd – waren eerst in November tot de colleges toegelaten, omdat alleen zij, die hun arbeidsdienstplicht vervuld hadden, door Prof. de Burlet als volwaardige studenten werden beschouwd.

Ook met de onderwerpen die op de colleges behandeld werden, bemoeide de nieuwe Rector zich al spoedig. Voorts ageerde hij tegen twee hoogleraren; een bijzonder hoogleraar, die hij door de Rijkscommissaris wist te doen ontslaan en de jurist, die kort tevoren uit de gijzeling was vrijgekomen. Naar aanleiding van een berichtje in „Het Studentenfront", waarin een N.S.B.-student zich smalend had uitgelaten over de „vrij" moedige hoogleraar, die bij het hervatten van zijn colleges zijn gevangenschap had durven noemen, betoogde hij, dat iemand die gezeten had, in een openbare functie onmogelijk was geworden, teneinde die hoogleraar te bewegen zijn functie van faculteits-voorzitter neer te leggen. Zijn pogingen hadden ondanks de ondubbelzinnige bedreigingen geen succes; toen later het faculteitsbelang er mee gemoeid bleek, is het voorzitterschap op een ander overgegaan.

Aarzelend waren de studenten de nieuwe cursus begonnen, verontrust door geruchten, die steeds hardnekkiger vorm aannamen – geruchten, dat men in Duitsland, waar Gauleiter Sauckel oppermachtig het bedrijfsleven beheerste, dringend behoefte had aan gediplomeerd, gegradueerd en gestudeerd personeel, zodat de Universiteiten ontvolkt zouden worden voor de Arbeitseinsatz in Duitsland. Sommige studenten trokken reeds toen de consequentie, door van de Universiteit weg te blijven en zich niet meer te laten inschrijven. Ondanks het gevoel van onzekerheid bleef echter het merendeel de colleges en practica druk bezoeken; de vrees, dat de studie ieder ogenblik afgebroken zou kunnen worden, bleek een goede stimulans voor intensieve arbeid.

Zo kwam Woensdag 9 December, de dag, die een einde maakte aan de betrekkelijke rust, welke er tot dusver in het Hoger Onderwijs geheerst had. De Rectores Magnifici van alle Universiteiten en Hogescholen ontmoetten elkaar op deze dag in Amsterdam, voor een vergadering, die door de Secr. Generaal in samenwerking met het Hoofd van de Afdeling, Hoger Onderwijs, de anti-semiet Optenoort was uitgeschreven.

Als allen aanwezig zijn, valt Prof. van Dam onmiddellijk met de deur in huis en verklaart dat er voor 1 Januari van het nieuwe jaar 45000 Nederlandse arbeiders, waaronder 6 à 8000 studenten, zullen worden opgeroepen voor tewerkstelling in Duitsland. Niet alleen de Rectores schrikken van deze plompe onthulling maar zelfs de Heer Optenoort maakt een tegenwerping: het resultaat van deze actie moet wel zijn, dat de Universiteiten worden gesloten. Prof. van Dam antwoordt met een fijn lachje, dat dit argument geen indruk maakt op de Duitsers, omdat het juist hun bedoeling is te verhinderen, dat de Nederlandse wetenschap de Duitse voorbij zal streven! De Secr. Generaal voegt er aan toe, dat hij het besluit heel redelijk vindt en ook niet heeft geprotesteerd; er zijn immers al 200.000 arbeiders in Duitsland, waarom zouden studenten een uitzondering vormen? Over het onrechtmatige van de gehele Arbeitseinsatz spreekt hij niet. Tenslotte adviseert hij de aanwezigen dringend om mee te werken, omdat anders alle studenten zullen moeten opkomen.

Prof. de Burlet betuigt onmiddellijk zijn instemming; hij merkt op, dat de instelling van de Nederlandse studenten allermiserabelst is en dat er in Duitsland veel voor hen valt te leren! De overige Rectores Magnifici spreken hun tegenzin en afkeuring uit; de Rector van Utrecht herinnert aan de geheime instructie van de Nederlandse Regering in 1938, waarbij arbeid voor het oorlogsapparaat van de vijand verboden werd.

Men ging uit elkaar in grote verwarring en onenigheid. Terwijl in de andere steden de Rectores Magnifici ondergronds het nieuws doorgaven, nam Prof. de Burlet onmiddellijk maatregelen om de Duitsers ter wille te zijn. Om onrust te voorkomen, kondigde hij allereerst een vervroegde Kerstvacantie af „wegens de kolenpositie"; daarna ging hij — als antwoord op het verzoek van de Secr. Generaal om namen en adressen — met de N.S.B.-pedel aan het werk om lijsten te maken. De brand van Zaterdag op Zondag in de administratie van de Utrechtse Universiteit gooide echter roet in het eten. Alle Universiteitsgebouwen werden onder politiebewaking gesteld; zelfs aan Prof. de Burlet werd de toegang ontzegd. Op 16 December waarschuwde de Groningse Rector door middel van pamfletten in het Academiegebouw, niet het oor te lenen aan geruchten „waarvan het waarheidsgehalte hier onbesproken blijve". De volgende dag deelde hij op dezelfde wijze, in opdracht van Prof. van Dam, die bang was geworden door de reacties op zijn mededelingen, mee, dat van een vordering van Nederlandse studenten voor arbeid in Duitsland was afgezien.

Overal heerste grote opwinding, sinds de rectorenvergadering in Amsterdam. De Raad van Negen besloot, daar het nieuws ongeveer tegelijk kwam met de benoeming van Mussert tot leider van het Nederlandse volk op 13 December en men als gevolg daarvan algemene conscriptie verwachtte, een proteststaking uit te schrijven. Van deze, min of meer wilde, staking kwam heel weinig terecht. Groningen deed niet mee, had er ook wegens de vervroegde vacantie geen kans voor, terwijl een poging om assistenten en co-assistenten het werk te doen neerleggen, slechts voor één dag gelukte. Ook de Groningse hoogleraren lieten zich niet onbetuigd. Toen men het bericht van de voorgenomen deportatie vernam, besloten de juridische en de natuurphilosophische faculteit, unaniem, het werk neer te leggen als het zover zou komen, terwijl alle faculteiten gezamenlijk een brief aan de Secr.-Generaal zonden met ernstige waarschuwing en protest.

Steeds duidelijker werd het dat de bezetter een algemene mobilisatie van jonge werkkrachten voorbereidde. Ook de oud-leerlingen van middelbare scholen, die de laatste twee jaar eindexamen hadden gedaan, werden in de actie betrokken. Directeuren en rectoren hadden de laatste dag voor de Kerstvacantie een aantal formulieren ontvangen, met het bevel deze aan de betrokkenen door te zenden voor het invullen van naam, adres en beroep; wie de gegevens niet inzond zou als werkloos worden beschouwd. Met deze laatste — door de weigering van de schoolhoofden mislukte — poging om jonge intellectuelen aan te werven, liep parallel een schrijven van Prof. van Dam, waarin deze aan de Rectores Magnifici verzocht op te

geven, welke studenten niet geregeld de colleges bezochten; deze zouden dan voor de arbeidsinzet worden opgeroepen.

Terugkeer naar de studie.

Het leed dus geen twijfel, dat het gevaar dichter bij kwam; de Raad van Negen adviseerde daarom aan de studenten, waarvan velen reeds waren ondergedoken, naar de Universiteiten terug te keren en elk moment dat nog restte, te benutten voor studie en onderling contact.

In Groningen had de leidende studentengroep inmiddels een wijziging ondergaan; de leiders, waarvan men het gevoel had, dat zij zich te veel bloot gegeven hadden, trokken zich – voorzichtigheidshalve – terug en lieten zich vervangen. Tijdens de gebeurtenissen van December was het bovendien gebleken, dat er aan het waarschuwingssysteem van de groep nog wel het een en ander mankeerde; men zocht daarom middelen om een apparaat op te bouwen, dat beter zou functionneren. Ook deze moeilijkheid was spoedig opgelost; een andere groep studenten was namelijk kort tevoren op hetzelfde idee gekomen en had een voortreffelijk systeem opgebouwd. Zodra men wederzijds van de plannen op de hoogte was, werd contact gelegd, en men sloot zich bij elkaar aan. Deze waarschuwingsorganisatie, waarin o.a. de illegale werker Pieter Oosterlee – evenals Mr. Mesritz later door de vijand vermoord – een belangrijke rol heeft gespeeld, berustte op een onderverdeling van de stad in wijken en buurten; trapsgewijze werd het nieuws doorgegeven, zodat degenen, die niet in de topgroep zaten, elkaar onbekend bleven.

Lang had de nieuwe vertegenwoordiging van de Raad van Negen in Groningen er over beraadslaagd, of zij accoord zou gaan met het algemeen advies om naar de studie terug te keren. Men wist echter dat het grootste deel der studenten in elk geval weer aan het werk wilde en men was van mening, dat een overeenkomstig advies het geringe crediet, dat De Geus – uit Holland geïmporteerd – in Groningen bezat, zou versterken en tevens meer vertrouwen zou wekken voor de, nog te weinig bekende, Raad van Negen. Een Groningse editie van De Geus kon niet meer verschijnen; daarom werd er een pamflet uitgegeven met de kop van het studentenblad. Helaas bleken later de gevolgen van deze goedbedoelde raadgeving niet onverdeeld gunstig; de student had te lang in betrekkelijke zorgeloosheid geleefd, dan dat hij – als gewaarschuwd man – ten volle de situatie overzag en de onbetrouwbaarheid van de vijand besefte.

Langzamerhand vloeide een stroom van studenten naar de colleges terug, in het begin merendeels meisjes, later ook de anderen. Prof. v. Dam her-

haalde zijn verklaring, dat van studentendeportatie geen sprake meer zou zijn en het wantrouwen verminderde. Zelfs de eerste Februari, waarop de totale mobilisatie van arbeidskrachten in Duitsland werd afgekondigd, met de toevoeging, dat men in de bezette gebieden op soortgelijke wijze te werk zou gaan, bracht hoegenaamd geen beroering. Een jeugdig geloof in de onaantastbaarheid van de student en een overlopende werkwoede verslapten de waakzaamheid. Zo werd de Universitaire gemeenschap door de vijand toebereid voor de grote slag.

Verraderlijke greep.

Het loopt tegen de middag van 6 Februari. In één der laboratoria van de Groningse Universiteit rinkelt de telefoon. De hoorn, die wordt opgenomen, valt even later de verschrikte hoogleraar uit de handen. Spoedig is alles in rep en roer. Berichten vliegen over en weer; ontsteld zoekt men elkaar op en pleegt haastig overleg. 's Middags om 4 uur is het aan alle hoogleraren en studenten bekend, dat er in Amsterdam, Delft, Wageningen en Utrecht een overval op de collegezalen en bibliotheken is gedaan. Enige honderden studenten — een aantal in verhouding gering, omdat het Zaterdag was — zijn uit de Universiteiten weggesleept en onder strenge bewaking naar het concentratiekamp te Vught gevoerd. Er wordt gefluisterd over het motief: men noemt de aanslag op Generaal Seyffardt, de vorige dag gepleegd; het is echter aan ieder duidelijk dat deze hoogstens de aanleiding, maar zeker niet de reden voor deze deportatie is geweest.
In Groningen gebeurt niets, op 4 losse arrestaties na, waarvan niet werd bewezen, dat ze met de actie in Holland in verband stonden. Ook hier blijft echter een koortsachtige stemming heersen; het werk ligt stil, omdat vrijwel alle hoogleraren hebben aangekondigd de eerstvolgende dagen geen college te zullen geven. Alleen het college anatomie gaat door; het wordt gegeven door de Rector, wiens gehoor bestaat uit één student, een N.S.B.-er. Voor het hek van Prof. v. d. Borne, die doodsbang is, wandelt een W.A. man heen en weer.
Het Groningse bedrijfsleven — de band met de Universiteit werd door de gezamenlijke nood steeds sterker aangehaald — zegt krachtige finantiële steun toe aan de hoogleraren, ingeval zij gedwongen zullen worden hun taak neer te leggen. De contactgroep van Groningse hoogleraren vergadert Zaterdag en Zondag en komt tot het besluit, dat geen enkel college zal worden gegeven, of examen afgenomen. Voorlopig wordt niet ingegaan op een voorstel van de leden van de faculteit der Geneeskunde, om het ambt neer te leggen.
Hoe wijs het besluit tot staking der Universitaire werkzaamheden was, wordt door de gebeurtenissen op de 9e Februari aangetoond. Weer

komen waarschuwende berichten uit Holland binnen en ditmaal blijken zij voor Groningen lang niet overbodig. 's Morgens reeds vinden straatrazzia's plaats in de gehele stad, voornamelijk geconcentreerd op het Westen, de studentenwijk. Door een vol-ijverig Politie-Commissaris wordt de buurt gedurende een half uur afgezet; het Natuurkundig Laboratorium en verschillende huizen krijgen nauwkeurig een beurt. Slachtoffers van deze drijfjacht zijn een aantal studenten en oudere leerlingen van Middelbare scholen, op wier persoonsbewijs immers ook het woord „Studerend" prijkt. Terwijl allerlei instanties 's middags pogingen in het werk stellen om de gevangenen vrij te krijgen, wordt dezen plotseling meegedeeld, dat ze kunnen gaan: de zaak berust op een vergissing, voor Groningen zijn studentenarrestaties niet nodig! Honni soit qui mal y pense – Toch is deze „Plutocraten-actie" aanleiding voor de Groningse Senaat, als de meest principiële op dat moment in het gehele land, om tot nader order colleges, promoties, examens en tentamens te staken.

De loyaliteitsverklaring.

Zowel de rede van Mussert op de Dam, waarin hij verklaarde, dat „rondlummelende slungels van 20 tot 26 jaar ook maar eens moesten gaan werken", als de smalende opmerking van Hauptdienstleiter F. Schmidt, voor een Congres van Nat. Socialisten, dat „de plutocraten-zoontjes desnoods in een concentratiekamp op de rechte weg zouden moeten worden gebracht", hadden inmiddels een duidelijk beeld van de Duitse motieven voor de studentendeportatie gegeven. Niemand twijfelde er aan, dat nieuwe maatregelen zouden volgen. Aan de richtlijnen van de „Vertegenwoordigers", zoals de Raad van Negen zich langzamerhand was begonnen te noemen, gaf dan ook meer dan 90 % van de studenten gehoor.
De studenten in Vught werden niet vergeten. Van de bijna 600 gevangenen waren er intussen ruim 100 vrijgelaten; voor de anderen werd alle mogelijke moeite gedaan. De Secr.-Generaal, die heel wat over deze kwestie te horen kreeg, verklaarde tenslotte op een vergadering van Rectores Magnifici, dat de gevangen studenten een verklaring zouden moeten tekenen, waarin zij beloofden, niets tegen de bezetter te zullen ondernemen. Hij zelf had, zo deelde hij mee, bezwaar gemaakt tegen deze eis van de Rijkscommissaris, omdat dit tekenen onder dwang zou geschieden; volgens hem zou het veel redelijker zijn alle studenten een dergelijke loyaliteitsverklaring te laten tekenen, zodat de bezetter van orde en rust in de Universitaire wereld verzekerd zou zijn.
Spoedig na deze vergadering werd bekend, dat de Duitsers, die niet terug wilden krabbelen, het advies van Prof. v. Dam hadden aangenomen. Protesten hielpen niet; de loyaliteitsverklaring – geredigeerd door de

Secr. Generaal, tezamen met de leiding van de N.S.B. – werd de wereld ingezonden. Ditmaal was men gelukkig tijdig genoeg op de hoogte om de nodige maatregelen te nemen. In de loop van Februari vergaderden de Vertegenwoordigers minstens éénmaal per week; zij plaatsten een dringende oproep in De Geus, waarin zij a priori de studenten er van trachtten te weerhouden zich aan de vijand over te geven. Bij dit advies sloot zich aan een pamflet, dat de Vertegenwoordigers op 6 Maart distribueerden en waarin zij nogmaals ernstig waarschuwden voor het tekenen van de loyaliteitsverklaring. Ook het wijksysteem in Groningen deed zijn plicht; vrijwel nauwkeurig kon men nagaan, wie geneigd waren aan het Duitse bevel gehoor te geven.

De studentenverzetsgroep, die er mede door haar gering aantal leden, in slaagde incognito te blijven, onderhield voortdurend contact, zowel met een aantal hoogleraren, als met de voormalige corpora en met de faculteitsverenigingen; een gelukkige bijomstandigheid was, dat twee leden van de groep tevens praeses waren van een faculteitsvereniging en binnen deze kring – in hun nevenfunctie onbekend – een vurige propaganda konden voeren! Een der argumenten tegen tekenen, dat algemeen de meeste indruk maakte, was het bericht, dat er aan de loyaliteitsverklaring een numerus clausus gekoppeld zou worden; voor iedere faculteit werd een maximum aantal studerenden vastgesteld, terwijl men na het beëindigen van de studie verplicht zou zijn minstens een jaar in Duitsland te werken.

De verordeningen verschenen op 13 Maart; de tekst van de loyaliteitsverklaring luidde:

Ondergetekende.................., geboren........, wonende........ verklaart hiermede plechtig, dat hij de in het bezette Nederlandse gebied geldende wetten, verordeningen en andere beschikkingen naar eer en geweten zal nakomen en zich zal onthouden van iedere tegen het Duitse Rijk, de Duitse weermacht, of de Nederlandse autoriteiten gerichte handeling zomede van handelingen of gedragingen welke de openbare orde aan de inrichtingen van hoger Onderwijs, gezien de vigerende omstandigheden, in gevaar te brengen.

Ter motivering deelde het verordeningenblad mee, dat deze maatregelen werden afgekondigd „ter waarborging van de totale inzet van de Europese strijd tegen het Bolsjewisme". De afkondiging van de loyaliteitsverklaring wijzigde opnieuw de situatie aan de Groningse Universiteit. De Senaat was namelijk reeds – zij het stilzwijgend – na enkele dagen op zijn besluit van begin Februari teruggekomen. De faculteiten hervatten het afnemen van examens, aanvankelijk met uitzondering van de juridische faculteit, die op 2 Maart toch ook tot een ander besluit kwam, op grond

van het oordeel, dat zij anders het belang der studenten, die nog afstu deren wilden, zou schaden en tevens in de mening, dat non-activiteit als demonstratief protest in deze situatie overbodig was. Alleen Prof. Mr. J. H. van Meurs meende bij het eerste standpunt te moeten blijven en deelde de President-Curator mede, dat hij zijn ambt neerlegde. De loyaliteitsverklaring had echter tengevolge, dat op 17 Maart de Kern besloot in de faculteiten het voorstel aanhangig te maken het werk volledig stil te leggen, totdat de verklaring grondig zou zijn gewijzigd en tevens alle studenten uit Vught zouden zijn vrijgelaten. Dit besluit vond overal instemming. Prof. v. Dam, die bij geruchte iets van de besprekingen vernam, stuurde een telegram, dat hij in Groningen de verklaring zou komen toelichten; om de een of andere duistere reden ging zijn bezoek echter op het laatste moment over. Op 29 Maart zonden het merendeel der Groningse hoogleraren hem toen een schrijven waarin zij hem van hun gevoelens en voornemen op de hoogte stelden (zie bijlage II). Deze brief was voorafgegaan door een protest van de besturen der 5 faculteitsverenigingen, de enige instanties die de Groningse studenten nog officieel naar buiten konden vertegenwoordigen. Ook dit was aan de Secr.-Generaal gericht (Zie bijlage III).

Consequenties.

Aan veel onzekerheid omtrent de betekenis van de loyaliteitsverklaring was inmiddels een einde gekomen door de beloofde toelichting van de Secr.-Generaal, die hij niet in Groningen, maar in Utrecht op een Academische vergadering gaf en waarmee Prof. van Dam het tegendeel bereikte van wat hij wenste. Zijn betoog kwam er op neer, dat de studenten zelf in handen hadden de normale gang van zaken aan de Universiteiten te herstellen en dat ze daartoe alleen maar algemeen de loyaliteitsverklaring behoefden te tekenen – alsof onderwerping aan de vijand ooit een garantie zou zijn niet als slaaf te worden gebruikt. Bovendien deelde de Secr.-Generaal mee, dat de verklaring mocht worden herroepen – een briefkaartje was voldoende. Aan het einde van de vergadering bekende hij volledig kleur en legde uit, dat dit tekenen ten behoeve van Duitsland niet als een vrijwillige keuze moest worden gezien; voor studenten golden immers dezelfde maatregelen als voor gewone arbeiders. Maar, troostte hij, de numerus clausus zou, wat hem betrof dichter bij de 75 % dan bij de 25 % liggen. Deze laatste toezegging verhoogde Prof. van Dam nog in een uitvoerige radiorede op 6 April, 4 dagen voor de officiële sluitingstermijn, toen hem wel gebleken was, dat heel weinigen tekenden; hij beloofde dat ieder, die vóór of op 10 April de verklaring ondertekende, zou

mogen blijven studeren. Na die tijd zou tekenen ook nog mogelijk zijn, maar in dat geval gold de garantie niet.

Begin April hadden in Groningen, waar ruim 1250 studenten ingeschreven stonden, ongeveer 30, vrijwel allen N.S.B.-ers, de verklaring getekend. Het aantal was algemeen bekend, hoewel Prof. de Burlet aan de pedellen verboden had hierover mededelingen te verstrekken. Deze gunstige stand van zaken was niet voor een gering deel te danken aan de actie der verzetsgroep, die met behulp van studenten in de psychologie, het probleem van alle kanten trachtte te belichten; met een regen van pamfletten werden de Groningse studenten overstroomd. De tegenactie was zeer gering. Door het Nat. Stud. Front werd een poging gedaan de Universitaire wereld te bewerken met een quasi-illegaal blaadje, dat door te weinig training in dit opzicht met „frankering bij abonnement" werd verzonden. In andere Universiteitssteden distribueerden z.g. oudere-jaars een circulaire, waarin zij verklaarden, dat het Nederlands belang eiste zo ongeschonden mogelijk uit de strijd te komen; de studenten moesten bovendien denken om de positie van Prof. v. Dam.

In zijn radiorede van 6 April had de Secr.-Generaal, om het de studenten gemakkelijk te maken, de belofte gedaan, dat iedere student de loyaliteitsverklaring alsnog thuis gestuurd zou krijgen. Prof. de Burlet reageerde onmiddellijk en verzond de formulieren nog dezelfde dag met een begeleidend schrijven waarin de conclusies van de rede werden vermeld. Tot zijn ergernis echter viel het hele zaakje bij de studenten in de bus tegelijk met een waarschuwing van de illegale groep, die op iets dergelijks gerekend had. Dit ontmoedigde de Rector evenwel niet, maar wond hem des te meer op; voortdurend wisselde hij telegrammen met Prof. van Dam en verzond links en rechts brieven, waarin hij o.m. verklaarde, dat men „deze balorige oude en jonge lieden, professoren en studenten, onmogelijk in alles hun zin kon geven". Buitengewoon ontstemd was hij over het optreden van een der kerkelijke hoogleraren, die aan de Ned. Hervormde studenten te kennen had gegeven, dat de Synode de opleiding ter hand zou nemen en dat zij niet moesten tekenen. „Moeten wij geduldig slikken, dat de Synode tegen de Universiteit ageert?", vroeg hij in een verontwaardigd schrijven aan de Heer Optenoort.

Om de Senaat geen gelegenheid te geven in zijn geheel een protest bij de Secr.-Generaal in te dienen, stelde Prof. de Burlet de Senaatsvergadering voorlopig uit.

Op 7 April reageerde de Nederlandse Regering in Londen op de laatste mededelingen van Prof. van Dam met een rede van de Minister van Onderwijs, waarin deze verklaarde: „Het Vaderland en de Regering eisen, dat

men niet tekent en dat de Pres.-Curatoren en de Rectoren van de Universiteiten zich onthouden van iedere medewerking wat betreft het verkrijgen van de verklaringen". Ondanks deze duidelijke instructie liet de Pres.-Curator van de Groningse Universiteit via de Rector Magnificus aan de hoogleraren verzoeken hem hulp te verlenen om de studenten tot tekenen over te halen! Dit voorstel werd echter bijna unaniem van de hand gewezen; ook bleven de hoogleraren, behalve de N.S.B.-ers c.s. weigeren de colleges te hervatten. Zo naderde Dinsdag 10 April. Sinds de rede van de Secr.-Generaal, wien velen onder invloed van zijn sympathieke stem en welgekozen woorden, het vertrouwen nog niet hadden opgezegd, was er een verandering merkbaar. Bij sommige studenten, zelfs bij hoogleraren was de gedachte opgekomen, dat het volgens de nieuwe interpretatie van Prof. v. Dam, nog zo gek niet was om de loyaliteitsverklaring te tekenen. Het resultaat was, ondanks de snelle tegenpropaganda, die niet alleen schriftelijk maar ook door posten bij de Academie gevoerd werd, dat het aantal tekenaars enige malen verdubbeld werd en steeg tot 122 (hieronder waren 9 meisjes). In een stormachtige vergadering van Rector en Assessoren, die plaats vond op 10 April, legde Prof. de Burlet, die langzamerhand begrepen had, dat hij in zijn opvattingen tussen de hoogleraren zo goed als alleen stond en woedend was over de protestbrief van zijn collega's, een Nationaal-Socialistische geloofsbelijdenis af. Enkele dagen later liet men ook van hogerhand blijken, dat de strekking van het schrijven begrepen was; de faculteitsvoorzitters, ontvingen van de President-Curator een schriftelijke mededeling, waarin herinnerd werd aan de bepaling, dat een ambtenaar, die zijn werkzaamheden zonder geldige reden 2 dagen verzuimt, ontslagen kan worden. Deze poging tot intimidatie had echter geen succes; de hoogleraren hielden voet bij stuk. Nogmaals verzonden zij een verzoek aan de Secr.-Generaal om de verklaring te doen wijzigen of te laten vervallen.

Het aanpakken van de studenten was echter voor de bezetter een prestigekwestie geworden en het feit, dat zo weinigen voor de bedreigingen en beloften waren gezwicht, kon hem er niet van doen afzien. Bovendien was de vijand van mening – naar Dr. Wimmer, Comm.-Generaal voor Bestuur en Justitie, aan de Rectoren meedeelde – dat de studenten verantwoordelijk waren voor een groot deel der onlusten in het land; men wilde hen daarom ten koste van alles uiteenslaan. Het was de Duitsers een doorn in het oog, dat verreweg het grootste deel der docenten zich aan de zijde der „rebellen" schaarde; de höhere S.S. und Polizei-Führer Rauter nam de zaak in handen en liet weten – een verklaring, die de Pres. Curator in

Groningen overbracht – dat het niet hervatten van de colleges als sabotage zou worden beschouwd.
Dit laatste was voor Prof. v. Dam, die min of meer verontrust was door de snelle ontwikkeling van het experiment, waar hij mee was begonnen, maar dat hij niet langer in de hand had, aanleiding, om aan de Universiteiten en Hogescholen mee te delen, dat hij er prijs op stelde, dat het onderwijs niet zou worden hervat, eer alle gevangen studenten, waarvan er verschillende reeds naar Duitsland waren gevoerd, zouden zijn vrijgelaten. Dit bericht stelde de eindbeslissing voor de hoogleraren – zij het slechts enkele dagen – uit.

De vijand lost het probleem op.

Zich ten volle bewust, dat de moeilijkheden voor hem niet ten einde waren, wachtte de student de volgende maatregelen af. Men behoefde niet lang geduld te hebben; reeds op 29 April werd een verordening afgekondigd, die heenwees naar wat volgen zou. Tegelijk met het bevel tot terugvoering in krijgsgevangenschap werd het aan werkgevers in Ned. bezette gebied verboden niet-afgestudeerde studenten, welke de loyaliteitsverklaring niet hadden getekend, in dienst te hebben. Ongeveer terzelfdertijd trachtte men in verschillende Universiteitssteden ook in Groningen, studenten wier namen met bepaalde beginletters begonnen, op te roepen via de Arbeidsbureaux, een actie, die weinig opleverde.
Inmiddels speelden zich op het Scholtenshuis in Groningen allerlei geheimzinnige dingen af. De chef van de S.D., Sturmbannführer Dr. Haase had n.l. van de Duitse Dienststelle in Den Haag bericht gekregen, dat de studenten die niet hadden getekend, alle zouden worden opgepakt en overgebracht, om verdere demonstraties te voorkomen. Haase reageerde op deze mededeling, door telegrafisch te melden, dat noch Dr. Conring, noch hij, deze maatregel voor Groningen nodig achtte, omdat hier tot dusver alles rustig was. Als antwoord ontving de chef van de S.D. het bevel karthotheek en inschrijvingsformulieren van de Universiteit in veiligheid te brengen; voor Groningen zou geen uitzondering worden gemaakt. „Befehl ist Befehl" en de S.D.-er Schuchmann toog er dus op uit om de papieren te bemachtigen, wat na enig tegenstribbelen van de zijde van de N.S.B.-pedel mocht gelukken. Toen de buit op het Scholtenshuis was aangeland, informeerde men vandaar bij de Duitse instantie in Den Haag wat er mee moest gebeuren. Geantwoord werd, dat de zaak moest blijven waar zij was, want dat men er in Groningen gebruik van zou moeten maken; de S.D. moest maar eens gauw uitkijken naar een ruimte, die groot genoeg zou zijn om de studenten in onder te brengen. Ook dit bevel werd opgevolgd en in overleg met Dr. Conring noemde Haase de Harmonie.

Op 4 Mei ontving het Scholtenshuis bericht, dat de verordening de volgende dag zou afkomen. Opdracht werd gegeven de Grüne Polizei in te schakelen, voor „registratie" en „bescherming". De Nederlandse politie moest met „betrouwbare mannen" het station en de toegangswegen tot de stad afzetten, vluchtende studenten grijpen en aan de Sicherheitspolizei overleveren; bovendien zou zij, ter voorkoming van incidenten, de straten, waar de stoet langs zou trekken, moeten versperren. Zo gebeurde het. Op 5 Mei te midden van de benauwenis van het standrecht, verscheen in de dagbladen de verordening van Rauter, dat alle mannelijke studenten, die de loyaliteitsverklaring niet hadden getekend, zich de volgende dag, met pak en zak moesten melden voor de arbeidsinzet. Algemene verwarring en paniek was het gevolg. De geraffineerde opzet van de vijand had het algemeen overleg, waarop de loyaliteitsverklaring was vastgelopen, onmogelijk gemaakt; ieder moest zelfstandig één beslissing nemen. De bezetter had er bovendien voor gezorgd, dat deze beslissing niet zo eenvoudig was, want — zo luidde de bedreiging — wie zich niet meldde zou gestraft worden met gevangenschap en (of) boete, terwijl medeplichtigen en ouders verantwoordelijk zouden worden gesteld. De gruwelijkste geruchten deden de ronde en konden niet snel genoeg worden tegengesproken, omdat geen van de studenten, ook van de leiders niet, een maatregel had kunnen voorzien, waardoor zelfs het verzetsapparaat tijdelijk moest verdwijnen. De vertegenwoordigers, die evenals de andere studenten van het meldingsbevel eerst kennis hadden genomen door de aanplakbiljetten en de couranten, gaven zoveel mogelijk een waarschuwing rond en doken daarna onder. Zodoende vernamen ze niet meer van de capitulatie op grote schaal, die het gevolg was van het bericht van de Secr.-Generaal, dat 's middags via de radiodistributie werd doorgegeven: tekenen is nog mogelijk en vervangt de meldingsplicht. Reeds hadden bijna 200 studenten, in hun angst, alle vroegere overwegingen opzij gezet en het lokaas ingeslikt, toen het bekend werd, dat de stap tevergeefs was gedaan; de mededeling dat tekenen van melding zou vrijstellen, berustte op fantasie. Het gevoel, dat men tegenover een fait accompli stond, maakte de paniek nog groter. Vele studenten waren, in de meeste gevallen mede door schuld van ouders, geneigd de veiligheid van zich en hun familie te stellen boven het landsbelang, dat tegenover het concrete gevaar een vaag begrip werd. Na een avond en een nacht van kwellende besluiteloosheid was de nederlaag een feit; ruim 350 Groningse studenten — een gunstig cijfer nog in verhouding met de andere Universiteitssteden — maakten zich gereed de Duitse slavernij te aanvaarden. Met lood in het hart en in de schoenen meldden zij zich aan de Harmonie, waar zij met behulp van medestudenten, leden van

het N.S.F., werden geregistreerd. Op de avond van dezelfde dag trokken de jongens, onder bewaking van de Grüne Polizei, door de stad naar het station en werden met een speciale trein weggevoerd naar Ommen. Een week later bevonden zich bijna 4000 Nederlandse studenten in Duitsland. Zij, die niet waren gegaan, doken onder met legale of illegale papieren. Een aangetekende brief van Rauter, met de vraag waarom hun zoon zich niet had gemeld – in enkele gevallen een gedwongen bezoek bij de S.D. – was alles wat de ouders van deze studenten van de aangekondigde maatregelen vernamen.

Beslissing der hoogleraren.

Nu de bona-fide studenten van de Universiteiten waren weggevaagd, werden de hoogleraren voor het probleem geplaatst, of zij voor de tekenaars al of niet college zouden geven. Degenen, die de studenten hadden aangeraden te tekenen (gelukkig slechts enkelen), zij, die hadden gezwegen en zij, die hadden verklaard hun ambt er voor over te hebben, wanneer de studenten voor de Duitse bedreiging niet zouden zwichten, – van allen werd eenzelfde beslissing gevraagd. De Secr.-Generaal, die het eerst niet had aangedurfd de hoogleraren te dwingen het onderwijs te hervatten – ondanks het aandringen van Prof. de Burlet –, werd door de Duitsers nader geïnstrueerd; de verordening op arbeidsvergrijpen van ambtenaren, die door Rauter op 15 Mei werd afgekondigd, maakte het standpunt van de vijand in dezen voldoende bekend.
De Groningse Rector deed wat hij kon, om het zijn collega's zo moeilijk mogelijk te maken. Hij had vernomen, dat zijn Rectoraat verlengd zou worden en trachtte dit te bevorderen o.a. door een brief aan de Secr.-Generaal van het Departement van Justitie, een „Kameraad", aan wie hij verzocht er voor te zorgen, dat ook van de studenten voor het notariaat, die tot dusverre waren vrijgesteld, in het vervolg ondertekening van de loyaliteitsverklaring verlangd zou worden. De brief was, zoals het merendeel van de Rectorale correspondentie, ondertekend met: Houzee! Uit deze mentaliteit van Prof. de Burlet vloeide voort, dat hij zeer verheugd was over het schrijven van de Secr.-Generaal aan de President-Curator, op 26 Mei, waarin deze hem opdracht gaf er voor te zorgen, desnoods met gebruikmaking van de algemene bevoegdheid die inmiddels van het Curatorium op hem alleen was overgegaan, dat de colleges, practica en examens met ingang van 1 Juni hervat zouden worden; de Duitsers hadden pertinent geweigerd op het voorstel van Prof. van Dam, het onderwijs eerst op 1 September te doen hervatten, in te gaan.
Als een bom viel het schrijven van de Secr.-Generaal te midden van de hoogleraren, waarvan vrijwel niemand er op gerekend had, nog deze cursus

te moeten beginnen. De President Curator, die naar Apeldoorn was geweest om een toelichting op de brief te vragen, bracht vandaar een stok achter de deur mee. Hij deelde „vertrouwelijk" aan de faculteitsvoorzitters mede, nauwkeurig te weten, dat, wanneer onverhoopt op dit bevel enige weigering mocht komen, twee hoogleraren (hij noemde de beide, die al eerder in gijzeling waren geweest) tegen de muur zouden worden gezet. De beslissing werd nog moeilijker gemaakt, doordat de situatie ongemeen verscherpt was, aangezien na een mislukte poging van Amsterdamse hoogleraren, ontslagname door de bezetter niet meer werd geaccepteerd. Niettemin verlangde de Heer van Welderen Rengers het antwoord vóór 1 Juni te ontvangen.
De hoogleraren capituleerden en gaven, met de bijgedachte, dat zeggen en doen twee verschillende dingen zijn — de belofte examens af te zullen nemen en ook overigens de studenten, die getekend hadden, hulp te verlenen. De juridische faculteit, die wilde weigeren, en daartoe verstandhouding met Holland zocht, bewaarde aanvankelijk het zwijgen, zeer tot verontrusting van de President Curator, die ten koste van alles, datgene wat hij nog de Universiteit noemde, wilde behouden. Op 16 Juni had de Heer van Welderen Rengers tweeërlei onderhoud, eerst met voorzitter en secretaris, daarna met een lid van de faculteit. Hij gelastte tenslotte de examens en het onderwijs te hervatten, bedreigend met de ernstigste maatregelen. Niettemin ontving de President-Curator kort daarop een weigerend antwoord; de hoogleraar, tegen wie, bij ernstige ziekte van enkele anderen, zijn bedreiging zich met name gericht had, dook terstond onder. De juridische faculteit te Groningen, de enige faculteit in het gehele land, die de moed had een dergelijk antwoord te geven, werkte tot aan de bevrijding niet meer. Aan de juridische studenten — tekenaars, die nu herderloos waren geworden, werd enige maanden later een studiebeurs van f 800.— toegekend om in Utrecht hun licht verder op te steken.
Terwijl de juridische hoogleraren dus uit het onderwijs waren geschrapt — van de ondergedokenen werd de één ontslagen en de ander geschorst — werkten de andere faculteiten in naam door, wat echter niet betekende, dat de hoogleraren individueel het doceren weer op zich hadden genomen. Enkele gaven, evenals hun verdwenen collega's een afwijzend antwoord; hun stem was echter niet overwegend geweest. Terwijl dit vooral het geval was bij de medische faculteit, werden andere faculteiten in feite niet dikwijls voor de keus gesteld, omdat zij bijna geen tekenaars onder hun studenten hadden. In de faculteit der Letteren en Wijsbegeerte, waar 3 hoogleraren pertinent geweigerd hadden de tekenaars hulp te verlenen, werd nimmer een examen afgenomen, hoewel door twee studenten aan-

vragen werden ingediend; in één geval weigerde de betrokken hoogleraar te examineren, in het andere geval wilde de faculteits-voorzitter geen examen uitschrijven. De Theologische faculteit lag stil, doordat de Synode van de Ned. Hervormde Kerk op 1 Juni de beide kerkelijke hoogleraren teruggenomen had en te Amersfoort en Assen in de opleiding voorzag. In de natuurphilosophische faculteit werd één examen afgenomen.

De medische laboratoria en klinieken waren de enige gebouwen, die niet het aanzien hadden van volkomen verlatenheid. Hier waarde de machtige gestalte van de Rector rond, die verreweg het grootste deel der tekenaars onder zijn gehoor had en zijn discipelen opvoedde in positief Nationaal-Socialistische geest. Al spoedig echter, toen hij begon in te zien, dat er in zijn onmiddellijke nabijheid dingen gebeurden, die allerminst de vrucht waren van zijn bespiegelingen – zette hij zijn leringen om in een practische daad en benoemde zijn meest aandachtige hoorders tot een dagelijkse lijfwacht, die hem met behulp van revolvers moest verdedigen.

Op 18 Juni 1943 werden plotseling twee medische hoogleraren gearresteerd en twee dagen later naar Scheveningen overgebracht. In de mening, dat hun arrestatie haar reden vond in de ontvluchting van een marechaussee uit het Academisch Ziekenhuis, bereidden zij zich voor op een langdurige gevangenschap. Al spoedig echter vernamen zij, dat zij door te veel ijver de befaamde „Artsenbrief" de week voor de afgesproken datum hadden ingezonden. Op 26 Juni volgden massa-arrestaties van artsen; tezamen met tientallen gearresteerde Hagenaars, werden de beide Groningse medici naar Amersfoort gevoerd, waar in de loop van de volgende dagen het aantal gevangen genomen artsen opliep tot enige honderden. Toen de arrestanten na 10 dagen weer losgelaten werden, vooral op aandringen van Rauter, vernamen de twee Groningse hoogleraren, dat zij met ingang van 26 Juni uit hun functie waren ontslagen. Dit ontslag werd later door de bezetter hevig betreurd, daar vooral een patholoog-anatoom moeilijk te vervangen was; de betrokken hoogleraar werd medegedeeld, dat hij zijn excuus moest aanbieden en dan terugkomen mocht, op welk voorstel deze wijselijk niet inging maar dat hem dwong onder te duiken.

De Duitsers hadden al gauw begrepen, dat zij, nu zoveel hoogleraren onwillig waren, in geen geval de assistenten, die evenals de studenten de loyaliteitsverklaring hadden moeten tekenen, voor het onderwijs zouden kunnen missen. Eind Mei reeds bepaalden zij daarom, met terugwerkende kracht, dat assistenten niet behoefden te tekenen; het Departement nam onmiddellijk maatregelen om degenen, die reeds in Duitsland zaten, terug te krijgen. Terwijl deze zaak nog in behandeling was, ontvingen de assis-

tenten — in functie — bevel hun sollicitaties voor de komende cursus vervroegd in te dienen. Door de medische assistenten werd dit niet geaccepteerd; zij deelden aan de President Curator mee, dat zij naar eer en geweten niet langer aan het onderwijs konden deelnemen. De Heer van Welderen Rengers antwoordde aan de Groningse assistenten, dat zij niet „als zodanig officieel met het geven van onderwijs in welke vorm ook belast" waren en dat hun request daarom wel op een misverstand moest berusten. In October werden zij zonder meer door de Secr.-Generaal opnieuw benoemd.

Meisjes moeten zich melden.

Daar alle maatregelen tegen de studenten uitsluitend mannelijke personen hadden betroffen, scheen het aanvankelijk, dat de meisjes vrij uit zouden gaan. Een dergelijk „nutteloos rondlopen" strookte echter niet met het Duitse kader van de arbeidsdienstplicht en het was dan ook niet te verwonderen dat de meisjesstudenten al vrij spoedig uit haar — meer of minder tevreden — zorgeloosheid werden opgeschrikt. De S.D. achtte deze aangelegenheid echter niet belangrijk genoeg om haar persoonlijk te behandelen en wenste vooral geen „Hauspolizei" voor het Arbeidsbureau te spelen. In Groningen zond het Scholtenshuis het gehele kaartenregister aan het Gewestelijk Arbeidsbureau dat voor dit doel de hulp van de Duitsers had ingeroepen. Zodoende kreeg het Arbeidsbureau vrij spel en zond eind Mei aan een groot aantal studentes een oproep om binnen zijn muren te verschijnen. De opwinding onder de Groningse meisjes evenaarde bijna de paniek van 5 Mei. Slechts een gering deel nam onmiddellijk een positief standpunt in, weigerde de brief en zond pamfletten rond met de dringende waarschuwing niet op Duits bevel te gaan werken. Helaas was het resultaat van deze actie nihil, evenals het contact, dat gezocht was met andere Universiteiten; terwijl elders in het land een heel klein aantal zich bij de Arbeidsbureaux meldde, gaf in Groningen 40 % van de meisjesstudenten aan de oproep gehoor.

Het Gew. Arbeidsbureau te Groningen oordeelde dit percentage echter nog lang niet voldoende en zond de Arbeits-Kontroll-Dienst om arrestaties te verrichten. Vier meisjes werden opgepakt; één van haar, die door de dakgoot naar een naburig huis was gevlucht, werd door de gastvrije bewoners voor een „Jodenkind" aangezien en telefonisch aan de politie verraden. De gevangen meisjes werden alsnog tewerk gesteld; de andere waren reeds ondergebracht in ateliers, fabrieken en bedrijven. De medische studentes, die veel later een oproep ontvingen, moesten als verpleegster dienst doen.

Studenten in Duitsland.

Over de studenten die in Duitsland terecht waren gekomen, deden allerlei geruchten de ronde. Uit het feit, dat zij reeds in het kamp te Ommen waren gekeurd op t.b.c. en „Arische afstamming", was de conclusie getrokken, dat de studenten zouden worden gekoppeld aan Duitse meisjes, een bericht, dat vele ouders, vrouwen en verloofden in de grootste ongerustheid bracht. Hoogleraren, die graag wilden helpen, richtten de commissie „Studentenzorg" op en zochten zoveel mogelijk contact, waardoor zij in staat waren de familie van de toestanden in Duitsland op de hoogte te brengen en hun inlichtingen te geven ingeval van bombardementen. Het bleek al gauw, dat, hoewel sommige verhalen sterk waren overdreven, de meeste studenten het slecht getroffen hadden. Bijna niemand, behalve de medici, was volgens zijn vak tewerkgesteld, zoals dit tevoren was beloofd; vaak arbeidden zij in fabrieken. De moeilijke omstandigheden, ziekte en enkele sterfgevallen waren, naast de bombardementen oorzaak, dat er wanhopige pogingen werden aangewend om te ontvluchten; velen berouwde hun haastige keus, nu zij de consequenties van hun daad inzagen. Sommigen gingen met verlof en kwamen niet terug; anderen werden geholpen door het z.g. „Auszenministerium", een groep illegaal werkende studenten, die met valse stempels en de benodigde papieren een uitstapje maakten naar studenten-centra in Duitsland.

Vogelvrijverklaarden.

De studenten die in Nederland waren ondergedoken verging het niet veel anders dan de overige onderduikers voor de arbeidsinzet. Van Duitse zijde werd geen bijzondere moeite gedaan om hen in handen te krijgen; werden ze gearresteerd, dan zond de S.D. hen via Amersfoort naar Duitsland voor tewerkstelling. In Groningen werden, ondanks de bijzondere activiteit van de medische student Jan Ale Visser, V-man voor de S.D., zijn helper Theo van Stockum en enkele andere N.S.B.-studenten, slechts ruim twintig slachtoffers gemaakt en dit nog vrijwel alleen in verband met andere arrestaties. Want de Duitse maatregel had zich tegen de bezetter zelf gekeerd; velen van de ondergedoken studenten hadden zich bij illegale groepen aangesloten en brachten de vijand meer schade toe, dan zij ooit in hun qualiteit van student hadden kunnen doen.
Het studentenverzet bleef in stand; de Vertegenwoordigers zagen zich na Mei 1943 een vierdelige taak toegewezen: het bij elkaar houden van de studenten, de materiële voorziening van onderduikers, het in het oog houden van het officiële Universitaire leven, en het verspreiden van De

Geus. In Groningen was de verzetsgroep aanvankelijk uit elkaar geslagen en men had eerst eind Juni weer voldoende contact. In die zelfde tijd kwam ook de „familiekring" tot stand, het illegale overleg tussen de 4 opgeheven studentencorpora, dat sindsdien geregeld bijeenkwam en mede zorg droeg voor de distributie van valse papieren, bonkaarten en de oplage van De Geus, die inmiddels reeds één op vier was geworden. Om na te gaan wie van de ondergedoken studenten verzorging nodig had, bezocht een groepje meisjesstudenten verschillende adressen. Aan finantiële hulp bleek weinig behoefte te bestaan; Ausweise en bonkaarten waren erg in trek en meer nog de valse inschrijvingskaarten, een voortreffelijke imitatie van het exemplaar der tekenaars; van deze laatste werden er in Groningen, waar het aantal „loyale" studenten zo gering was, echter slechts 12 uitgereikt, uitsluitend aan illegale werkers.
Het doel van de „Familiekring", dat hoofdzakelijk bestond in het bespreken van na-oorlogse problemen, werd door de vertegenwoordigers geregeld gestimuleerd, o.a. met een enquête in De Geus (waarop in Groningen slechts 35 antwoorden binnenkwamen). Daarnaast werden, voortvloeiende uit de situatie aan de Universiteiten, pogingen gedaan om ook de hoogleraren bij het verzet te betrekken; op initiatief van enkele hoogleraren en studenten uit Holland kwam er een landelijke verzetsgroep van professoren tot stand, die aan iedere Universiteit een vertegenwoordiger had. Voorman van deze groep was Prof. Mr. J. Oranje, hoogleraar aan de Vrije Universiteit, die tegen de herfst van 1943 de Universiteitssteden afreisde en overal de benodigde contacten legde. In Groningen had het hooglerarenverzet zich tijdens de nazomer reeds geconstitueerd, zodat dit geen moeilijkheden meer opleverde; in de oude „Kern", het interfacultair overleg, waren enige noodzakelijke wijzigingen aangebracht.

Het doel gemist.

Toen deze groep begon te werken, bleek zij al spoedig niet homogeen. Prof. Oranje en enigen met hem wilden, hoe eerder hoe liever de Universiteiten doen sluiten en al hun streven was hierop gericht. Zij brachten daartoe eind December een bezoek aan de Universiteiten en Hogescholen, en legden de hoogleraren een conceptbrief voor, die door ieder individueel aan de Secr.-Generaal verzonden zou moeten worden, een schrijven, minstens even fel als de uitvoerige „open brief aan v. Dam", waarin de Vertegenwoordigers zich in Juli 1943 tegen de houding van de Secr.-Generaal en de Voortzetting van het Hoger Onderwijs te weer hadden gesteld. Jammer genoeg gingen maar weinigen accoord met de redactie van dit stuk, dat bedoeld was om sluiting der Universiteiten te provoceren; de brief werd

verworpen en na deze vele anderen. Eerst in Maart 1944 kon men het eens worden over een schrijven – een zwakke afschaduwing van het eerste – waarin aan Prof. v. Dam werd verzocht het Hoger Onderwijs te schorsen, een verzoek, dat door bijna 200 professoren werd verzonden, maar niet het minste resultaat had. Wat voorts de plaatselijke verzetsgroepen betreft, deze hadden in hoofdzaak hetzelfde doel als de „Familiekring" van de studenten, waarmee zij in Groningen althans enige malen samenkwamen voor het behandelen van na-oorlogse universitaire vraagstukken. Door één der hoogleraren in ballingschap werd in dezelfde tijd in overleg met studenten, een ontwerp voor herziening van de organisatie der studentenwereld opgesteld, dat nadat clandestiene vermenigvuldiging tot twee keer toe mislukt was, na de bevrijding als brochure is verschenen.
Wat er van het onderwijs was overgebleven, werd tot een aanfluiting voor de Nederlandse wetenschap en geestesvrijheid. In aansluiting op de sommatie van 26 Mei had de Groningse President-Curator bij het begin van de cursus '43-'44 bevel gegeven, dat de colleges, behalve de theologische en juridische op 18 October moesten zijn hervat – er daagden echter nog geen 100 studenten op. Verscheidene hoogleraren, die niet mee wilden werken, werden ontslagen, sommigen zaten gevangen; op het bericht, dat alle professoren, die uit hun functie waren ontzet, naar een kamp aan het Oostfront zouden worden gestuurd, verdwenen er nog meer. Aan deze laatste maatregel werd echter geen gevolg gegeven, omdat de administrateur had geweigerd de namen van de betrokkenen op te geven en op die wijze de zaak vertraagde. De Secretaris van het Curatorium was gearresteerd op 31 December 1943, als gijzelaar voor de moord op de S.D.-er Elzenga, tezamen met enkele tientallen andere Groningers, waaronder één der om de „artsen brief" ontslagen hoogleraren van de medische faculteit. De Secr.-Generaal, die over dit indommelen van de Universiteiten allesbehalve tevreden was, besloot in Groningen – evenals in de andere Universiteitssteden – spreekuur te gaan houden voor tekenaars, die dan met hun klacht op de proppen konden komen – een plan waaraan het protest van N.S.B.-studenten tegen sabotage van het hun „toekomende onderwijs" niet vreemd was. Van dit spreekuur werd een druk gebruik gemaakt; niet voor niets had de leider van het Studentenfront in een rede verklaard: „De Universiteiten zullen open blijven, het koste wat het kost!"

Hoe er gewerkt werd.

En ze bleven open. Ook de Groningse Universiteit sloot helaas haar poorten niet. Maar het centrum van haar wetenschappelijke activiteit lag

elders, nu eens in een gebouw in de stad, dan weer in een eenvoudig huis in de provincie. Een klein briefje had daartoe de stoot gegeven.
Het begon in October 1943. Een der docenten van de medische faculteit ontving van een student het verzoek hem weer met zijn studie op gang te willen helpen. Zijn bede vond gehoor, maar dat niet alleen, zij werd aanleiding tot „zwarte hulp" op grote schaal. Ondergedoken hoogleraren voor vrijwel alle medische vakken werden ingeschakeld; de betrokken docent alleen wist wie meededen, en regelde de wijze waarop het moest gebeuren. Examina werden voorbereid, de medewerkende professoren ontvingen van het „reisbureau" instructies voor vervoer en verblijf en verdwenen na de bijeenkomst weer even geheimzinnig als ze waren gekomen. Toen na enige maanden naast de gelegenheid voor het afleggen van het candidaatsexamen ook die mogelijkheid voor het doctoraal werd geschapen, steeg het aantal klanten tot bijna 100. De grootste moeilijkheid bracht het practisch werken mee. In de eerste tijd werd een geschikte snijzaal gevonden in een kamer van het R.K. ziekenhuis, naast de Duitse afdeling, waar de gegadigden onder de machtige bescherming van de hoofdzuster persoonlijk werden binnengeleid. Later werd plaats gemaakt in een van de laboratoria.
Het vinden van snij-materiaal was evenmin eenvoudig. Voortreffelijke hulp verleende hierbij de amanuensis van Prof. de Burlet, die elk ogenblik, dat de Rector afwezig was, benutte om ledematen uit de kast te halen. Met armen, benen en andere sectie-objecten reisden de assistenten, die in deze actie een groot aandeel hadden, de provincie rond; vooral Dr. J. H. Diemer, assistent anatomie, werd, met zijn koffer — hoe afschrikwekkend ook voor oningewijden — een bekende en graag geziene gast.
Al deze illegale hulp, in de andere faculteiten spoedig even doeltreffend verleend, had echter niet verwezenlijkt kunnen worden, wanneer het personeel der Universiteit zich niet — als geheel — voortreffelijk en moedig had gedragen. Niet alleen in het Academiegebouw zelf, waar één der beide pedellen de Rector zoveel mogelijk had tegengewerkt, totdat hij in Mei 1944 weigerde langer dienst te doen — niet alleen bij de administratie van het Curatorium, die zoveel mogelijk saboteerde, maar vooral in de laboratoria en klinieken was een voortdurende anti-Duitse activiteit. Overal gewaren onderduikers verborgen, zelfs een Joods docent kon in een der gebouwen een veilig onderdak vinden. In verscheidene laboratoria werden voor illegale groepen buiten de Universitaire wereld bonkaarten, valse persoonsbewijzen, distributiestamkaarten en Ausweise gedrukt; vlak tegenover de plaats waar Prof. de Burlet college gaf, zat een geheime zender.

De rector echter merkte van dit alles niets – of weigerde het te zien – en ging voort op een kleinzielige manier zijn politieke tegenstanders dwars te zitten. Een voorbeeld hiervan was hetgeen gebeurde na het plotseling overlijden van Prof. Kreuzwendedich van den Borne in December 1943. Prof. de Burlet richtte namens de Senaat een brief van rouwbeklag aan de weduwe van de hoogleraar, een schrijven, dat naar gewoonte door Rector en Secretaris ondertekend moest worden. De Secretaris echter weigerde, waarop Prof. de Burlet aan de Secretaris van de Theol. faculteit verzocht „een andere Christen als assessor aan te willen wijzen, die niet zo bang is zich aan koud water te branden, dat hij aarzelt of het gewenst is op de vooravond van het Kerstfeest tot de weduwe van een overleden hoogleraar enige vriendelijke woorden te richten". Een afschrift van dit suggestieve stuk sarcasme werd gezonden aan de President Curator en de Secr.-Generaal. Zo ontstemd en verbitterd was de Rector over de gang van zaken aan de Groningse Universiteit, dat hij weigerde, voor de cursus '44-'45, waarvoor zijn Rectoraat nogmaals was verlengd een series lectionum te laten drukken, tenzij deze identiek zou zijn met die van het vorige jaar, waarop de namen van de ontslagen hoogleraren nog voorkwamen. Noodzakelijk was het uitgeven van een series overigens niet, want de inschrijving was voor onbepaalde tijd uitgesteld in verband met het feit, dat de tekenaars voor de O.T. waren opgeroepen. Bij de verbittering van Prof. de Burlet voegde zich angst, omdat hij maar niet vergeten kon, dat men hem enige tijd geleden had opgebeld, met de bedreiging, dat hij nog maar enkele dagen te leven had. Zijn knorrigheid en vrees, die oorzaak waren, dat de Rector zich steeds bedreigd gevoelde en zich nimmer zonder zijn lijfwacht op straat begaf, uitte hij op allerlei manieren. Vooral de studenten, die zich over het O.T.-werk beklaagden, kregen er van langs. Eén van hen antwoordde hij: „het ware wellicht te overwegen aan Roosevelt, Hitler en Stalin te verzoeken de oorlog stop te zetten tot Uw candidaatsexamen in kannen en kruiken is. Dan ware alle schansgraverij zolang overbodig, en loyalen en onloyalen konden huistoe! Intussen, de Universiteit staat stil, heeft geen studenten meer, examineert niet meer. En zolang de Grote Drie op ons verzoek toch niet ingaan, is er eigenlijk niets tegen, dat U toch maar graaft. Want de belofte van de voltooiing Uwer studie is door het verloop van de oorlog te niet gedaan".

Het baken verzet.

Met de laatste woorden van deze brief karakteriseerde de Groningse Rector niet alleen helder en duidelijk de situatie, waarin het Hoger

Onderwijs was komen te verkeren, maar gaf hij tevens te kennen, dat er voor een Universiteit eerst weer plaats zou zijn in bevrijd Nederland. Hij sprak hiermee de gedachte uit die de gehele Universitaire gemeenschap in deze dagen bezielde; terwijl zij opzagen naar de langzaam dovende fakkel der wetenschap, hielden de hoogleraren en studenten zich gereed om zodra de tijd daar was het licht opnieuw te ontsteken, zuiverder en krachtiger dan te voren.

In dit wachten was weinig gelegenheid voor culturele activiteit; examens en colleges hadden geen betekenis meer, nu de Nederlandse studenten, zij aan zij met de burger, hardnekkig streden om de vijand uit de laatste stelling te verdrijven. Het vertrouwen tussen zakenman, arbeider en intellectueel groeide voortdurend; de zwijgende Universiteit wekte een waardering en bewondering, welke ze – uitgezonderd in de strijd om de loyaliteitsverklaring – voor haar woorden bij de burgerij niet had kunnen vinden.

En het was met oprechte vreugde, dat de stad Groningen op de dag van de bevrijding op haar Academie – waarvan Prof. de Burlet de vorige dag, eer hij met Dr. Conring naar het buitenland verdween, de sleutels plechtig had overgedragen – de rood-wit-blauwe vlag zag uitwaaien in de wind, symboliserende het „vivat, crescat, floreat Academia Groningana!"

Een symbool dat voor de Groningse Universiteit tegelijk betekende een eerbiedig herdenken van allen die, aan haar verbonden, hun leven hadden gegeven voor de geestelijke vrijheid van het vaderland.

Naderhand eerde zij nog de gedachtenis van haar, rechtstreeks in het verzet gevallen leden, door de vermelding op een in het Universiteitsgebouw aangebrachte plaquette van hun namen tussen die der hoogleraren, ambtenaren en oud-studenten der Groninger Universiteit, mede omgekomen als slachtoffers van de tweede wereldoorlog, waarvan het inschrift luidt:

Hoogleraren, ambtenaren en oud-studenten der Groninger Universiteit, omgekomen als slachtoffers van de tweede wereldoorlog.

Prof. Mr J. H. van Meurs
Prof. Mr Dr L. Polak
Prof. Dr L. Polak Daniels
Dr B. Kahn
J. Moerman
J. Olijslagers
Dr E. Behr
Dr Th. A. H. Blaas
Dr M. P. Both
J. W. Brinkman, arts
Dr Johannes Brouwer
J. R. Bruinsma, chem. drs

Dr J. H. Diemer
Mr J. F. S. N. Domela Nieuwenhuis, Nyegaard
Mr W. J. H. Dons
T. Dijksterhuis, phys. drs
Dr E. Frank
Ds G. J. de Geus
Mr C. H. de Groot
W. A. Hoek, arts
Ds S. J. Hoekstra
W. J. Huizinga, phys. drs
G. W. Kastein, arts

Dr Jantina H. van Klooster
Mr E. H. W. Kooy
B. Kreiken-Hartog
N. Kruizinga, arts
Mr G. C. Lammers
J. H. Leijds, math. drs
Jhr Dr J. W. de Marees van Swinderen
Mr D. C. B. Mesritz
Dr H. H. Noosten
Ds G. A. Pasma
Mr F. L. Polak
Jhr Mr A. F. de Savornin Lohman
G. J. Staverman, arts
Mr G. C. B. E. Suringar
G. van der Tuuk, phys. drs

A. de Vries, apoth.
Roelof K. van den Bergh, med. stud.
Matthias A. Boers, med. cand.
Willem H. E. van der Borch
van Verwolde, jur. drs
Jan B. van Delden, med. stud.
Reint A. Dijkema, med. stud.
Pieter Gootjes, jur. cand.
Hendrik A. Hartholt, jur. stud.
Lammert Heringa, med. cand.
Melisande T. M. Kerkhoven, med. cand.
Pieter A. van Noord, med. stud.
Pieter Oosterlee, med. stud.
Johannes Valeton, theol. stud.
Bote van der Wal, litt. stud.

Bijlage 1.

Heden gewerd ons de smartelijke tijding, dat de Rijkscommissaris het nodig geoordeeld heeft maatregelen te nemen ten opzichte van onze Nederlandse studenten van Joodse origine. Smartelijk, omdat wij hierin zien een directe aantasting van de Nederlandse traditie, die vrijheid van studie voor ieder, zonder onderscheid van ras of geloof, immer gewaarborgd heeft. Het is een onmiskenbaar feit, dat mede hierdoor de Nederlandse cultuur een hoogte heeft bereikt, waarop wij Nederlanders met trots kunnen zien en die ver buiten onze grenzen een grote roep heeft verkregen.
Op grond van de rede, die de Rijkscommissaris hield bij het aanvaarden van zijn ambt, waarbij tot uiting kwam, dat de Nederlandse waarden volledig onaangetast zouden blijven, hadden wij verwacht, dat tot het uitvaardigen van dergelijke maatregelen niet zou worden overgegaan.
Daarenboven menen wij, dat deze maatregelen in strijd zijn met het volkenrecht, de enige basis, waarop wij, bewoners van een bezet land, ons kunnen stellen. Daarom komen wij met kracht op tegen bovengenoemde onrechtmatigheid.

Bijlage 2.

Groningen, 29 Maart 1943.

De Faculteiten der Godgeleerdheid, der Rechtsgeleerdheid, der Wis- en Natuurkunde, der Letteren en Wijsbegeerte, alsmede 11 leden van de faculteit der Geneeskunde aan de Rijksuniversiteit te Groningen hebben de eer het volgende te Uwer kennis te brengen naar aanleiding van de regelingen betreffende het hoger onderwijs nrs. 27 en 28, opgenomen in het Verordeningenblad van 13 Maart 1943.
Zij stellen daarbij voorop, dat orde en rust aan deze Universiteit ondanks de tijdsomstandigheden geen ogenblik zijn gestoord, totdat door de invoering of aankondiging van bepaalde maatregelen voor vele studenten onzekerheid ontstond, of zij hun studie zouden kunnen voortzetten en hiervan een begrijpelijke onrust het gevolg was.
Voor het van de studenten vragen van een z.g. loyaliteitsverklaring was dus, naar hun oordeel, geen aanleiding en te meer betreuren zij dit, nu deze zodanig is geformuleerd, dat niet duidelijk blijkt, in hoeverre de daarbij aanvaarde verplichtingen verder zouden gaan dan die, waaraan alle bewoners van een bezet gebied zijn onderworpen. Daarbij komt het voorschrift omtrent het invoeren van een numerus clausus voor alle studievakken, waarvan de strekking vooral ten opzichte van de thans studerenden in hoge mate tot twijfel aanleiding geeft.
Door een en ander is een atmosfeer geschapen, die, blijft ze ongewijzigd, voortzetting of hervatting der Universitaire werkzaamheden, naar hun gevoelen, niet mogelijk doet zijn.
Zij verzoeken U mitsdien met groten nadruk het door U uitgevaardigde besluit, voor zover het de loyaliteitsverklaring betreft, in te trekken, opdat een discriminatie op onzuiveren grondslag van een deel der studenten wordt vermeden. En zij verzoeken U

bovendien al Uw invloed aan te wenden, ten einde te verkrijgen, dat de bepaling der verordening nr. 27 omtrent den numerus clausus wordt gewijzigd, dat althans alle reeds studerenden hun studie kunnen voortzetten en beëindigen.
Of in de toekomst de studie weer haar normale loop zal kunnen nemen, zal er geheel van afhangen, of voorwaarden kunnen worden geschapen, waardoor de boven aangeduide bezwaren worden opgeheven. Mocht dit niet het geval zijn, dan zal den docenten niets anders resten dan de hun opgedragen taak neer te leggen.

Namens de Faculteit der Godgeleerdheid:
Voorz. Secr.
Namens de Faculteit der Rechtsgeleerdheid:
Voorz. Secr.
Namens de Faculteit der Wis- en Natuurkunde:
Voorz. Secr.
Namens de Faculteit der Letteren en Wijsbegeerte:
Voorz. Secr.
Uit de Faculteit der Geneeskunde:
Voorz. Secr.

Aan den Heer Secretaris-Generaal
van het Departement van Opvoeding,
Wetenschap en Kultuurbescherming
Amsterdam.

Bijlage 3.

De besturen der 5 Faculteitsverenigingen aan de Rijksuniversiteit te Groningen, vertegenwoordigende de Groninger studenten, hebben de eer zich met het volgende tot U te wenden.
Met pijnlijke verbazing hebben zij kennis genomen van de jongste verordeningen betreffende het Hoger Onderwijs. Voor wat deze Universiteit betreft, wijzen zij met beslistheid de aan die beschikkingen ten grondslag liggende beschuldiging van de hand, dat rust en orde er door studenten in gevaar zijn gebracht, of dat zulks voor de toekomst, ware de normale gang van het onderwijs niet gestoord geworden, viel te verwachten. Is een zodanige voorstelling van de feiten gewekt, dan moet een betreurenswaardige verdraaiing der feiten daartoe aanleiding zijn geweest. Hunnerzijds zijn zij van mening, dat de getroffen beschikkingen niet alleen de orde en de rust niet zullen herstellen, maar veeleer een nieuw element van onrust in de studentenwereld binnenvoeren.
Wat de hoofdpunten der getroffen beschikkingen betreft, veroorloven zij zich het volgende op te merken.
De invoering van een numerus clausus achten zij een nieuwe ernstige inbreuk op de beste tradities van ons Hoger Onderwijs. Vaag geformuleerd als de betrokken bepaling is, schept zij zelfs niet de zekerheid, dat een belangrijk aantal der studenten hun studie zou kunnen voltooien. De Groninger studenten kunnen hier tegenover slechts een eensgezinde afwijzende houding aannemen.
Hetzelfde geldt van de eis ener z.g. loyaliteitsverklaring. De Groninger studenten kunnen zich niet binden door ondertekening van een verklaring, die verschillende onduidelijke termen bevat en waarvan de draagwijdte dientengevolge niet is te overzien. Zij zijn tot dit standpunt gekomen na ernstig beraad, doch zij hebben de vaste overtuiging, dat zij door anders te handelen in strijd zouden komen met hetgeen hun plicht als Nederlander hun gebiedt.

Namens de besturen der 5 Faculteitsverenigingen,
w.g. de 5 Praesides.

DE VONK

Om te kunnen doordringen tot de kern van alles wat aan het werk van de verzetsgroep De Vonk ten grondslag ligt, dient men terug te gaan tot vóór het tijdstip, waarop de nationaal-socialistische geweldenaars en onderdrukkers uit Duitsland ons land overvielen.
Er was namelijk reeds in de loop van het jaar 1939 door een aantal links georiënteerde socialisten gesproken over de mogelijkheid een orgaan te stichten, waarin de socialisten van verschillende groeperingen elkaar zouden kunnen ontmoeten met het doel zoveel mogelijk gezamenlijk te streven naar verwezenlijking van gemeenschappelijke ideeën op grond van grotendeels samenvallende beginselen.
Dit initiatief was in het voorjaar van 1940 zover ontwikkeld, dat er een bespreking georganiseerd kon worden met vertegenwoordigers van de Jongeren-Vredesactie, de Arbeiders Jeugd Centrale, met jonge communisten, syndicalisten en anarchisten, met leden van de Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij en anderen. De vastgestelde vergadering werd evenwel niet gehouden want als datum was bepaald 10 Mei 1940....
Hoewel door de Duitse bezetting het eigenlijke plan niet uitgevoerd kon worden, namelijk het stichten van een legaal algemeen socialistisch orgaan, zijn de voorbereidingen van aanzienlijke betekenis geweest voor het ontstaan van de verzetsgroep rondom het illegale blad De Vonk.
Weldra werden leidende figuren uit deze kringen, die reeds als felle antifascisten bij de Duitsers bekend waren, gearresteerd. Anderen, die op dit gevaar voorbereid waren, wisten door onderduiken aan gevangenneming te ontkomen. Met vele anderen waren zij al spoedig betrokken in het illegale werk, aanvankelijk voornamelijk in de organisaties van Het Parool, Vrij Nederland en Spartacus.
Verschil van inzicht omtrent de politieke lijn leidde er echter toe, dat besloten werd een eigen organisatie te stichten, die een blad zou uitgeven, waarin vooral de internationaal-socialistische gedachte gepropageerd zou worden. Een voorloper van dit blad was „Een eerste open brief aan de Nederlandse Jeugd", van Henriëtte Roland Holst, verspreid in December 1940. Meer van deze open brieven volgden en met Kerstmis 1940 verscheen het eerste nummer van De Vonk.
De verzetsgroep De Vonk heeft dus van zijn ontstaan af een landelijk karakter gedragen en zich met haar werkzaamheid naast het directe verweer tegen de bezetter en zijn nationaal-socialistische infiltratiepogingen steeds de strijd voor een internationale socialistische gemeenschap ten doel gesteld.

Groningen heeft ook in deze organisatie een aanzienlijke bijdrage geleverd in het verzet.
Een aantal jonge mensen, van dezelfde politieke gezindheden als de hiervoor vermelde, belastte zich reeds in 1940 met de verspreiding van rondzendbrieven, beogende de pacifistische volksverdediging, een beweging, die reeds voor het uitbreken van de oorlog gaande was. Zij kwamen in contact met de organisatie van de Vonk-groep en zetten hun werkzaamheden in dit landelijk verband voort. Ook de Groninger Vonk-mensen hebben zich voortdurend toegelegd op een tweeledige taak: het verstrekken van voorlichting om daardoor geestelijke weerstand te wekken en aan te wakkeren tegen het nationaal-socialisme en het verlenen van steun aan acties tegen de bezetter en van hulp aan zijn slachtoffers.
Het eerstgenoemde deel van deze taak – de voorlichting – is gedurende de vijf bezettingsjaren vrijwel onveranderd gebleven, zowel in strekking als in uitvoering.
Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat de organisatie zich niet uitbreidde en niet steeds beter middelen bedacht om het werk zo goed en zo veilig mogelijk uit te voeren, dus de techniek van de illegaliteit niet verbeterde, en ook niet dat in de artikelen niet tot uitdrukking kwam hoe de directe aanraking met de wrede overweldigers de afkeer van en de haat tegen het nazi-regime deed toenemen, maar De Vonk bleef tot het einde toe toch in de eerste plaats ijveren voor een democratische, internationaal-socialistische ordening van de maatschappij.
Aanvankelijk werden de bladen in het Westen des lands gestencild en per koerier naar Groningen vervoerd, waar de medewerkers voor de verspreiding zorgden.
Spoedig ging men er evenwel toe over de bladen zelf te hectograferen. De copie werd verstrekt door de centrale redactie van De Vonk. Latere nummers van De Vonk werden gedrukt. Eerst bij een drukkerij in het Westen des lands, maar toen de zaak daar misliep waren het de Groningers, die een drukker in Oldehove en later in Groningen bereid vonden het blad te vervaardigen. Van hieruit werden de Vonken over het gehele land verspreid.
Ten aanzien van het andere illegale werk door de Vonk-medewerkers verricht, geldt in zeer sterke mate, dat het dezelfde ontwikkelingsgang heeft doorgemaakt als het Nederlandse verzet in het algemeen, namelijk dat het met het voortschrijden van de tijd voortdurend toenam in omvang en aspecten. Aanvankelijk werden door enkele mensen levensmiddelenbonnen ingezameld op vertrouwde adressen. Deze bonnen waren bestemd voor een gering aantal onderduikers, waaronder enkele Duitse

emigranten, politieke vluchtelingen, die sedert 1933, het jaar van de nationaal-socialistische machtsovername, naar Nederland waren uitgeweken en waarvan er ook enkele in Groningen een toevluchtsoord hadden gevonden. Op dezelfde eenvoudige manier werd ook het benodigde geld bijeengebracht. Maar naarmate het aantal onderduikers toenam – vooral de Jodenvervolging was hiervan een belangrijke oorzaak – moest naar andere middelen worden omgezien om aan de behoefte aan steun te kunnen voldoen. Dat was voornamelijk sinds Juli 1942 het geval. Toen was inmiddels reeds contact tot stand gekomen met de distributiedienst, waar vertrouwde ambtenaren op ruime schaal levensmiddelenkaarten verstrekten.

Er was echter meer nodig. In de eerste plaats ook valse of vervalste identiteitspapieren, de befaamde persoonsbewijzen. Voorts distributiestamkaarten, later ook bewijzen van vrijstelling voor de „arbeidsinzet" (verplichte tewerkstelling in Duitsland; bij de organisatie Todt voor het aanleggen van loopgraven en andere verdedigingswerken, het z.g. putjesgraven). Om aan de nodige blanco formulieren te kunnen komen stonden de Vonk-medewerkers in contact met het bevolkingsbureau, arbeidsbureau en andere instanties.

Daarnaast en daarna waren echter nog allerlei bewerkingen nodig om deze papieren voor het gebruik gereed te maken (foto's, stempels, zegels en handtekeningen). Daarvoor moest men de hulp hebben van vaklieden, die bovendien de vereiste apparatuur tot hun beschikking moesten hebben. De Vonk-groep was bij het werk voor Joodse onderduikers in contact gekomen met de bedrijfsleider van de Noord-Nederlandse clichéfabriek, G. Boekhoven, die al spoedig een uiterst nuttige medewerker bleek te zijn, die voor de onderduikers talloze technische karweien opknapte, daartoe mede in staat gesteld door de goede houding van zijn directeur, Kamp. Uit dit contact ontstond de groep De Groot, die zich hoofdzakelijk met het steunwerk van de Vonk-groep belastte. Op het distributiekantoor ontving deze groep, vooral door de onvolprezen medewerking van S. Visser en A. H. Dijkstra, duizenden distributiestamkaarten.

In November 1942 werd de Groninger Vonk-groep, door verraad van een zogenaamde medewerker in Enschede, door een ernstige slag getroffen. Drie van de leidende Groninger medewerkers werden gearresteerd, evenals de landelijke organisator. Hierbij was een meisje, dat na een half jaar voorlopig in vrijheid werd gesteld, in October 1943 tot een jaar gevangenisstraf werd veroordeeld, doch dat onderdook, toen voor haar het tijdstip was gekomen om zich voor het ondergaan van deze straf te melden. Zij zette haar illegale werk trouw voort tot het einde van de oorlog. Henk

Drayer, een van de gearresteerden, kwam op 8 April 1945 in gevangenschap in Duitsland om het leven.
De contacten breidden zich steeds meer uit. Niet alleen werden telkens nieuwe medewerkers gevonden, die op hun beurt weer anderen in het verzetswerk betrokken, doch ook met officiële instanties verkreeg men steeds meer betrekkingen. Zo was er een actief Vonk-groepje in Delfzijl, dat niet alleen zorg droeg voor de verspreiding van de illegale lectuur, doch dat ook veel steun verleende bij de hulp aan onderduikers. Onder andere verstrekte het distributiekantoor daar ter plaatse een aanzienlijk aantal bescheiden. Een van de leiders van deze groep, Anton Factoor, werd in de laatste maanden van de oorlog gearresteerd en kwam in gevangenschap in Duitsland om het leven.
In de loop van de tijd kwam de Vonk-groep ook in aanraking met andere illegale organisaties, voornamelijk met de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers (L.O.), de Knokploegen (K.P.), het Nationaal Steunfonds (N.S.F.) en Het Parool. Voorts bestond er een goede relatie met de politie, waardoor dikwijls waardevolle inlichtingen werden verkregen over de plannen van de vijand.
De invoering van de tweede distributiestamkaart, winter 1943 op 1944, bracht voor de Vonk-groep, die zich immers zo intensief bezig hield met het verstrekken van distributiebescheiden, zeer veel werk aan de winkel. De relaties met de gemeentelijke bevolkings- en distributiebureaux maakten het echter mogelijk de moeilijkheden te overwinnen. Deze instanties pasten het middel toe het zielenaantal van hun gemeenten zodanig op te voeren, dat zij veel meer bescheiden ontvingen dan zij in werkelijkheid nodig hadden. Het restant werd aan de illegaliteit ter hand gesteld. Toen de bezetter bemerkte, dat zijn toeleg om door de tweede distributiestamkaart de levensmiddelenvoorziening voor de onderduikers te belemmeren, mislukte, bedacht hij een nieuw middel om dit doel te bereiken. Er moest namelijk op de stamkaart nog een zegel geplakt worden. Met behulp van de groep De Groot werd toen het zegel zo voortreffelijk nagemaakt en zo massaal gedistribueerd, dat ook deze moeilijkheid overwonnen kon worden.
In Maart 1944 werd de leider van de Groninger Vonk-groep gearresteerd. De reeds vermelde ondergedoken medewerkster nam zijn taak geheel over. Zij onderhield het contact met de landelijke leiding en met de drukkerij, eerst in Oldehove en later in Groningen en zorgde voor het doorgeven van de bladen aan de verspreidersorganisatie. Van Groningen uit werd heel Nederland met De Vonk bewerkt. En trouwens niet alleen met de illegale lectuur was de Groninger groep een belangrijke schakel in de Vonk-organisatie; ook voor de hulpactie werd door vele groepen in alle

delen des lands een beroep op haar gedaan. De Groninger distributiebescheiden gingen ook door dit kanaal naar elders, waar dankbare afnemers gevonden werden. Hierbij dient opgemerkt, dat deze voorziening met distributiebescheiden voor de Vonk-groep ook de voornaamste bron werd voor het verkrijgen van de nodige geldmiddelen. Zij kreeg namelijk van allen, voor wie zulks geen bezwaar was, voor elke levensmiddelenkaart een vergoeding van één gulden. Het was voor deze belangrijke bescheiden wel een gering bedrag.

De spoorwegstaking, voor de buitenwereld de grote gebeurtenis van het verzet in Nederland, leverde voor de illegaliteit een aanzienlijke uitbreiding van haar werkzaamheden op. In Groningen had een bespreking tussen een ambtenaar van de spoorwegen uit Utrecht met het N.S.F. en de leider van de groep De Groot tot gevolg, dat laatstgenoemde belast werd met de leiding van het ondersteuningswerk aan de ondergedoken spoorwegemployé's. Hij kreeg van de directie van de Nederlandse Spoorwegen een bedrag van f 300.000.– ter beschikking. Voornamelijk met behulp van de L.O. en het N.S.F. werden de stakers geregeld van het nodige geld voorzien en ook werd meegewerkt aan het verschaffen van veilig onderdak aan al deze mensen. Helaas viel de vijand, bij de arrestatie van De Groot, in Januari 1945, nog een bedrag van f 200.000.– in handen.

Talrijke arrestaties hebben de Vonkgroep in Groningen gedurende de vijf jaren van de bezetting getroffen. Behalve de reeds vermelde werden vooral in December 1944 en in Januari 1945 ernstige verliezen geleden. Op 4 December 1944 werden twee leden van de knokploeg van De Vonk, Albert van de Grijspaarde en Jan Jensema, nadat zij kort tevoren hadden deelgenomen aan het veroveren van een partij dekens van de Duitse weermacht, gearresteerd en vier dagen later te Marum gefusilleerd.

Op 10 Januari 1945 viel een medewerker, die deze dekens vervoerde, in handen van de Nederlandse politie, die meende met een zwarte handelaar te doen te hebben. Hij geraakte in handen van de Sicherheitsdienst en het noodlottige gevolg was, dat twee dagen later bij een inval op een vermeend verlaten adres G. Boekhoven en zijn medewerkster Diny Aikema eveneens gegrepen werden. Helaas kreeg de S.D. nog meer slachtoffers te pakken. Reeds op 14 Juni 1944 waren S. Visser en A. H. Dijkstra van het distributiekantoor gearresteerd en op 22 Augustus van dat jaar te Vught gefusilleerd. Anda Kerckhoven, een belangrijke medewerkster van de groep, werd eind December 1944 door toedoen van een verrader, die zich als Engelse spion had weten in te dringen, gegrepen en na vreselijke martelingen op 23 Maart 1945, tegelijk met Boekhoven en Diny Aikema in de Vosbergen doodgeschoten.

Henk Lommert, een andere medewerker werd op 4 Januari 1945 gearresteerd en op 22 Januari te Dokkum gefusilleerd. H. Poortman, J. Scholte, J. P. Lever en de Vries, allen behalve eerstgenoemde, distributieambtenaren werden eveneens in Januari 1945 gearresteerd. Lever keerde weliswaar uit gevangenschap terug, doch hij was ziek en is de gevolgen niet te boven gekomen. Hij overleed in April 1947 te Groningen. De overigen zijn allen tijdens hun gevangenschap in Duitsland gestorven. Tjerk Smit, ambtenaar van het Arbeidsbureau werd op 24 Februari 1945 gearresteerd en Bertus Smit, verzorger van onderduikers, op 29 Januari daarvoor. Ook zij beiden werden in gevangenschap naar Duitsland gevoerd en kwamen daar om het leven.
De directeur van de Noord-Nederlandse clichéfabriek, Kamp en een der leden van zijn grafisch personeel, G. A. Bruno, werden op 13 Februari 1945 gearresteerd. Ook zij kwamen tijdens hun gevangenschap in Duitsland om.
Zodoende waren van de gehele Vonk-groep in Groningen gedurende de laatste maanden van de oorlog nog slechts twee leidende medewerkers op vrije voeten.
Uit het vorenstaande blijkt, dat in het geheel genomen, de Vonk-groep, gedurende de vijf jaren van de bezetting een ontwikkeling heeft doorgemaakt, die ongeveer gelijk verlopen is als de geschiedenis van het gehele Nederlandse volk gedurende dit tijdvak. Van een eenvoudig begin groeide het verzet tot een machtige weerstand tegen de Duitse overweldiger.
De resultaten van het illegale werk kunnen moeilijk in concrete gegevens worden vastgelegd en zeker niet ten aanzien van de meeste verzetsgroepen afzonderlijk. In het algemeen geldt, dat de doorsnee-Nederlander van tamelijk lauwe toeschouwer veranderd is in felle tegenstander van de onderdrukkende Duitse bezetting.
Enerzijds is dat een gevolg geweest van de brutale, wrede maatregelen van de bezetter zelf, die met zijn terreur een steeds groter afkeer en haat verwierf, anderzijds van het optreden van de illegaliteit, die door haar moedige strijd het Nederlandse volk een hart onder de riem stak en door de slachtoffers, die in haar rijen vielen, velen bewoog de opengevallen plaatsen in het ondergrondse leger in te nemen.
Voor zover het de Vonk-groep betreft heeft zij haar aandeel geleverd in de voorlichting van het Nederlandse volk om het tot inzicht te brengen in de politiek van het nationaal-socialisme en het op de hoogte te stellen van de toestand van onderdrukking en ontrechting waarin het steeds meer kwam te verkeren en het daardoor op te wekken tot geestelijke en feitelijke weerstand. De Vonk heeft dit vooral trachten te bereiken door tot

de arbeidende bevolking te spreken en die het uitzicht te openen op een internationaal-socialistisch geordende maatschappij van recht en welvaart als een positief plan tegenover de „Nieuwe Orde" van de nazi-propaganda. Daarnaast heeft de Vonk-groep een bijdrage geleverd in de hulp, welke aan de slachtoffers van de bezetting, de voortvluchtigen en de gezinnen van gevallenen en gevangenen, verleend moest worden.

Op de basis, die door de illegale Vonk gelegd werd gedurende de bezettingsjaren, is na de bevrijding een organisatie opgebouwd, die het weekblad De Vlam uitgeeft (naar het motto van Poesjkin „Uit de vonk zal de vlam oplaaien") waarin de beginselen van deze groep verder uitgewerkt en gepropageerd worden.

EEN DAG UIT HET ILLEGALE LEVEN VAN EEN MEDEWERKER AAN „DE VONK"

De heer De Vonk was die morgen al vroeg opgestaan. Hij had een drukke dag voor de boeg en maakte zich dus haastig gereed. In de tijd, dat hij zich kleedde, zette zijn vrouw thee – de kleur was het enige wat het brouwsel met thee gemeen had – en sneed een paar boterhammen, die weliswaar niet van boter en ham voorzien konden worden, maar die ze tot haar grote voldoening toch nog met een dun laagje jam besmeren kon. Tijdens het nuttigen van dit ontbijt liep de heer De Vonk bedrijvig af en aan om de laatste toebereidselen voor zijn vertrek te treffen. Helaas maakte hij zich daarbij wat al te druk, struikelde en verloor de zool van de ene schoen, die hij al etende had aangetrokken.

Hulpbehoevend keek hij zijn vrouw aan. Dit was het paar schoenen, dat hij aan had gehad, toen ze overhaast moesten onderduiken en hun huis door de Duitsers was leeggehaald. Wel waren een paar vrienden er in geslaagd nog voor de rovers kwamen het een en ander te redden, maar ze waren er niet toe gekomen om iets zo weinig compromitterends als een paar schoenen mee te nemen. Ze hadden zeer terecht het hoofd bij gevaarlijker dingen gehad. Intussen beschikte de heer De Vonk nu slechts over één paar schoenen. En die lieten hem nu op een wel zeer ongelegen tijdstip in de steek.

Zou onze gastheer je niet een paar schoenen kunnen lenen? vroeg mevrouw De Vonk.

Nou, die slaapt natuurlijk nog en gisteravond is hij ook nog zo laat met me bezig geweest.

Het slot was echter toch, dat mevrouw De Vonk spoedig met een paar schoenen kwam opdagen, bereidwillig afgestaan door de man bij wie ze een gastvrije en veilige schuilplaats hadden gevonden en die ook al spoedig een ijverige en nuttige medewerker van de heer De Vonk was geworden in diens illegale arbeid. Hoewel de schoenen een paar maten te groot waren en bovendien wel enige reparatie behoefden, ging de heer De Vonk er, danig in zijn nopjes, mee op stap. Gelukkig had hij enige tijd geleden de beschikking gekregen over een oude damesfiets en spoedig peddelde hij welgemoed naar Oldehove om de copie voor het eerstvolgende nummer van De Vonk, het illegale blad waarvoor hij werkte, naar de drukker te brengen. De vorige dag had hij die copie uit Amsterdam gehaald.

Bij de drukker was hij in korte tijd klaar. Het was niet de eerste keer, dat

deze man het karwei onder handen kreeg en derhalve was een afspraak omtrent oplage en tijdstip, waarop het drukwerk gereed zou zijn, voldoende. Zonder tegenspoed keerde de heer De Vonk naar de stad terug Onderweg stapte hij nog even af bij een boerderij om een boodschap over te brengen aan een Jood, die hij daar had laten onderduiken en bij wiens vrouw, die in Assen een schuilplaats had gekregen, hij de vorige dag een bonkaart had gebracht.

Voor hij zich naar huis begaf ging hij nog een medewerker op de hoogte stellen van het tijdstip, waarop de verspreiders zich gereed moesten houden. Thuis nuttigde hij met smaak het eenvoudige, schrale middagmaal. Daarna haalde hij een paar zorgvuldig verborgen persoonsbewijzen voor de dag en begaf zich hiermee naar de man, die voor een keurige verandering van naam en nummer zou zorgen, omdat het voor de veiligheid van de houders van de legitimaties beter was van identiteit te veranderen.

Des middags stapte hij in de trein naar Delfzijl. Het bezoek aan deze plaats duurde slechts kort. Na het afgesproken belsignaal werd bij zijn medewerker de deur onmiddellijk door diens vrouw geopend. Na een hartelijke begroeting vroeg hij:

– Is het in orde gekomen?

– Ja, ik zal het even halen.

Zij ging naar boven en keerde na enkele ogenblikken terug met een keurig pakje in zijdepapier. Zonder commentaar nam hij het over en stopte het tussen de boeken in zijn actetas. Het pakje zou best ook een boek kunnen bevatten. Maar er zaten bonkaarten in voor zijn onderduikers.

– Je neemt me niet kwalijk; ik wil graag de eerstvolgende trein halen en dat kan nog net. De groeten aan je man en tot ziens.

– Goede reis. Tot ziens.

Dan sloot ze de deur achter hem en keek hem nog even na door het raampje. Wat die af en aan sleept, dacht ze; geen werk en geen risico is hem teveel.

Maar ja, het moest ook wel! Piekerend over al de narigheid van deze moeilijke tijd, het onrecht, de wreedheid, de angst en de ellende en over de onafwijsbare plicht om alles te doen wat mogelijk was om aan de heersende tyrannie een eind te maken, ging ze aan haar huiswerk en vergat daarbij de grote bezorgdheid en de vrees, die ook haar soms kwelden als ze dacht aan het gevaar, dat ook haar gezin bedreigde door het illegale werk van haar man, die in contact stond met het distributiekantoor en het bevolkingsbureau en op die manier een bijdrage leverde in de hulp aan de slachtoffers van de terreur.

Toen de trein naar Groningen terugtufte, zat de heer De Vonk rustig

tussen de andere passagiers te lezen. Boven zijn hoofd lag in het bagagerek zijn tas. Gewoon, net als alle andere bagage. Maar die tas zou een zwaard van Damocles kunnen worden. En toch, ook de heer De Vonk, die dit wist, voelde zich eigenlijk gewoon. Als je lang had meegedaan aan het illegale werk, was je aan het bijzondere van je reizen, aan het riskante ervan, gewend geraakt. Het leefde wel voortdurend bij je en de druk liet zelden af, maar zonder dat je je dat duidelijk bewust was en zonder dat het je merkbare emoties gaf. Behalve natuurlijk op kritieke ogenblikken. Maar je had langzamerhand geleerd er ook dan naar te handelen en je bleef gewoon doen om het gevaar niet aan te trekken.

Aan het Noorderstation stapte de heer De Vonk uit en begaf zich met enkele andere passagiers naar de uitgang. Daar zag hij, dat er gecontroleerd werd. Een paar ambtenaren in burgerkleding keken de bagage na, blijkbaar leden van de crisiscontrôle. Achter hen stonden een paar Duitsers in uniform van de Sicherheitsdienst. Ze namen steekproeven op de papieren van de reizigers. De heer De Vonk overwoog bliksemsnel wat hem te doen stond. Hoewel hij nog tamelijk ver achteraan in de rij was, zou teruggaan toch te veel argwaan kunnen wekken en de afstand was te kort om voor een vlucht een veilige voorsprong te hebben.

Hij liep schijnbaar onbewogen door, doch zijn zenuwen waren tot het uiterste gespannen. De C.C.D.'ers vonden zijn onschuldig uitziende tas blijkbaar niet de moeite waard om te controleren, want ze lieten hem ongehinderd door.

Maar één van de Duitsers hield hem aan en vroeg naar zijn papieren. Kalm zette hij zijn actetas tussen zijn voeten op de grond, haalde zijn portefeuille uit de binnenzak en toonde zijn persoonsbewijs. Het was prima in orde. Het was echt, alleen de gegevens klopten niet met zijn ware identiteit. De Vonk, Johannes, evangelist, stond er op. De Duitser bekeek het nauwkeurig, vergeleek de foto met zijn gezicht. Toen kreeg de heer De Vonk zijn persoonsbewijs terug. Hij borg het weer in zijn portefeuille, nam zijn tas op en wilde met een zucht van opluchting doorlopen.

– Wat hebt U in die tas? snauwde plotseling de andere Duitser.

Nu gaat het er om, dacht hij. En ofschoon zijn hart een ogenblik scheen stil te staan, zei hij met de grootste zelfbeheersing:

– Boeken, meneer.

– Laat zien.

Hij opende de tas en de Duitser keek er in......

– Gaat U verder.

Hij sloot zijn tas en liep weg, uiterlijk zeker en rustig alsof hem niets ge-

beuren kon. Maar in hem stormde een opwinding, die hij met opeengeklemde kaken bedwong.
Gedurende het verdere gedeelte van de dag knapte de heer De Vonk nog allerlei karweitjes op. Bonkaarten wegbrengen, afspraken maken voor het werk van de komende dagen. Hij zwierf op zijn oude damesfiets door de gehele stad en keerde 's avonds moe bij zijn vrouw op hun schuiladres terug. De heer De Vonk was een van die mensen, die veel belangrijk werk verrichtte, maar zichzelf ook niet te goed vond voor heel veel kleine en schijnbaar onbetekenende dingen. Die nooit anderen in het werk betrok als hij het zelf afkon. En dat was voor een illegaal werker ook een verstandige tactiek.
Toen de heer De Vonk zich 's avonds uitkleedde om zich ter ruste te begeven, schopte hij, zonder de veters los te maken, de te grote, geleende schoenen uit. En dat was die dag wel zijn gemakkelijkste karweitje.
Dankbaar, dat hij een paar avonden gelegenheid had „thuis" te zijn, weliswaar niet onder eigen dak en niet zo geriefelijk ingericht, maar toch bij zijn gezin, kroop hij onder de wol. Een ogenblik piekerde hij nog na over zijn avontuur en over de gebeurtenissen van de laatste tijd en of de vijand hem mogelijk toch al weer op de korrel kon hebben, maar hij had reeds zoveel van de mentaliteit van de frontsoldaat verworven, dat de zorgen hem niet lang uit de slaap konden houden.

HET PAROOL

De geschiedenis van Het Parool is begonnen, kort nadat de Duitsers ons land, in Mei 1940, overrompelend bezet hadden. Een journalist in het Westen des lands, die op grond van zijn inzicht in de nationaal-socialistische politiek voorzag wat ons volk boven het hoofd hing en derhalve begreep, dat er iets gedaan moest worden om de vijandelijke propaganda de voet dwars te zetten, schreef reeds gedurende de eerste maanden van de bezetting illegale vlugschriften, de Nieuwsbrieven van Pieter 't Hoen. Hij kwam in contact met een aantal personen, die eveneens van de noodzaak van dit werk overtuigd waren en spoedig ontstond een organisatie, die overging tot de uitgave van het illegale blad Het Parool.
Als brief werden de bladen verzonden naar talrijke adressen in het gehele land en ook in Groningen ontvingen weldra een aantal personen geregeld deze lectuur. Toch zou het nog vrij lang duren voor in deze provincie een aanknopingspunt gevonden werd om de verspreiding meer intensief te doen geschieden. Bekend is slechts, dat er reeds gedurende de eerste paar jaren van de bezetting in Groningen contacten zijn geweest, waar grotere aantallen bladen per koerier bezorgd werden. Deze contacten hebben waarschijnlijk hoofdzakelijk in de studentenwereld gelegen. Ze zijn echter geheel verloren gegaan en daaromtrent is niets positiefs vast te leggen. Een oud-Groninger, Mr. C. H. de Groot, die in deze jaren voor Het Parool in Groningen heeft gewerkt en de contacten tot stand bracht, werd op 8 Maart 1945 te Amsterdam gefusilleerd. Tot zijn arrestatie, tien dagen daarvoor, had hij voortdurend deel uitgemaakt van de landelijke leiding van Het Parool. Aangezien ook bij Het Parool uit veiligheidsoverwegingen geen organisatorische gegevens op schrift werden gesteld is tengevolge van de dood van deze organisator omtrent de eerste periode van het Parool-werk in Groningen niets meer bekend.
In het voorjaar van 1943 kwam mr. De Groot in contact met de provinciale vertegenwoordiger van het illegale strijdblad „Verzet", uitgegeven door enkele voormalige leiders van de ontbonden Sociaal-Democratische Arbeiderspartij. Van die tijd af kreeg Het Parool in Groningen een geregelde verspreiding op vrij ruime schaal. Van dit contactpunt uit ontstond een groepje werkers, dat met allerlei facetten van het verzet in aanraking kwam, maar enkele daarvan hebben zich toch steeds het meest intensief bezig gehouden met de illegale lectuur.
Reeds sedert het begin van 1942 hadden enkele van hen zich, evenals de provinciale vertegenwoordiger, bezig gehouden met de verspreiding van het reeds genoemde blad „Verzet" en bovendien meegewerkt aan de

verkoop van de vooral in socialistische kring zo bekende brochures van J. H. Scheps.
De organisatie van Het Parool werkte zo eenvoudig mogelijk en was er steeds op uit bij het grootst mogelijke resultaat een zo groot mogelijke veiligheid voor de medewerkers te verzekeren. Het blad werd vóór September 1944, toen de verbindingen met Holland zó moeilijk werden, dat een geregeld vervoer niet meer kon plaats hebben, steeds gedrukt in het Westen des lands. En enkele keren in N. Brabant. Van hier uit werd het per koerier naar de centrale verspreidplaatsen gebracht.
In December 1943 werd de organisator van Groningen gearresteerd. Hij was echter, nadat de centrale organisatie van „Verzet" gearresteerd was en deze groep daardoor haar werkzaamheid had opgegeven, reeds geruime tijd opgenomen in de landelijke organisatie van Het Parool en was voor Groningen nog slechts hoofdzakelijk verbindingsman. Zijn naaste medewerker, die alle contacten kende en zijn taak had kunnen overnemen, werd in Januari 1944 eveneens gearresteerd.
Tot dit tijdstip waren er in Groningen twee belangrijke verspreidcentrales geweest, die de bladen over stad en provincie distribueerden. Zij waren zo gekozen, dat gerekend mocht worden op het bereiken van alle lagen van de bevolking, waarbij speciaal het oog werd gehouden op intellectuelen en arbeiders. Behoudens deze twee kende geen enkele verspreider het contact met de landelijke organisatie. Voorts werd het aantal directe medewerkers steeds zo klein mogelijk gehouden.
Hoewel men in de Parool-groep het standpunt innam, dat men zich diende te beperken tot de eigenlijke taak, de zorg voor het illegale blad, was het in de praktijk uitgesloten zich geheel buiten het andere verzetswerk te houden. En wel in de eerste plaats omdat men niet lijdelijk kon blijven toezien, wanneer slachtoffers van de terreur, voortvluchtigen, die zich voor de Duitse Sicherheitsdienst verschuilen moesten, in moeilijkheden verkeerden. En zo heeft ook de Groninger Parool-groep zich bemoeid met het verschaffen van onderdak aan Joden, aan onderduikers in het algemeen, en met het verlenen van steun om deze vervolgden verder door de tijd te helpen. Reeds in de zomer van 1942 kreeg zij contact met een ambtenaar van het distributiekantoor te Groningen, waardoor zij in het bezit kwam van bonkaarten, die aan onderduikers uiteraard niet op de normale wijze verstrekt konden worden. Door contact met een ondergedoken Joodse apotheker was de Parool-groep ook in staat persoonsbewijzen en andere bescheiden te doen vervalsen. Een groep voormalige leden van de opgeheven socialistische jeugdbeweging, de Arbeiders Jeugdcentrale, die een aanzienlijk deel van de verspreiding van Het Parool

in Groningen verzorgde, ging zich later zo intensief met dit steunwerk bemoeien, dat zij zich sedert het begin van 1944 nog nauwelijks met de verspreiding van illegale lectuur bemoeide.
Het aantal arrestaties is in de Parool-groep gering geweest. Maar in verhouding tot haar aantal medewerkers in Groningen toch zo groot, dat er tegen het einde van de bezettingstijd zulke hiaten in de organisatie waren ontstaan, dat er van enig verband nauwelijks nog sprake kon zijn.
Ten tijde van de arrestatie van de beide voornaamste medewerkers in Groningen, in December 1943 en in Januari 1944, werden ook elders in het land een aantal Parool-werkers gegrepen. De plaatsvervanger van de organisator in Groningen werd bij het grote Parool-proces in Augustus 1944 te Utrecht door het Obergericht aldaar vrijgesproken en merkwaardigerwijs niet „om hem in bescherming te nemen", zoals men destijds spotte, in Schutzhaft in een concentratiekamp opgesloten. Ook een aantal andere medewerkers werd na dit proces in vrijheid gesteld.
Inmiddels was de verspreiding van Het Parool reeds door een nieuw groepje ter hand genomen, dat door Wilco Jiskoot, een leerling van de middelbaar technische school te Groningen, met de landelijke organisatie in contact was gekomen. Jiskoot, die koeriersdiensten verrichtte, werd op 7 Maart 1945 in Haarlem door de Duitsers doodgeschoten.
Toen in September 1944, de spoorwegstaking een geregelde verzending van de bladen onmogelijk maakte, stond men in Groningen voor de taak zelf het blad te vervaardigen. Voor het eerste nummer, dat in Harlingen gedrukt werd, kon men nog de stypes uit Amsterdam krijgen. Van Harlingen uit werd het in een oplage van twintigduizend exemplaren naar Groningen verzonden.
Na Dolle Dinsdag was in het Noorden een tamelijk chaotische toestand ontstaan. Veel vijandelijke instellingen en hun verraderlijke handlangers waren naar Groningen gevlucht en het illegale werk werd hier steeds gevaarlijker. De arrestaties namen hand over hand in aantal toe en in het ondergrondse leger lieten vele strijders het leven. In Januari en Februari 1945 werd ook Het Parool wederom door het arresteren van medewerkers getroffen, waaronder ook de beide leidende figuren. Eén hiervan was de man, die een jaar tevoren ook gegrepen werd en in Augustus zo gelukkig de dans was ontsprongen. Vóór deze tegenslag was men er nog in geslaagd, ondanks de moeilijkheden, in Groningen een drukker te vinden, die bereid was het gevaarlijke werk te doen. Deze man, die meer illegale bladen drukte en daarbij in netelige situaties een onvergetelijke moed toonde, leverde nog twee keer een nummer van Het Parool, elk met een oplage van zestienduizend exemplaren, af. Door de reeds vermelde arrestaties was

het daarna onmogelijk geworden nogmaals een nummer te doen uitkomen.
De activiteit van de overgebleven medewerkers richtte zich voortaan op het verlenen van hulp aan de hongerende vrienden in Holland. Zij onderhielden contact met elkaar en met andere illegale organisaties, zodat toen de bevrijding kwam, ook Het Parool kon meedoen aan de uitgave van het gezamenlijke bevrijdingsnummer met Vrij Nederland, Je Maintiendrai en Christophoor.
Wat is nu het doel geweest van de illegale Parool-organisatie?
Als eerste en directe doel gold de strijd tegen Duitsland tot de onvoorwaardelijke capitulatie van de vijand. Elk compromis en een afzonderlijke vrede van Nederland werden afgewezen.
Ten aanzien van het verzet tegen de overheerser wilde Het Parool iedere Nederlander opwekken tot zo actief mogelijke deelname aan de strijd op het binnenlandse front. Het spoorde aan tot lijdelijk verzet en tot sabotage tegen het Duitse oorlogspotentieel. Het propageerde onder de ambtenaren het volgen van richtlijnen, die ten doel hadden de organisatie van de Duitsers door administratieve maatregelen steun te onthouden en zoveel mogelijk te dwarsbomen.
Voorts maakte het aan de bevolking gedragsregels bekend, die zouden gelden gedurende de overgangstijd van de bevrijding.
Het verlangde na de bevrijding een regering, die gevormd zou moeten worden uit landgenoten, die gedurende de oorlog in Engeland en in Nederland van hun bekwaamheid en vaderlandse zin hadden blijk gegeven. Ook eiste het strenge bestraffing van landverraders en collaborateurs. Daarnaast vroeg het rechtsherstel voor hen, die tengevolge van oorlog en terreur schade hadden geleden. Het wees de „bijltjesdag", de onwettige bestraffing van landverraders en handlangers van de vijand onvoorwaardelijk af. Het verwierp elke vorm van militaire dictatuur voor de na-oorlogse periode en verlangde, dat een staat van beleg niet langer zou duren dan strikt noodzakelijk was.
Het propageerde de zo spoedig mogelijke wederinvoering van de democratie, door regeling van de volksvertegenwoordiging. Voor de verdere toekomst achtte het een radicale vernieuwing nodig van ons volksleven in staatkundige, sociale, economische en culturele zin. Het heeft onder andere steeds krachtig gepleit voor uitbreiding van de democratie tot het economische leven. Het verlangde productie naar behoefte in plaats van productie om de winst en vervanging van het vrije spel der maatschappelijke krachten door nationale en internationale beheersorganen, erkenning van de menselijke gelijkwaardigheid, betere sociale voorzieningen, gelijkstel-

ling van stad en platteland, steun van de overheid aan de vrije ontwikkeling van het culturele leven, erkenning van Indonesië, Suriname en Curaçao als gelijkwaardige en gelijkgerechtigde delen van het Koninkrijk en krachtige deelname aan en bevordering van een nieuwe internationale organisatie van de samenleving der volkeren.
Ofschoon de Duitsers Het Parool een „Hetzschrift" beliefden te noemen, waarschijnlijk nauwelijks vermoedend, dat dit voor de strijders voor de Nederlandse vrijheid een eervolle vermelding betekende, en het de aansporing tot verzet tegen de overheerser dan ook zeker als een belangrijke, als de belangrijkste taak zag, heeft het zich steeds, zoals uit het bovenstaande blijkt, ten doel gesteld het Nederlandse volk daarnaast voor te bereiden op de na-oorlogse toekomst door het gedachten voor te leggen over de politieke ontwikkeling van Nederland. Op zichzelf was immers wel de nationale bevrijding het eerste en voornaamste doel voor Nederland maar de strijd daarvoor behoefde toch een diepere achtergrond dan de vijandige gezindheid tegen de Duitsers en de afschuw van het nationaal-socialisme. En het bleek ook duidelijk, dat, hoewel uiteraard het verlangen naar de bevrijding overal op de voorgrond stond, een steeds groeiend deel van de bevolking levendig belang stelde in de vraag: wat moet er straks gebeuren als de bezetter verdreven is?
In de behoefte aan voorlichting daaromtrent trachtte Het Parool naar vermogen bij te dragen en zodoende tevens die diepere, positieve achtergrond aan het verzet te geven, die ook in de organisatie zelf van steeds groter betekenis werd. Niettemin nam het objectieve verzet bij Het Parool voortdurend zulk een voorname plaats in, dat het steeds medewerkers vond in alle kringen van de bevolking, welke politieke gezindheid zij ook waren toegedaan.
En wat heeft dit illegale werk voor resultaat gehad?
Er bestaat geen maatstaf om dit nauwkeurig te meten. Als men bedenkt, dat het illegale Parool gewoonlijk twee keer per maand verscheen in een oplage, die opliep tot tienduizenden exemplaren en die gemiddeld wel op vijf en twintigduizend gesteld mag worden en als men daarbij bedenkt, dat de meeste bladen, ook op telkens herhaald verzoek, van het ene adres naar het andere werden doorgegeven, zodat één exemplaar dikwijls door tientallen gelezen werd, dan begrijpt men, dat deze voorlichting niet zonder resultaat gebleven is en zeer nuttig gewerkt moet hebben tegen de propaganda van de Duitsers en van de nationaal-socialistische en collaborerende pers.

Na de oorlog heeft Het Parool zijn bestaan als legaal dagblad voortgezet om verder te werken aan het doel, dat het zich bij zijn verschijning in de donkerste jaren van onze volksgeschiedenis heeft gesteld.

EEN OPDRACHT

Op Vrijdag 1 December 1944, 's morgens om tien uur, vertrok mevrouw Koerier per fiets uit Groningen. Hevige regen en harde wind uit het Zuidwesten sloegen haar in het gezicht en vooral toen ze buiten de stad kwam, zonk haar de moed wel even in de schoenen. Over de velden kwamen de vlagen onbelemmerd op haar afstormen en de weg langs het Hoendiep bood geen beschutting. Maar ze overwon zichzelf en zette door, voorovergebogen, moeizaam voortworstelend. Het einddoel van haar tocht was Amsterdam......

Haar fiets was gelukkig nog voorzien van luchtbanden. Motorfietsbanden weliswaar, maar toch altijd nog beter dan de massieve, zogenaamde antiplofbanden. Op de bagagedrager een zware koffer, gevuld met levensmiddelen voor de vrienden in Amsterdam, die het toen al heel krap hadden en best wat extra's zouden kunnen gebruiken. En nu ze toch naar Amsterdam moest met een opdracht van de Groninger Parool-groep over een bespreking met de landelijke leiding, had ze meteen maar een ingezamelde voorraad op haar fiets geladen. Dan had ze deze keer tenminste een grotere kans dat alles ter bestemder plaatse kwam. De nood had van vele eerlijke mensen dieven gemaakt, zodat van de verzonden pakjes vele verloren gingen.

Toen mevrouw Koerier tot Hoogkerk gekomen was nam de regen nog aanzienlijk in hevigheid toe en zij dacht: nu ga ik terug. Maar ze ging verder. Kilometer na kilometer. Bij de hardste windvlagen moest ze haar krachten tot het uiterste inspannen om niet teruggeduwd te worden.

Voor Marum haalde ze langzamerhand een troep Duitse soldaten in. Die liepen.... met de fiets aan de hand. Zij hadden het opgegeven tegen de storm op te fietsen. Dat gezicht vuurde mevrouw Koerier nog meer aan tot volhouden. Het leek haar een zinnebeeld van de strijd van haar volk tegen de bezetter. De overwinning op de gehate nazi's was de zwaarste worsteling waard.

In Beetsterzwaag had ze veel trek in een kop koffie. Maar ze ging verder, zonder oponthoud. Het is nog te gauw, dacht ze. Als ik in Gorredijk ben, dan heb ik ongeveer de helft van de weg naar Lemmer afgelegd.

Tegen twee uur kwam zij in Gorredijk aan en zij had toen reeds meer dan veertig kilometer gereden. In het café waar zij binnenkwam was op dit uur geen koffie meer te krijgen, maar toen de waard hoorde welke tocht zij reeds achter de rug had en wat haar nog voor de boeg lag, zette hij toch maar wat verse. Zij dronk het als een goden-

drank, het surrogaat-aftreksel. Toen zij reeds spoedig opstond om haar tocht voort te zetten, voelde zij een hevige pijn in haar rug. Niettemin stapte zij op.
Nadat zij weer enkele kilometers had afgelegd werd zij aangehouden door een Duitse militair.
– Waar moet U heen? vroeg hij en zij antwoordde:
– Naar Amsterdam.
Toen wilde hij weten wat er in haar koffer was.
-- Levensmiddelen voor vrienden in Amsterdam.
Maar de koffer moest open. Haar man had deze met touw goed vastgesjord en toen de knopen niet vlug genoeg los gingen sneed de dappere soldaat ze door. Hij rommelde de boel wat door elkaar en vroeg wat de brieven te betekenen hadden, die in de koffer lagen.
– Familiebrieven, antwoordde zij naar waarheid.
Met veel moeite werd de koffer weer op de bagagedrager bevestigd. De Duitser was echter niet gerustgesteld en ze moest mee naar de Ortskommandantur in Heerenveen. Gezamenlijk gingen ze daarheen op weg. Ze werden ingehaald door een jongeman op de fiets, die eveneens, zoals bij onderzoek bleek, met levensmiddelen op weg was naar Holland. Een Dordtse student, voorzien van goede papieren. Ook hij moest mee naar de Kommandantur.
Daar aangekomen werd alles nogmaals onderzocht en na veel vijven en zessen en wantrouwend vragen over die brieven, mocht ze dan eindelijk weer vertrekken. Maar van de negen en een half pond boter was slechts het halve pond in de koffer gebleven. Dat moest ze maar voor zich-zelf houden, want ze had het wel nodig, meenden de „edelgermanen". De touwen waren ten tweeden male doorgesneden en nu nog nauwelijks toereikend om de koffer vast te binden. Buiten stond de student reeds op haar te wachten, nieuwsgierig hoe het haar vergaan was.
Hij vergezelde haar tot Joure, waar hij overnachten wilde.
Alleen, in de snel vallende duisternis, zette zij haar tocht voort. In St. Nicolaasga was alles in pikzwarte duisternis gehuld toen zij daar aankwam en nog steeds zwiepte de harde wind haar regenvlagen in het gezicht.
Toen kreeg zij pech met haar fiets. Het achterwiel liep vast, zo vast, dat zij lopende de fiets nog slechts met moeite voortschuiven kon. Er was nergens een huis te bekennen, waar door een reet wat licht scheen. De verduistering was perfect.
In de luwte van een boerderij aan de weg bleef ze staan. Af en toe ging de deur even open om een melkhaler door te laten en dan keek zij een ogenblik door de opening op de verlichte deel. Warm weerkaatste het

blinkende melkgerei het lamplicht. O, wat gezellig is het daar, dacht zij. Een melkhaler, een simpele, vriendelijke jongeman, die zij vroeg haar een fietsenmaker te wijzen, bood haar overnachting aan bij hem en zijn moeder, omdat hij niet verwachtte, dat zij haar fiets hersteld zou krijgen op dit late uur en ze de Lemmerboot toch niet meer zou kunnen halen. En de fietsenmaker weigerde dan ook botweg haar te helpen omdat hij niet voldoende licht had. Toen zij wat aandrong zette hij haar met haar kapotte fiets buiten de deur en zei, dat zij op moest donderen. Met een serie scheldwoorden sloeg hij de deur achter haar dicht.

De melkhaler stond nog te wachten. Hij herhaalde zijn vriendelijk aanbod maar ze was vastbesloten door te zetten, ondanks alles, en vroeg naar een andere fietsenmaker. Hij legde haar uit waar ze die vinden kon en moeizaam ging zij weer verder. Na aan enkele huizen nogmaals gevraagd te hebben vond zij tenslotte de tweede fietsenmaker en dit was een uiterst vriendelijk man, die haar fiets in orde maakte en haar een kom warme melk te drinken gaf.

En weer ging zij voort. Na geruime tijd gefietst te hebben vroeg zij aan een voorbijganger of zij op de goede weg was naar Lemmer. O nee, dan moest zij een heel eind terug. Hij ging in dezelfde richting en wees haar bij een driesprong de juiste weg; hij moest nu in een andere richting en zij was weer alleen in haar worsteling met regen, wind en duisternis. De man had gezegd, dat ze vast niet meer op tijd bij de boot zou komen. Zij wilde het halen en zette al haar kracht er op. Maar dan: weer aangehouden door een troep Duitsers. Wat ze in die koffer had. Oh, dacht ze, nu haal ik het niet meer. En ze legde dringend uit wat er op het spel stond. Een zieke vriend in Amsterdam, die honger leed. Ze móést de boot halen. Nou, vooruit dan maar. Ze mocht zonder verder onderzoek doorrijden. En ze haalde het. Om vijf minuten voor acht kwam ze in Lemmer aan. De boot zou om acht uur vertrekken.

Het was zeer druk in het stadje. De boot was nog het enige openbare middel van vervoer tussen het hongerende Holland en het Noorden, waar de meeste boeren nog wel bereid waren wat eten af te staan. Duizenden maakten deze hongertochten en Lemmer was daardoor een belangrijk knooppunt geworden. Zo druk was het, dat de reizigers een paar dagen moesten wachten voor ze een plaats op de boot kregen.

Mevrouw Koerier probeerde niettemin aan het kantoor van de rederij toch nog een plaats op deze boot te krijgen. Maar zelfs het wondermiddel van die dagen, tabak, mocht niet baten. Ze had voor geval van nood drie pakjes shag meegenomen en ze bood ze aan als toeslag op de vrachtprijs. Maar het hielp niet. Onvermurwbaar bleef men weigeren.

En toen was ze uitgeput. Dodelijk vermoeid ging ze bij haar fiets op een stoep zitten. Zo ellendig was ze, dat een dame en een heer het bemerkten en haar medelijdend vroegen of ze ziek was. Ze kon nauwelijks antwoord geven en vertellen, dat ze van Groningen was komen fietsen en met de boot naar Amsterdam wilde. Ook een paar Duitse militairen bemoeiden zich er mee en toen zij begrepen wat er aan de hand was namen zij hun Duitse maatregelen. Recht of onrecht, ze haalden een kaartje voor mevrouw Koerier, bevrachtten haar fiets en brachten haar met haar koffer aan boord en in de kajuit. Ze was zich nauwelijks bewust wat er gebeurde, ze had slechts enig besef van schaamte voor de ongevraagde hulp van Duitsers, maar ze miste de kracht er tegen te protesteren. Ze liet zich leiden. In de kajuit gaven de Duitsers bevel plaats te maken voor de zieke dame, voor wie ze enige vriendelijkheid verwachtten want ze was geen Duitse, maar een landgenote van de passagiers. Eerst toonden haar medepassagiers afkeer van mevrouw Koerier, die zo vriendelijk door Duitsers geholpen werd, maar toen ze een beetje tot zichzelf gekomen was en haar verhaal vertellen kon, veranderde dat spoedig. Men zag, dat ze naar en ziek was van uitputting. Gedurende de gehele overtocht naar Amsterdam vomeerde zij telkens.
Om vijf uur in de morgen kwam de boot aan. Mevrouw Koerier was nog steeds zo ellendig, dat ze veel medelijden opwekte en de controlerende havenpolitie hielp haar van boord en laadde de koffer op haar fiets.
Bij Amsterdamse vrienden genoot zij een flinke rust en een goede verzorging. Ze voerde haar opdracht uit en aangezien ze een paar dagen zou moeten wachten als ze met de boot terugwilde, besloot ze 's Maandagsmorgens de gehele terugreis naar Groningen per fiets te doen. Ze vertrok met een gunstige Zuidwestenwind uit de hoofdstad. Ze was echter nog maar nauwelijks buiten de stad of de wind, die zeer in kracht toenam, draaide naar het Noordwesten.
En toen begon opnieuw een lange, zware worsteling met de elementen. Na enige uren bereikte ze de Wieringermeer en daar, op een lange, kale rechte weg, kreeg zij een lekke fietsband. Maar ditmaal had ze geluk. Spoedig reed haar een van de zeldzaam geworden auto's achterop, een vrachtwagen van een visboer, die haar meenam over de afsluitdijk. Inmiddels was deze verkeersweg afgesloten voor ieder, die niet over een speciaal doorgangsbewijs beschikte. De visboer was echter een brutale, handige jongen, die de controlerende Duitsers overtuigende verhalen op de mouw spelde en bovendien heel scheutig was met beloften om paling mee te brengen voor de heren.
Zij kwam er door en stapte 's Maandagsavonds bij wel zeer verbaasde

familie in Friesland binnen, waar zij overnachtte. Des Dinsdags fietste zij met een Westersneeuwstorm in de rug naar Groningen. Sinterklaas 1944. Groningen was geheel in duisternis gehuld toen zij 's avonds aankwam. Een uur voor haar thuiskomst was de electriciteitsvoorziening op last van de Duitsers uitgeschakeld.

Dit verhaal is een historisch verslag van de uitvoering van een opdracht door een medewerkster van de Parool-groep in Groningen. Mevrouw Koerier is een eenvoudige Groninger huisvrouw met een gezin, dat haar veel zorg en werk geeft. Maar zij is een van die voorbeeldige Nederlandse vrouwen, die, toen land en volk in nood verkeerden, tot alles bereid waren, die geen opdracht te zwaar of te gevaarlijk was en die als soldaten aan het ondergrondse front, een moed, beleid en trouw hebben getoond, die alleen door hun doorzettingsvermogen en hun geloof in de goede zaak geëvenaard werden. En allen, die deze vrouwen in het illegale werk gekend hebben, gedenken hen met dankbaarheid en eerbied.

DOORGEVEN

Wat hier volgt is geen heldendicht. Het is de beschrijving van een werk, dat door enkele Groningers in alle eenvoud is begonnen en geleidelijk uitgegroeid is tot een organisatie, waaraan tienduizenden meewerkten. Het is een stukje historie uit de bezettingstijd.

In die historie hebben zich alle facetten van de mens vertoond, liefde en haat, dapperheid en angst, wijsheid en dwaasheid, vallen en opstaan, eerzucht en nederigheid, heerszucht en onderworpenheid.

En als men dan nog verder vraagt naar de diepere grond van dat moeten, ken, dan komt het antwoord „moeten". Het werk werd gevoeld als een verantwoordelijkheid, die in de gegeven omstandigheden opgelegd werd. En als men dan nog verder vraagt naar de diepere grond van dat moeten dan komt men misschien terecht bij een vaderlands besef, zoals zich dat in het verleden door opvoeding in huis en school en jeugdvereniging gevormd heeft.

Het was reeds in de eerste jaren van de bezetting, dat de architect Jacob Bruggema te Veendam, in zijn kwaliteit van districtscommandant van de O.D., van tijd tot tijd waarschuwingen en aanwijzingen voor de bevolking cyclosteerde en in zijn woonplaats en de omliggende gemeenten verspreidde. Naarmate de oorlog feller en de bezetting pijnlijker werd, nam dit werk steeds toe. Zo werd in December 1942, toen de gemeentehuizen opgeschrikt werden door het bevel om alle mannen van 18 tot 45 jaar te registreren en op te geven, een opwekking aan de burgemeesters en ambtenaren ter secretarie vermenigvuldigd om dit niet te doen. Van deze opwekking werd zeker een duizendtal gedrukt en verspreid. Ze werden o.a. aan een paar ambtenaren in elke gemeente van de provincie Groningen over de post gezonden en ook aan burgemeesters en ambtenaren in enige gemeenten van de andere provincies. Het was in de tijd toen wij als Nederlanders nog niet wakker geschud waren en deze pamfletten veroorzaakten hier en daar grote opschudding. Overal ontstond verzet en de opdracht tot registratie werd ingetrokken.

Spoedig kwam er weer een aanleiding om de Groningers op te wekken. De Duitse legers hadden vergeefs op Stalingrad storm gelopen en deinsden steeds verder terug. Hitler kreeg krampen en daar kwam het bevel, dat alle gewezen Nederlandse militairen zich moesten melden. Prompt ging er een stakingsgolf over Nederland en ook over de Veenkoloniën. En prompt verscheen er op Zaterdagmorgen, 1 Mei 1943, een pamflet met het opschrift „Nederlandse mannen en vrouwen". In enkele uren waren 600

exemplaren over Oost-Groningen verspreid. Hier en daar zag men ze openlijk aangeplakt aan bomen en muren.
Bruggema had intussen contact gekregen met de Gebroeders van der Wal te Zuidbroek. Hij moest zichzelf ontlasten en gaf de cyclostyle aan hen over. Hij gaf opdrachten en zij zouden zorgen voor het vermenigvuldigen.
Toen kwam de tijd van de verplichte inlevering van de radio's. In Juni 1943 werd van vele toestellen afscheid genomen. Het contact met Londen werd schaars. Een grote honger naar nieuws ontstond.
Op 8 Juli 1943 bracht Bruggema de eerste copie voor een wekelijks uit te geven blaadje. Die copie had alleen op het binnenland betrekking. Dat was eigenlijk maar half werk. En bovendien was er nog ruimte over op het papier.
Er werden een paar woorden met een contact te Hoogezand gewisseld en deze zou voor het buitenlands overzicht zorgen. Hier zat de onderduiker Leo van Hengelo. Die nam de persberichten op, ordende ze en zond ze des Vrijdagsavonds door een koerier naar de Gebroeders van der Wal.
Heel eenvoudig. Elk deed slechts wat op zijn weg kwam.
Het was niet bekend, hoe de zaak zou lopen. Er werd een terrein betreden, waarop vele gevaren dreigden. Niemand wist, hoe lang de regelmatige verschijning volgehouden kon worden. De verwachtingen waren niet hoog. Dat blijkt uit de eerste nummers, die zelfs niet genummerd werden. Het blaadje van 31 Juli 1943 was het eerste dat een nummer kreeg en wel nummer vier. Later werd de nummering weer afgeschaft vanwege de gevaren, die daarin gezien werden. Immers daar kon de vijand uit afleiden, dat de bron steeds dezelfde was. Later, in Juli 1944, werd de nummering weer ingevoerd. De invasie bleek geslaagd en dit maakte wat vrijmoediger. Na de teleurstelling van de Septemberdagen werd het geven van nummers weer afgeschaft en dan verschijnen ze tenslotte weer op 11 Maart 1945. Dat was het vijf en negentigste.
Het stond ook al met het onzekere verloop in verband, dat geen naam gebruikt werd voor het krantje. Het doel was om nieuws te brengen en om op te wekken tot verzet en dat kon ook wel zonder naam.
Het enige, waaraan de blaadjes kenbaar waren, was het onderschrift. Dit was de datum van verschijning en het woord „Doorgeven".
Er kwam verandering toen in November 1944 een associatie plaats vond met „Trouw", waarover straks meer. Met goedvinden van alle plaatselijke contacten werd de naam met ingang van 26 November 1944 „Trouw-Bulletin". Dit opschrift werd op 11 Maart 1945 nog aangevuld met „Kroniek van de Week".
In Juli 1943 werd dus zoekend en tastend de eerste stap gezet op het

terrein van de regelmatige voorlichting van de Groningers. Het was ook onzeker, hoe de lezers er op zouden reageren. Van de eerste nummers werden 500 exemplaren gedrukt, die verspreid werden in Veendam en dichtbij liggende plaatsen en in Hoogezand-Sappemeer. Spoedig werd de vraag echter groter. Er ging bijna geen week voorbij, of er moesten meer gedrukt worden. Hoe dat precies liep en welke plaatsen er geleidelijk bijkwamen, is niet meer bekend, maar toen de invasie kwam, dus in Juni 1944, was de oplaag opgelopen tot 2000. Dit is in de herinnering gebleven, omdat de voorkant van deze 2000 in de avond van 6 Juni in precies een uur afgedrukt werd. De volgende morgen werd de achterkant met het morgennieuws gedrukt.
Gedurende de volgende maanden werd naar „Doorgeven" gegrepen als nooit tevoren. Een week na de verschijning waren er nog nummers in omloop, die overeenkomstig het devies „Doorgeven" geen eindpunt konden vinden.
Na de Septemberdagen kwam de terugslag. Bruggema, de ziel van het transport, werd op 29 September in het Anner bos gepakt en op 12 October d.a.v. te Westerbork doodgeschoten. Te Hoogezand werd een aantal trouwe helpers neergeknald. Dat èn de nederlaag bij Arnhem had gevolgen. Vrees en moedeloosheid vielen op velen neer. Verschillende plaatsen durfden geen overzichten meer te verspreiden. De oplaag daalde, als wij ons goed herinneren, tot 1300.
In November d.a.v. kwam „Trouw" contact zoeken. Gretig werd van deze hulp gebruik gemaakt. Alle contacten werden nagegaan. Waar de zaak niet vlot verliep, werden nieuwe gezocht. Ook verderaf gelegen plaatsen werden in de gelegenheid gesteld om overzichten te bestellen. De abonné's stroomden bij honderden toe.
In korte tijd liep de oplaag op tot 3000 en toen ook aan de stad Groningen geleverd moest worden, werden ruim 6000 exemplaren gedrukt. Dit duurde slechts enkele weken. Toen zorgde de stad voor haar eigen overzichten. Het aantal dat Zuidbroek verspreidde, verminderde daardoor tot 3700 en dit bleef vrijwel onveranderd tot de bevrijding.
Wat de inhoud betreft, valt het volgende mede te delen. Het tweede gedeelte, d.w.z. het buitenlands nieuws, bood van het begin tot het einde de minste moeilijkheid. De Engelse zender kon maar opgevangen worden en het nieuws werd des Vrijdagsavonds of Dinsdagsavonds geordend en de volgende morgen werden de laatste berichten er aan toegevoegd. Onmiddellijk daarop werd afgedrukt.
Ook konden gemakkelijk de redevoeringen van de Koningin, de regeringsverklaringen, de toespraken van Churchill tot het Engelse volk en meer speeches worden opgenomen.

Het verschaffen van goed binnenlands nieuws was echter moeilijker. Maar door medewerking van velen gelukte het. Allen die de weg wisten, deden mee. Daar heb je Bruggema en Reint Dijkema en Jochem Kazemier, die vermoord werden en vele anderen die nog leven en die daarom niet genoemd worden. Er werd geput uit officiële gegevens, die binnenkwamen op de gemeentehuizen en de arbeidsbureaux en aanvankelijk werden ook berichten overgenomen uit andere illegale bladen, o.a. uit „Je Maintiendrai", „Het Parool" en „V.O.D." Uit „Trouw" werd niets overgenomen, omdat dit blad zelf in een groot aantal verspreid werd in Oost-Groningen. Na de Septemberdagen bleven eerstgenoemde bladen geheel weg en ontstond er een schaarste aan copie. Door de koeriersdienst van „Trouw" werd hierin echter van November 1944 af voorzien. Deze dienst heeft op dat punt schitterende prestaties verricht. Elke week bracht hij nieuws van het gehele land. Daardoor konden de lezers op de hoogte blijven van de razzia's in Rotterdam en de Noordoostpolder, van de honger die in Amsterdam geleden werd, van het aantal gevangenen in het kamp te Amersfoort en van zoveel meer. Elke week verscheen de koerierster prompt op tijd met haar nieuws.
In de overzichten werd steeds voorrang verleend aan waarschuwingen voor Duitse methoden.
Gewaarschuwd werd voor aanmelding voor arbeidsinzet, voor de invoering van de Tweede Distributiestamkaarten, de Z-kaarten en voor vele andere maatregelen.
De grootste moeilijkheid werd geacht om de juiste aanwijzingen te geven. De instructie die onze regering destijds aan de ambtenaren gegeven had, werd zoveel mogelijk als leidraad gebruikt.
Zo verscheen in het nummer van 4 October 1944 een fel artikel tegen het spitten voor de vijand. Van één plaats is het bekend, dat men dat nummer niet wilde doorgeven en alle exemplaren verbrand heeft.... Op andere plaatsen werd het verzet er echter door aangemoedigd.
In de regel was er overvloedig copie. Veel moest dan achterwege blijven. Voor het stencil betypt werd, was het altijd een afwegen van wat het eerst opgenomen moest worden. Bij dat afwegen was tevens een belangrijke factor de beschikbare hoeveelheid papier van de verschillende formaten. De verspreiding van de overzichten was een karwei op zichzelf.
Ze werden vanuit Zuidbroek naar de volgende plaatsen gezonden: 500 naar Oostwold, 3 pakjes van 100 naar Stadskanaal, 125 naar Pekelderweg, 400 naar Veendam, 300 naar Slochteren, 250 naar Hoogezand, 250 naar Ter Apel, 250 naar Wildervank, 250 naar Winschoten, 150 naar Blijham, 150 naar Musselkanaal, 90 naar Zuid- en Noordbroek, 100 naar Oude Pekela,

85 naar Valthermond, 70 naar Muntendam, 60 naar Mussel, 60 naar Nieuwe Pekela, 60 naar Onstwedde, 50 naar Sellingen, 50 naar Vlagtwedde, 40 naar Borger, 40 naar Nieuw Buinen, 30 naar Meeden, 20 naar Alteveer en 15 naar Kielwindeweer.

In Oostwold werd de doorzending weer verzorgd naar de volgende plaatsen: Scheemda, Midwolda, Nieuwolda, Beerta, Nieuw Beerta, Nieuwe Schans, Finsterwolde en Drieborg. Verder werden door Mussel exemplaren gezonden naar Harpel, door Nieuw Buinen naar 1e Exloërmond, door Oude Pekela naar Heiligerlee en Scheemda, door Slochteren naar Wagenborgen, door Hoogezand naar Sappemeer, door Valthermond naar Odoorn en Exloo, door Blijham naar Bellingwolde, Wedde, Vriescheloo en Vlagtwedde en door Ter Apel naar Nieuw Weerdinge en Emmercompascuum. Tenslotte is het bekend, dat Kazemier tot aan zijn arrestatie geregeld 10 nummers per post naar Aduard stuurde.

Het systeem was in het algemeen, dat de overzichten opgehaald werden uit de naastbij gelegen plaatsen. Elke koerier nam dan ook de exemplaren voor de volgende contacten mee. Zo gingen de bladen voor Stadskanaal, Musselkanaal, de diverse monden, Ter Apel, Sellingen en Borger over Wildervank, die voor Nieuwe Pekela, Alteveer, Onstwedde en Vlagtwedde over Oude Pekela en die voor Winschoten, Blijham en Oostwold over Westerlee.

Van het begin af aan werd er voor gezorgd, dat alles op vaste uren gebeurde. Daardoor wist elke volgende koerier, wanneer hij bij zijn voorganger terecht kon. Hoe vlug de koeriers op elkaar aansloten, blijkt wel uit het feit, dat de overzichten in de meeste plaatsen nog des Zaterdags aankwamen. In Nieuwe Pekela waren ze in de regel al om twee uur des middags en in Oostwold, Winschoten, Hoogezand en Slochteren vóór vier uur. In Mussel kwamen ze tussen 5 en 7 uur aan.

In verschillende plaatsen wist elke abonné, op welke dag en welk uur hij een overzicht verwachten kon. En deze abonné had er dan ook weer een bepaalde tijd en gelegenheid voor om zijn nummer door te geven.

Dit doorgeven geschiedde soms aan tientallen gezinnen, die vaak weer in verschillende plaatsen woonden. Zo ontstonden er vaste routes, die door de bladen afgelegd werden. Het is bekend dat zich hier en daar zelfs clubjes vormden op het vaststaande uur als het overzicht komen moest. Het werd dan voorgelezen.

Aanvankelijk werden de overzichten eenmaal per week uitgegeven en wel op Zaterdag. Dat werd beschouwd als de meest geschikte dag. Dan kon des middags en avonds en des Zondags de verspreiding plaats vinden. Zo werden des Zondags bij vele kerken bladen meer of minder stiekum rond-

gedeeld. Het interessante daarbij was, dat ieder meende, dat ze in zijn eigen plaats gemaakt werden, omdat er altijd de datum van de Zondag onder stond. En als op Zondagmorgen dan in Slochteren aan iemand uit een andere plaats gevraagd werd, of hij het overzicht wou lezen en die iemand zei, dat hij het al gelezen had, dan werd dat op zijn minst voor raadselachtig gehouden.

De datum van de Zondag was genomen om de bezetter op een dwaalspoor te brengen. Hij zou er toe kunnen komen, alle transporten op de weg te controleren. Dat zou hij dan ongetwijfeld op de dag doen, die er steeds onder stond. En hij zou misgrijpen. Zo was de redenering.

Op 7 Juni 1944 werd er in verband met de invasie een extra nummer uitgegeven. Daarin werd al het nieuws van de invasiedag samengevat. Er kwam o.a. in voor een opdracht van het geallieerde opperbevel, orders van minister-president Professor Gerbrandy en een beknopte weergave van twee redevoeringen van Churchill in het Lagerhuis en verder de eerste bijzonderheden over de invasie en de stand van zaken op de tweede morgen. Begrijpelijk was er voor dit invasienummer een buitengewone belangstelling. Het werd met groot enthousiasme verspreid en met grote gretigheid verslonden.

In de Septemberdagen werd er mee begonnen, ook des Woensdags overzichten uit te geven. Dit werd gedurende 6 weken volgehouden. Toen verscheen er links onder het blaadje van 7 October „14/10", wat voor de verspreiders het teken was, dat zij niet eerder dan op 14 October weer op hun post behoefden te zijn.

Op 25 Maart 1945, dus enkele weken voor de bevrijding, werd weer met een Woensdagnummer begonnen.

De materialenvoorziening heeft wel eens grote zorgen gebaard. Hoe langer de oorlog duurde, hoe schaarser alles werd, ook papier, stencils en inkt. Het was nog het moeilijkst om stencils te krijgen. Dit kwam omdat de oplaag zo groot was. Het is gebeurd, dat stencils, die zogenaamd van uitstekende kwaliteit waren, na het afdrukken van ongeveer 600 exemplaren scheurden. Dan moest des Vrijdagsmiddags haastig een koerierster op stap om door bemiddeling van een vriend betere stencils te krijgen van een of ander kantoor. De papiervoorziening is ook wel moeilijk geweest. Dit is geen wonder, als men bedenkt, dat meer dan 200.000 vellen bedrukt zijn. In October 1944 moest wel een beroep worden gedaan op alle contactpunten. Elk kreeg een briefje bij zijn pakje in van de volgende inhoud: „Dringend behoefte aan cyclostylepapier. Liefst folio-formaat, maar ook andere formaten zijn welkom. Stuur het langs dezelfde weg terug". En in menige plaats werden de kantoren afgesjouwd om 500 of 1000 vel papier.

En dat kwam de weg terug. Uit alle moeilijkheden van materiaal-voorziening heeft de Trouw-organisatie de overzichten tenslotte gered.
Doordat tijdig een radio op accu van een zee-kapitein aan de inlevering was onttrokken, kon ook naar Londen geluisterd worden toen er geen electrische stroom meer was.
Waar het geld vandaan kwam om alles te betalen? Veel werd gratis afgestaan. Veel werd ook door de verschillende kantoren geleverd. En de grote partijen papier e.d. werden betaald uit de opbrengst. Later werd alles, zonder dat de drukkers er hun hoofd over behoefden te breken, betaald door de Trouw-Organisatie.
Tegenover de bewering van sommigen, dat de uitgevers van illegale bladen rovers waren ten koste van legale bladen, moet nog even opgemerkt worden, dat de mensen die „Doorgeven" uitgegeven hebben, nooit één cent van de opbrengst voor zichzelf gehouden hebben. Alles werd weer besteed voor de onderduikers die dat nodig hadden, of voor ander verzetswerk van District VII van de O.D. De opbrengst was vaak belangrijk. Zo werd in een plaats, waar plm. 80 nummers verspreid werden, ongeveer honderd en vijftig gulden per maand opgehaald. Sommige abonnees betaalden gaarne een gulden voor elk blaadje. Aan alle plaatsen waarheen de overzichten rechtstreeks gezonden werden, is gevraagd, of er mensen voor gearresteerd of vermoord zijn.
Te Veendam zijn er twee verspreiders voor gearresteerd. De eerste heeft een week op het Scholtenshuis gezeten en duizend gulden boete betaald. De tweede is enige dagen in arrest geweest te Winschoten en is er met honderd gulden boete afgekomen, dank zij een list. Bij een huiszoeking werden namelijk zeven gelijke nummers, half verbrand, in de kachel gevonden. Een handige politieman heeft, terwijl de stukken nog te Veendam waren, hiervoor zeven ongelijke nummers, half verbrand, in de plaats gelegd. Men kon toen volhouden, dat de overzichten achtereenvolgens in de bus geworpen waren.
Te Slochteren is iemand gearresteerd, omdat een aantal nummers bij hem gevonden werd. Dit was in October 1944. Tot de bevrijding heeft hij in een concentratiekamp in Duitsland gezeten.
Niet alleen Nederlanders hebben kunnen profiteren van de overzichten, maar ook Duitsers. Toen deze nl. op 21 November 1944 te Valthermond een fiets vorderden van een koerier, kregen zij als toegift 25 nummers van „Doorgeven" en 12 nummers van „Trouw" in de fietstas.
Voor zover kan worden nagegaan, is er maar één verzameling van alle honderd en vijf nummers van „Doorgeven" bewaard gebleven.
Groot was het enthousiasme, waarmee honderden en duizenden zich wier-

pen op het werk, dat verbonden was aan de uitgave van „Doorgeven". Alle groepen en beroepen van de bevolking deden mee. Vrouwen zowel als mannen, meisjes zowel als jongens. Ja, vooral vrouwen en meisjes.
Dreigden er gevaren, dan werd men iets voorzichtiger. Zo is het gebeurd, dat de hele zending voor een plaats in de kachel geworpen werd. Het volgende nummer werd echter met evenveel gretigheid weer geaccepteerd. Steeds boden zich weer mensen aan, die zich wilden geven voor de Nederlandse zaak.
De bewoners van Oost-Groningen hebben zich aan dit werk gegeven met de bekende Groninger koppigheid.
Zonder ook maar één uitzondering is het gelukt, de nummers op de vastgestelde tijd de deur uit te krijgen.
Het meest verrassende is, dat niemand door deze arbeid de dood gevonden heeft. Tenminste, voor zover inlichtingen verstrekt zijn, niet door het eigenlijke werk van organiseren en verspreiden. De drie gearresteerden hierboven vermeld, hebben alle het leven er af gebracht.
Het heeft hierbij geen zin, op mensen te roemen. Het is God, die bekwaamd en geleid en beschermd heeft. Daarom moet Hem daarvoor ook alle eer worden gebracht.

HOE ZAL DAT GAAN?

Het is op een van de kortste dagen in de winter 1944-1945.
Nog steeds bezetting.
Ergens dicht bij de spoordijk Groningen-Nieuwe Schans staat een huis. Voor en achter en opzij zie je veel water. Het huis zelf is aan alle kanten begroeid met klimop en wilde wingerd, alsof het iets moet bedekken.
Het is Zaterdagmorgen, ongeveer twintig minuten voor elf en in dat huis is een meisje aan het dweilen. Er komt een jongeman uit een ander vertrek en hij vraagt aan het dweilende meisje:
„Ben jij over vijf minuten klaar, Boukje?"
„Ja".
Haar rappe handen maken het dweilen vlug af. Er wordt van jurk verwisseld. Het haar krijgt een kleine beurt. Een mantel wordt omgeslagen. En er staat een meisje van vijf en twintig jaar reisvaardig. Een blos ligt op haar wangen. Als zij bij de achterdeur komt, zijn drie jongens bezig een fiets te beladen. Een van hen heeft een damesfiets klaar gezet, het achterwiel over de drempel, binnenshuis. De twee anderen brengen een fietstas aan, die uitpuilt van volheid.
Als alles vast zit, krijgt Boukje nog een zachte kneep in de arm. Zij lacht even, want zij weet, wat die kneep betekent.
En Boukje rijdt. De voeten raken het water op de weg, maar zij blijft nog juist droog. De jongens kijken haar na.
Wat dat allemaal betekent? Het is alles wat vreemd. Het is een rare tijd en je hoort zulke vreemde dingen. Je weet, dat Hitler aan Nederland en veel meer landen zijn wil oplegt. En dat vele mensen niet doen, wat hij gebiedt. Dat velen tegenspartelen en onderduiken en iets doen, wat Hitler niet goedvindt.
We volgen het meisje.
Zij gaat over het spoor, draait even verder rechtsaf over een klapbrug, draait nog eens rechtsaf en rijdt zo weer op het spoor aan.
De hekken zijn gesloten. Er gaat juist een lange goederentrein voorbij. Er staan reeds enkele mensen voor de overweg te wachten.
Haar altijd waakzame ogen zien meteen, dat er ook iemand in uniform voor staat. In uniform van het Duitse Rijk. Hij heeft een hond bij zich. Het is blijkbaar iemand van de Sicherheitsdienst die te Noordbroek gevestigd is.
Zij houdt zich iets terug. Intussen vliegen de gedachten met razende snelheid door haar hoofd. Hoe zal dat worden? De Duitsers willen altijd weten, wat je vervoert. Als hij mijn volle fietstassen ziet, wat zal hij dan

doen? Als hij mij naar de inhoud vraagt, wat moet ik dan zeggen? Wat zal ik doen? In het diep springen? Met de fiets en alles wat er op zit? Ik red mij wel. Maar de jongens, vader, moeder.... Waarom zei Barend ook, dat ik eens de hoofdweg moest nemen?

Dat was de eerste stormaanval van gedachten. Alles tolde in enkele seconden door haar hoofd.

Maar dan maakt zij zich met een ruk van die gedachten los. Een gebed stijgt op uit haar hart: „Here, help ons!" Haar lichaam rekt zich uit. Alles is gespannen. En daar staat zij: het strijdlustige meisje, de fiere Nederlandse vrouw.

De laatste wagen van de goederentrein glijdt tenslotte voorbij. De hekken worden geopend. Heel kalm stapt de Duitser op. En enkele meters achter hem toont het Nederlandse meisje nog minder haast. Hij begint kalm te fietsen over het spoor. En als zij, zonder op te vallen, niet langer treuzelen kan, volgt zij hem. Hij kijkt rond, naar links en naar rechts en roept en beveelt zijn hond. Hij schijnt geen doel te hebben.

En enkele tientallen meters achter hem rijdt het meisje. Zij heeft wel een doel. Zij moet de inhoud van haar fietstassen overgeven aan anderen te Muntendam. Die anderen staan nu reeds naar haar uit te kijken evenals op vorige Zaterdagen. De afspraak is elf uur, maar dat kan nu al niet meer. De zaak wordt hopeloos. De Duitser schiet niet op. Zij haalt hem steeds meer in. Maar dat mag niet. Wie durft ook met enige duizenden geheime krantjes dicht bij een S.D.-er te komen? Als je er één bij je hebt, durven ze je best dood te schieten. Eénmaal doodgeschoten of drieduizendmaal is trouwens gelijk.

Maar weg met die gedachten. Er moet verandering komen. Zij stapt af en doet alsof haar fiets kapot is. Enkele minuten gaan voorbij. De afstand tussen haar en de Duitser wordt iets groter. Maar het gaat zo langzaam. Was hij maar eerst die draaibrug voorbij, dan zal zij daarover gaan en dan aan de andere kant van het kanaal verder.

Terwijl zij haar fiets onderzoekt, volgen haar ogen de Duitser. Nu zal het gaan. Als hij zo doorfietst, kan zij achter hem over de draaibrug. Zij stapt weer op. Enkele ogenblikken heeft zij hoop. Maar dan valt die hoop geheel weg, want de Duitser stapt juist voor de draaibrug af.

Nu zal het komen. Haar denken en haar lichaam komen in de hoogste spanning. De eerste order van haar geest is: „kalm blijven, niets laten blijken".

En langs de Duitser met zijn pistool en zijn hond fietst een Nederlands meisje met drie duizend pamfletten, heel kalm, heel nonchalant, alsof ze met haar tijd verlegen is.

Als zij voor hem is, krijgt zij een aandrang om voor hem in elkaar te krimpen. Maar zij houdt zich goed. En de Duitser laat haar gaan.
Als de afstand dan groter wordt, die haar van de Duitser scheidt, begint zij geleidelijk vlugger te fietsen. En vijf minuten later geeft zij haar vrachtje af in een zaak van bouwmaterialen aan de Nieuwe Weg te Muntendam.
De fietstassen worden geledigd. De pakken worden gesorteerd. Voor de richting Winschoten, voor de richting Veendam en voor Kielwindeweer. Anderen staan klaar om ze verder te brengen.
Het pakje voor Muntendam wordt intussen geopend en één gestencild blaadje wordt in een kier van de vloer gestoken en glijdt weg. En onder de vloer worden er een paar verbleekte handen gretig naar uitgestoken.
Even later lezen twee mensen, die vervolgd worden omdat zij Abrahams zaad zijn, begerig het laatste nieuws.
Het eerste abonnement van „Doorgeven" is bezorgd.

EEN KRAAK

Herinnert U zich nog uit de bezettingsjaren, hoe deze of gene kennis U, vaak met een van innerlijke pret en voldoening stralend gezicht, op een enigszins samenzwerende manier aan boord kwam met een mededeling in deze geest: „Heb je het al gehoord? Gisteren is het distributiekantoor in X gekraakt?" En dan volgde een verhaal, hoe geraffineerd of soms brutaal de K.P. weer te werk gegaan was. De fluistertelegraaf deed zijn werk; in een ongelooflijk korte tijd was de „blijde" mare het land rond. Zoals in dergelijke gevallen gebruikelijk is, werd, uiteraard volkomen te goeder trouw, de nodige franje om het verhaal geweven.

Zo bereikte mij op een goede dag een verhaal met tal van bijzonderheden, hoe de K.P. weer eens aan het werk was geweest. Geïnteresseerd – geen wonder als je in het „vak" zat – luisterde ik toe. Het verhaal werd met gloed en overtuiging voorgedragen en ik genoot mee, want van die overval had ik nog niets gehoord. Ik informeerde waar zich dat geval had afgespeeld en U kunt zich mijn verbazing en later mijn bewondering voor de menselijke fantasie voorstellen, toen bleek dat ik zelf aan die „kraak" had meegedaan. Dat het geval zich heel anders had toegedragen behoeft nauwelijks te worden vermeld.

Och, die verhalen hadden stellig hun goede zijde, want ze hebben vele mensen in die sombere tijd enkele aangename ogenblikken bezorgd.

Toen de eerste golf van overvallen in 1943 ons land overspoelde was er haast geen tijdschrift, waarnaar zo gretig werd uitgekeken als het Algemeen Politieblad, dat zich in die tijd een gevaarlijke concurrent toonde van de moppenbladjes. Eén van mijn relatie's bij de politie betitelde het dan ook als „Het Amusante Weekblad", en hij liet „goede" vrienden en kennissen er graag van meegenieten. De moffen hebben later de publicatie van overvallen stopgezet.

Het zij verre van mij de gepleegde overvallen te kleineren – men kan toch zijn eigen standje niet afvallen! – en er zijn ook staaltjes van raffinement, brutaliteit en doorzettingsvermogen gedemonstreerd, die terecht alle bewondering genoten. Ook grappige dingen deden zich bij herhaling voor. Denkt U zich maar eens de toestand van enkele K.P.-ers in, die druk bezig waren een brandkast van zijn kostbare inhoud te beroven en plotseling bemerkten, dat één van de bewakers, die gebonden het zwoegen mochten aanzien, als een baby zijn broekje bevuilde. Of de juffrouw, werkzaam op een distributiekantoor, die, na gesommeerd te zijn, haar armpjes zo hoog mogelijk op te steken met grote angstogen de nog jonge en reeds enigszins

gecharmeerde K.P.-er smeekte: „Och meneer, schiet me niet dood, want ik heb heus geen geweer!"

Nog veel van dergelijke momentjes zouden kunnen worden verhaald, maar mijn bedoeling was, U eens te vertellen hoe zo'n overval in de practijk werd voorbereid en uitgevoerd. Ik trotseer het gevaar, dat de met een waas van romantiek en stoutmoedigheid omweven K.P.-er plotseling in zijn daagse, in die tijd heus niet meer zo fraaie, colbertje voor U wordt gezet en hier volgt dan het getrouwe, van alle romantiek ontdane, relaas van de overval op een distributiekantoor in deze provincie.

Hoewel waarschijnlijk de lezer wel zal kunnen begrijpen, welk kantoor wordt bedoeld en althans gedeeltelijk, welke personen daarbij betrokken waren, zal ik me er van onthouden de personen met hun juiste namen aan te duiden. Vooral verzoek ik de lezer te bedenken, dat het stellig niet mijn bedoeling is, de personen, die een minder prettige rol daarin spelen, nog eens extra in het zonnetje te zetten. Maar de waarheid wil ik ook geen geweld aandoen, zodat ik ieder wel in zijn gespeelde rol moet uittekenen.

Begin December 1943 waren we – mijn vriend Koos en ik – op één van onze zwerftochten beland bij één van de gelukkig nog talrijke goede politiemensen. We hadden een moeilijke weinig succesvolle tocht achter de rug en onder het gebruik van een kopje koffiesurrogaat, genoot ik van de behagelijke warmte van de snorrende kachel, veilig onder bescherming van onze politieman. Koos had het nieuwe Politieblad in handen gekregen en zat daar vrij lusteloos in te bladeren. Ineens ontwaakte hij tot activiteit en onder het slaken van een verontwaardigde uitroep, duwde hij mij het politieblad in handen. Het bevatte een bericht over de huldiging, voor het front van de troep, van een dappere veldwachter in het Noorden van de provincie, die helemaal op z'n eentje een overval op het distributiekantoor ter plaatse had afgeslagen. De man werd behoorlijk in de hoogte gestoken en werd in rang bevorderd. Een mooi staaltje van de snorkende Duitse propaganda, waarbij slechts het eikenloof en de zwaarden ontbraken. Zonder meer was het al een bericht, dat ons slecht zinde, maar dit speciale geval zat vriend Koos wel heel erg dwars, want het had zich afgespeeld in zijn woonplaats. Zo'n brutaliteit van de moffen; dat liep toch wel de spuigaten uit en dat konden we niet „op ons laten zitten".

Enfin, ik wil U niet al het fraais vertellen, dat naar aanleiding van dit bericht werd uitgespoten, want de gehuldigde kon zich nu niet bepaald in onze sympathie verheugen, maar in Groningen aangekomen rijpte het plan, door een tegenactie paal en perk te stellen aan dergelijke reclamestunts. Stel je voor, dat dit voorbeeld door andere zou worden gevolgd. Zegt U nu zelf, dat kon toch niet worden toegestaan. Het gekke was, dat

we, hoe ijverig we ook informeerden, niet gewaar konden worden, welke mensen die overval hadden gepleegd en hoe een en ander in zijn werk was gegaan, zodat we overhelden naar de mening, dat het een door de moffen in scène gezet gevalletje was.

Koos belde zijn elders in de provincie ondergedoken broer op en er ontspon zich het gesprek: „Ja, met Koos. Zeg Daan, heb je het al gelezen?" Daan repliceerde: „Ja, daar moet wat aan gedaan worden".

En er zou wat aan gedaan worden. Het was niet alleen de bedoeling, het betreffende kantoor van de bonkaarten te ontlasten, maar dat moest geschieden op een dergelijke manier, dat de bevorderde politieman in z'n hemdje kwam te staan. Na een periode van informeren en speuren, wikken en wegen werd een plan gemaakt, dat goed in elkaar zat, alle te vermijden risico's uitsloot en een werkelijk zeer goede kans van slagen had. Door de medewerking van een ambtenaar van het kantoor konden we het tijdstip bepalen, waarop voldoende bonnen aanwezig waren en we wisten al, dat er voldoende „afzetgebied" was. Van een andere politieman ter plaatse, wisten we de wijze van bewaking en hadden we de zekerheid verkregen, dat ons aanstaande slachtoffer in het bezit was van de reserve-sleutel van de kluis, waar onze aanstaande buit zich nog bevond. Een arts in de omgeving was bereid zich tijdelijk van zijn auto te laten beroven en tot slot, moest er nog een politie-uniform worden verkregen, maar ook dat gelukte. U ziet, medewerking van alle kanten maakte ons het werk licht.

Met die uniform dreigde het nog even spaak te lopen. Er zou een uniform komen uit de Veenkoloniën, maar erg vlot ging dat niet. Op het laatste nippertje bood toen onze hiervoor reeds genoemde politieman-medewerker zijn enige regenjas en beste pet aan, mits deze zo tijdig werden teruggebracht, dat hij bij het bekend worden van de overval zijn bulletjes weer compleet had.

Zo kon dan vrij provisorisch een uniform worden gecomponeerd. Jammer genoeg klopten de maten niet geheel en zo kon het gebeuren, dat de tot politieman getransponeerde K.P.-er met hoedmaat 58 prijkte met een politiepetje van hoogstens maat 55, dat gevaarlijk op zijn hoofd balanceerde. Op de bepaalde avond snorde een auto met „gekraakte" benzine voortgedreven, langs de donkere, landelijke wegen in de richting van het operatieterrein. De gebroeders Daan en Koos hadden eigenlijk tegen de zin der anderen doorgedreven, dat zij deel uitmaakten van het groepje van vier man, dat de overval zou plegen, want het gevaar voor herkenning was voor hen natuurlijk veel groter. Maar die bezwaren waren

weggepraat en zo was ons viertal dan op pad en arriveerde tegen 7 uur 's avonds ter plaatse.
De opzet was heel eenvoudig: de sleutel van de kluis met de bewaarder uit huis halen, meenemen naar het distributiekantoor, waar dan de onvrijwillige medewerker moest zorgen, dat de met een dikke balk gebarricadeerde deur door de uit één man bestaande bewaking werd geopend, de bewaker chloroformeren, waarna de rest kinderspel was.
De auto stopte op een stil en donker plaatsje en twee K.P.-ers, de één uitgedost in politie-uniform en de ander, één van de broers, onherkenbaar gemaakt met een bivakmuts, stapten uit en begaven zich naar de woning van de sleutelbewaarder. Het huis baadde zich in licht, een eigenaardig gezicht in deze verduisteringstijd en voor ons gevoel niet erg prettig, zodat we besloten eerst maar eens door te lopen. Een twintig meter voorbij het huis stopten beiden plotseling, want de deur van de woning werd geopend en het aspirant-slachtoffer liet juist een bezoeker uit. Gelukkig, hij was thuis. Nog even wachten en toen er op af. De K.P.-politieman belde aan en zijn vriend stond met reeds getrokken pistool, de bivakmuts over het gezicht – hij was immers een dorpsgenoot – om de hoek van het huis. De heer des huizes kwam zelf de deur openen en vond op de stoep een hevig met de hakken klappende en model saluerende wachtmeester, die plotseling een pistool te voorschijn bracht en zijn „superieur" gelastte de handen omhoog te steken en met het gezicht naar de muur te gaan staan. Inmiddels werd ook het tweede pistool „in stelling" gebracht en de bruitendeur gesloten. Naast de hall bevond zich een kantoortje, kennelijk gebruikt door het gezinshoofd, want over de armleuning van de stoel hing een koppel met pistool, dat haastig buit gemaakt werd.
Het doel van onze komst werd uiteengezet en op het verzoek om de sleutel te overhandigen, kregen we ten antwoord: „Ik heb geen sleutel, heren". Dat wisten we beter en in parlementaire, maar krachtige taal, doorspekt met enkele pittige opmerkingen – dreigementen werden niet aanstonds gebezigd – werd verteld hoe belangrijk die sleutel wel was en hoe zeker we waren van het feit, dat in dit huis een sleutel was. Zo poogden we de weerspannige wat gezond inzicht in zijn hoofd te pompen, voorlopig echter zonder resultaat, zodat tot een onderzoek aan den lijve werd besloten. Veel kwam er te voorschijn, maar de begeerde sleutel niet. Wel een paar handboeien, waarmee de eigenaar prompt zijn handen op de rug werden gekoppeld. Inmiddels waren een uniformjas met pet enz. van eigenaar verwisseld, want twee politiemannen leken veel echter dan één en de kledingstukken waren voldoende ruim om over de jas van de nog niet in uniform gestoken K.P.-er te worden gedragen. Met petten stonden we

klaarblijkelijk op gespannen voet; was de ene te klein gebleken, deze zakte, zelfs boven op een dikke wollen bivakmuts gedragen, nog over de oren. Enfin, we hadden er toch belang bij en namen alles, zelfs de haast voorhistorische sabel, in beslag.
Het spreekt vanzelf, dat die ongewone drukte aan de andere huisgenoten niet was ontgaan en het bleek noodzakelijk de familie even de juiste toedracht te vertellen. Moeder en dochter en een, waarschijnlijk, buurmeisje, waren juist van plan het huis door de achterdeur te verlaten, maar een aanmaning bleek voldoende om ze van dat voornemen af te brengen. Ze werden bemoedigend en zelfs geruststellend toegesproken, hun geliefde man en vader zou niets gebeuren, alleen moest de kluissleutel te voorschijn komen, maar ook zij wisten van de sleutel niets.
Alles te herhalen wat gezegd werd is niet nodig. Krachtige, zelfs zeer krachtige taal en een niet mis te verstaan dreigement bevorderden uiteindelijk de aanwijzing van het blikken doosje, waarin de sleutel, in een gezegelde enveloppe, werd bewaard.
De forse figuur van de dorpsgeweldige, slechts gekleed in uniformbroek en pullover, waarover de bretelles, was, ik meen letterlijk, maar in ieder geval figuurlijk in elkaar geschrompeld en nu werd zijn korte uniformjas hem omgehangen en nadat aan de in tranen verkerende familie was verteld, dat „Pa" even mee moest, maar ongedeerd weer thuis zou komen, werd de auto gebracht.
Er dreigden nog even moeilijkheden te komen. Allereerst klaagde de arrestant over het verlies van zijn uniformjas en pet, maar dit werd elegant opgelost door vlotweg toe te zeggen, dat hem daarvoor een vergoeding zou worden gegeven (welke belofte ook is vervuld; vanuit Amsterdam ontving hij een briefje met een in lichtelijk ironische termen vervat bedankje en het toegezegde bedrag). Voorts meende hij bezwaar te moeten maken tegen het verlenen van medewerking bij het „bestormen" van het distributiekantoor, waarschijnlijk bevreesd voor de toorn van zijn mofse bazen, indien uitkwam welk aandeel hij daarin had gehad, maar de korte mededeling „Je zorgt er voor", maakte een eind aan dit protest.
Het geheel had iets langer geduurd dan was beraamd en de wachtenden waren al ongerust geworden. De drie veldwachters werden met enige moeite – een gevolg van de nog steeds op de rug geboeide handen van de een – ingeladen in het niet overgrote wagentje en nu kwam de auto weer in beweging en reed naar het op enige afstand van de weg gelegen distributiekantoor, waar de auto onder bewaking van de chauffeur – startklaar – werd geparkeerd. De veldwachter werd weer tussen twee man in genomen en gebracht voor de toegangsdeur.

Een bel was er niet, zodat aan de deur werd gerammeld, waarna geluiden de komst van de bewaker aankondigden. Nog een laatste gefluisterde vermaning gevolgd door een duwtje met het pistool en daar kwam van de bewaker de vraag: „Wel is doar". Het antwoord volgde, met een zware niet te imiteren bromstem: „Ja ...... hier. Doe maar open". Van binnen weer: „O, ... doar". Van buiten: „Ja doe maar open", waarna de geweldige, volgens afspraak en op eigen verzoek, terstond werd afgevoerd en in de wachtende auto gepoot, waar hij onder bewaking van de chauffeur achter bleef.
Inmiddels werd door de bewaker de zware balk weggenomen en de deur geopend. Het dreigende pistool en het korte bevel: „Handen omhoog en terug naar je wachtlokaal" waren voldoende en daar aangekomen werd de bewaker in een gemakkelijke stoel geplaatst. Tot dat tijdstip had hij nog geen woord gezegd en nu in de stoel werd hem een prop watten met chloroform stevig tegen neus en mond geduwd met de mededeling, dat het geen kwaad kon en hem alleen een tijdje in slaap zou brengen. Wellicht werd iets te veel kracht aangewend bij het tegen neus en mond drukken van de watten, want haast onverstaanbaar bracht het slachtoffer er nog uit: „Nait zo stief". Het duurde maar een ogenblikje en de gestalte in de stoel verslapte in bewusteloosheid.
De kluis werd nu geopend en in meegebrachte zakken en ander verpakkingsmateriaal werd de ene stapel kaarten na de andere naar de auto gebracht. De auto had inmiddels de belangstelling van de jeugd getrokken, maar een van de „veldwachters" sommeerde hen te verdwijnen. De echte veldwachter werd weer uitgeladen, waarschijnlijk tot zijn opluchting, want het enige wat hij tegen zijn bewaker had gezegd was, dat hij wel netjes was behandeld „alleen die verr..... boeien" maakten hem het leven zuur. Alles werd ingeladen en het kleine wagentje bood haast geen ruimte meer aan de vier passagiers. Nog steeds geboeid werd de veldwachter aan zijn lot overgelaten, nadat hem was ingescherpt, dat hij ten minste een half uur moest wachten, voordat alarm werd gemaakt en dat hij het niet moest wagen goede signalementen op te geven van de overvallers. Daaraan is ook voldaan. De man is, volgens latere niet gecontroleerde mededelingen naar huis gegaan en heeft met zijn hoofd op de drukbel zijn aanwezigheid bekenbaar gemaakt. Bij het latere verhoor heeft hij voorgegeven ook bedwelmd te zijn geweest. Enfin, hij heeft zich er netjes uitgesmoesd.
Volgt U nu de auto nog even op de thuisreis. Halverwege, op een tevoren afgesproken plaats werden de geleende regenjas en (kleine) pet aan een medewerker overgegeven, die deze met spoed naar de eigenaar terug bracht.

De auto werd in de garage gereden, nadat twee man eerder waren uitgestapt op de plaats, waar zij hun fietsen hadden neergezet. Met behulp van een bakkersfiets met grote mand werd de inhoud van de auto naar een bakkerij gebracht en daar voorlopig opgeslagen. Hetgeen niet bruikbaar was, werd onder de oven verbrand en de verzorgingsorganisatie's waren blij met de veroverde bonnen en wilden zich graag de moeite geven, ze af te halen.

Ziet U wel, dat het plegen van een overval eigenlijk heel eenvoudig was? Nou ja, gevaar was er natuurlijk wel een beetje aan verbonden en het ging ook wel eens niet zo vlot als hiervoor is beschreven. En dan pas bleek uit welk hout de K.P.-ers waren gesneden, maar daarover wil ik het niet hebben, gedachtig het oude bekende gezegde van de zo kwalijk riekende eigen roem.

Warm was het en ik had de hele dag al gefietst. Ieder zal dus begrijpen hoe blij ik was die boshut te vinden, in de bossen bij Anlo. Onder de larix vond ik de koelte, die ik de hele dag al gezocht had en languit strekte ik mij uit op het mos, mijn pijp gestopt en het boek opengeslagen. Van lezen is echter die middag niets gekomen. Opeens klonk er een zachte, vermoeide stem uit de richting van de hut: „Doe dat boek maar weg, luister liever naar mij. Wat ik je vertellen ga, mag nooit meer vergeten worden". Verbaasd keek ik op. Er was niemand te zien. Zou ik gedroomd hebben? Neen, toch niet, want opnieuw was daar die stem: „Neen, je droomt niet. Ik ben het, de hut, die met je praat. Er zijn hier geen mensen, behalve jij. Luister nu!"

Nog maar half gerust gesteld, heb ik daarop mijn boek aan de kant gelegd en ben ik gaan luisteren. De ellebogen onder het hoofd gestut. Een bij zoemde om mijn hoofd, ik hoorde het zonder het te merken. De larixen gingen voort in hun eeuwige fluistergesprekken, maar ik hoorde het niet meer. Ik luisterde. Naar het verhaal van die vervallen hut in de bossen van Anlo. Luistert U nu ook. Vergeet even Uw krant, kijk naar de foto van Gromyko, zonder te zien. Tuur op de vette krantenkop van de Veiligheidsraad, zonder er U aan te ergeren.

Luister slechts, naar het verhaal van de boshut. En vergeet het niet! Ik heb zijn woorden niet mooier gemaakt, zijn beschrijvingen niet levendiger. De waarheid is niet altijd mooi, het spannende niet onveranderlijk levendig. Luister slechts.

„Ik weet wel, dat ik nog maar heel jong ben, amper vijf jaar en dat ik dus geen recht van spreken zou hebben. Jullie, mensen, laten alleen maar eeuwenoude bomen, verweerde muren, door ouderdom vervallen kerken en grijsbemoste torens spreken. Daar zijn jullie mensen voor. En ik zou ook wel zwijgen en mijn woorden voor mij houden, was het niet dat, wat ik te zeggen heb zo belangrijk is, dat het niet verzwegen mag worden. En ik, ach, ik zal het wel niet zo lang meer maken dat ik over tweehonderd jaar nog in staat zal zijn te vertellen. Bovendien, nu, vandaag, nu de schrikkelijke gebeurtenissen, die jullie oorlog noemen, nog maar nauwelijks tot de geschiedenis behoren, nu moet mijn stem gehoord worden. Ja, dat moet, omdat jullie nu al weer willen vergeten, vergeten, ja schandelijk vergeten.

En ik mag dan jong zijn, amper vijf jaar, zoals ik zei, jeugdig ben ik allerminst. Ik ben oud geworden, zonder jong te zijn geweest. Uitgeput en

dodelijk vermoeid vóór de kracht van mijn leven. Nooit heb ik de vreugden gekend, de onbezorgde uitgelaten vreugde van de jeugd; de blijheid van het volle leven is nimmer mijn deel geweest. Gevangen was ik, gevangen in de doem der tijden. Gegeseld ben ik, gegeseld door de zweepslagen der tyrannie.

Neen, schud je hoofd nu niet en lach niet smalend om wat jou voorkomt als goedkope filosofieën en would-be wijsgerigheden. Neen, doe dat niet, het *is* niet goedkoop, en het *is* niet would-be. Luister slechts. Naar mijn levensgeschiedenis. En je zult niet meer hoofdschudden, en je zult niet meer bitter lachen. Althans, niet meer om mij!

Het was al enige jaren oorlog geweest, hier en elders, toen ik tot stand kwam. Ja, aan die oorlog heb ik mijn ontstaan te danken. De vijand, die deze landen overrompelde en er raasde en moordde, die vijand had zijn klauwen uitgestrekt naar velen. Ook naar een paar reserve-officieren. Zij vreesden die klauw niet, zij waren niet laf. Maar op die klauw toelopen wilden zij ook niet. Zij wisten dat het soms beter is om van een klauw weg te lopen. En dat verschuilen geen laffe vlucht is. Dat in het verborgen begane daden óók heldendaden kunnen zijn.

Zo zijn ze naar hier gekomen. Ik was er toen nog niet. Uit de heuvel ben ik gegraven. Ze waren wel een beetje trots op mij, vernuftig noemden ze dat. Ik begreep die woorden niet, maar was er toch blij mee. Omdat ik begreep. Begreep, dat ik meehielp de vijand te bestrijden, die ook ik verafschuwde. En ook, omdat ik het was, die hen veiligheid verschafte.

Een kein beetje trots was ik. En blij. Blij, zoals een man is, wanneer hij een verantwoordelijk werk krijgt opgedragen. Werk, waarvoor hij eigenlijk jong genoeg is, maar dat hij toch aandurft. Omdat hij weet dat het moet, dat het niet anders kan.

Gelachen is er veel in die dagen. Soms weerkaatste het tegen mijn wanden. En op geregelde tijden zaten ze met hun hoofden dicht bij de radio, die ik ook herbergde, met de antenne verborgen in een boom. En als dan die stem uit Londen kwam, dan zeiden die mannen soms tegen elkaar: „Het gaat goed!" En dan was er in hun stem dezelfde blijheid, die er ook was wanneer de bommenwerpers hoog over de bossen trokken in machtig gedreun en in veelbelovend gezoem. Soms ook sloegen die mannen zich op de knieën van pret, wanneer ze naar de radio luisterden. Dan waren er Vrijbuiter's blijheden of ook wel wanneer ze luisterden naar de Flitspuit. Weet je nog wel? Dat vraagteken? Met als een dolksteek de punt er onder! „Waarom ga je niet naar Rusland? zeiden ze dan tegen elkaar en dan hadden ze plezier als kleine jongens, die spijbelen van school. En ik, ik had ook plezier. Ik vergat even dat er oorlog was, en dat ik mee moest

helpen de vijand te bestrijden. Later heb ik mij daarover wel verwijten gemaakt, dat ik het zomaar vergat, die oorlog en die moorden. Nu, nu niet meer, nu weet ik dat het goed was, dat die mannen lachten en plezier hadden en dat zij, evenals ik, soms heel even vergaten wat er aan de hand was.

Trouwens, dat vergeten was steeds maar van heel korte duur. Ze spraken er zelf wel eens over. De veiligheidsklep laten werken, zo noemden ze het. Als ik het goed begrepen heb, heeft zo'n klep iets te maken met een stoommachine wanneer de spanning te hoog wordt en de hele machine anders zou springen. Zo heb ik het begrepen, en dat zal wel goed zijn. In elk geval paste die uitdrukking heel goed op hen, en ook op de mensen die ik later herbergde. Soms werden ze schier wanhopig van hun machteloosheid, wilden ze wel, alle gevaar vergetende, de wereld instormen en elke vijand vernietigen die zij ontmoetten. En dan, dan was het telkens dat op een wondere manier die veiligheidsklep ging werken.

Maar laat mij niet uitweiden, jij weet dit allemaal misschien even goed als ik, hebt zelf misschien van die klep geprofiteerd, in je eigen leven. Hebt misschien ook wel gezien dat sommigen, en dat waren de bangen, een verkeerde veiligheidsklep open zetten, vóór er gevaarlijke spanningen waren en die daardoor alle stoom, alle kostbare spanning verloren. Zo zijn er ook geweest, daarover heb ook ik horen praten. Maar gelukkig, bij mij in de hut kwam dat niet voor.

Intussen ging de oorlog voort en werd de vijand nog feller, nog beestachtiger dan we ooit voor mogelijk hadden gehouden. De verzetsorganisaties groeiden tegen de verdrukking in. Werden opgerold. Ontstonden opnieuw. Werden verjaagd uit hun kwartieren. Vonden een nieuw tehuis.

Eén van die organisaties heette de O.D., Ordedienst betekende dat. Ik hoef jou niet te vertellen, wat dat was en wat die mensen deden. Genoeg is het als ik je vertel, dat één van die reserve-officieren in mijn hut, ook een functie bij die O.D. vervulde. Districtscommandant was hij. En zo hoorde ik in het voorjaar van 1944 er herhaaldelijk over praten dat de O.D. naar een stafkwartier zocht. Ze waren al zo vaak verjaagd, hadden al zoveel gezworven en al zoveel mensen verloren.

Nu zochten ze een plaats die veilig was, waar ze rustig zouden kunnen werken en waar ze hun verbindingen konden voortzetten, zonder dat het in de gaten liep. Opeens gebeurde, wat ik al lang had gehoopt. Ze besloten om naar mij te komen. Alle voordelen waren aan mijn kant. Ik was groot genoeg. Vier mensen kon ik herbergen. Ik was van vier verschillende kanten bereikbaar, zonder dat het opviel. Ik verschafte hen het nodige comfort. Er werd gestookt met Butagas, omdat er geen rook mocht zijn.

Ik had een radio. En ik had electrisch licht van batterijen, ook water was er in de buurt, uit een put, die speciaal daarvoor was gegraven. Het grootste voordeel van alles was nog wel, dat ik practisch onvindbaar was. Wie voor het eerst bij mij kwam, wanhoopte er aan ooit een volgende keer de weg opnieuw te zullen vinden. Ja, zo sterk was het, dat de eigenaar van het bos mij niet eens kon vinden. Hij wist dat ik er was, en wie ik herbergde. Ook had men hem beschreven waar ik was. Toch lukte het hem pas na twee vergeefse pogingen om mij te localiseren. Evenwel was het ook weer niet zo'n heksentoer voor de ingewijden om mij te vinden. Er waren enkele vaste punten, waarop men zich heel goed kon oriënteren. Ook dat was belangrijk. Immers de koeriersters moesten mij ook weten te bereiken. Ja, kranige meisjes waren dat. Ze zijn al vaak geprezen. Maar ik wil het nog eens opnieuw doen. Omdat ik behoor tot hen die weten, die dus mogen prijzen.

Ja, ik zie wel dat je nu het woord „fietssporen" op je lippen hebt. Daar hadden ze wel goed aan gedacht. Ze reden de weg naar mij altijd voorbij, tot een meertje, waar vaak gevist werd. Dan tilden ze de fiets op en liepen daarmee het bos in, tot ze op het paadje naar mij kwamen.

Heel veel patrouilleerde de landwacht in dat bos. Maar nooit hebben ze mij gevonden.

Toen het hoofdkwartier van de O.D. bij mij werd gevestigd, toen pas werd het een levendige beweging. Deze mannen, die jaren lang waren opgejaagd als schadelijk wild, die altijd met zich mee hadden gedragen de beklemming van het gevaar, 't gevaar voor eigen leven ook. Maar dat was niet het ergste. Daar hadden ze mee gerekend. Die consequentie hadden ze voorzien. Ze wisten dat ze hun plicht deden, niet anders konden. En dus gingen ze, dus deden ze wat hun hand vond om te doen. Neen, de ergste beklemming was voor hen dat ze, waar ze ook verbleven, eveneens hun gastheren in gevaar brachten. Dat zijn eigen leven, dat van zijn gezin en dat ook zijn hele bezit op het spel stond. Bij mij nu, was er geen gastheer die gevaar liep zijn leven te verliezen, was er geen bezit dat riskeerde vernietigd te worden. Hierover hebben ze, vooral de eerste dagen, heel vaak gesproken en dan waren ze o zo dankbaar. Je begrijpt dat ik ook hierop een beetje trots was, dat ook *ik* dankbaar was. En graag mijn plicht deed om het hun zo goed en zo gezellig mogelijk te maken.

We hebben het daarnet over die veiligheidsklep gehad, daarop wil ik nog even terugkomen. Eén keer heb ik gezien en meegemaakt hoe die klep soms gevaarlijk kan zijn.

Op een avond moest er een K.P.-er komen met een belangrijke opdracht. Hij zal wel heel moeilijke tijden achter de rug gehad hebben en aan het

eind van zijn zenuwen zijn geweest. Anders kan ik tenminste niet verklaren, waarom hij zo gek deed. Hij kwam nl. bij de hut en vroeg toen in het Duits toegang. Je begrijpt hoe mijn bewoners schrokken. En meteen de consequenties trokken. Met het pistool in de aanslag stonden ze klaar. Gelukkig meenden ze de stem te herkennen en schoten ze dus niet direct. Dat heeft het leven van die K.P.-er gered. Ik hoor nog hoe de baas van de hut hem een uitbrander gaf. „Snap je nou niet, wat voor gevaarlijk spel je gespeeld hebt? Je begrijpt toch wel dat wij geen risico's kunnen nemen en dat de patronen bij ons niet al te vast in de houder zitten!" Die K.P.-er heeft het wel begrepen. Als ik aan zijn witte neus denk, moet ik nog even lachen, hoewel ik toch niet zo vaak meer lach tegenwoordig.
Geen risico's nemen, had de Baas gezegd. Natuurlijk was het volkomen waar wat hij zei. Je kon ook geen risico nemen. Zijn houding van die avond bewees echter wel heel duidelijk dat hij, en ook zijn mensen, toch nog steeds zoveel reserves kenden dat ze, zonder zich onnodig aan gevaar bloot te stellen, hun menselijke plicht niet verwaarloosden en hun naam als strijdende Nederlanders niet te schande maakten. Ik zeg dit nog maar eens, omdat mij, als ik zo luister naar wat men tegenwoordig vertelt, er niet altijd zo over schijnt te denken onder het Nederlandse volk.
En ook zeg ik dit, omdat me hierbij een heel ander en heel amusant voorbeeld te binnen schiet. Het was toen al midden in de zomer.
Op een avond waren een jongen en een meisje het bos ingegaan. Ze hadden malkander heel lief en gelukkig was er ditmaal geen water, dat zo diep was dat het hun bij elkaar komen verhinderde.
Al minnekozend en innig verstrengeld voortwandelend waren ze echter gevaarlijk dicht in de nabijheid van mij gekomen. Opeens ontdekte het meisje, wat tot dusver nog niemand anders had ontdekt: Het paadje dat naar mij leidde. En zo gebeurde het dat mijn baas, die die avond op wacht stond, tot zijn grote schrik opeens een meisje hoorde zeggen: „Hier is een padtien".
Erger was evenwel dat ze het „padtien" nog insloegen ook! Toch hoorde hij aan hun praten al dat ze zelf eigenlijk er maar nauwelijks van overtuigd waren dat, wat zij deden, goed was, en hij kreeg de indruk dat ze eigenlijk voor elkaar geen woord wilden hebben, dat ze liever maar terug zouden gaan. Zonder een nader onderzoek in te stellen.
Evenwel ze gingen niet terug en kwamen nu in mijn onmiddellijke nabijheid. Dus besloot de baas geen verder risico te nemen en stak hij hen plotseling zijn pistool onder de neus. Je kunt begrijpen dat de twee gelieven toen aan alles behalve aan vrijen dachten. Aan zijn verzoek om hun persoonsbewijzen voldeden ze evenwel zonder dralen en op zijn vragen,

die ten doel hadden om vast te stellen of ze tot de categorie der goede Nederlanders behoorden, antwoordden ze met grote en overtuigende bereidwilligheid. Voor alle zekerheid evenwel nam de Baas hen toen ook mee naar de hut, niet precies wetende wat hij doen moest in dit geval. Gelukkig bleek een van de aanwezigen het stelletje al jaren lang van zeer nabij te kennen en kon hij goed getuigenis omtrent hun Nederlanderschap geven. Het eind van het liedje was dat de jongelui onder oplegging van de absolute zwijgplicht weer vrij werden gelaten. En uit hun houding is gebleken dat ze hun woord getrouwelijk gestand hebben gedaan. Met geen woord hebben ze over deze gebeurtenis gekikt, ook niet thuis, tót de oorlog voorbij was. Bovendien behoorden zij voortaan tot de niet grote maar wel zeer getrouwe groep, die mee hielp bij de ravitaillering.

Ja, die ravitaillering dat was ook altijd een heel ding. Brood en melk werden soms gehaald, maar ook vaak gebracht door een man, die jarenlang bij jachtpartijen drijver was geweest voor één der mensen, die bij mij woonden. Aan hem hebben we heel veel te danken. Voor vlees zorgden enkele boeren in de omtrek, terwijl ook de veearts uit de omgeving ons menig lekker brokje bezorgde. Telkens nl. wanneer er een noodslachting was, en dat gebeurde in die dagen uiteraard nogal eens, dan nam hij een extra groot stuk mee voor de keuring. Ongetwijfeld zullen de boeren wel begrepen hebben, dat niet dit hele stuk nodig was om de keuring te verrichten en mogelijk hebben ze weleens tegen elkaar glimlachend gemompeld dat je aan de veearts ook wel kon merken, hoe het vlees steeds moeilijker te krijgen werd. Maar stellig zullen ze nimmer hebben vermoed dat die brokken vlees altijd bij mij terecht kwamen en daar werden gebraden. Zelfs heb ik zo'n idee dat dit vlees wel eens afkomstig geweest zal zijn van mensen die de illegaliteit nu niet bepaald een bewonderend hart toedroegen.

Natuurlijk was er ook wel eens een enkele keer een haasje of konijntje dat gestroopt werd. Dan was het altijd dubbel feest. Vooral de koeriersters hoopten steeds op dergelijke buitenkansjes. Nu, ik moet zeggen dat zij ze wel verdienden ook en ik was dan ook steeds blij wanneer de ferme meiskes het waren, die van zo'n gelukje profiteerden.

Eens op een avond hebben ze allemaal geweldig gelachen. Zo erg dat mijn wanden er van trilden. De aardappelen waren op en de leverancier had niet zo gauw voor nieuwe voorraad kunnen zorgen. Dus besloot de baas dat ze zelf maar een handje uit de mouw moesten steken. De nieuwe aardappelen stonden al op het veld, klaar voor het gebruik zo te zeggen. En dus werd er een „roof"-expeditie uitgezonden. Nu, enige jaren na de oorlog, vind je dat misschien gek, maar toen was het toch niet anders dan heel gewoon. Ze konden toch slecht naar de S.D. om aardappels gaan. „Ik reken

maar zo", zei de Baas, „wanneer we op het land van een goede Nederlander komen, dan zal hij graag dat kleine offer van een half mudje aardappelen willen brengen. Laat hij het dan nu ongeweten doen. En komen we op het land van een N.S.B.-er terecht, dan moet hij dat maar accepteren, als een onvermoed voorschot op de straf die hem na de oorlog te wachten staat".

Welnu, de aardappelploeg had het werk met veel enthousiasme gedaan. Eén was erbij die wel bijzonder opgewonden raakte en ook wel heel erg tevreden was over zich zelf. Omdat het donker was en ook omdat het karwei zo snel mogelijk moest gebeuren, paste men de tactiek toe van de aardappelen zo dicht mogelijk om de stam weg te pakken. En telkens hoorde je de enthousiasteling verrukt roepen: „Dat is een dikke!" Bij nadere beschouwing binnen de veiligheid van mijn wanden bleek evenwel dat hij telkens ook de moeder-aardappel had meegepakt!

Zo zou ik nog wel uren verder kunnen vertellen, over alles wat er gebeurde. Over een andere nachtelijke escapade, omdat er stro moest worden gehaald. Dat stro was nodig omdat mijn bewoners toegenomen waren in getale. Waren het er aanvankelijk vier, op de duur hadden we al acht vaste bewoners. En daarom is er toen tegen mij aan een tent gebouwd, in schutkleuren natuurlijk. Die tent diende als slaapplaats en voor de slaapplaatsen was stro nodig. De drijver, die ik daar net ook al genoemd heb, zou voor dat stro zorgen. Uiteraard kon hij niet met een wagen naar mij komen en dus was afgesproken dat hij het op een nabijgelegen akker zou storten, waar het 's avonds dan vandaan gehaald zou worden. Ze gingen er toen op uit met grote zakken, want je mocht natuurlijk geen sporen achterlaten. Ieder had een zak op zijn rug en één voor zijn hals. Nu weet ik niet of je wel eens in een donker bos hebt gewandeld met een zak voor je buik. Maar ik kan je wel vertellen dat ik die avond begrepen heb, dat dit geen pleziertje is. Om de haverklap struikelde er één over een boven de grond uitstekende boomwortel. Het was een sleeppartij met vallen en opstaan en met veel gelach ook.

Verder zou ik nog kunnen vertellen van de vele geroofde toewijzingen die hier op de juiste en deskundige wijze werden vervalst voor verder gebruik. Dergelijke karweitjes werden als ontspanning en amusement beschouwd. Maar toch heb ik wel eens iemand een zucht van verlichting horen slaken als er weer zo'n minutieus karweitje achter de rug was. Veel liever hielden ze zich bezig met het verzorgen en schoon houden van de wapens, die eveneens hier aanwezig waren, voor eventuele verdediging en ook voor andere karweitjes die soms moesten worden verricht.

En evenmin kan ik meer doen dan alleen de avond vermelden dat twee

koeriersters, die al vroeg in de morgen waren vertrokken, zó laat thuis kwamen dat iedereen zich al het ergste voorstelde. Ze wisten dat deze meisjes terug moesten komen die avond, in verband met hun opdrachten van de volgende dag. En ook wisten ze dat ze, als het aan hen lag, niet zouden treuzelen. Een deel van mijn bewoners heeft zich toen in allerlei richtingen verspreid om hen, indien dat nodig was, krachtige bijstand te verlenen. Immers, de avondklok had al geluid. Gelukkig zijn ze zonder ongelukken aangekomen. De tandem had alleen een paar keer vaker dan normaal een lekke band opgeleverd.
Het wordt echter al laat, de zon gaat langzaam zinken en het voornaamste van mijn verhaal komt nog. Dus zal ik mij nu een beetje gaan haasten en meteen vertellen van die ene dag in September. De ellendigste en moeilijkste dag van mijn leven. De dag die mij oud gemaakt heeft voor ik jong was geweest.
Het was de 29ste September, de laatste Vrijdag van die maand. Al vrij vroeg in de morgen kwam een koerier haastig binnenlopen met de alarmerende mededeling dat er een grote groep Duitsers was gearriveerd, die kennelijk de bedoeling had om grote manoeuvres in deze bossen te houden. Goede raad was in dit geval niet zo heel duur. Iedereen zag in dat men onder deze omstandigheden niet bij mij kon blijven. Besloten werd dus voorlopig een schuilplaats te zoeken in het andere gedeelte van het terrein. Daar bevond zich ook een hut, een blokhut, die eveneens gebruikt werd als uitwijkplaats, terwijl zich in de onmiddellijke nabijheid daarvan, in een zeer dicht bosgedeelte, een tent van onderduikers bevond. Naar deze plaats begaven ze zich allemaal op één na, die zich in de omgeving verdekt opstelde om na te gaan of ik inderdaad ontdekt zou worden.
Dit was echter niet het geval en toen bovendien tegen de middag het bericht binnenkwam dat de Wehrmacht kennelijk aftrok in de richting van Eext, waande men zich veilig en keerde men naar mij terug. Men kwam evenwel tot de conclusie, dat het raadzaam zou zijn om mij althans voor enige tijd te verlaten. Ieder van de aanwezigen had daarbij reeds voor zich bepaald, waarheen hij gaan zou. Zo was er bijv. één bij die wilde „crossen". Ik heb toen begrepen dat dit oversteken naar de geallieerden betekende, maar jij zult dat stellig beter weten dan ik. De anderen, die niet zulke verstrekkende plannen hadden, deels ook niet konden hebben in verband met hun functie, spraken nauwkeurig af op welke wijze ze het voorlopig te verbreken contact zouden kunnen herstellen.
Voor men echter tot ontruiming over ging, zou er eerst nog een gemeenschappelijke warme maaltijd worden gehouden. Een maaltijd die, afgezien

van het minder aangename van het uiteengaan, toch een feestelijk karakter zou dragen omdat er een haasje was verschalkt.
Intussen waren evenwel de Duitsers, zonder dat men daarin erg had, terug gekomen en tot overmaat van ramp gingen ze een soort theorie-oefening houden vlak bij het paadje dat naar mij leidde. Toen mijn bewoners dit in de gaten kregen, gingen ze direct allemaal op verschillende punten de wacht betrekken, terwijl alleen de beide koeriersters, die die dag aanwezig waren, achter bleven om de laatste hand aan de maaltijd te leggen. Twee officieren nu hadden slechts zeer weinig interesse voor de ongetwijfeld saaie theorie-les en in hun verveling gingen ze een beetje dwalen. Daarbij ontdekten ze toevallig het paadje en belandden zo bij de hut. De koeriersters hebben toen onmiddellijk het enig juiste besluit genomen en zijn er van door gegaan. Van de wachtposten nog waarschuwen wie ze bereiken konden.
Zo zijn er vijf van de toen aanwezigen nog ontsnapt. Drie echter werden gevangen genomen en naar Groningen vervoerd.
Ik houd er niet van om namen te noemen, en ik ben ook niet van plan om je ook maar iets te vertellen van de identiteit van de mensen die binnen mijn muren hebben gewoond. Maar drie namen wil ik vermelden. Drie namen die geen Groninger ooit mag vergeten. De namen van de drie mannen die op die laatste Vrijdag in September van het jaar 1944 gearresteerd werden, toen ik door de Wehrmacht werd ontdekt.
Het zijn:

Jacob Bruggema, districtscommandant van de O.D., uit Veendam.

Gerard Oosting, med. student en L.O.-L.K.P.-er, uit Zuidlaren.

Harm Molenkamp, K.P.-er uit Eenum.

Op 19 October van dat jaar zijn ze gefusilleerd in Westerbork en daarna verast. En vlak voor de bevrijding hebben de S.D.-ers van Groningen in mijn onmiddellijke omgeving nog tien andere later gearresteerde functionarissen van de O.D. gefusilleerd. Vergeef mij, als mijn stem wat hard, wat cynisch klonk bij deze laatste woorden. Ik kàn nu eenmaal niet geloven dat men deze plek toevallig koos. Neen, dàt kan ik niet.
Begrijp je nu, dat ik oud ben geworden, dat ik een dodelijke vermoeide stem heb. Dat ik vertellen moet? Omdat dit nooit mag worden vergeten? Beloof mij. Vertel mijn verhaal verder. Zorg dat het niet vergeten wordt. Dat de mannen die hier werden gearresteerd en die hier werden vermoord, niet schandelijk worden vergeten. Niet om hunszelfs wil alleen, maar om het grootse werk dat zij hebben verricht. Wetende welke risico's ze namen. Handelende in het vaste geloof aan hun plicht. Een plicht hun

opgelegd door God de Almachtige. Die zij erkenden als hun opperste souverein. De potentaat der potentaten met wie zij, zoals duizenden Nederlanders voor hen in de geschiedenis van dit land, een vast verbond hadden gemaakt".
Bij zijn laatste woorden was de hut feller gaan spreken. Om dan opeens te zwijgen.
Als opgeschrokken uit een droom, keek ik om mij heen. De zon was ondergegaan. Rood was de horizon, het rood dat een nieuwe schone dag beloofde. Was het wonder dat ik dacht aan het rode bloed dat hier gevloeid had, bloed gestort voor de verovering van een nieuwe dageraad voor ons land? Bloed dat *blijmoedig* werd gestort. In een vast vertrouwen op de toekomst in een onwankelbaar geloof aan God de Almachtige, die heden en gisteren dezelfde is.

GEWAPEND VERZET

Geen enkele verzetsorganisatie spreekt zo tot de verbeelding van het volk als de K.P. Is dit eensdeels te wijten aan sensatiezucht, aan de andere kant voelt iedere oprechte vaderlander toch grote bewondering en verering voor hen, die in een zó hachelijk tijdsgewricht, met de wapenen in de vuist de vijand dorsten te wederstaan. In de tijd toen alleen het *bezitten* van een wapen reeds de dood betekende en het *dragen* van wapenen het risico met zich bracht op staande voet gefusilleerd te worden, was het toch wel een staaltje van de hoogste moed om gewapend daadwerkelijk de vijand te *trotseren*. Dit weeft een aureool om het hoofd van de K.P.-er. Met trots worden de stoute stukjes verhaald en tot ver in het buitenland is de roem van deze gedurfde strijd doorgedrongen. De K.P.-er is *de* romantische figuur in het illegale gevecht en evenals in vroeger eeuwen de ridders zich opmaakten om voor recht en waarheid te strijden en de onschuld te verdedigen, zo ziet men ook de K.P.-er als degene, die het opnam tegen mateloze onderdrukking en grenzeloze uitbuiting. Hij is de man die z'n revolver liet knallen om hongerigen brood te verschaffen en gevangenen de vrijheid te geven. Hij streed die strijd tegen een ontzaggelijke overmacht, tegen een vijand die alle moderne strijdmiddelen ten dienste stonden en die tot in de puntjes georganiseerd was. Het was dan ook een hachelijke strijd, een strijd op leven en dood. Niet gering is het getal van hen „die vielen in de slag". Velen, nog in de eerste bloei van het leven, snikten dat jonge leven uit, hun brekende ogen gericht op het land dat hun zo lief was. Maar anderen traden weer toe en vulden de rijen en ook hier was „het bloed der martelaren het zaad van het verzet". Het strijdend verzet heel klein en aarzelend begonnen, is uitgedijd tot een landelijke strijdorganisatie, die fiere regelen aan onze historie toevoegde.

Evenmin als na de bezetting van ons land men gemeenschappelijk spontaan besloot zich illegaal te verzetten, is er plotseling een K.P. ontstaan, het is dan ook totaal onmogelijk een bepaalde datum te noemen, waarop de eerste knokploeg werd opgericht.

Heel langzaam is het verzet gegroeid, onmerkbaar soms. Slechts enkele malen, in het geval van de Februaristaking te Amsterdam en de stakingsdagen in Mei '43, was het verzet een uitslaande laaiende brand, maar in 't algemeen leek het meer op een ondergrondse veenbrand, nu en dan even te voorschijn springend in enkele lekkende tongen, maar overigens verborgen voortsmeulend, alles ondermijnend en steeds verder woekerend. Aan gewapend verzet werd in de eerste bezettingsdagen niet gedacht,

maar 't zijn de Duitsers zelf geweest die door hun maatregelen de tegenactie opriepen en zo is het verzet eerst individueel, later groepsgewijze en tenslotte gebundeld, provinciaal en landelijk, tot stand gekomen. De Duitsers wilden de Joden wegvoeren om ze te liquideren en droegen het arresteren veelal op aan de Nederlandse politie. De politiemannen die weigerden dit te doen, moesten „duiken" en namen veelal hun wapens mee. Zo'n gewapende „ondergrondse" politieman was soms het begin van een verzetskern. Hij verenigde zich met andere „duikelingen" en men ging gezamenlijk verzetswerk doen. Er werden onderduikers geholpen op allerhande manieren en tenslotte ging men over tot gewapend verzet. Zo ontstond de K.P.

Het kon ook zijn dat hij dit voor zich zelf te riskant vond, maar wel z'n wapens afgaf aan anderen, die wel het voornemen hadden zich daadwerkelijk te verzetten.

De bezetter beval de studenten zich te melden met het doel hen naar Duitsland te voeren. Er waren studenten die gingen, maar anderen doken onder, b.v. op boerderijen op 't platteland — Studentenverzet! — Ze ontmoetten hier andere „verdrevenen van huis en haard", sloten vriendschap, maakten verzetsplannen en gingen tenslotte tot daden over — de K.P. was geboren!

Soms bestond een K.P. voor het merendeel *niet* uit onderduikers, maar waren verschillende mannen, die elk een stelletje onderduikers verzorgden en illegale lectuur verspreidden, langzamerhand genoodzaakt geworden naar krachtiger middelen om te zien om het „verzorgen" van allerhande soorten Duitse slachtoffers te kunnen blijven voortzetten. Dan werd soms eerst besloten tot een of andere kleine „operatie", maar tenslotte vormde er zich een complete K.P. die „groot" werk deed.

Overdag zaten deze mannen op een bureau, of stonden het verkeer te regelen of werkten op het land en in de avond of nacht kraakten ze een distributiekantoor of haalden een gemeentehuis leeg.

Zo zijn als 't ware „onopzettelijk" de verschillende K.P.'s in onze provincie „gegroeid". Later zocht men onderling contact en werd alles wat meer georganiseerd. De groep koos een „leider". Er kwam provinciaal contact en een soort „top". Nu en dan was er een provinciaal leider die weer landelijk contact had. We merken aan de manier waarop de bundeling van de knokploegen beschreven wordt, dat hier in Groningen nimmer van een straffe organisatie kon worden gesproken. Wat vrijwel in alle provincies gelukte, n.l. de opbouw van een tot in al z'n onderdelen georganiseerd verzets-lichaam, *mislukte* in Groningen. Het is in de practijk van het „knokploegleven" der K.P.-groepen in Groningen nimmer zo ver gekomen

dat *alle* K.P.-ers aan één leider ondergeschikt waren en militair gehoorzaamden. De Groninger K.P.-ers waren van een soort die liever op eigen gelegenheid de vijand afbreuk poogden te doen. Ze stonden naast elkaar, *niet boven* elkaar. Het is een Groninger karaktertrek onafhankelijk te willen blijven. Verder speelde de animositeit tussen de stad-Groningers en de platteland-Groningers ook in de illegaliteit een rol. Ook zijn er steeds K.P.-ers geweest die zich bij geen enkele groep wensten aan te sluiten, maar wel bereid waren voor een „bepaald karwei" met de groepen samen te werken Toch kunnen we wel zeggen dat de samenwerking op de duur beter is geworden.
Men sloeg er niet meer zo in 't wilde op los, maar er kwam een soort organisatieplan en er werd meer systematisch in opdracht van „boven" gewerkt. Er kwam overleg en er werden door de K.P.-groepen geregeld besprekingen gevoerd. Tenslotte werd, wat er na de dodelijke vervolging door de S.D. van de K.P.-groepen nog over was, gebundeld met O.D. (Orde Dienst) en R.V.V. (Raad van Verzet) tot de Binnenlandse Strijdkrachten en hiermede kwam dus een einde aan de specifieke K.P.-geschiedenis. Deze laatste bundeling — op bevel van Z.K.H. Prins Bernhard als bevelhebber der N.B.S. — is feitelijk theorie gebleven, daar er b.v. van de oprichting van sabotage-secties e.d. in de practijk niet veel terecht kwam.
Het K.P.-verzet is niet het *oudste* verzet of anders gezegd niet het *eerste* verzet, neen, we zagen al dat het „geboren" is als reactie op het steeds feller toeknijpen van de Duitse vuist om de Nederlandse strot. Het illegale perswerk opende eerst velen de ogen voor de ware aard van het Nazidom, onthulde de eigenlijke bedoelingen van de Duitsers en spoorde krachtig aan tot verzet op alle fronten. De L.O. (Landelijke Onderduikersorganisatie) ving hen op, die geen gevolg wilden geven aan de Duitse bevelen en „plaatste" hen zo veilig mogelijk. Het doorwerken en de consequenties van een en ander was tenslotte *het gewapend optreden*. Kon men in 't begin de onderduikers helpen aan bonnen door hen op illegale wijze op hun eigen stamkaarten bonnen te laten verstrekken, dit kon niet meer toen grote groepen gingen duiken en moest men andere middelen bedenken om hen aan bonnen te helpen.
Er zat niets anders op dan met geweld de kaarten te nemen, men begon met „*kraken*". Hoe groter de stroom onderduikers, hoe meer er gekraakt moest worden. Met list en geweld werden de distributiekantoren leeg gehaald; de drukkerijen van bonkaarten overvallen en de bonkaartentransporten van hun kostbare lading beroofd. Dank zij dit optreden van de jongens van de K.P. konden de „verdrevenen" en de „omzwervenden" gevoed worden.

De oorlogsmachine in Duitsland vroeg steeds meer mensen en maar steeds meer.... het werd een monster dat niet te verzadigen was. Allen die de Duitsers maar even in staat achtten werkzaamheden in de oorlogsindustrie te kunnen verrichten, werden geprest naar Duitsland te gaan. Arbeidsinzet! Hierbij werd gebruik gemaakt van de gegevens van de Bevolkingsregisters en van de Arbeidsbeurzen. Geen versterking van de militaire kracht van Duitsland.... geen arbeidskrachten hiervoor en dus: weg met de Bevolkingsregisters! De brand erin! De K.P. bond de strijd aan met de deugdelijke Nederlandse administratie en verstoorde deze zo goed mogelijk. De Bevolkingsregisters werden weggesleept en vernietigd, het was toen.... leve de chaos!
Met hetzelfde doel werden de Plaatselijke Bureauhouders van hun gegevens aangaande de landbouw en wat daarmee samenhangt „afgeholpen". Ook hier geen registratie, was het parool!

Er waren bepaalde figuren in het kamp van de vijand die langzamerhand zeer gevaarlijk werden voor de illegale werkers. Ja, het werd tenslotte zò, dat het opruimen van deze sujetten een kwestie van zelfbehoud was. Zouden de ondergrondse organisaties doorbestaan, dan moesten deze speurhonden van de baan! Zo'n besluit werd niet gauw genomen daar men eerst wel terdege overwegen moest of de voordelen van het liquideren opwogen tegen de zware represaillemaatregelen van de bezetter. Vele N.S.B. of Duitse bloedhonden zijn *niet* neergeknald omdat in 't algemeen het verantwoordelijkheidsgevoel van de K.P.-ers zo sterk was, dat zij om der wille van de hoogst treurige gevolgen voor de bevolking, de liquidatie nalieten. Toch moesten ook hier in Groningen verschillende „terechtstellingen" worden voltrokken.
Soms was het ook nodig dat *verraders* onschadelijk werden gemaakt, gelukkig kwam dit heel weinig voor.
De beruchte en gevreesde *Elzinga* die door de vijand van gemeenteveldwachter tot Opperluitenant werd bevorderd, joeg als een wrede tijger de verzetsmannen na. Hij wist tenslotte te veel en moest gedood worden. Het was Reint Dijkema die hem neerschoot. Zijn collega Keijer onderging hetzelfde lot. Verder werden o.a. door de K.P. geliquideerd: Klaver, Veenstra en een postbode van Spijk. De laatste ging brieven na, met het doel onderduikers op te sporen.
De methode om V-mannen of vrouwen op de ondergrondse organisaties los te laten, om door middel van deze de nodige inlichtingen te bekomen, heeft de Duitsers in de K.P. kringen nooit veel succes opgeleverd. Een candidaat K.P.-er werd voor hij tot de groep werd toegelaten terdege op

zijn betrouwbaarheid onderzocht. Alle verkrijgbare inlichtingen over hem werden verzameld en tenslotte als dit alles goed verliep moesten twee reeds „ingewijde" K.P.-ers borg zeggen voor de nieuweling en geheel voor hem instaan. Deze maatregelen hadden ten doel vijandelijke „infiltratie" zoveel mogelijk te voorkomen. Toch is het *„Brüne"* gelukt om in Groningen hier en daar contacten te leggen.

Hoe feller de strijd werd, des te groter werd het aantal slachtoffers, zo werden de gevangenissen gevuld. Het spreekt eigenlijk vanzelf dat de ene K.P.-er de andere niet in de steek liet, zelfs niet al zat hij achter dikke muren en zware grendels. Plannen werden beraamd om de vrienden te bevrijden. Op allerlei manieren probeerde de K.P. de gevangen kameraden te verlossen. Veelal moest het door list gebeuren. Maar het toepassen van list vroeg van de volvoerders van de plannen: stalen zenuwen en grote stoutmoedigheid. Het ontvoeren van illegale werkers uit het Huis van Bewaring te Groningen is een lichtend voorbeeld van K.P.-trouw in de bezettingstijd! Zo zijn op vele plaatsen en vele wijzen de slachtoffers aan de beulen ontrukt. Als er ooit daden zijn waarop de ex-K.P.-er vandaag nog met voldoening en dankbaarheid terug ziet, dan is het op deze bevrijdingsdaden. Een mens, een vriend, een medestrijder te mogen redden van een zekere dood, geeft ware, diepe, zuivere vreugd.

Individueel of in groepsverband van K.P.-ers met hun plaatselijke *medewerkers* is ook gepoogd de vijand militair afbreuk te doen.

Dit geschiedde vooral door het verrichten van *sabotage*. De lading van de spoorwegwagons, die met alle mogelijke Nederlandse goederen naar Duitsland gingen, werd vernield door er bijtende stoffen tussen te voegen. In de smeerpotten van de wagons zelf, werd zaagsel gestrooid. Een opslagplaats van stro ging in vlammen op. De spoorrails werd defect gemaakt. Van Weermachtsauto's werden banden doorgesneden en motoren onklaar gemaakt. Telefoonlijnen werden doorgeknipt en telegraafkabels vernield. Wapenen gestolen en telefoonverbindingen afgetakt. Alle mogelijke formulieren werden nagemaakt zoals: Ausweiszen, O.T. kaarten, vervoerbewijzen, persoonsbewijzen, vrijstellingen etc. etc. Kortom wat vervalst kon worden werd vervalst, wat vernield kon worden werd vernield en wat ondermijnd kon worden, werd ondermijnd. Gedurende deze jaren stond met bloedrode letters in wijde cirkelboog boven deze lage landen geschreven de woorden: *Sabotage*. Geen wonder dat bij elke tegenstand of vermeende tegenstand de Duitsers het woord *sabotage* voor in de mond hadden. Bij al deze sabotagedaden waren de K.P.-ers present; al is het niet zò, dat deze daden door hen *alleen* werden volvoerd, toch waren ze waardevolle helpers, ja veelal de gangmakers.

Een zeer bijzondere werkzaamheid van de K.P. was het opvangen van wapens bij een „dropping". Het ondergrondse verzet kon dan alleen een waardevolle steun voor de oprukkende geallieerden zijn, indien het beschikte over wapens. Lichte, gemakkelijk te hanteren wapens zonder al te moeilijke constructie, maar toch effectief genoeg om de vijand grondig afbreuk te doen, dat was de eis. De stengun op vele plaatsen van ons land in grote hoeveelheden afgeworpen, voldeed aan die eis. Daar stond dan de K.P.-ploeg de wacht te houden op een afwerpterrein. Door lichtseinen werden de piloten wegwijs gemaakt...... daar kwamen de fel begeerde wapens naar beneden. Dan was het zaak snel te handelen...... weg met de buit, veilig bergen deze vrijheidsmiddelen! En de S.D. loerde en spiedde en de peilstations probeerden de vliegtuigen te sporen. Maar onder de bescherming van de donkere nacht werden de wapens geborgen en bleven daar liggen wachten totdat hun knallen het geknechte volk zouden verkonden: de vrijheid is daar!
Toen de verschillende strijdorganisaties samengebracht waren onder Binnenlandse Strijdkrachten zijn de verschillende K.P.-groepen in Groningen geoefend in het hanteren van wapenen. Een instructeur der Geallieerden gaf les en zo leerden de jongens omgaan met moderne wapens. Allen maakten zich klaar voor de grote strijd en vele malen waren de kernen van de K.P. op verschillende plaatsen in de stad Groningen bijeen om geïnstrueerd te worden.
Wel hebben we dan niet meer met de oude K.P.-groepen te doen – die zijn grondig uit elkaar geslagen – maar toch wordt de kern van toen ontstane verzetsgroepen vaak door de oude K.P. gevormd.
Naar menselijke maatstaven gemeten is de strijd van de „jongens van de K.P." een hopeloze en vaak uitzichtsloze strijd geweest. Als de S.D. weer eens had toegeslagen en „terroristen" had neergeschoten of gearresteerd, zodat er voor de zoveelste maal grote gapingen in de verzetsgelederen waren ontstaan, dan toch – hoe moeilijk ook en hoe wanhopig, – de strijd werd voortgezet. Als beproefde vrienden waren gevallen of familieleden gearresteerd, gegijzeld, weggevoerd of gedood; als een vertrouwde en geliefde aanvoerder gegrepen, gemarteld en gefusilleerd werd, dan zeiden – tijdelijk geheel terneergeslagen – de jongens soms tot elkaar: „We houden er mee op, 't is niet meer vol te houden". Maar deze inzinking was maar tijdelijk en niet lang daarna stond de K.P. weer in „slagorde geschaard" en de worsteling begon opnieuw. Dit taaie volhouden, dit steeds weer doorzetten, doet vanzelf de vraag rijzen: Wat is de achtergrond van dit alles? Waardoor werden deze knapen bezield? Wat was hun steun? In 't algemeen kunnen we zeggen dat deze mannen gloeiend van veront-

waardiging over de wanbedrijven van de bezetter naar de wapens grepen omdat vaderlandsliefde, rechtvaardigheidsgevoel, haat tegen dictatuur en hulpverlening aan landgenoten hun ertoe *dreven*. Maar als we dieper graven en we zien tevens naar de samenstelling der K.P.-groepen hier in Groningen – de K.P.-ers waren zeer overwegend *positief christelijk* – dan zien we dat, naast allerlei andere redenen, voor vele K.P.-ers de hoofdreden was, dat zij inzagen dat het Nationaal-Socialisme een *anti-christelijke* macht was, die poogde het christelijk geloof en leven uit te roeien en te vernietigen en daarvoor *Heidendom* in de plaats te stellen. Neen, deze jongens waren geen stelletje losgeslagen elementen, avonturiers of gelukzoekers. We willen niet beweren dat die er niet bij zijn geweest, maar wel durven we zeggen dat de grote meerderheid overtuigde Calvinisten waren, die hun heldenstrijd streden als een geloofsstrijd en daarvoor hun leven hebben gegeven. Ze wisten zich soldaten van Koning Jezus en wilden onder Zijn banier volhouden tot het uiterste. Dat was hun kracht, hun pit en hun merg. Dat gaf kracht de tanden op elkaar te zetten, ondanks vervolging, mishandeling en dreigende dood! En willen we in dit historisch overzicht de geschiedenis geen geweld aandoen, dan moet *dit* als de achtergrond en het fundament van de handelingen van het gros van de Groninger K.P.-ers naar voren worden gebracht!

Als één van de eerste groeperingen op verzetsgebied moeten we noemen een groep oud-militairen. Deze gewezen militairen, van wie wij noemen wijlen res. kapitein Ubbens, onderhielden ook na de ontbinding van ons leger nog geregeld contact met elkaar en dit leidde tot aaneensluiting met 't doel voor Koningin en Vaderland te vechten. De eerste verzetsdaden zijn van deze zijde opgezet. Reeds in 1941 klonken er pistoolschoten in de stad Groningen en moesten verraders ondervinden dat men niet straffeloos verraad pleegt. Ook werden eind 1941 reeds twee gearresteerden uit de gevangenis bevrijd. Dit ging nog zeer eenvoudig in z'n werk vergeleken bij latere overvallen, maar niettemin is het een staaltje van zelfbeheersing en moed! Via een bewaker was er contact met de gevangenen en zo kwamen de „illegalen" op de hoogte van de gang van zaken in het Huis van Bewaring te Groningen. Omstreeks Kerstmis 1941, toen het merendeel der Duitsers met verlof was, zou de poging worden ondernomen. Eerst bestond het plan om zich te vermommen als politiemannen, maar op het laatste ogenblik werd hiervan afgezien. Op het tijdstip dat de bevrijding zou plaats vinden was er slechts één overvaller beschikbaar. Toen stelde de man, die de bevrijde gevangenen zou opbergen, Eise Ritsema, zich vrijwillig beschikbaar om mee te doen. Zo begaven zich de twee mannen per fiets naar het Boshuis en liepen vandaar naar het Huis van Bewaring.

Tegenover de portier gaven zij zich uit voor S.D. mensen, die de twee gevangenen voor een verhoor moesten ophalen. In gemoedelijk Duits werd gevraagd de gevangenen te halen en zonder enige contrôle gelukte dit. Enige tijd verliep en daar kwamen de beide mannen, werden geboeid en nadat zij even de gevaarlijke pistolen hadden gezien en de goede raad hadden gekregen, geen grapjes uit te halen, verliet het viertal het Huis van Bewaring. Buiten gekomen, werden de gevangenen de sleutels van de boeien in de handen gedrukt en toen pas durfden zij zich te realiseren, dat ze bevrijd waren. Elders in de provincie vonden ze onderdak. De een is later naar Engeland uitgeweken, terwijl de ander, Ger Boerma, na nog in andere provincies aan het verzet te hebben meegewerkt, weer werd gepakt, naar Duitsland gevoerd, waarvan hij niet terugkwam. Eén der bevrijders, Eise Ritsema, werd later ook gearresteerd en is omgekomen.
Het is duidelijk dat in het raam van dit beknopt overzicht onmogelijk alle kraken en overvallen kunnen worden verhaald; daar deze overval echter reeds in 1941 geschiedde, is dit bij uitzondering uitvoerig verteld.
In het jaar 1942 en de eerste helft van 1943 zijn de verschillende verzetsgroepen in onze provincie langzamerhand tot stand gekomen. Diverse groepen zijn bezig met het verzorgen van onderduikers, lectuur verspreiding, falsificaties en het verzamelen van inlichtingen. Deze groepen, in 't algemeen L.O.-groepen te noemen, zijn ten dele langzamerhand speciale Kraak- en Overvalploegen geworden en zo kwam de ontwikkeling van de K.P. tot stand.
Een nauw verband tussen L.O. en K.P. is er altijd blijven bestaan. De vruchten van het K.P.-werk kwam de L.O. ten goede en door de „kraakresultaten" konden de onderduikers verzorgd worden. In dit overzicht willen we over de L.O. en het verband tussen K.P. en L.O. niet verder uitweiden, daar een en ander uitvoerig in het L.O.-verslag, eveneens in deze uitgave opgenomen, voorkomt. We verwijzen dan ook naar het L.O. verslag.
We moeten het dus zò zien dat *eerst losse* personen, vaak uit *ander* illegaal werk voortgekomen — L.O. werk of Perswerk — overgingen tot wapengeweld. Dit zijn de eerste K.P.-ers, die met een paar mensen één of ander stout stukje uithaalden, eerst daarna en later kwamen er K.P.-*groepen* met een commandant. Tevens zijn er hier in Groningen altijd „losse" K.P.-ers gebleven die dan hier, dan daar, hielpen en meededen.
Tot de eerste K.P.-ers in de provincie Groningen moeten gerekend worden: (we noemen *alleen* namen van hen die *gevallen zijn*, over de nog *levenden* wordt in dit overzicht alleen in de uiterste noodzaak gesproken,) de beide heldhaftige zonen van Ds. Gootjes van Baflo, *Jaap* en *Piet*, beiden zijn

11 Febr. '44 strijdend gevallen in Middelstum. Tevens moet hier genoemd worden Piet Hut, ambtenaar ter secretarie van Usquert, ook deze heeft het niet overleefd. Naast anderen, nog levenden, kunnen we deze drie de pioniers van de K.P. in Groningen noemen.

De eigenlijke oprichting der K.P.-groepen valt in de periode Mei, Juni en Juli 1943. In die tijd ontstonden er *twee* K.P.'s in de stad Groningen: de groep Reint Dijkema en de groep Wim. De laatste groep had als Hoofdkwartier ook Ten Boer. In nauw contact met de groep Dijkema werkte er in Slochteren en omgeving een *derde* groep, de K.P. Slochteren, met Piet als commandant.

Feitelijk was het zó, dat de K.P. Dijkema en de K.P. Slochteren in federatief verband samenwerkten, terwijl Reint het hoofd van de federatie was. Ook in Slochteren werd geen belangrijke beslissing genomen zonder met Reint overleg te hebben gepleegd.

Bij de groep Slochteren behoorden behalve de mannen die in Slochteren woonden, ook nog een stel ondergedoken zware jongens, die her- en derwaarts verspreid op de boerderijen van het Hogeland zaten, maar zich verenigden als er wat te doen viel.

De verbinding van de K.P.-groepen met de top van de L.K.P., de landelijke verbinding dus, kwam tot stand via de commandant Reint. Deze had weer contact via de leider van de Nul-groep. (Zie L.O.-verslag).

De tot stand koming van de K.P.'s Groningen moet gezien worden als het samengaan van mannen die al op andere wijze aan het verzet hadden deelgenomen. Verder speelde de familieband, bijv. drie gebroeders Dijkema deden mee, een rol. Tevens waren het vaak personen die elkaar van vroeger kenden, hetzij als studievrienden, hetzij als collega's in 't een of ander beroep.

De K.P. Slochteren heeft echter een andere voorgeschiedenis. Deze K.P. moet gezien worden als een vroegere O.D.-groep.

Jaap Bruggema, architect van Veendam, bekend illegaal werker uit de Veenkoloniën was Districts-Commandant van de O.D. en heeft zeer geijverd om op vele plaatsen in de provincie een O.D.-afdeling op te richten. Zo ook in Slochteren. Deze afdeling deed uiteraard meer dan alleen O.D. man zijn. Er werd in Slochteren hard gewerkt, want er werden zeer veel onderduikers geplaatst, in het jaar 1943 hielden zich in de gemeente Slochteren zeshonderd onderduikers op, waaronder veertig Joden. Op de duur kwam men vast te zitten met de bonnenverzorging en werd er overgegaan tot het „halen" van de bonkaarten. Zo ontstond de K.P. Daar er vroeger reeds verbinding en bekendheid met Reint was, werd deze de algemene leider, waarbij tevens de afspraak werd gemaakt dat de K.P. Slochteren hoofd-

zakelijk in de Veenkoloniën zou opereren en de Groninger groep in het Noord-Oosten van de provincie.
Van deze afspraak is niet veel terecht gekomen.
Naast deze *vaste K.P.* groepen treffen we in verschillende streken in de provincie verzetsgroepen aan, die naast ander verzetswerk ook wel K.P. acties hebben ondernomen, maar die *niet*, zoals de K.P. groepen, dit werk als hun enigst verzetsdoel hadden. Deze groepen namen als het te pas kwam, zo'n K.P.-actie op de koop toe. In Woldendorp en in het Westerkwartier was een dergelijke groep. Verder moet er wel terdege onderscheid gemaakt worden tussen *Medewerkers* van de K.P. en de „beroeps" K.P.-ers. Medewerkers verrichtten hand- en spandiensten voor de K.P. als bijv. het leveren van een auto, het inlichtingen verstrekken, onderdak verschaffen, de buit opbergen, gelegenheid geven voor het houden van besprekingen, berichten overbrengen en honderdtal andere kleine maar noodzakelijke dingen.
In de geschiedenis van de illegaliteit duiken telkens de plaatsnamen Bedum en Garrelsweer op, hierbij moeten we rekenen de verre omgeving van deze plaatsen. Daar woonden zeer gewaardeerde medewerkers van de Knokploegen en verder treffen we deze medewerkers heel veel in het L.O.-werk aan.
M. Lijnema van Kantens, op 15 Mei 1944 gefusilleerd, noemen we als één der vele medewerkers, die hun leven gaven.
Na de overval op het bevolkingsregister te Amsterdam, waarmede bereikt moest worden, dat deze belangrijke informatiebron voor de Duitsers onbruikbaar werd, wilde men in Groningen dit voorbeeld volgen. Aan de registratie moest een einde worden gemaakt en in Mei 1943 werd besloten een overval op het Bevolkingsregister in de stad Groningen te doen. Jammer genoeg mislukte, door het tegenwerken van een ambtenaar, de aanslag. Toch heeft deze daad, die een der eerste verzetsdaden in de provincie was, stimulerend gewerkt voor verder aanpakken.
Dit geschiedde in die spannende dagen na de Meistaking, toen overal in het land de bevolking z'n afkeer toonde over de maatregelen van Hitler, die beoogden het gehele leger in krijgsgevangenschap weg te voeren. Het aantal dergenen, die zich voor de bezetter moesten verbergen, groeide voortdurend. Joden, zij die zich aan tewerkstelling in Duitsland onttrokken, studenten die weigerden zich te melden, militairen die niet in krijgsgevangenschap wilden, zij allen vroegen: Help ons, red ons uit de klauwen der mensenjagers! En de verdrevenen moesten geborgen worden maar ook verzorgd! Toen was er maar één middel: macht stellen tegenover macht. En daar gaan ze de jongens van de K.P., Jaap en Piet Gootjes, Piet Hut en

anderen naar *Langweer* in Friesland. Op 4 Juni 1943. Het doel is tweeledig, ze hebben bonnen nodig en ze gaan de medewerker van het distributiekantoor helpen, want deze man heeft zoveel bonkaarten aan de onderduikers verstrekt, dat het bij de a.s. contrôle *moet* mislopen. Deze contrôle moet onmogelijk worden gemaakt. De opzet van de eerste kraak in Nederland is nog zeer eenvoudig. Een vijftal jongemannen stapte in een auto, gebrekkig bewapend met hier en daar opgescharrelde vuurwapens, gedeeltelijk niet eens bruikbaar, ze reden naar Langweer, stapten het Gemeentehuis binnen. De aanwezige ambtenaren werden uitgeschakeld door hen het pistool onder de neus te duwen. Alles, waarbij men belang had, werd verzameld. Het personeel werd daarna in de kluis opgesloten en de „rovers" konden zich weer per auto in de richting Groningen begeven. De buit bedroeg 24.931 rantsoenen en 4680 bonkaarten. Men kon eerst weer vooruit! In diezelfde maand werd er een overval op Balk gedaan en deze slaagde volkomen. Hierop volgde 23 Juni de overval op het Gemeentehuis van Haren, hieraan deed o.a. *Piet Hut* mee. Het resultaat was gedeeltelijke verbranding van het bevolkingsregister, verder werden er 200 persoonsbewijzen en zegels meegenomen. De overval slaagde maar gedeeltelijk.
Het distributiekantoor van 't Zandt zou 3 Juli een beurt krijgen, maar deze overval mislukte. Op 19 Juli echter stapte *Klaas Woltjer* op z'n alleentje het distributiekantoor binnen en kwam met 450 bonkaarten en 3150 rantsoenen weer terug. Dat een K.P.-er in z'n eentje een distributiekantoor kraakt is enig in de geschiedenis van het verzet. Later is hij gepakt in Slochteren, maar wist in z'n gevangenschap, zelfs de sadist Lehnhoff respect af te dwingen door z'n grote moed en edel karakter.
24 Dec. 1943 werd Baflo gekraakt. Dit was om de bonkaarten te doen, maar tevens was het een strafexpeditie tegen een „politieman" die een bestraffing nodig had omdat hij zich smalend over de K.P. had uitgelaten.
Het ligt niet in de bedoeling van dit opstel alle kraken en overvallen uitgebreid te verhalen. Aan het eind zal een zo volledig mogelijk overzicht van plaats en jaartal der kraken worden gegeven. Toen eenmaal de „kraak" was ingeburgerd bij de K.P. was er geen houden meer aan. De overvallen op distributiekantoren, gemeentehuizen, kantoren van plaatselijke bureauhouders, opslagplaatsen etc. volgden elkaar regelmatig op in de jaren 1943 en 1944. En alle tegenmaatregelen van de Duitsers ten spijt, de zaken gingen door! Groot was het aantal listen waarvan men zich bediende om de buit binnen te krijgen. Was een overval op een bepaalde manier geschied, dan troffen de Duitsers daartegen de nodige bewakingsvoorschriften. Maar de volgende keer werd er gekraakt op een wijze die weer aanvulling en wijzigingen der voorschriften nodig maakten!!

Al eerder is er op gewezen dat de Groninger ploegen wel contact hadden en elkaar hielpen, maar dat er van een streng georganiseerde K.P. eigenlijk niet gesproken kon worden, daar als het er op aan kwam, vele K.P.-ers hun eigen weg gingen. Begin 1944 kwam Johannes Post, één van de kopstukken van de L.K.P. (landelijke top) en zeer bekend K.P.-leider, naar Groningen om hier wat meer verband in het K.P.-optreden te krijgen.
Door middel van „Trouw" kreeg hij verbinding met de vooraanstaande figuren uit de illegaliteit. Alle K.P.-leiders en ook de leider van de Nul-groep werden door Johannes bewerkt. Hij ontvouwde grote plannen, waarvoor het noodzakelijk was dat er eenheid kwam. Johannes wilde *drie* grote gevangenissen in Nederland, waaronder ook die in de stad Groningen, op één en het zelfde moment laten kraken en daardoor de vijand een staaltje van de kracht van de illegaliteit laten zien en, dat was het hoofd-doel, vele gevangen genomen vrienden hun vrijheid terug geven. Op een vergadering in Groningen werden de contacten gelegd en werd de afspraak gemaakt in 't vervolg meer samen te werken. Reint Dijkema werd door Johannes aangezocht als provinciale leider van de K.P. in Groningen op te treden. Gezien het feit dat de achting en waardering voor Reint groot was en hij reeds zelf bezig was geweest het K.P.-werk in goede banen te leiden, door b.v. te bepalen dat de K.P.-ers moesten afzien van *ieder ander illegaal werk* en zich *uitsluitend* wijden aan K.P.-werk, was hij de man die het meest voor de leiding in aanmerking kwam.
Reint voelde er echter weinig voor deze belangrijke post op zich te nemen. Hij achtte zich te jong en was ook van mening dat er meer geschikte krachten in de Groninger K.P. aanwezig waren. Over 't algemeen werd hij echter vanaf het begin 1944 wel door de meeste K.P.-ers als „de" man aangemerkt. Helaas kon het mooie plan om de gevangenis in Groningen te kraken wegens onvoldoende medewerking van de daartoe in de eerste plaats aangewezen instanties en het terugtrekken van personen die zich beschikbaar hadden gesteld, niet doorgaan. Toen op een zeer kleine samenkomst van de voornaamste K.P.-ers in Groningen besloten werd de gevangenis zonder medewerking van niet-K.P.-ers toch te kraken, lekte dit uit, waardoor de moffen maatregelen namen die het voor de K.P. onmoge-lijk maakte de zaak toch door te zetten.
Door enkele „losse" K.P.-ers en „Trouw" was Johannes op de hoogte gebracht van de mooie slag die geslagen kon worden bij de drukkerij Hoitsema. Daar lagen duizenden bonkaarten te „wachten" om „wegge-haald" te worden. Reint had dit plan vroeger ook al in overweging genomen, maar er was tot dusver niets van gekomen. Johannes achtte het een zeer goed begin van samenwerking als de gezamenlijke K.P.-groepen deze kraak

uitvoerden en gaf het in handen van de Groninger K.P.'s. Alles werkte nu samen en op 17 Mei 1944 werd de kraak met volledig succes uitgevoerd, 133.450 bonkaarten vielen de K.P. in handen. Op dit hoogtepunt volgde echter spoedig een zeer diepe val en voor veel medewerkers aan deze kraak werd het hun laatste K.P.-daad.

De zo goed begonnen Meimaand van 1944 werd voor de Groninger K.P. één van de zwartste maanden van de bezetting. Tengevolge van enige arrestaties in Winschoten kreeg de S.D. de gelegenheid om een groot deel van de illegaliteit in Slochteren op te rollen. De K.P.-er Klaas Woltjer en de medewerkers Henk Veldhuis en de Gebrs. Westland werden gearresteerd en vonden de dood. De andere K.P.-ers uit Slochteren doken onmiddellijk onder, zodat op het einde van de maand Mei 1944 de K.P.-Slochteren geheel van het toneel verdwenen was en opgehouden had als zelfstandige groep te bestaan. Ook *Jan Huitzing* die tot deze groep behoorde, kwam om. De K.P.-ers die niet uit Slochteren afkomstig waren, maar steeds met deze groep samenwerkten, zetten op eigen gelegenheid hun werk weer door.

Ook in de stad Groningen was het ver van rustig, de S.D. kreeg ook hier belangrijke gegevens in handen en arresteerde verschillende intieme medewerkers van de K.P. Toen Reint dit hoorde, vertrok hij op Zondagmiddag uit Slochteren, waar hij bij z'n verloofde was, om nog te redden wat te redden was. Dit is z'n dood geworden. In de stad werd hij door een N.S.B. politie-officier herkend en met behulp van een paar Duitsers sleepte men hem, die ongewapend was, zwaar gewond naar het Scholtenhuis. Ondanks het feit dat hij aan de muur was vastgeketend, schoot hij een landwachter met diens eigen geweer neer. Hij viel 22 Aug. '44 in Vught als overtuigd Christen en dapper Vaderlander.

In diezelfde tijd sloeg de S.D. ook de K.P.-Wim uit elkaar en arresteerde de leider. Ook *Sep Hahn* werd gearresteerd. Hij had meegedaan aan de overval bij drukkerij Hoitsema en was een zeer gewaardeerd medewerker van de K.P. Groningen. *Hessel van der Zee* (Zuster Jo) die in z'n vermomming als pleegzuster veel wapens voor de K.P. vervoerde en zo op alle mogelijke wijzen aan het verzet meehielp, liep ook in de val. *Cor Kraal* (Zie L.O.-verslag) werd eveneens omtrent deze tijd gearresteerd. Zo ruimde de S.D. niet alleen de K.P.-ers, maar ook de *meest intieme medewerkers* van de K.P. op.

Op deze wijze werden de drie K.P. groepen zeer gehavend en in z'n oude vorm is dit nimmer weer opgebouwd. De verdere geschiedenis van het gewapend verzet in Groningen is vanaf deze tijd meer de vorming van verzetsgroepen met opdrachten als het bezetten van vitale bedrijven en

overheidsgebouwen, het inrichten van „gevangenissen” voor het opbergen van gevaarlijke N.S.B.-ers en Duitsers, dit om represailles te voorkomen, verder het verrichten van sabotagedaden. Dit is allemaal erg theoretisch gebleven en in de practijk is er niet veel tot stand gebracht. Naast en in dit alles, werkten bij groepjes of individueel de oude K.P.-ers door en deden wat hun hand vond om te doen. In Juli 1944, juist toen er weer enige lijn kwam in het optreden van 't gewapend verzet, vielen er weer rake klappen. Dit was de fatale maand. Twee zaken springen hierbij naar voren: De kraak van Slochteren op 22 Juli '44 en het verraad van Renny. Gezamenlijk opereerden de overgebleven K.P.-ers uit de stad Groningen en degenen die verspreid zaten op 't platteland bij de aanval op het distributiekantoor van Slochteren. Eerst ging alles goed, maar later kreeg de S.D. bij de inval van de boerderij van Molenkamp, waar een gedeelte van de buit was heengebracht, een spoor te pakken. Het kwam achter de boerderij tot een vuurgevecht en hier vielen Henk Haan (lange Henk) uit Delft en Jan Lever uit Sneek. Weer werden twee dappere K.P.-ers geveld en hun namen aan de dodenlijst van de K.P. toegevoegd.
Henk Haan, technisch student te Delft, was de reus onder de K.P.-ers van Slochteren. Lange Henk, die door zijn enorme kracht kans zag een hele brandkast uit het Gemeentehuis van Kantens te dragen, omdat men het ding daar niet open kon krijgen, doch die tranen in z'n ogen kreeg als hij over z'n moeder sprak die in Ned. Indië woonde.
Jan Lever was een der eerste K.P.-ers van Friesland en tevens de jongste. In Friesland, zwaar gezocht, heeft hij tot het bitter einde, het werk in Groningen doorgezet.
Kees Roeters van Bedum (klein Keesje) werd gearresteerd en is ook niet weergekeerd. Kees, die bij de L.O. thuis hoorde, was met de K.P. naar Slochteren geweest, 't is z'n laatste verzetsdaad geweest.
Deze ongelukkige afloop van de kraak Slochteren en het verraad van Renny, heeft ook nog tot gevolg gehad dat verschillende medewerkers van de K.P. in de omgeving van Loppersum naderhand werden gearresteerd, o.a. *Siebo Haan* en *Fokko Zuidveld* van Garrelsweer. De eerste is via de bunker van Vught naar Oraniënburg vervoerd, daarna naar Bergen-Belsen en aldaar overleden. Zuidveld ging ook via Vught naar Oraniënburg, daarna Nov. '44 naar Neuengamme en is er gestorven.
Het verraad van Renny bracht in de maand Juli '44 de tweede geweldige ramp voor de K.P. In 't geheel heeft èn de ramp van Slochteren, èn het verraad van de koerierster der K.P., het verzet zodanig aangetast en de gelederen zò gedund, dat gedurende een hele tijd alle verband zoek was en de zaak totaal uiteengeslagen. Renny, die in haar verhouding tot één

der K.P.-ers teleurgesteld was, heeft zich gewroken door het zwartste verraad te plegen, waardoor velen zijn gevallen. Rechtstreeks door verraad en indirect erdoor, de S.D. kreeg door elke arrestatie meer gegevens, werden vele K.P.-ers met hun medewerkers op allerlei wijzen gepakt in deze Julimaand.

Wim Homoet uit Zeist en *Hielke van der Heide* uit Beetgummermolen, K.P.-ers ondergedoken in de stad Groningen werden 27 Juli na zwaar vuurgevecht gearresteerd, het contactadres was verraden.

Veldman, landbouwer te Sauwerd, *Menco Poel* van Hoogkerk, *H. Offereins, F. Baron* en *A. G. Factoor* van Delfzijl allen zijn ze in deze tijd door de S.D. gearresteerd en daarmee verloor de K.P. vele van z'n voornaamste steunpunten en adressen.

Ruim een maand later vielen er, zij het door andere oorzaken, weer veel slachtoffers. Wij noemen van hen: *Harm Molenkamp*, een zeer intiem medewerker van de K.P. Op hem waren de moffen zo zeer gebrand dat ze een drijfjacht organiseerden met meer dan tachtig man, toch ontkwam Harm, maar...... om later in de bossen bij Anlo gepakt te worden.

Een belangrijke figuur in het verzet, *Henk Ridder* van Thesinge, was buiten schot gebleven. Hij stond in de illegale kringen bekend als „Henk de Vries" of „De Zegepraal" en had reeds een zeer werkzaam aandeel in het illegale werk genomen. Voorlopig dook hij wat onder om de aandacht af te leiden en de S.D. in de waan te brengen dat het verzet inderdaad totaal vernietigd was. Met ongekende veerkracht wist hij, in samenwerking met personen uit de Nul-groep opnieuw de opbouw van een verzetsgroep te formeren. Zelf werd Henk Provinciaal leider van het gewapend verzet en stichtte in de stad en provincie overal opnieuw verzetskernen. Met een niet te stuiten wil tot verzet en bewust van alle gevaren en risico's, aarzelden Henk en z'n medewerkers, o.a. Fre Legger, geen moment om tot nieuwe weerstand over te gaan, practisch verlaten van al hun vroegere medewerkers en vrienden, stonden ze vrijwel voor een hopeloze taak en tegenover een macht, die zich in ons land nog ten volle handhaafde en telkens weer genadeloos toesloeg.

In September 1944 vond Henk eindelijk een goed terrein voor „wapendropping". Het was uiterst noodzakelijk dat er meerdere en betere wapens kwamen. Henk en Fre waren met de anderen dan ook zeer in hun schik toen het terrein te *Bakkeveen* was gevonden en de afwerping zou plaats vinden. Inderdaad kwamen de vurig begeerde wapens naar beneden, heel jammer is het dat een gedeelte later nog weer in S.D. handen terecht kwam.

In diezelfde maand September dachten onze bondgenoten Nederland te bevrijden en ontvingen de provincies, van de top van de Landelijke, de

opdracht verzetsgroepen te formeren bestaande uit *tien* personen. De taak van deze *B*urgerlijke *V*erzets *G*roepen bestond in de ongewapende sabotage. Het doel was het belemmeren van de Duitse militaire operaties met eenvoudige middelen. Naast deze groepen waren er nog resten van de oorspronkelijke K.P.'s, die aangewezen waren voor gewapend verzet. Maar ook deze keer is er in de practijk niet veel van terecht gekomen, want juist toen Henk enigszins met de organisatie gevorderd was, liep het weer mis. Opnieuw kreeg de S.D. vat op het illegale werk, bij het betreden van een huis, waar een bespreking met de O.D. (Ordedienst) zou plaats vinden over de samenvoeging K.P., R.V.V. en de O.D. tot Binnenlandse Strijdkrachten, bleek dit huis bezet te zijn door de S.D. Henk Ridder en Fre Legger werden gearresteerd.
Tegelijkertijd werden er in stad en provincie vele medewerkers gevangen genomen en gefusilleerd. Het daadwerkelijk verzet werd weer uiteen geslagen. Wat verder op dit terrein is geschied is het organiseren en combineren met het oog op de toekomst der bevrijding, om dan in staat te zijn verschillende taken op zich te nemen.

In de provincie Groningen vonden de volgende „kraken" plaats:

(Zo volledig *mogelijk*)

Haren (gemeentehuis) 23-6-'43, 200 P.B.'s.
't Zandt, Distributiekantoor 19-7-'43, 450 bonkaarten, 3150 rantsoenen.
Middelstum, Distributiekantoor, 25-8-'43, mislukt.
Ten Boer, Distributiekantoor, 31-8-'43, 1613 bonkaarten, 85.867 rantsoenen.
Warffum, Distributiekantoor, 21-9-'43, mislukt.
Ezinge, Distributiekantoor, 29-9-'43, 2410 bonk., 111.583 rants.
Oldehove, Distributiekantoor, 22-10-'43, 1460 bonk., 49.700 rants.
Middelstum, Distributiekantoor 7-12-'43, mislukt.
Haren, postkantoor, 16-12-'43, mislukt.
Noordbroek, Distributiekantoor, 22-12-'43, mislukt.
Baflo, Distributiekantoor, 24-12-'43, 3723 bonk., 70.577 rants.
Kantens, Distributiekantoor, 17-1-'44, mislukt.
Kantens, Distributiekantoor, 27-1-'44, gelukt! Hoeveel?
Zuidbroek, Distributiekantoor, 31-1-'44, 3141 bonk. 27.174 rants.
Leens (Wehe), Distributiekantoor, 4-4-'44, 12.201 bonk., 45.261 rants.
Stedum, Distributiekantoor, 1-2-'44, mislukt.

Wildervank, Distributiekantoor, 1-2-'44, mislukt.
Termunten, Distributiekantoor, 4-2-'44, mislukt.
Loppersum, Postauto, 3-3-'44, mislukt.
Haren, Postauto, 16-3-'44, 5900 Oproepingskaarten T.D. buit gemaakt.
Eenrum, Distributiekantoor, 30-3-'44, 3638 bonk., 24 rants.
Groningen drukkerij Hoitsema, 17-5-'44, 133.450 bonk.
Duits kantoor, Spoorwegen, 12-6-'44, 22 parabellums.
Groningen, Brandweerkazerne, 12-6-'44, auto buit gemaakt.
Grootegast, Distributiekantoor, 10-7-'44, mislukt.
Slochteren, Distributiekantoor, 21-7-'44, 13.280 bonk., 44.978 rants.

Verder hebben de Groninger K.P.-ers vaak deelgenomen aan overvallen in andere Provincies b.v. te *Langweer, Balk* en postauto bij *Klazienaveen.* Ja, eigenlijk kon men Groningers vinden verspreid over het gehele land en niet zeldzaam werden zij gevraagd zware „karweitjes" op te knappen. Enige tijd heeft bijv. in Z.O. Drenthe een K.P. gewerkt, waarvan de kern geheel uit Groningers bestond.
Wanneer wij terugzien naar die lange dodenlijst en we halen ons al die vrienden weer voor de geest, zoals zij waren vóór, om en bij ons.... dan kan weemoed ons bevangen. Maar 'k geloof dat weemoed slecht past aan 't eind van een *K.P.* verslag! Laten we *dankbaar* zijn dat Neêrland nog zulke zonen had. Mannen met *idealen* en geen verstokte *materialisten!* Mannen met geloof en liefde en opofferingsgezindheid, ons ten voorbeeld. En laten wij ons scharen – vandaag – om „de gewijde vanen" om de goede strijd te voeren en zo hun taak bereidwillig overnemen.

SABOTAGE

(Historisch verhaal.)

„Das ist ja sabotage!" Dit lag de Duitsers in de mond bestorven. Doordat ze wisten en dagelijks voelden, hoe ze gehaat en verafschuwd werden door bijna de gehele bevolking, dachten ze bij elke kleine strubbeling aan opzettelijke, zij het ook vaak stiekeme tegenwerking, aan sabotage.
Het moet gezegd worden dat de Moffen dit meestal niet ten onrechte dachten. In 't algemeen denken we bij sabotage aan vernieling: banden stuk snijden, zaagsel in smeerpotten, water in benzine, telefoonlijnen vernielen enz. enz.
Er is echter ook „sabotage" gepleegd met het doel te *behouden*. Het volgend verhaal geeft u het relaas van een sabotagedaad, die beoogde massa's voedsel voor vernietiging te vrijwaren en te bewaren voor het hongerend Nederlandse volk, speciaal het Westen.

Het terugtrekkend Duitse leger had in de laatste maanden voor de totale catastrophe zoveel mogelijk z'n voorraden op bepaalde plaatsen in het Noorden van Nederland opgeslagen. Grote fabrieken en loodsen werden hiervoor gevorderd. Zo ook de fabriek „De Vrijheid" te Veendam. Ontzaglijk grote hoeveelheden lagen hier opgeslagen, schepen vol. Meel, vlees in blik, jam, suiker, jenever, cognac, brandewijn en nog allerlei andere etenswaren vulden loodsen en fabriek tot in de nok. Wachtposten waren rondom de gebouwen opgesteld, een patrouille deed geregeld de ronde en in de fabriek was een wachtlokaal, waar de commandant zat met z'n staf, hierbij was een gelegenheid waar de soldaten die geen dienst hadden, maar straks de aflossing zouden vormen, konden zitten of slapen. Het was nu de bedoeling der Duitsers om de voorraden levensmiddelen, indien ze niet konden worden meegenomen, te vernietigen door fabriek en bijgebouwen in brand te steken.
Daartoe waren er in de fabriek vernietigingskastjes aangebracht. Deze kastjes bevatten tien flessen benzine. Op 't laatste ogenblik zou die benzine over de voorraden worden gestort en alles in brand gestoken. Met deze berichten kwam Pieter Raadmaar bij de illegaliteit in Veendam.
„Daar moet wat aan gebeuren", zei Pieter. De koppen werden bij elkaar gestoken en een plan gemaakt. Jansen zou bij apotheker Pietersen een vloeistof op de kop zien te tikken die dezelfde kleur had als de benzine. Maar alle proefnemingen mislukten, we konden de kleur niet krijgen. 's Avonds liep Jansen te dwalen door de velden rondom Veendam, speurend

in alle sloten om te kijken of er niet ergens slootwater was dat wat op die benzine geleek. We waren ten einde raad. Toen kwam Pieter op een prachtig idee. Hij pakte een tablet theesurrogaat, deed dit in een fles water en zie.... precies de kleur van de benzine in „De Vrijheid". Nu waren we klaar. Op zekere avond reden drie leden van de „ondergrondse" Pieter Raadmaar, Kees Vraagniet en Paul Weetniet als onschuldige „arbeiders" de fabriek binnen. Ze lieten zich insluiten en wachtten tot het nacht werd. Veel kou werd er geleden, uren achter elkaar op de betonvloer van een werkplaats, als muisjes zo stil, maar 't was voor „de goeie zaak". Telkens wanneer er Duitsers onze schuilplaats passeerden moesten we dubbel opletten. Toen het half twaalf was, gingen we op stap de fabriek in en slopen geruisloos voort. De pistolen klaar, op alles bedacht. Pieter liep voorop met een grote emmer gevuld met theesurrogaat, dan volgde Paul met een bakje vol gereedschappen en Kees kwam met een leeg benzineblik achteraan. 't Was pikdonker maar Pieter kon er met z'n ogen dicht de weg wel vinden. Hand aan hand ging het voorwaarts, zo voorzichtig mogelijk telkens luisterend naar onraad. We gingen eerst een heel eind de fabriek door, toen een trap omhoog en kwamen zo op een zolder. Deze zolder was van de eigenlijke voorraadschuur afgescheiden door een schot, bestaande uit asbestplaten. Met grote moeite werd één dier platen losgeschroefd en door het gat dat er ontstond kropen we één voor één de voorraadschuur binnen.
We moesten nu over een stel balken paraderen om in de buurt van de benzinekastjes te komen. Langzaam maar zeker gingen we vooruit en stopten zodra we de kastjes onder ons wisten.
Kees en Paul bleven boven, maar Pieter die hier het best bekend was daalde af met het bakje, waar de gereedschappen uitgelegd waren en dat nu dienst moest doen om er de benzineflessen in te zetten.
Nu begon het eigenlijke gevaarlijke werk. Kees en Paul namen stelling op de balken om direct de Duitsers onder 't vuur te nemen als zij Pieter mochten ontdekken. Vlak naast de wacht waren de kastjes aangebracht, nu en dan ging het wachtlokaal open en een brede straal licht drong door. Dan was het zaak om niets te verroeren. Na verloop van tijd kwam Pieter weer terug, heel voorzichtig met z'n flessen balancerend over de planken. 't Zweet liep hem in straaltjes van het gezicht. We hesen de benzine naar boven en de flessen werden kloek – kloek – kloek geledigd in het benzineblik. Een trechter werd op de flessen geplaatst en zo kwamen ze vol met theesurrogaat. Langzaam daalde het hele geval toen naar beneden en weer sjouwde Pieter in het donker weg. Zo ging het enige keren. De flessen moesten precies in dezelfde volgorde in de kastjes, 't mocht in geen geval

ontdekt worden, dan was alles voor niets geweest. Eindelijk kwam Pieter veilig terug, hij werd omhoog gehesen en één voor één verdwenen we vervolgens door 't gat om naar beneden te gaan. De asbestplaat werd er weer voor geschroefd en de optocht gevormd. Pieter met een lege emmer, Paul met het bakje en Kees met het nu volle benzineblik. Veilig kwamen we de terugweg langs en kropen in onze kelder. De vrouw van Pieter had wat eieren voor ons gekookt – ze deed geen oog dicht die nacht – en die werden nu aangesproken. Toen kropen we dicht tegen elkaar aan en probeerden wat te slapen. Om half acht verlieten we, met flinke tussenpozen, één voor één de fabriek.

„De Vrijheid" is behouden gebleven en de levensmiddelen werden naar het hongerend Westen vervoerd. *Het doel werd bereikt.*

INHOUD

Bastiaan J. Ader,
Geb. 30-12-1909
Gef. 20-11-1944 Veenendaal (L.O.)

Mej. Dina A. B. Aikema
Geb. 6-6-1916
Gef. 23-3-1945 Vosbergen
(Groep de Groot)

Klaas Alberts
Geb. 22-12-1921, vermist
(K.P.)

Cornelius Antoons
Geb. 25-12-1909
Gef. 7-2-1945, Hoogkerk
(thuis) (K.P.-O.D.)

John. O. Arkes,
Geb. 19-2-1920
Gef. 26-9-1944 Amsterdam
(K.O.-groep - L.O.)

Berend Assies
Geb. 1-5-1914
Gef. 3-5-1943, Marum
(Represaille Meistaking)

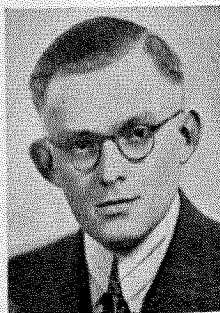
Harm Assies
Geb. 30-3-1918
18-12-1944 gearresteerd,
Neuengamme vermist
(L.O. en O.D.)

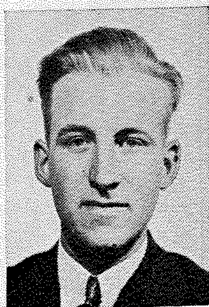
Jan Assies
Geb. 16-1-1910
Omgekomen 15-2-1945
Neuengamme
(L.O. en O.D.)

Willem Aten
Geb. 13-4-1922
Beg. Februari 1944 omgekomen in Neuengamme
(K.P. Nul-groep - L.O.)

Gerrit Bakker,
Geb. 30-1-1921
Omgekomen Norg
(O.D.)

Willem Balkema
Geb. 17-5-1924
Gesn. 20-4-1945 Slochteren
(O.D.)

Willem Chr. L. Barkema
Geb. 15-2-1881
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Pieter T. Barkema
Geb. 9-1-1887
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Foppe Baron
Geb. 6-5-1908
Omgekomen 21-3-1945
Rathenau
(K.P.)

Hendrik M. Bats
Geb. 5-2-1921
Vermist eind Maart 1945
Neuengamme
(Indiv. verzet)

Mevr. C. J. W. Bennema-Burger, geb. 30-3-1898
Omgekomen 6-3-1945
Ravensbrück
(L.O.)

Willem Jelle Berg
Geb. 3-5-1898
Omgekomen 8-4-1945 Norg
(O.D. en L.O. - Doorgeven)

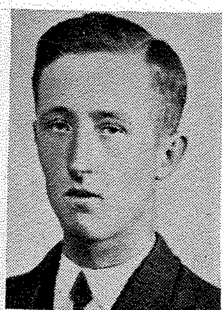
Wilhelm A. van den Berg
Geb. 10-4-1898
Gef. 8-4-1945 Anlo
(O.D.)

Jacobus Herm. ten Berge
Geb. 8-10-1924
Gesn. 14-4-1945 Groningen
(B.S.)

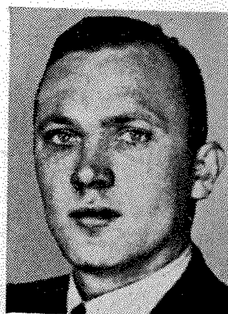
Sietse H. W. Bergsma
Geb. 10-9-1901
Gef. 18-4-1945 Norg
(Trouw, K.P.)

Hilko Berrelkamp
Geb. 18-1-1922
Gesn. 14-4-1945 Dorkwerd
(K.P.)

Gerrit P. Beukema
Geb. 30-8-1903
Gef. 3-11-1943 Oldekerk
(L.O.)

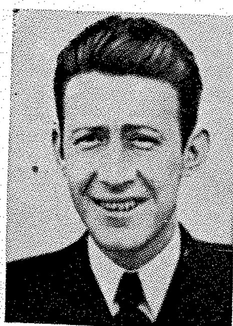
Jacob van Biessum
Geb. 19-5-1910
Omgekomen 13-5-1945
Rotenburg
(N.I.D.)

Harm E. Blauw
Geb. 15-9-1917
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(„Paccard"-groep)
Inlichtingendienst)

Johannes G. Bocker
Geb. 2-10-1909
Vermoord 25-9-1944
Groningen
(L.O.)

Gerrit J. Boekhoven
Geb. 16-2-1912
Gef. 19-3-1945 Vosbergen
(Groep de Groot)

Derk Boelema
Geb. 29-6-1895
Omgekomen 24-10-1944
Neuengamme
(L.O.)

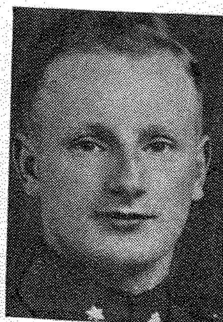
Derk Boerema
Geb. 10-8-1911
Gef. 21-6-1944 Amersfoort
(Groep Zwaantje en
Inlichtingendienst)

Hendrik Boersema
Geb. 4-3-1903
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(L.O.)

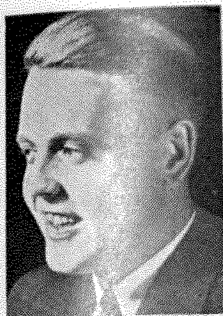
G. J. Boissevain
Geb. 4-7-1903
Omgekomen 5-1-1945
Neuengamme
(L.O.)

Jan Bolhuis
Geb. 27-10-1917
Gef. 12-2-1945 Anlo

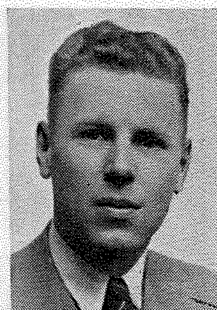
Jan Bolmeijer
Geb. 28-7-1894
Overl. 7-4-1945 Groningen
tengevolge ontberingen
(Represaille liquid. Elzinga)

Herman Joh. Bolt
Geb. 19-1-1913
Gef. 3-5-1942 Oranienburg
(O.D.)

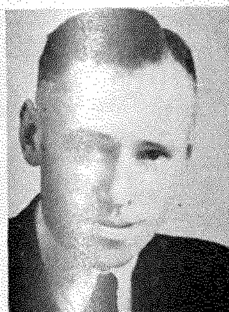
Dirk Boonstra
Geb. 24-2-1893
Omgekomen 9-9-1944
Hersbrück
(Geweigerd Joden te arr.)

Dirk Boonstra
Geb. 2-9-1920
Gef. 18-8-1944 Vught
(L.O.)

Marinus G. Boot
Geb. 28-5-1919
Omgekomen 23-12-1944
Buchenwalde
(L.O.)

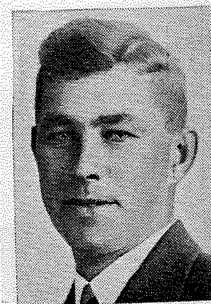
Johannes Chr. Borgdorff
Geb. 15-12-1908
Gef. 19-9-1944 Exloo
(L.O. en Trouw)

Cornelis Bos
Geb. 17-3-1915
Gef. 25-4-1944 Bedum
(L.O.)

Dirk Bos
Geb. 27-4-1886
Gef. 1-1-1944 Haren
(Repress. liquid. Elzinga)

Klaas Bos
Geb. 8-1-1904
Vermist Ravensbrück
(K.P.-L.O.)

Mevrouw T. Bos-Terpstra
Geb. 20-1-1908
Vermist Ravensbrück
(K.P.-L.O.)

Wildrik Jan Bos
Geb. 12-4-1885
Omgekomen 18-3-1945
Buchenwalde
(L.O.)

Anne Bosch
Gebr. 24-1-1903
Vermist sinds arrestatie
17-4-1944
(L.O.)

Iman J. van den Bosch
Geb. 30-5-1891
Gef. 28-10-1944 West.bork
(N.S.F.)

Berend Klaas Bosma
Geb. 17-3-1900
Gef. 8-4-1945 Anlo
(O.D.)

Arend Bosscher
Geb. 12-3-1906
Gef. 8-4-1945 Anlo
(L.O. en Doorgeven)

Bront H. J. W. Bossinga
Geb. 8-12-1883
Gef. 31-12-1943,
(Repress. liquid. Elzinga)

Klaas Bouma
Geb. 2-4-1914
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D. en L.O.)

Theodoor H. Bouwman
Geb. 17-2-1909
Gef. 8-4-1945 Anlo
(O.D.)

Hendrik Boven
Geb. 10-1-1902
Omgek. door uitputting
15-4-1945 Buchenwald
(L.O.)

H. Boxma
Geb. 19-3-1907
Gef. 23-9-1944 Groningen
(Spoorwegstaking)

Derk N. Breukelaar
Geb. 11-2-1896
Gef. 19-9-1944 Exlo
(O.D.)

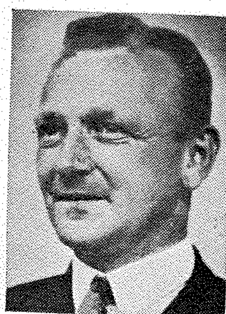

Jakob Bruggema
Geb. 30-6-1909
Gef. 12-10-1944 West.bork
(O.D., Doorgeven e.a.)

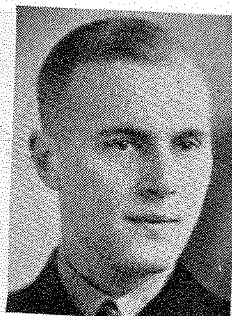

Ruurd de Bruin
Geb. 21-10-1898
Gef. 10-9-1944 Holwierde
(L.O.-O.D.)

Georg A. Bruno
Geb. 1-12-1894
Omgek. 7-7-1945 Neustadt
door uitputting
(Groep De Groot)

Roelof Brunsting
Geb. 21-1-1900
Omgekomen 2-2-1945
Neuengamme
(L.O., N.C., N.S.F.)

Berend C. Bueninck
Geb. 29-4-1906
Omgekomen 19-4-1945
Groningen
(O.D.-N.I.D.)

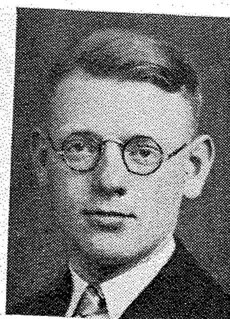

Jan W. Bukers
Geb. 14-2-1903
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(Groep de Groot, L.O.
N.S.F.)

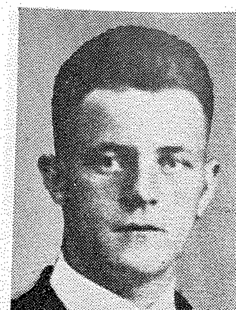

Heino Eize Bult
Geb. 7-7-1917
Sinds 10 Mei 1945 vermist

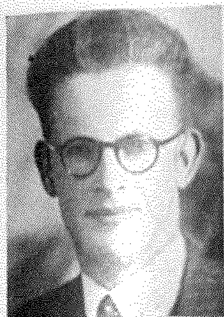

Pieter Bulthuis
Geb. 29-4-1925
Omgekomen 14-2-1945
Neuengamme
(K.P.-L.O.)

Hendrik D. Bus
Geb. 5-2-1906
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(N.S.F., O.D.)

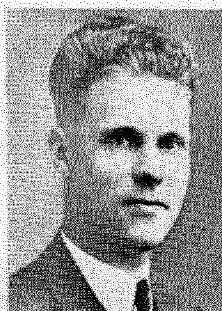

Gerard de Buur
Geb. 5-9-1895
Omgekomen 15-4-1945
bij bevrijding
(R.V.V.)

Jan Buurman
geb. 26-9-1914
Overleden 25-5-1946
door ontberingen
(L.O. en illegale Lectuur)

Gerrit Buwalda
Geb. 27-8-1910
Omgekomen 3-5-1943
thuis gefusilleerd
(Meistaking 1943)

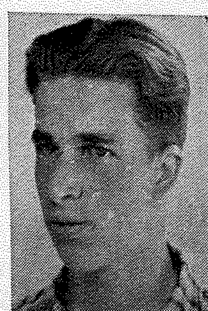
Constant W. Coolsma
Geb. 21-1-1911
Gef. 18-8-1944 Vught
(L.O.)

André du Croix
Geb. 31-10-10
Omgekomen 12-10-1945
Bergen-Belsen
(O.D.)

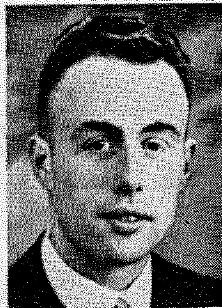
Roelof Jan Dam
Geb. 18-11-?
Gef. 10-4-1944
(Trouw)

Sjoerd Dam
Geb. 29-11-1923
Overl. 20-2-1943 Vught

Gerard van Dam
Geb. 22-9-1914
Gef. 1-4-1945 't Zandt
(O.D.)

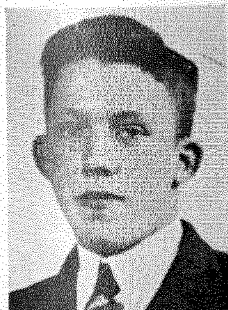
Christiaan M. Deege
Geb. 3-10-1912
Overl. 15-3-1945
Neuengamme
(Indiv. verzet)

Douwe Denkema
Geb. 16-2-1891
Gef. 8-4-1945 Bakkeveen
(L.O.)

Johan H. Diemer
Geb. 7-11-1904
Overleden Juli 1945
Sandborstel
(L.O., Universiteitsverzet)

Geert Jan Diertens
Geb. 18-5-1923
Gef. 3-5-1943 Trimunt
(Meistaking 1943)

Gerrit Dieterman
Geb. 28-2-1896
Omgekomen 16-11-1942
Neuengamme
(Verspreiding pamfletten)

Hillebrand Dik
Geb. 13-9-1901
Omgekomen Januari 1945
Dachau
(L.O.-O.D.)

J. F. S. Domela Nieuwenhuis, geb. 4-2-1900
Gef. 25-9-1944 thuis
(O.D.)

Pieter H. E. van Dooren
Geb. 24-2-1899
Neergeschoten 31-12-1943
thuis
(Repres. liquid. Elzinga)

Jan Doornbosch
Geb. 1-5-1922
Omgek. 3-5-1943 Trimunt
(Meistaking 1943)

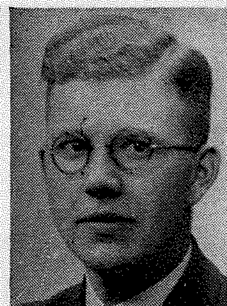
Karst Doornbosch
Geb. 23-2-1919
Omgek. 3-5-1943 Trimunt
(Meistaking 1943)

Rinze Douma
Geb. 28-4-1910
Omgekomen 9-3-1945
Bergen-Belsen
(L.O.)

Hendrik Eisso Drayer
Geb. 24-3-1921
Omgekomen 14-4-1945
in Duitsland
(Vonk-groep, Gr. de Groot)

Evert E. Drenth
Geb. 24-12-1912
Omgekomen 15-2-1945
Rathenau
(L.O. en P.O.)

Hendrik F. Dresselhuis
Geb. 3-3-1902
Gef. 26-4-1945 Norg
(N.S.F., I.D.)

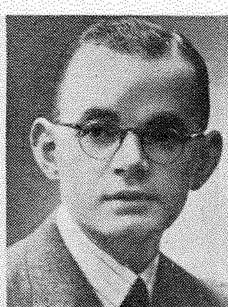
Willem Dresselhuis
Geb. 13-7-1889
Omgek. door uitputting
31-12-1944 Neuengamme
(O.D., L.O. en Doorgeven)

Jan Driegen
Geb. 18-9-1898
Gef. 12-4-1945 Anlo
(O.D.)

Hendrik J. Droppers
Geb. 9-10-1918
Omgekomen 15-3-1945
Hamburg
(K.P.)

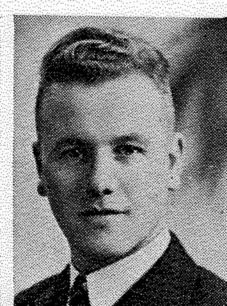
Thijs Drupsteen
Geb. 6-3-1912
Gef. 18-8-1944
(Trouw en Doorgeven)

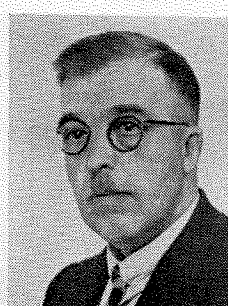
Jan Duursma
Geb. 17-5-1908
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(K.P. of L.O.)

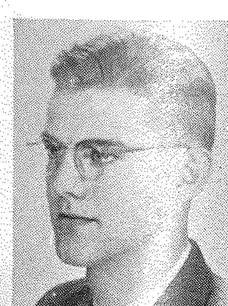
Jan K. Dwarshuis
Geb. 30-8-1898
Gef. 25-4-1944 thuis
(L.O.)

Thomas J. v. d. Dijk
Geb. 15-11-1915
Vermist sinds arrestatie
15-11-1944
(N.I.D.)

Hindrik van Dijk
Geb. 19-6-1898
Gef. 5-4-1945 Norg
(L.O. en K.P.)

Piet van Dijk
Geb. 26-4-1922
Gesneuveld 6-2-1945
(O.D., G. 2)

Aldert Klaas Dijkema
Geb. 31-10-1907
Doodgeschoten 22-9-1944
Appingedam
(Groep 't Zandt, L.O.)

Reint A. Dijkema
Geb. 20-5-1920
Gef. 22-8-1944 Vught
(K.P.-O-groep (L.O.) en
Doorgeven)

Johannes Dijkhuis
Geb. 18-9-1922
Verdronken 3-11-1944
Loevestein
(K.P.)

Jan R. Dijksterhuis
Geb. 31-3-1898
Gef. 26-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Leo Dijksterhuis
Geb. [illegible]-9-1921
Gef. 1[illegible]-10-1944
(Trouw)

Pieter H. Dijksterhuis
Geb. 28-2-1881
Gef. 26-10-1944 West.bork
(O.D.)

Ares Gerrit Dijkstra
Geb. 9-10-1919
Gef. 21-2-1945
(Groep Mol. (K.P.)

Auke H. Dijkstra
Geb. 27-12-1908
Gef. 22-8-1944 Vught
(Groep de Groot en L.O.)

Hobbes Dijkstra
Geb. 4-9-1923
Gef. 7-4-1945 Makkum
(B.S.)

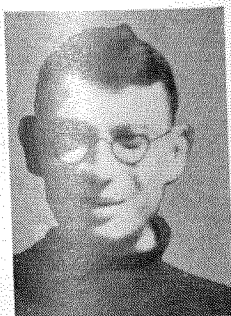
Klaas Dijkstra
Geb. 18-11-1902
Omgekomen 11-2-1945
Ohlsdorf
(Anti-houding)

Onno Dijkstra
Geb. 17-9-1917
Vermoedelijk opgehangen
5-2-1945 Neuengamme
(K.P.)

Anne Fokkens
Geb. 26-8-1918
Gef. Sept. 1944 Vught
(K.P.)

Gerrit P. Edzes
Geb. 24-12-1913
Omgekomen 31-10-1944
Engenhof
(Studentenverzet)

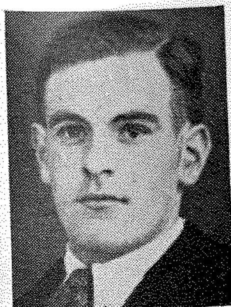
Roelof B. Edzes
Geb. 11-1-1923
Vermist
(Studentenverzet)

Allert Elema
Geb. 12-11-1895
Gef. 8-4-1945 Anlo
(O.D.)

Gerardus Elema
Geb. 4-6-1906
Omgek. 22-4-1945 Bierum
(Anti-houding)

Jan Gerrit Elting
Geb. 11-7-1909
Vermist sinds 16-1-1945
(R.V.V.)

Jan Emmens
Geb. 2-8-1916
Gef. 15-4-1945
(O.D.-B.S.)

J. J. Eskes
Geb. 24-11-1885
Gef. 12-10-1944 West.bork
(L.O.)

Arend A. van Essen
Geb. 25-5-1890
Gef. 25-9-1944 thuis
(O.D.)

Frederikus B. Eysink
Geb. 23-3-1923
Gef. Sept. 1944 Vught
(L.O.)

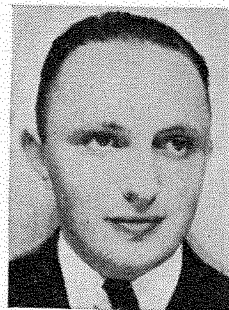

Ate Faber
Geb. 18-2-1895
Omgek. 28-2-1945 Dachau
(Repress. Meistaking 1943)

Antonius G. Factoor
Geb. 11-3-1904
Omgekomen 24-12-1944
Neuengamme
(N.I.D., L.O., K.P.)

Cornelis P. Fielstra
Geb. 10-10-1916
Gef. 25-4-1945 Emmerik
(B.S., L.O., O.D.)

Jannes W. Formsma
Geb. 22-10-1890
Gef. 23-4-1944 Groningen
(L.O.)

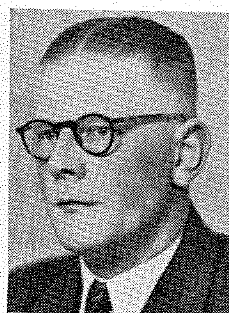

Simon Frankruyter
Geb. 8-9-1890
Vermist sinds Dec. 1944
(Repress. Meistaking 1943)

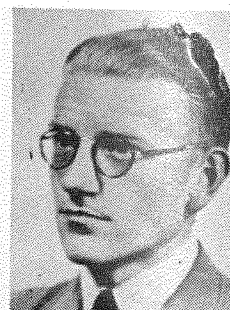

Herman I. van Gelder
Geb. 23-4-1911
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(Jodenhulp)

Bernard Theodoor Gernaat
Geb. 28-11-1917
Gef. 8-4-1945 Norg
(K.P.-L.O.)

Frederik Geubel
Geb. 17-5-1916
Omgekomen 8-1-1945
Buchenwalde
(Politieverzet)

Johannes H. Geubels
Geb. 11-3-1911
Vermist
(Groep de Groot)

Johannes Glas
Geb. 7-4-1919
Gef. 3-5-1943 Marum
(Repress. Meistaking 1943)

Onno Egbert Glastra
Geb. 15-2-1920
Omgekomen 19-3-1945
Neuengamme
(K.P.)

Hayeltjo Glazenburg
Geb. 23-9-1916
Overl. 6-4-1945 Peres (Dl.)
(Onderged. v. arbeidsinzet)

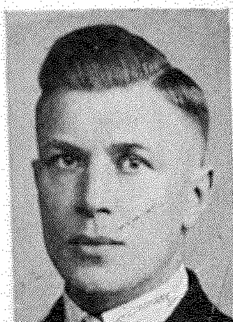

Cornelis Goes
Geb. 18-11-1918
Gesneuveld 15-4-1945
(K.P.)

Jacob Pieter Gootjes
Geb. 8-8-1920
Gesneuveld 11-2-1944
Middelstum
(K.P.)

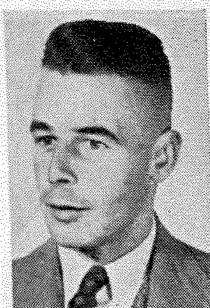

Pieter Gootjes
Geb. 31-12-1915
Gesneuveld 11-2-1944
Middelstum
(K.P.)

Johannes H. A. G. Gort
Geb. 28-7-1894
Gef. 22-8-1944 Vught
(K-groep, L.O.)

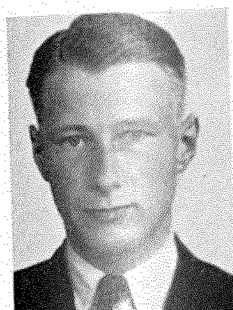
Andreas E. Gorter,
Geb. 3-12-1899
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(O.D.)

Jan Arend Grobbe
Geb. 18-2-1907
Gef. 12-10-1944 West.bork
(L.O.)

Klaas Groenewold
Geb. 15-2-1909
Omgekomen 14-4-1945
Croesfelt
(O.D. en Doorgeven)

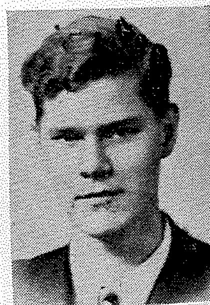
C. H. de Groot
Geb. 13-10-1913
Gef. 8-3-1945 Amsterdam
(Parool)

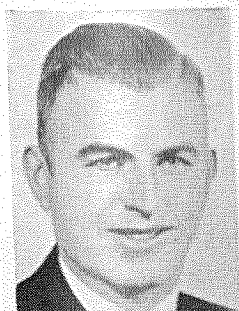
Marten de Groot
Geb. 12-10-1893
Omgekomen 20-3-1945
Sachsenhausen
(Politieverzet)

Hermannus Haan
Geb. 13-2-1913
Omgekomen 22-7-1944
Onstwedde
(L.O.-O.D.)

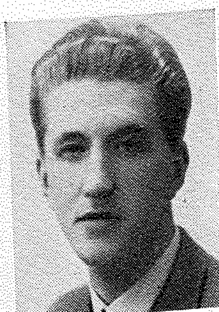
Hendrik E. de Haan
Gesn. 21-7-1944 Eenum
Geb. 4-5-1920
(K.P.)

Kees de Haan
Geb. 30-12-1914
Gef. 7-10-1944
(L.O.-O.D. en Doorgeven)

Albertus Hahn
Geb. 12-5-1885
Overleden Februari 1945
Neuengamme
(K.P.)

Gepko Hahn
Geb. 5-5-1919
Omgekomen Maart 1945
Neuengamme
(K.P.)

Albert Hartholt
Geb. 13-4-1917
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

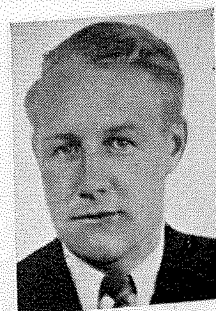
Andries Hartholt
Geb. 12-3-1880
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Dirk Hartholt
Geb. 16-4-1916
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

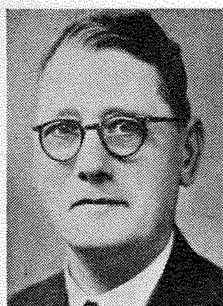
Hendrik Hartholt
Geb. 13-8-1925
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Tedo Hartlief
Geb. 21-10-1910
Gesneuveld 8-3-1945
Woestenhoeve
(Zender Beatrix)

Mej. Selma van Hasselt
Geb. 9-3-1920
Vermist Auschwitz
(Trouw, L.O.)

J. K. Havinga
Geb. 15-1-1882
Gef. 25-4-1944 Bedum
(Trouw en L.O.)

Hendriekus Hazelhorst
Geb. 29-5-1883
Gef. 11-7-1944 Groningen
(Indiv. verzet)

Meint Heemstra
Geb. 2-6-1915
Vermist sinds arrestatie
27-2-1945
(Illegaal drukwerk)

Hielke van der Heide
Geb. 4-3-1919
Gef. 6-9-1944 Vught
(K.P.)

Roelof Heidema
Geb. 24-3-1920
Vermoedelijk opgehangen
28-5-1945 Neuengamme
(I.D.)

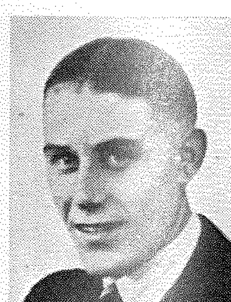

Johannes Helmig
Geb. 2-2-1907
Gef. 8-4-1945 Anlo
(O.D.)

Jelle Hempenius
Geb. 10-2-1901
Gef. 8-12-1944 Marum
(K.P.)

Harmannes Hendriks
Geb. 16-5-1894
Omgek. Bergen-Belsen na
October 1944
(Trouw, L.O., P.O.)

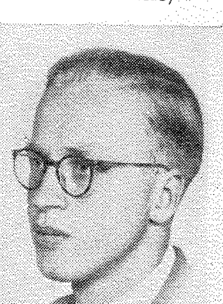

Johannes F. Hesse,
Geb. 2-3-1910
Gef. begin 1945 Groningen
(Groep de Groot)

Aris Heydenrijk
Geb. 10-1-1909
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(Onderduiker en herbergen
ill. werkers)

Harm Heyes
Geb. 25-12-1919
Gef. 22-8-1944 Vught
(K.P. en L.O.)

Hendrik Heys
Geb. 19-1-1884
Neergeschoten 26-4-1944
Middelstum
(Represaille)

Jan Jos Hoeder
Geb. 3-1-1920
Omgekomen 21-2-1945
Neuengamme
(K.P.)

Arie Hoek
Geb. 22-7-1920
Omgekomen 1-12-1944
(Trouw)

Arnoldus Hoekstra
Geb. 23-5-1890
Neergeschoten 1-1-1944
Groningen
(Represaille)

Sijbe Hoeksma
Geb. 14-8-1908
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(N.S.F.-O.D.)

Stoffer Holtjer
Geb. 25-10-1906
Overleden 8 Maart 1945
(I.D.)

Dirk J. Holsheimer
Geb. 9-4-1909
Vermist Neustadt
(K.P.)

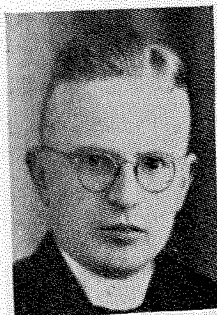
Gerrit C. Hommes
Geb. 4-2-1911
Omgekomen 21-2-1945
Neuengamme
(O.D.)

Willem F. Homoet
Geb. 4-9-1919
Omgekomen 1945
Bergen-Belsen
(K.P.)

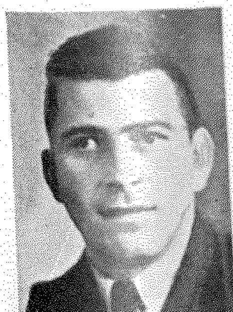
Bernardus ter Horst
Geb. 3-9-1886
Gef. Dec. 1944 Marum
(Politieverzet)

Regnerus Al. de Hosson
Geb. 14-12-1911
Overleden 31-10-1944
Groningen
(O.D.)

Cornelis Hoving
Geb. 23-9-1893
Gef. 12-10-1944 West.bork
(P.O., L.O., K.P.)

Hendrik T. Huininga
Geb. 10-12-1910
Gef. 18-4-1945 Norg
(L.O.)

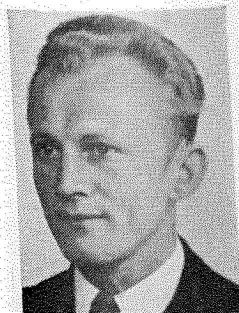
Nicolaas Huiting
Geb. 22-1-1900
Opgehangen 1945
Neuengamme
(O.D., K.P., L.O.)

Jan Huitzing
Geb. 13-6-1920
Gef. 5-10-1944 Hoogezand
(L.O., Doorgeven)

Lammert Huizing
Geb. 27-1-1916
Omgekomen 25-11-1944
Neuengamme
L.O.)

Albertus Huizinga
Geb. 17-9-1915
Vermist sinds 16-1-1945
(Groep de Groot)

Sako Huizinga
Geb. 8-7-1918
Omgek. door uitputting
5-6-1944 Amersfoort
(L.O.)

Kornelis Hundt
Geb. 1-4-1915
Omgekomen 15-4-1945
Neuengamme
(K.P.)

Pieter Elibert Hut
Geb. 14-9-1921
Gef. 5-8-1943 Groningen
(L.O.-K.P.)

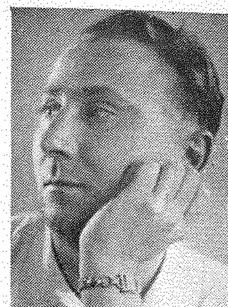
Gerrit Imbos
Geb. 21-7-1921
Gef. 3-5-1943 Hoogezand
(Meistaking 1943)

G. H. A. Jagt
Geb. 2-11-1904
Omgekomen 22-2-1945
Neuengamme
(Groep de Groot)

Albert Jansen
Geb. 21-3-1893
Omgekomen begin Maart
1945 Duitsland uitputting
(O.D., illegale lectuur)

Hendrik Jan Jansen
Geb. 28-12-1915
Gef. 12-10-1944 Groningen
(K-groep, L.O.)

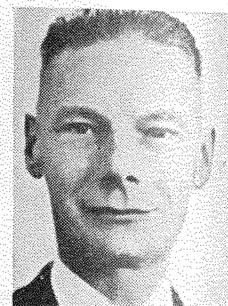
Thies Jan Jansen
Geb. 9-6-1906
Gefusilleerd 11-5-1944
Scheveningen
(Trouw, L.O., O.D.)

Anne de Jong
Geb. 30-4-1906
Vermist Sandborstel
(L.O.)

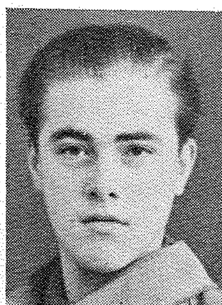
Euwe de Jong
Geb. 4-10-1901
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Hotze P. de Jong
Geb. 14-2-1905
Gef. 8-4-1945 Norg
(Groep van Dijk, L.O.)

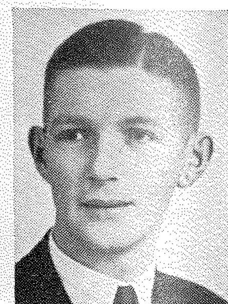
Jacob de Jong
Geb. 28-3-1904
Omgekomen 9-5-1945
Trelleborg
(Drukken illegale proclam.)

Robert Jongbloed
Geb. 13-3-1923
Overleden 24-12-1943
Buchenwald
(Engelandvaarder)

Hendrik Rense Kalk
Geb. 22-10-1899
Overl. 12-11-1943 Grijpskerk, na tijdens arrestatie te zijn aangeschoten (I.D.)

Jan Kamminga
Geb. 27-9-1915
Gef. 10-4-1945 Norg
(L.O.-I.D., Marx)

Willem Kamp
Geb. 5-7-1900
Vanuit Neuengamma naar Lübeck. Nadien vermist.
(Groep de Groot)

Johannes Kapteijn
Geb. 24-1-1908
Overl. 8-8-1942 Dachau aan ontberingen
(Individueel verzet)

Jochem Kasimier
Geb. 9-4-1913
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(O.D. en L.O. Doorgeven)

Mejuffrouw
Melisande T. M. Kerkhoven
Geb. 19-4-1918
Gef. 19-3-1945 Harenermolen (Groep de Groot)

Volkert Pieter Kieft
Geb. 24-10-1908
Omgekomen 11-5-1945
Sandborstel
(L.O.)

Johannes Kippers
Geb. 23-6-1899
Omgekomen 14-4-1944
Schoonebeek
(O.D.)

Eiso Kleefman
Geb. 4-7-1892
Gef. 4-5-1943 Hoogezand
(Meistaking 1943)

Hermannus Kleefman
Geb. 23-7-1894
Gef. 4-5-1943 Hoogezand
(Meistaking 1943)

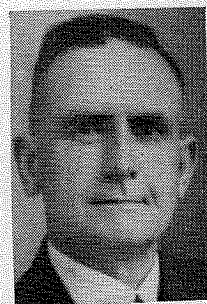
Gerrit Jan Koetse
Geb. 25-6-1906
Omgekomen 4-3-1945
Neuengamme
(L.O.-O.D.)

Geert Kok
Geb. 12-1-1891
Omgekomen 24-4-1945
tijdens bevrijd.gevechten
(L.K.P.)

Johannes G. Kok
Geb. 13-2-1899
Gef. 25-4-1945 Leer
(B.S.)

Hindrik Kolthof
Geb. 2-11-1891
Overl. 20-2-1944 thuis
(L.O. Doorgeven)

Hendrik Koning
Geb. 1-6-1899
Omgekomen 3-2-1945
Wilhelmshafen
(Trouw en L.O.)

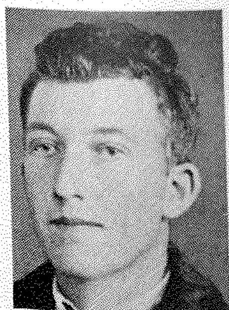
Hendrik O. G. v. d. Kooi
Geb. 21-8-1910
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(L.O.-O.D.)

Jan Koolhof
Geb. 10-11-1922
Gefusilleerd 27-10-1944
Nieuwe-Pekela
(L.O.)

Harmen Koopmans
Geb. 8-10-1920
Gefusilleerd 8-3-1945
Woestenhoeve
(Parachutist)

Jacob Korsse
Geb. 2-12-1916
Omgekomen 2-1-1945
Neuengamme
(L.O.)

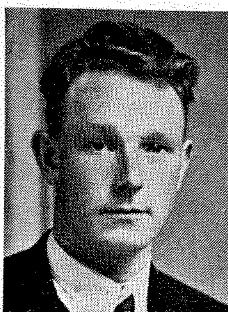
Roelf Korvemaker
Geb. 9-12-1892
Doodgeslagen 21-3-1945
Liebenau
(Illegale lectuur, L.O.)

Cornelis Kraal
Geb. 18-5-1921
Gef. 22-8-1944 Vught

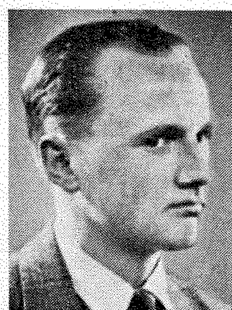
Jan Kramer
Geb. 21-5-1882
Gef. 3-2-1945 Groningen
thuis
(K.P.)

S. Gjaltema

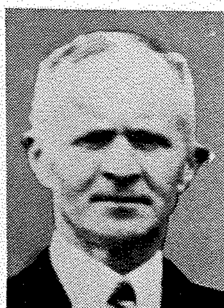
K. Kriegsman
Geb. 26-9-1883
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D.)

W. A. Kriegsman
Geb. 3-4-1916
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Egbert Kruize
Geb. 27-12-1901
Overl. 15-11-1944 Musselkanaal t.g.v. v. spanningen
(L.O.)

Albert Krijthe
Geb. 8-5-1891
Gef. 14-9-1944 Grootegast thuis
(L.O.)

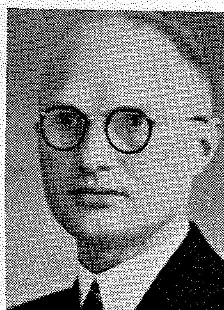
Egbert Kuipers
Geb. 17-8-1893
Omgekomen 4-10-1942
Oranienburg
(P.O.)

Allert Kwast
Geb. 8-1-1902
Gef. 12-10-1944 West.bork
(O.D., N.C.)

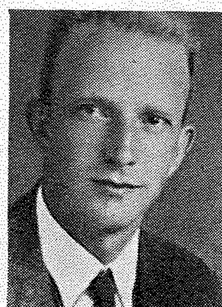
H. van der Laan
Geb. 25-11-1880
Doodgeschoten 27-10-1944
Onstwedde
(Herbergde onderduikers)

Jan van der Laan
Geb. 21-1-1904
Omgekomen 18-4-1945
Sandborstel
(B.S.)

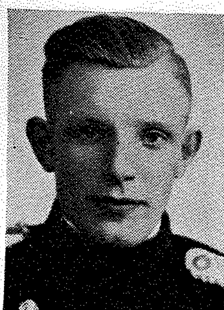
Jan G. van der Laan
Geb. 14-12-1914
Gef. 5-8-1944 Vught
(Trouw, Vrij Nederland)

Murko Lamminga
Geb. 2-6-1905
Omgekomen 20-4-1945
Sandborstel
(B.S.-K.P.)

Frederik Legger
Geb. 10-9-1917
Gef. 6-11-1944 Norg
N.S.F.)

Hendrik H. Lenstra
Geb. 3-8-1922
Vermist
(O.V.N., K.P., Trouw)

Jan Pieter Lever
Geb. 3-5-1914
Overl. 26-4-1947 thuis
(L.O.)

Jacob Liemberg
Geb. 4-12-1909
Omgek. 16-9-1942 Dachau
(Noorderlicht)

Hindrik Lommert
Geb. 25-3-1923
Gef. 22-1-1945 Dokkum
(Groep de Groot)

Christinus W. Lubbers
Geb. 2-2-1909
Gef. 18-10-1944 West.bork
(O.D. en L.O.)

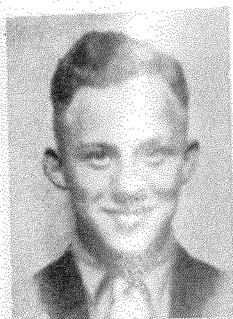
Marten Lijnema
Geb. 16-3-1910
Gef. 17-5-1944 Amsterdam
(L.O.)

Carolus H. H. Magermans
Geb. 19-5-1896
Omgek. 25-4-1945 Leer
(B.S.)

Johannes Adrianus Magermans, geb. 18-3-1922
Omgek. 25-4-1945 Leer
(B.S.)

Antonius de Man
Geb. 25-6-1922
Gefusilleerd 13-4-1945
Jonkersvaart
(B.S.)

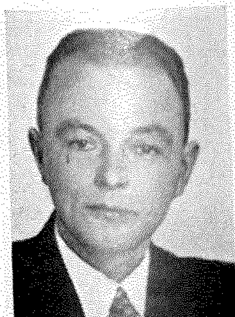
Anko Meersma
Geb. 11-11-1919
Omgekomen 16-2-1945
Neuengamme
(K.P., Sabotagegroep)

Anne Meersma
Geb. 5-5-1921
Omgekomen 2-3-1945
Neuengamme
(K.P., Sabotagegroep)

Anne Meinema
Geb. 26-3-1913
Omgekomen voorjaar 1944
Neuengamme
(Oranjewacht)

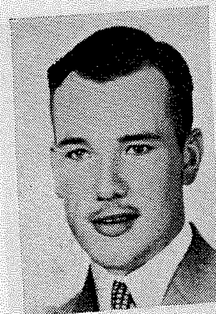
Hendrikus Meijer
Geb. 10-9-1905
Omgekomen 16-4-1945
Groningen
(Trouw, O.D.)

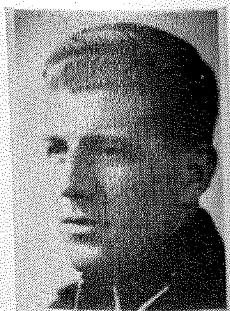
Joh. Corn. Minck
Geb. 18-12-1884
Omgekomen 25-1-1945
Neuengamme
(L.O.-K.P.)

Mevrouw Hillechiena Henderika Minnes-Stutvoet
Geb. 12-11-1900
Overl. 11-1-1945 R'brück
(L.O.-K.P.)

Johannes Moerman
Geb. 29-4-1919
Gef. 24-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Jan Moes
Geb. 10-12-1913
Omgekomen 15-5-1945
Neustadt
(K.P.)

Henleke Jans Mol
Geb. 31-3-1914
Opgehangen 21-2-1945
Neuengamme
(K.P.)

Jacob C. van der Molen
Geb. 14-3-1894
Sinds April 1945 vermist.
(Je Maintiendrai en L.O.)

Harm Molenkamp
Geb. 29-1-1921
Gef. 12-10-1944 West.bork
(L.O.)

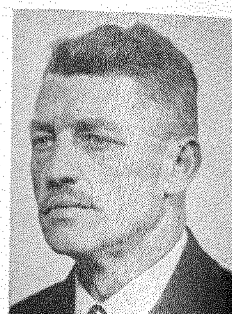
Emmo Mulder
Geb. 9-8-1911
Vermist
(K.P.)

Jan Mulder
Geb. 26-2-1918
Omgekomen Januari 1945
Neuengamme
(L.O.)

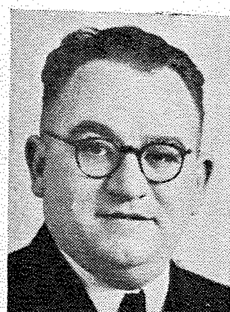
Jan L. Munning
Geb. 5-1-1918
Februari 1945 vermist in
Duitsland
(K-grp., N.I.D., L.O.-K.P.)

A. F. Muntenga
Geb. 29-9-1889
Omgekomen 12-1-1945
Neuengamme
(O.D.)

Casper A. J. Naber
Geb. 10-3-1909
Omgekomen 11-11-1943
Groningen
(N.I.D.)

Hendrik Nagel
Geb. 16-12-1905
Gef. 14-4-1945 Norg
(N.I.D., Groep de Groot)

Klaas Nieboer
Geb. 14-8-1925
Gef. 22-8-1944 Vught
(K.P.)

Willy T. Niemeijer
Geb. 8-3-1907
Omgekomen 14-11-1944
Neuengamme
(N.C.-I.D., V.N.)

Bernard L. Nienhuis
Geb. 8-12-1912
Omgek. 1-4-1945 thuis
(O.D.)

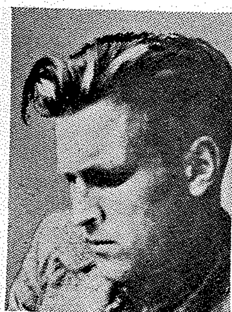
Roelof H. Nienhuis
Geb. 6-4-1921
Gef. 10-11-1944 Groningen
(K.P.)

Paulinus Niewild
Geb. 9-7-1901
Gef. 3-5-1943 Slochteren
(Meistaking 1943)

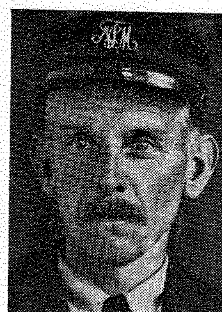
Hendrik Nobbe
Geb. 18-2-1915
Vermist, na op 25-6-1944
gearrest. en n. Vught verv.
(L.O.)

Leendert M. van Noppen
Geb. 15-8-1917
Neergeschoten 10-3-1945
Groningen
(K.P.)

Jannes Noorman
Geb. 10-5-1905
Vermist na op 16-1-1945 n.
Neuengamme te zijn verv.
(K.P., N.I.D.)

Hessel Nijholt
Geb. 22-10-1886
Gef. 26-10-1944 Groningen
(L.O.)

Hendrik Offereins
Geb. 18-11-1898
Overleden door uitputting
8-1-1945 Neuengamme
(Nul-groep, L.O.)

Aldert D. O[illegible]ta
Geb. 18-3-1879
Gef. 9-9-1944 thuis
(L.O.)

Cornelis Oorlog
Geb. 8-3-1918
Omgekomen 18-7-1945
Groningen
(K.P.)

Harco van Oosten
Geb. 6-8-1915
Omgek. 1-4-1945 Usquert
(O.D.)

Derk Oosterheert
Geb. 13-4-1917
Omgekomen 9-2-1945
Bergen-Belsen
(L.O.)

Willem Frederik
Oosterheert, geb. 6-12-1918
Gef. 26-5-1944 Tilburg
(L.O.)

Tonnis Pieter Oosterhoff
Geb. 10-3-1909
Gef. 18-10-1944 West.bork
(O.D.)

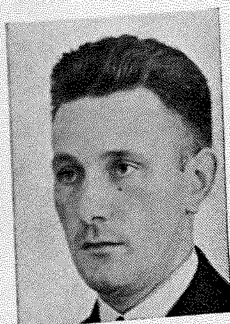
Jan R. C. Oosterveld
Geb. 1-2-1893
Omgekomen 29-4-1945
Voszburg (Dl.)
(L.O.)

Jan Oostindiër
Geb. 23-4-1924
Gesn. 20-4-1945 Slochteren
tijdens bevrijd.gevechten
(B.S.)

Gerard C. Oosting
Geb. 15-7-1917
Gef. 12-10-1944 West.bork
(O.D.-L.O.-K.P.)

Hendrik P. Oosting
Geb. 30-5-1913
Omgek. 1-4-1945 't Zandt
(O.D.)

Douwe Oppewal
Geb. 26-10-1914
In Febr. 1945 n. B.-Belsen
overgebracht. Nadien verm.
(Herberging K.P.-er)

Tjeert Pannekoek
Geb. 1-12-1886
Overleden door uitputting
2-9-1944 Mauthousen
(L.O.)

Roelf Pentinga
Geb. 11-8-1898
Gef. Januari 1945 Norg
(O.D., L.O.)

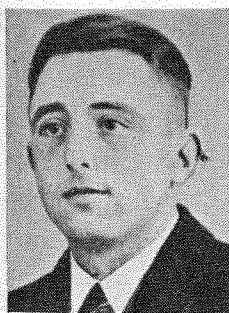
Jan Pera
Geb. 8-12-1889
Gef. 17-8-1944 Grootegast
(Individueel verzet)

Jurrien G. Pinkster
Geb. 30-10-1913
Gef. 1-4-1945 thuis
(O.D.)

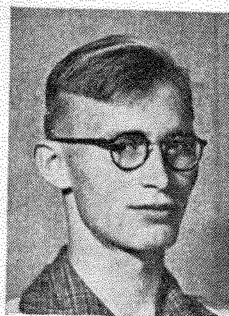
Reinder Klaas v. d. Ploeg
Geb. 14-9-1913
Gef. 3-3-1945 Grijpskerk
thuis
(Huisvest. onderduikers)

Meinko Poel
Geb. 11-10-1918
Vermist Sachsenhausen
(L.O.)

Hendrik Poortman
Geb. 27-4-1901
Overleden door uitputting
20-4-1945 Neuengamme
(Groep de Groot)

Bernard Posthumus
Geb. 8-1-1921
Omgekomen 27-1-1944
Neuengamme
(Parool)

Jan Everhardus Pot
Geb. 10-10-1920
Begin Februari 1945
omgekomen Neuengamme
(N.I.D.)

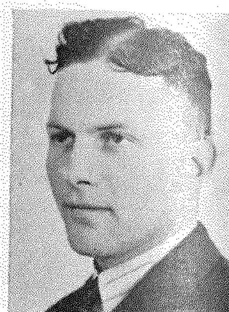
Frans F. H. du Pree
Geb. 12-11-1898
Overleden door uitputting
begin Jan. 1945 Duitsland
(O.D.)

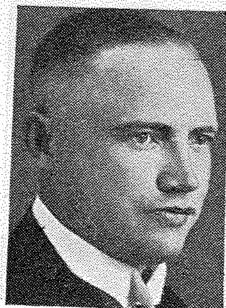
Klaas de Raad
Geb. 19-4-1900
Overleden 15-1-1945
Neuengamme
(Trouw)

Roelof G. Radersma
Geb. 14-5-1902
Gef. 19-9-1944 Exlo
(L.O., V.N.)

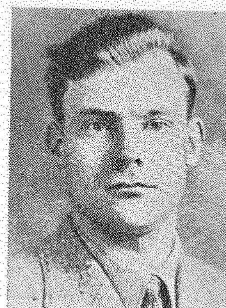
Johannes Ramaker
Geb. 9-9-1911
Gef. 19-1-1945 thuis
(Individueel verzet)

Willem Reinders
Geb. 31-7-1895
Omgekomen 6-3-1945
Bergen-Belsen
(L.O.)

Henk Ridder
Geb. 4-2-1918
Gef. 28-10-1944 West.bork
(L.O.-K.P.)

Gerhardus Richters
Geb. 8-9-1910
Omgek. 7-2-1945 Hamburg
(O.D.)

Willem B. van Rink
Geb. 27-4-1908
Doodgeschoten 21-12-1942
thuis
(Individueel verzet)

Reintje Ritsema
Geb. 22-11-1904
Gef. 1-4-1945 thuis
(O.D.-K.P.)

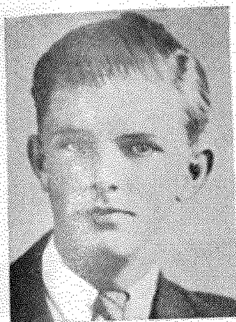
Klaas Ritzema
Geb. 24-12-1919
Gef. 16-7-1944 Amsterdam
(K.P.)

Martinus Ritzema
Geb. 14-5-1910
Gef. 9-4-1945 Bakkeveen
(O.D.)

Cornelis H. Robertus
Geb. 17-11-1892
Omgekomen 12-7-1944
Groningen

Jan Emmes Robertus
Geb. 22-12-1920
Omgekomen 14-5-1945
Unterstedt
(L.O.-O.D.)

Pieter R. Roelfsema
Geb. 21-3-1898
Gef. 9-11-1944 Groningen
Scholtenshuis
(N.S.F.)

K. Roeters
Geb. 17-1-1921
Omgekomen 20-2-1945
Sachsenhausen
(K.P.)

Claas J. C. Rooda
Geb. 6-7-1910
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Albert de Roos
Geb. 10-6-1920
Omgekomen 17-6-1944
Vlagtwedde
(K.P.)

Bouwke Johannes Ros
Geb. 25-2-1912
Omgekomen 3-5-1945
(L.O.-K.P.)

Gerrit C. van Rossum
Geb. 20-7-1911
Omgekomen 19-5-1945

Henri Rots
Geb. 2-6-1898
Gef. 28-10-1944 West.bork
(L.O.)

Hermannes Rozeboom
Geb. 30-5-1915
27-2-1945 gearresteerd,
nadien vermist
(Pamfletten drukken)

Roelof Ruiter
Geb. 7-4-1902
Vermist sinds 16-1-1945
(De Waarheid)

Anne Rutgers
Geb. 19-1-1911
Omgekomen 20-9-1943
Witten (Dr.)
(K.P.)

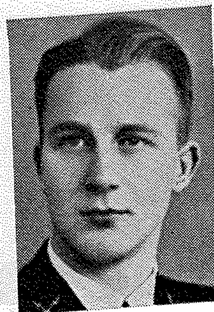
Abel Petrus Sanders
Geb. 15-3-1920
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(L.O.)

Jan Sangers
Geb. 21-2-1911
Gef. 15-4-1944 Hoogezand
(O.D., L.O. Doorgeven)

IJpe Santema
Geb. 2-3-1902
Gefusilleerd 10-8-1944
(Trouw en Raad v. Verzet)

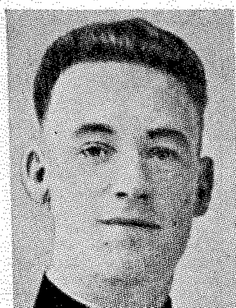
Jilling J. Sappema
Geb. 4-12-1921
16-1-1945 n. Neuengamme
vervoerd, nadien vermist
(K.P.)

Adrianus H. Schelling
Geb. 31-7-1887
Omgekomen Februari 1945
Neuengamme
(N.C.-O.D.)

Adriaan M. Schiltkamp
Geb. 20-7-1923
Omgekomen 1-1-1945
Neuengamme
(L.O.-K.P.)

P. A. H. Schlaman
Geb. 18-10-1918
Gef. 21-8-1944 Vught
(L.O.)

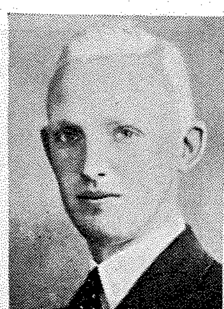
J. B. J. Scholte
Geb. 22-2-1900
April 1945 vervoerd naar
Lübeck, daarna vermist
(Groep de Groot)

Anko Scholtens
Geb. 23-9-1893
Overleden 6-1-1943
Oranienburg
(Individueel verzet)

Jacobus Reinder Schorting-
huis, geb. 14-2-1923
Gesneuveld 25-4-1945
Hedel (N.-B.)
(Pilotenhulp en K.P.)

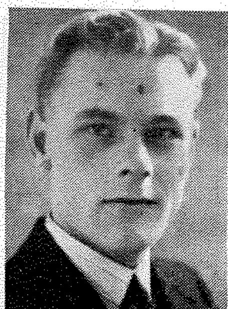
Pieter M. Schreuder
Geb. 17-10-1912
Gef. 8-4-1945 Anlo
(O.D.)

Jacob Schuurman
Geb. 2-8-1899
Omgekomen 21-8-1944
Buchenwalde
(L.O.)

Pieter Seepma
Geb. 8-9-1899
Omgekomen 24-2-1945
Neuengamme
(N.S.F.)

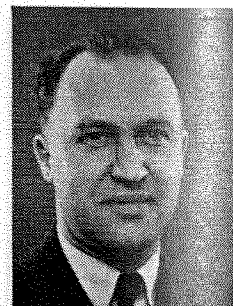
Wubbo Sikkema
Geb. 20-5-1923
Omgekomen 11-3-1945
Reyerhorst
(K.P.)

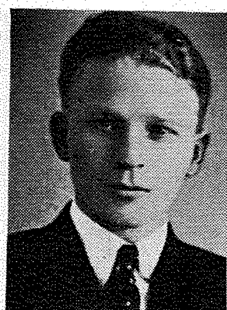
Andries Sikkinga
Geb. 30-1-1914
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Schelto Slotema
Geb. 9-1-1911
Gef. 22-8-1944 Vught
(K-groep)

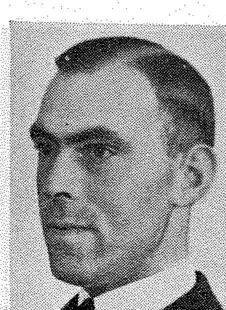
Lambertus A. Smit
Geb. 28-9-1901
Overleden 25-5-1945
Neustadt
(Groep de Groot)

Tjerk Smit
Geb. 9-10-1918
Omgekomen 3-5-1945
Neuengamme
(Groep de Groot)

Cornelis Enno Smith
Geb. 23-2-1923
Gef. 22-8-1944 Vught
(L.O. Spec. falsificatie)

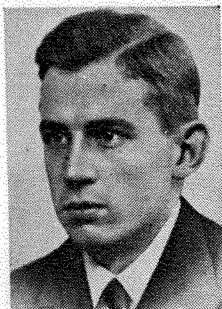
Jan Smallenbroek
Geb. 7-6-1914
Gef. 25-9-1944 Westerbork
(O.D.)

Albert Smid
Geb. 13-12-1910
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(O.D.-L.O.)

Pieter Sneeuw
Geb. 25-3-1895
Gef. 18-10-1944 West.bork
(O.D. en L.O.)

Willem Speelman
Geb. 20-2-1919
Gef. 17-2-1945 Halfweg
(Vrij Nederland en Trouw)

Jan Sportel
Geb. 26-10-1911
Omgekomen 14-11-1944
Groningen
(K.P.)

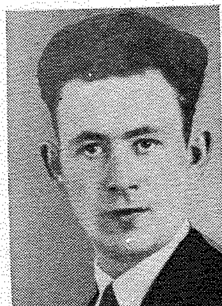
Klaas Stavenga
Geb. 25-4-1910
Overleden 19-5-1945
Nijmegen
(K.P., L.O.)

Mattheus Stedeveld
Geb. 2-5-1900
Omgekomen 26-4-1945
Appingedam
(L.O., B.S.)

Wessel Steendam
Geb. 27-9-1900
Gefusilleerd 12-2-1944
Middelstum
(Individueel verzet)

Albert Steenstra
Geb. 3-9-1908
Gefusilleerd 21-1-1945
Groningen
(Groep de Groot)

Siemen Sterenberg
Geb. 12-3-1884
Gef. 21-12-1944 thuis
(K-groep)

Jan J. Sterk
Geb. 14-11-1883
Gef. 13-3-1945 Groningen
thuis
(Huisvesting onderduikers)

Johan Stoffels
Geb. 29-5-1918
Gefusilleerd 9-4-1945 Norg
(K.P.)

E. E. Stolper
Geb. 9-11-1888
Gef. 12-10-1944 West.bork
(O.D.-L.O.)

Louis René Swaagman
Geb. 30-5-1920
Omgekomen 11-5-1945
Neustadt
(L.O.)

Anton G. Swart
Geb. 25-9-1903
Gef. 12-10-1944 West.bork
(O.D.)

Johannes F. Swint
Geb. 9-1-1895
Gefusilleerd 1-1-1944 thuis
(Represaille)

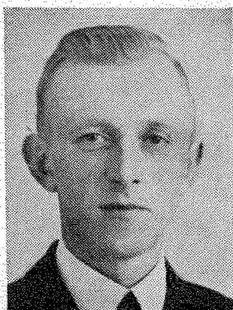
Rienold Terpstra
Geb. 31-3-1914
Gef. 4-5-1943 Groningen
(Meistaking 1943)

O. R. Thomson
Geb. 5-12-1910
Gesneuveld 28-4-1945

Wupke H. Timersma
Geb. 8-12-1896
Gefusilleerd 14-4-1944
Scheveningen
(K.P., Nulgroep en L.O.)

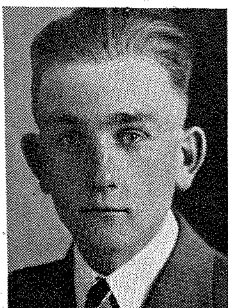
Baltus Timmer
Geb. 24-6-1913
Omgek. 4-10-1943 Delfzijl
(Individueel verzet)

Jan Timmer
Geb. 20-11-1905
Omgek. 15-4-1945 Groningen, tijdens bevrijding
(O.D.)

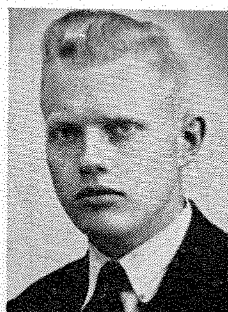
Ruurd G. Toornbeek
Geb. 14-5-1914
Gef. 8-12-1944 Marum
(K.P.)

Henderikus van der Tuin
Geb. 22-3-1919
Omgekomen 23-4-1945
(Onderduiker)

J. W. Tunderman
Geb. 14-1-1903
Omgekomen 26-12-1942
Dachau
(Individueel verzet)

Gerrit van der Tuuk
Geb. 3-7-1917
Omgekomen d. uitputting
6-3-1945 Neuengamme
(Trouw en L.O.)

C. G. E. Ubbens
Geb. 29-11-1888
Omgek. 3-5-1942 Duitsland
(O.D.)

Hermanus Uiterwijk
Geb. 20-12-1902
Vermist
(P.O.)

Mevr. Albertha Uiterwijk-v. d. Laan, geb. 19-12-1906
Overl. 27-3-1945 R'brück
(P.O.)

Gerrit van der Vaart
Geb. 11-4-1923
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Johannes Valeton
Geb. 17-6-1922
Overleden 2-1-1945
Neuengamme
(Illegale pers)

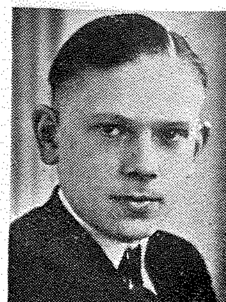
Hendrik Vechter
Geb. 24-5-1887
Omgekomen d. uitputting
27-4-1945 Lübeck
(L.O., Groep de Groot)

Louwe ter Veen
Geb. 1-12-1923
Omgekomen 7-1-1945
Neuengamme
(Als onderd. bij razz. gearr.)

Jans J. R. Veldman
Geb. 4-10-1902
Omgekomen Maart 1945
Dachau
(Herbergen Joden)

Sietze Veldstra
Geb. 6-3-1923
Omgekomen 16-1-1945
Neuengamme
(N.I.D.)

Hendrik Velthuis
Geb. 3-4-1905
Omgekomen 2-12-1945
door uitputt. Neuengamme
(K.P.-L.O.)

Meindert E. A. Veldman
Geb. 12-12-1904
Omgekomen 22-2-1945
Bergen-Belsen
(K.P.)

Lucas H. Venema
Geb. 13-3-1887
Omgekomen Maart 1945
Neuengamme
(Herbergen Joden)

Pieter Venema
Geb. 13-6-1906
Omgekomen 20-1-1945
Hoogezand
(L.O. en O.D.)

Pieter Berend Venema
Geb. 3-1-1897
Gefusilleerd October 1944
Westerbork
(N.S.F.)

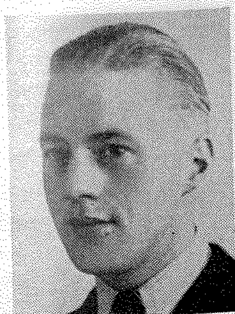
Willem Venema
Geb. 26-2-1909
Omgekomen 10-2-1945
Hamburg
(N.I.D.)

Meint Veninga
Geb. 3-1-1897
Gef. 5-10-1944 Hoogezand
(L.O.)

Pieter Veninga
Geb. 11-10-1904
Omgekomen 25-1-1945
Oranienburg
(Groep „Zwaantje")

Hubertus J. E. Verheul
Geb. 6-4-1917
Gef. 22-8-1944 Vught
(K.-groep, L.O.)

Johannes Verbiest
Geb. 19-11-1908
Gef. 25-4-1945 Leer
(B.S.)

Harm Visser
Geb. 10-5-1912
Omgekomen 4-1-1944
Groningen
(Hulp aan onderduikers)

Jan R. Visser,
Geb. 19-10-1901
Omgekomen 25-4-1944,
Bedum
Werkte voor: Trouw,
Koeriersdiensten

Sipke Visser
Geb. 29-7-1901
Gef. 22-8-1944 Vught
(L.O. en Groep de Groot)

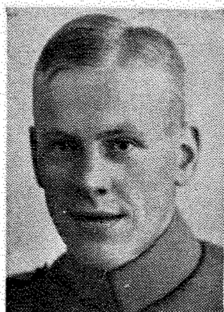
Adriaan J. Voorsmit
Geb. 17-9-1900
Gearresteerd 16-6-1944,
daarna vermist
(Herbergen Joden)

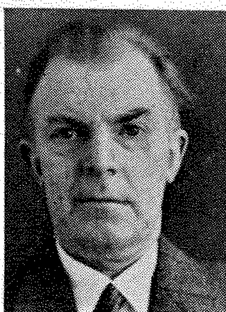
Mevr. Fokkelina Vrieling-
Plet, geb. 17-4-1895
Omgekomen Mei 1945
Ravensbrück
(L.O.)

Gerke de Vries
Geb. 9-12-1912
Gef. 22-8-1944 Vught
(L.O.)

Jacob de Vries
Geb. 14-4-1912
Overleden Februari 1945
Neuengamme
(O.D.-B.S.)

Johannes J. de Vries
Geb. 16-8-1890
Gef. 8-4-1945 Norg
(L.O.)

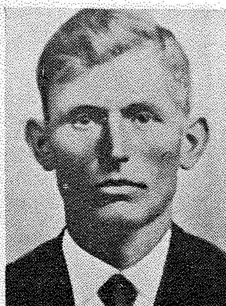
Kornelis de Vries
Geb. 24-5-1906
Omgek. 6-5-1945 Lübeck
(L.O., N.S.F., K.P.)

Berend C. Vriesema
Geb. 2-2-1907
Omgekomen 6-6-1945
Luxemburg
(Verspr. pamfletten)

Johannes Wagenaar
Geb. 11-6-1906
Omgekomen 19-9-1944
(R.V.V.)

Sibbele de Wal
Geb. 21-9-1908
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Godert K. M. Walter
Geb. 31-12-1911
Omgek. 17-9-1944 Haren
(Geuzenliedboek)

Jan Jannes Walvius
Geb. 19-11-1916
Gef. 12-4-1945 Anlo
(O.D.)

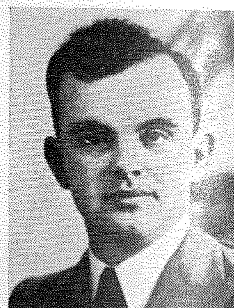
Willem Corn Wardenaar Jr.
Geb. 15-3-1921
Gef. 8-4-1945 Norg
(K.P.)

Willem C. Wardenaar
Geb. 18-1-1885
Vermist April 1945
Buchenwald
(Trouw, L.O.)

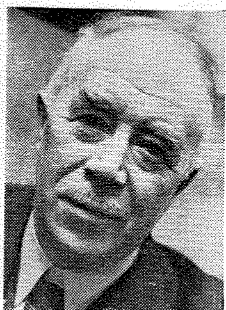
Roelof van Weerden
Geb. 18-12-1897
Omgekomen 12-10-1944
Westerbork
(L.O.-O.D.)

Gerrit van der Werf
Geb. 28-8-1915
Omgekomen 25-5-1945
Rensburg
(Verspreiding pamfletten)

Geert Werkman
Geb. 14-5-1901
Omgek. 24-7-1943 Leek
(Herberg. onderduikers)

Hendrik Nic. Werkman
Geb. 29-4-1882
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(Herberg. onderduikers)

Marinus Westerbeek
Geb. 29-4-1911
Gef. 4-9-1944 Vught
(L.O.)

Bene Roelf Westerdijk
Geb. 15-6-1909
Gef. April 1945 Norg
(L.O.-O.D.)

Jan Wever
Geb. 31-3-1914
Omgekomen 26-6-1945
Duitsland
(Herbergen Joden)

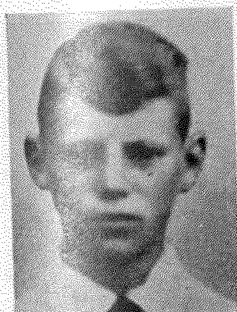
Cornelis G. Wiegers
Geb. 7-12-1894
Gef. 12-4-1945 Anlo
(O.D. en L.O.)

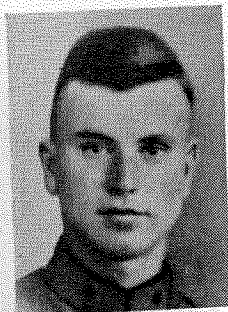
Pieter Wieringa
Geb. 9-2-1885
Gef. 16-11-1944 Vries
(L.O.)

Jelle van der Wier
Geb. 4-10-1920
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Steven van der Wier
Geb. 12-5-1929
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Uitze van der Wier
Geb. 21-5-1917
Gef. 3-5-1943 Marum
(Meistaking 1943)

Klaas Roelf Wigboldus
Geb. 2-4-1919
Gesn. 14-4-1945 Dorkwerd
(K.P.)

Albertus Winter
Geb. 19-3-1890
Omgekomen 26-4-1945
Sandborstel
(Drukken van pamfletten)

Henderikus Joh. A. Chr.
Wittebol, geb. 18-1-1920
Gef. 17-5-1944 Amsterdam
(L.O.)

Evert Harm Wolters
Geb. 18-4-1912
Gesn. 14-4-1945 Dorkwerd
(K.P.-L.O.)

Freerk Simon Wolters
Geb. 6-1-1896
Omgek. 1-4-1945 Bedum
(Individueel verzet)

Wolter Wolters
Geb. 21-6-1893
Omgekomen 9-12-1942
Neuengamme
(Noorderlicht)

Dirk Wolthers
Geb. 6-4-1911
Gef. 25-4-1945 Amsterdam
(R.V.V.)

Klaas Roelof Woltjer
Geb. 21-3-1917
Gef. 28-7-1944 Vught
(K.P. Doorgeven)

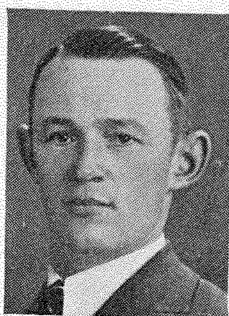
Antonius Wouda
Geb. 29-11-1885
Omgekomen d. uitputting
begin Maart 1945
(O.D., Trouw en L.O.)

Anne van der Woude
Geb. 3-6-1891
Gef. 10-4-1945 Bakkeveen
(Falsificatie stempels)

Pier van der Woude
Geb. 27-5-1919
Omgekomen 6-12-1944
Neuengamme
(O.D.)

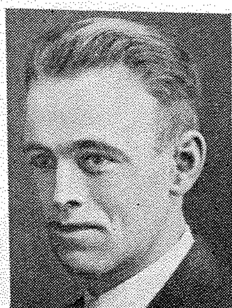
Marten Woudstra
Geb. 17-1-1913
Omgek. 31-1-1945 Dachau
(Meistaking 1943)

Albert Wubs
Geb. 6-12-1899
Uitputting 22-12-1944
Neuengamme
(O.D.-L.O.)

Wouter van Wijk
Geb. 16-4-1913
Omgekomen 5-2-1945
Amersfoort
(N.B.S.)

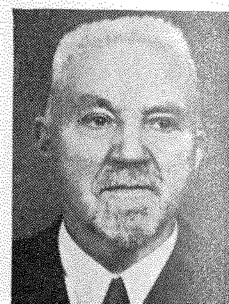
Koen op 't Zand
Geb. 30-9-1912
Omgekomen 9-1-1945
Neuengamme
(L.O.-O.D., Doorgeven)

Hessel van der Zee
Geb. 2-3-1918
Gef. 22-8-1944 Vught
(K-groep, L.O.)

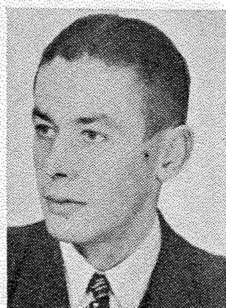
Albert van der Ziel
Geb. 20-6-1908
Gef. 6-6-1944 Overveen
(L.O.)

Freerk Zigterman
Geb. 1-7-1877
Neergeschoten 1-1-1944
Groningen
(Represaille)

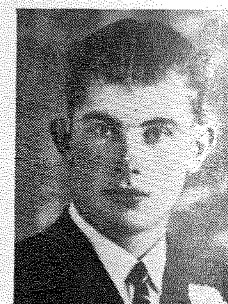
Jan Zuidema
Geb. 22-7-1885
Omgek. 2-2-1945 Dachau
(Meistaking 1943)

Jelte Zuiderhoek
Geb. 14-9-1913
Uitputting 21-2-1945
Neuengamme
(K.P.)

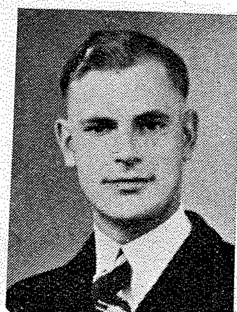
Fokko Reinhard Zuidveld
Geb. 21-9-1909
Omgekomen 12-12-1944
Neuengamme
(K.P.)

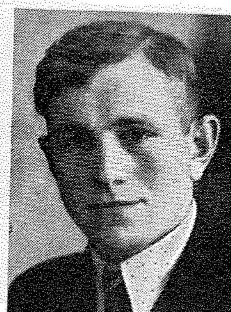
Rienk Zwerver
Geb. 20-11-1918
Gef. 8-4-1945 Norg
(K.P.)

P. Tuinstra

A. Veen

W. ter Veld

M. Visser